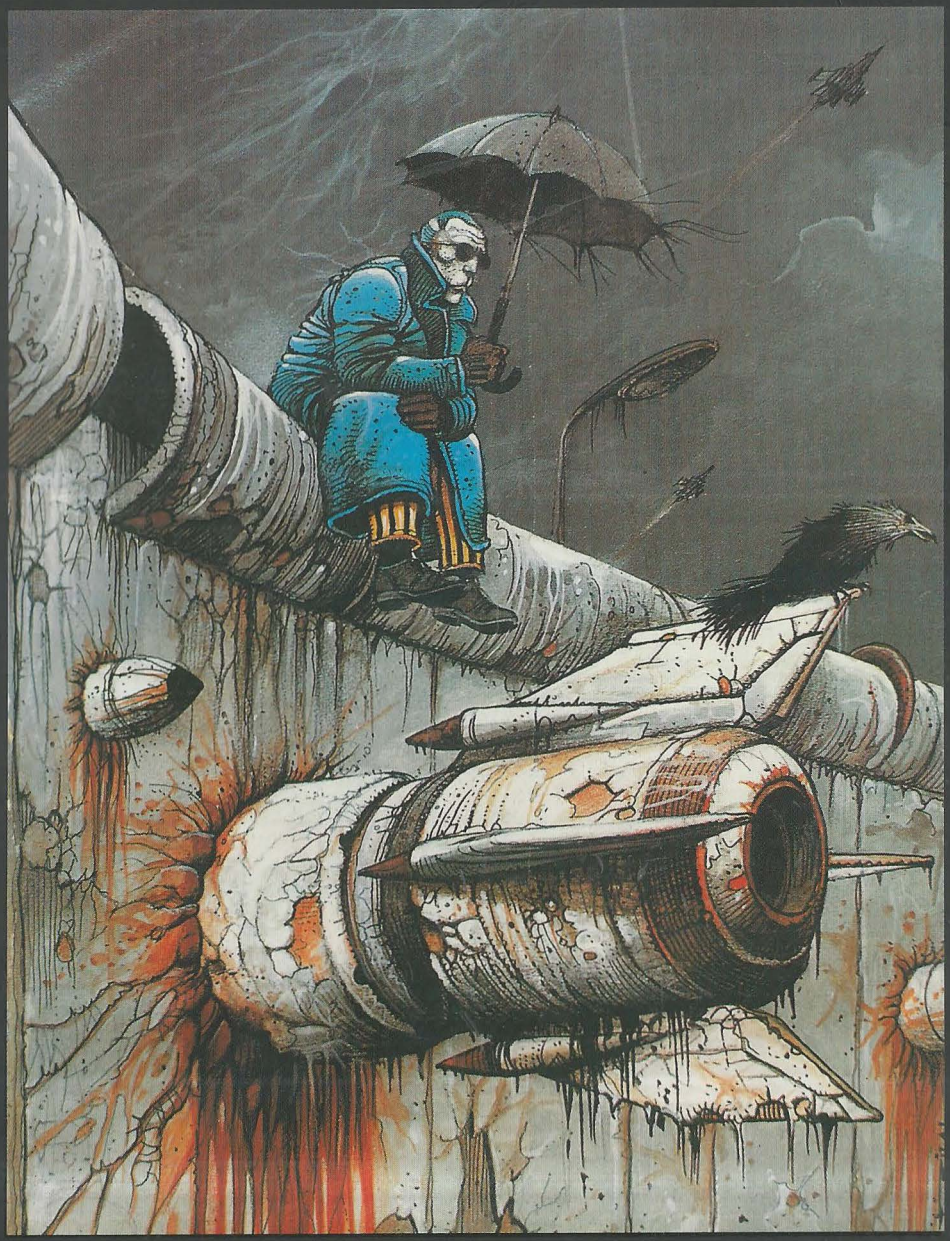
cogito

Yapı Kredi Yayınları - Üç aylık düşünce dergisi - Sayı: 27 - Yaz 2001

Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

cogito 27 · Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

YKY

Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

Sayı: 27 Yaz, 2001

Yapı Kredi Yayınları: 1499

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 27 Yaz, 2001
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. adına sahibi:
SELÇUK ALTUN
Genel Müdür:
R. ÖMER KÜKNER
Genel Müdür Yardımcısı:
R. HİKMET KONURALP

Dergi Yayın Yönetmeni:
CEM AKAŞ
Yazı İşleri Müdürü:
CEM İLERİ
Yayın Kurulu:
ENİS BATUR, SAMİH RIFAT, AHMET KUYAŞ, GÜVEN TURAN, ÖMER AYGÜN
Grafik Tasarım:
FARUK ULAY, AKGÜL YILDIZ
Düzelti:
FAHRİ GÜLLÜOĞLU, KORKUT TANKUTER
Yayın Sekreteri:
GÜLAY KANDEMİR

Renk Ayırımı / Baskı:
OFSET YAPIMEVİ
Yahya Kemal Mah. Şair Sk. No: 4 Kağıthane / İstanbul.
Tel.: (0212) 295 86 01
Faks: (0212) 295 64 55

Fotoğraflar:
AYDIN COŞKUN

Halkla İlişkiler:
ARZU HAKSUN
Reklam:
EMRAH ERSOY

Yazışma Adresi:
COGİTO,
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050/İstanbul
Tel.: (0212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0212) 293 07 23
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Hesap no: Yapı Kredi Beyoğlu Şubesi 56 00 87-9
Yurtiçi fiyatı: 5.000.000.- TL

Bu Sayıda:

Cogito'dan

5 • Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

Kriz Tanımları

10 • **Söyleşi:** Levent Yılmaz • Umberto Eco ile Kriz Üzerine
Enis Batur • Derkenar

33 • Sanem Yazıcıoğlu • Kriz "Olumlu" Olabilir mi?

Toplumsal / Küresel Kriz Kuramları

43 • Claus Offe • Yönetilemezlik: Muhafazakâr Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu

68 • Cindi Katz • Çöken Göğün Altında: Kıyametçi Çevrecilik ve Doğanın Üretimi

Krizler: Toplu ve Bireysel, Güncel ve Tarihsel

77 • Edgar Morin • Kültür Krizi

94 • Ernesto Sabato • Sanat Krizi ya da Kriz Sanatı

101 • Paul Virilio • Özel Yaşamın Sona Erişi

109 • Lucien Sfez • İnternet Krizi ya da Zihinlere Egemen Olmak

120 • Edgar Morin • Kişisel Kriz Üzerine

125 • Medar Atıcı • Bunalım Yaşamının Aydınlık Yüzü

137 • Jean Thuillier • Bedenin Krizi

144 • René Thom • "Bilim Kendi Krizleri Aracılığıyla İlerler"

151 • Max Horkheimer • Bilim ve Kriz Üzerine Notlar

158 • Edmund Husserl • Avrupa İnsanının Radikal Yaşam Krizinin Bir İfadesi Olarak Bilimlerin Krizi

175 • Theodor Adorno • Nedenselliğin Krizi

180 • Julianne Smith - Martin Butcher • Nato'ya Kriz Yönetimi Konusunda Öneriler

187 • Edward Robb Ellis • Wall Street Topu Atarken

196 • Masahiro Ogino • Deprem: Kriz, Bellek, Tarih

Türkiye'nin Krizi

214 • **Tartışma:** Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın • Aydın Uğur, Celâl Şengör, Kürşat Bumin, Ercan Karakaş, Ahmet İnsel, Şahin Alpay, Doğan Kuban, Tınaz Titiz, Atilla Karaosmanoğlu, Cem Mumcu, Yavuz Baydar

252 • Tamer Erdoğan • Buhranlı Bir Serüven: Osmanlı-Türk Modernleşmesi

258 • Köprülüzade Mehmed Fuad • Tanassur [Hıristiyanlaşma] Hadisesi ve Hars [Kültür] Buhranı

263 • Mehmed Emin [Erişirgil] • Tanassur Hadisesi Bir Hars Buhranı Neticesi midir?

269 • Köprülüzade Mehmed Fuad • "Hars Buhranı" Etrafında

274 • Artun Ünsal • Her Yanımızdan Bunalım Akıyor

Kriz Denemeleri

283 • Ferhat Taylan • Krizdeki Söz

289 • Münir Göle • Kıyamet Koparmak Üzerine

293 • Reşat Çalışlar • Krizin Gökkuşağı

301 • Orhan Cem Çetin • Pardon, Bi Saniye Bakar mısınız?

Geçen Sayıdakiler

305 • Sayı 26: Şakanın Sırası Değil

307 • Yazarlar Hakkında

Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

Kasım ve Şubat aylarında yaşanan ekonomik kriz, Türkiye'nin zaten hassas olan dengelerini sarstı; ortaya çıkan sorunlar ve bunların kaynakları, yazılı basında ve televizyonda yaygın şekilde tartışıldı. Buna rağmen, bazı önemli sorular sorulmadan kaldı: Türkiye'nin yalnızca ekonomik olmayan, daha derin bir krizin içinde olduğu, bunun da yeni değil, köklü denebilecek bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir miydi? Tek tek bireylerden toplumun geneline kadar etkili olan bir kimlik krizi, Cumhuriyet tarihi için belirleyici olmamış mıydı? Toplum genelinde, özellikle son yirmi yılda yoğunlaşan bir ahlak krizinden söz edilebilir miydi? Sol'un içinde bulunduğu kriz, ülkenin krizini pekiştirmiş miydi? Küreselleşme mekanizmalarının dünya çapında krizlere neden olduğu, Türkiye'nin de bundan payını aldığı ileri sürülebilir miydi? "Tüketim toplumu", bireysel yaşamlarda ne tür krizlere yol açıyordu? Krizin göstergeleri olarak şunlar sayılabilir miydi: bireyselciliğin gelişmesi, devletin rolünün azalması, kültürün sürekli bir şekilde dönüşmesi, görünüm teşhirciliği ve bireyselcilikle birlikte yaşam biçimlerinin çeşitlenmesi, bilgi akışındaki birdenbirelik nedeniyle tarihin safdışı bırakılması, giderek daha da güçlenen teknoloji, yaşam süresinin artması sonucunda bedenin kutsal bir nesne haline getirilmesi, aile kurumunun yok olması, cinsel kimliklerin dönüşmesi, şiddetin artması, siyasetten nefret eden bir kuşağın yetişmesi, özel alanın kamusallaştırılması, kamusal alanın özelleştirilmesi.

Bu ve bu gibi soruların, birikimi ve sözü olanlar tarafından kamuoyu önünde tartışılmasını sağlamak, yaşadığımız süreci daha iyi anlamlandır-

mak için *Cogito* dergisi bir kriz özel sayısı hazırlamanın gerekli olduğuna karar verdi. Tümüyle kriz olgusuna ve bunun çeşitli açılımlarına ayrılmış olan bu sayı, Levent Yılmaz'ın Umberto Eco'yla özel olarak yaptığı söyleşiyle başlıyor. Eco, entelektüelin kriz çıkarma ve bunu gerektiğince, yani kişisel kariyer ve şöhret hesaplarına girmeden yapma sorumluluğundan söz ediyor; Enis Batur'un derkenarı, Türkiye'de entelektüelin konumunu sorgulayan bir ikinci ses görevi görüyor. Sanem Yazıcıoğlu'nun "Kriz 'Olumlu' Olabilir mi?" başlıklı yazısıysa Hannah Arendt'ten yola çıkarak "kriz"i bir başlangıç noktası olarak tanımlamanın sonuçlarını, başlayan-başlatan ilişkisini, olasılık/gerçeklik gerilimini inceleyerek konuya tanımsal bir giriş sağlıyor.

"Toplumsal-Küresel Kriz Kuramları" bölümünde Claus Offe'nin önemli bir yazısı var: "Yönetilemezlik: Muhafazakâr Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu". Kriz söyleminin özellikle 1960'larda sol literatürün önemli unsurlarından biri olmasına karşın, günümüzde sağ literatürün de sahip çıkmaya başladığı bir unsur haline geldiğini vurguluyor Offe. Muhafazakâr literatür, krizin yönetilemezlikten doğduğunu, bunun da devlet aygıtının aşırı yüklenmesinden kaynaklandığını ve refah devleti kitle demokrasisinin kurumsallaşmış düzenlemeleriyle sürdürüldüğünü iddia eder. Önerilen "tedavi yöntemi", devlete yönelik taleplerin azaltılmasını ve devletin küçültülmesini içerir. Özünde siyasal olan taleplerin siyaset dışına kaydırılması (teknik yönetim) da krizi söndürmekte kullanılan bir stratejidir. Cindi Katz'ın bu bölümde yer alan yazısı "Çöken Göğün Altında: Kıyametçi Çevrecilik ve Doğanın Üretimi", krizin mantıksal son noktası olarak kıyameti ele alıyor ve yeni bir doğa siyasetinin koşullarını araştırıyor.

"Krizler: Toplu ve Bireysel, Güncel ve Tarihsel" bölümünde Edgar Morin, "Kültür Krizi" başlıklı yazısında yetenek ile kültür arasındaki gerilimli ilişkiyi, kitle kültürüyle gelişmiş kültür arasında burjuva toplumu tarihi boyunca süregelen kapışmayı ve yer değiştirmeleri inceliyor, klasik kültür krizini, bilginin parçalanışına bağlıyor. Ernesto Sabato, romanın krizinden yola çıkarak, okuyucunun krizde olma olasılığının göz ardı edilmesini yadırgadığını söylüyor ve uygarlığın topyekün krizinin romana yansımasından daha doğal birşey olmadığını belirtiyor. Paul Virilio, "Özel Yaşamın Sona Erişi"nde iletişim teknolojilerinin yarattığı ve yaratacağı yeni bir krize dikkat çekiyor, ekonomik ve siyasal sistemin de buna

göre yeniden yapılanacağını ileri sürüyor. Benzer bir şekilde Lucien Sfez de internetin yarattığı krize bakıyor, internet efsanesini ve demokrasiye olası katkısını, yeni bir kamusal alan modeli olarak ortaya çıkmasını sorguluyor.

Edgar Morin'in bu sayıda yer alan ikinci yazısı, yazarın hastanede geçirmek zorunda kaldığı süre boyunca kişisel yaşamını ve yazdıklarını sorgulamasının dökümünü sunuyor okuyucuya. Medar Atıcı ve Jean Thuillier de ruh ve bedenin krizlerini, birbirinden elbette çok farklı yaklaşımlarla inceliyorlar.

Thomas Kuhn'dan bu yana, bilimlerin krize girip çıktığı, bir paradigmadan diğerine geçişin bilimsel anlamda bir sıçrama yarattığı görüşü, neredeyse klişeleşti. René Thom, Kuhn'un bilimsel devrim anlayışını ele aldığı yazısında siyasal yaşamla bilimsel dünyası arasında koşutluklar kuruyor. Edmund Husserl, Max Horkheimer ve Theodor Adorno kendi yazılarında, bilimin, bilimsel düşüncenin ve nedenselliğin krizlerini benzersiz bir şekilde tartışıyorlar.

Bu bölümü oluşturan son üç yazıda NATO'nun kriz yönetimi hakkındaki bir raporu, Wall Street'in 1929'da yaşadığı sarsıcı krizin hikâyesini ve Kobe depremiyle ortaya çıkan krizin toplumsal ve kişisel boyutlarını okuyacaksınız.

Cogito'nun 2 Nisan günü Mimar Sinan Üniversitesi'nde geniş bir katılımla düzenlediği ve daha sonra NTV'de de yayınlanan "Kriz Açıkoturumu", "Türkiye'nin Krizi" bölümünün en önemli ve oylumlu kalemini oluşturuyor. Aydın Uğur'un yönettiği oturumda krizin siyasal, toplumsal, tarihsel, kentsel, ahlaksal ve psikolojik boyutları ele alındı, yapısal yönleri vurgulandı. Tamer Erdoğan'ın bu bölümde yer alan yazısı, Osmanlı-Türk modernleşmesini kriz/buhran odağından değerlendiriyor; Fuat Köprülü'nün yazısı din ve kültür bağlamında krize eğiliyor; Artun Ünsal ise, Türkiye'nin krizinin yaygınlığını vurguluyor.

Derginin son bölümünü oluşturan "Kriz Denemeleri"nde Ferhat Taylan söz-yazı-görüntü bağlamında, teknolojik olarak söz almanın kolaylaşmasına karşın sözün hükmünün azalmasına, Türkiye'den örneklerle yaklaşıyor; Münir Göle daha önce de "çok alametler belirmiş" olmasına karşın kıyametin kopmadığını, bu kez de kopmamasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyerek okuyucuyu rahatlatma görevini üstleniyor; Reşat Çalışlar inter-

nette yaptığı kapsamlı kriz taramasının sonuçlarını paylaşıyor; Orhan Cem Çetin ise kriz bahanesiyle delirmeye yeltenmenin öyküsünü kuruyor.

Sık sık yol ayrımlarına gelen, karar vermeyi genellikle mümkün olan son noktaya kadar erteleyen, kararlarını yarımağız almaktan hoşlanan, krizlerin dönüşüm potansiyellerini değil, bozunum mekanizmalarını öne çıkarmayı iş edinmiş, neredeyse kriz bağımlısı haline gelmiş bir toplum için, Chomsky'nin sözünü anımsamakta fayda yok mudur: "Kriz, eskinin ölmek üzere olup, yeninin doğamamasından kaynaklanır, bu ara dönemde çok çeşitli sağlıksız belirtiler ortaya çıkar"

KRİZ TANIMLARI

söyleşi

Umberto Eco ile Kriz Üzerine
(11 Nisan 2001, Bologna)

LEVENT YILMAZ

Derkenar

Umberto Eco; büyük incelik gösterip, onca işiniz arasında *Cogito* için bir söyleşi yapmayı kabul etmiş olmanız bizi gönendirdi açıkçası. Daha önemlisi, dudak uçuklatıcı bir kuşatma

Levent Yılmaz: Kriz ve kritik, yani eleştiri. İkisi de Yunanca *krino*, yargılamak, ayırmak, seçmek anlamına gelen fiil kökünden türemiş sözcükler. Bu yakınlık tuhaf değil mi?

Umberto Eco: Kriz, birçok alanda, çeşitli kullanımları olan bir sözcük. Ama herkes tarafından kabul edilmiş iki temel anlamı hemen belirleyebiliriz. Birincisi, yıkıma götüren bir dönüşüm süreci: 1929 Wall Street krizi. Borsa büyük bir buhrana giriyor, girdi: Bu türden bir cümleden çıkacak anlam... Ya da eğitimde yetişme çağı krizi dediğimiz kriz. Bu da belki de ikinci temel anlam... İlkgençlik çağı, kişi için büyük bir dönüşümün olduğu dönem, binlerce sorunun arka arkaya sıralandığı bir yaş. Ama burada kriz, yetişkinliğe geçişi belirleyen, vurgulayan bir şey: bir geçiş söz konusu.

Yıllar önce Jacques Attali, Paris'te bir konferans düzenlemişti, devasa bir konferans. Kimi ararsanız buluyordunuz... Herkes vardı, herkes. Herkes derken, bir yazarın, bir sinemacının, aktörün adını söyleyin bana, orada mıydı, değil miydi, hemen söyleyeyim. Herkes vardı. Hatırlıyorum, vestiyerden paltomu almak için kuyruğa girmiştim, önümde Peter Ustinov, yanında Graham Greene, onların önünde Kundera, arkamda da Sophia Loren. Ne keyif! Bu konferansta ben de bir konuşma yaptım, bir yerlerde yayımlandı da. Başlığı ve konusu "Entelektüeller krizleri çözmeye değil,

çıkarmaya yararlar" idi. Konferansın büyük sorusu, entelektüellerin çağımızın büyük krizlerini çözmede nasıl yararlı olacakları, ne gibi müdahalelerde bulunmaları gerektiğiydi. Konusu ve sorusu. Sorun başkaydı elbette: Entelektüeller krizlerin çözümünde faydalı değildirler. Kriz başgösterdiği zaman, yani derin bir sorun ortaya çıktığında mesele yalnızca entelektüelleri değil, toplumun her kesimini ilgilendirir. Diyelim ki dinsel bir kriz var, ya da ahlak değerleri büyük bir kriz içinde: Entelektüel ne yapsın, bir kitap yazıp tüm sorunları çözecek bir anahtara mı sahiptir? Hayır. Oysa,

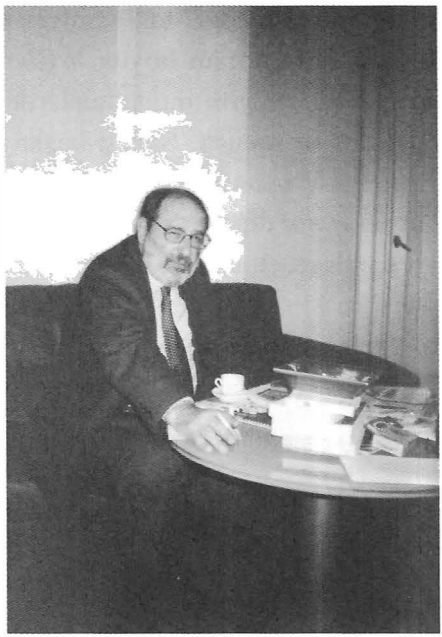
yetisiyle konuyu kuşatmış olmanız: Böylesine sıkı örgülü bir akıl

tam tersine, entelektüel, bir sıkışma durumunda, çıkış yolu gözükmeyen ve öylesine giden, olması gerekirken hiçbir şey olmayan bir düzende, bir kopma, kırma, ayırma işlemi yapan kişidir. René Descartes, *Cogito* (iyi, derginizin ismini de zikretmiş olduk!) diyerek felsefe yapmaya başladığında bir krizi çözmez, tam tersine, büyük, devasa bir krizi başlatır, binlerce başbelası sorun yaratır. İşte burada etimolojiye ulaşırız. Sözcüğün ilk anlamına belki. Bir kriz yaratmak, varolan bir hali eleştirip, bu değişmezlik tarlasına "kuşku" tohumları ekmektir.

yürütmeyi, hem de hiç hazırlıksız, bir ses alıcısı önünde gerçekleştirmiş

olmanız ayrıca düşündürüyor insanı. O bir saatlık konuşmanın arkasında kırk yılın emeği, hazırlığı var şüphesiz; gene de, herkesin harcı değil bu denli derlitoplu, sağlam, uyarıcı bir düşünsel akış kurmak — bir kez daha selâmlamak düşüyor bize. Entelektüelin entelektini.

L. Y.: *Krino* aynı zamanda klasik mantıkta "değerlendirme" ile ilgili dala da adını vermiş...

U. E.: Tabii. Yargılama, değerlendirme: Bu sayede düşünce yeni sorun yumakları oluşturur, yeni sorular sorar. Ama Yunanca sözcüğün, mesela "Bu bir sandalyedir" cümlesinde kullanılabileceğini sanmam. Tersine "Bu sandalye kötü yapılmıştır" dersem, "anatomik açıdan, bizim ihtiyaçlarımızı karşılamıyor, rahat değil, olmamış" dersem, işte o zaman "kritik" yani eleştirel değerlendirme alanına kayarım. Sözcük, anlamına o zaman kavuşur.

L. Y.: Eh, bu da kriz yaratmak değil midir?

U. E.: Benim bu eleştirel yargım, eğer başkalarınca da paylaşılıyorsa, evet ortaya bir kriz çıkarır. Sandalyeyi yapan usta ya da fabrika için bir kriz durumudur bu. Şimdi, kriz dayanılmaz bir noktaya ulaşırsa, örneğin Wall Street krizinde olduğu gibi, soruna bir de çözüm bulmak gerekir. Benim kişisel fikrim gayet açık: Entelektüele, gaipten gelen sesleri yönlendiren ve her şeye bir çözüm bulan bir kâhin gibi bakmamak gerekir. Bir ara bu konuda bir şeyler söylemiş ve birilerini sinirlendirmiştim: Bir sinemada yangın çıktığında, entelektüelin yapması gereken ilk iş, itfaiyeyi çağırmaktır. Yoksa, sahneye çıkıp, yangın redifli bir gazel okumak ya da yangının kavramsal çerçevesi üzerine nutuk atmak değil. Hatta, yangına karşı ne tür önlemler alınması gerektiğini dahi söylememelidir: Çünkü bunu, yangın çıkmadan önce söylemiş olması gerekir. Ya da, yangından sonra söylemesi.

Ama yangın çıktığı anda, yapması gereken, yangını söndürmek için itfaiyeye haber vermektir, orada birarada bulunduğu yargıçlar, fırıncılar ve diğer vatandaşlar gibi. Elbette, durum biraz daha çapraşık. Gazetecileri ele alalım, yangın çıkıyor, onlar koşa koşa entelektüele geliyorlar: Sanki entelektüel Apollon Tapınağı'nda kehanette bulunan bir rahip. Ondan bir cevap vermesini istiyorlar. Entelektüelin sokratik ödevi, hatta ilk ödevi, benim verecek yanıtım yok demektir. Cevap bende değil, çözüm de. Tabii bu cevap çok ciddi bir cevaptır, düşünürseniz. Bugün İtalya'da aile krizi yaşanıyor, genç çocuklar adam öldürüyorlar vs. Bu büyüklükteki, bu genişlikteki toplumsal bir sorunu, düşünce yoluyla, sadece düşünce yoluyla çözmek mümkün değil. Ailenin toplumdaki yeri nedir, şiddet ne anlama gelir, şiddet nasıl bertaraf edilebilir? Entelektüel bu tür sorulara yanıtlar veren kitaplar yazabilir, ama sorun, toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla, rızasıyla çözüme ulaşır. Tekil kitaplarla değil. Yani demek istediğim, entelektüel krizden önce ya da sonra çalışır: Kriz sırasında değil.

L. Y.: Peki, bu anlamda "kriz"i basit bir sorundan ayıran nedir?

U. E.: Felsefenin bir tanımı vardır: Felsefe "cevabı olmayan sorularla" ilgilenen bilgi dalıdır. Eğer bir cevabı varsa sorunun, bu meseleyle bilim ilgilenir. AIDS nasıl tedavi edilir, iyileştirilir? Bir yerlerde bir cevap vardır ve bilim gidip, arayıp bu cevabı bulmak zorundadır. Felsefenin soruları başka türlüdür: Niye dünyada deniz vardır, insanlar neden ölür? Sorunun cevabı yoksa, orası felsefenin çalışma mekânıdır. Felsefe sorun yaratır. Sorunları tasvir eder, tanımlar, kimi zaman yanıt vermeye de çalışır, ama yanıtın kuramsal olduğunu da gayet iyi bilir. Ölüm mesela: Heidegger "ölüm için yaşamak gerek" diyecektir. İyi de, bu bir cevap mıdır? Nasıl bir cevaptır yani bu? Cevaptır da, çözüm müdür?

L. Y.: Olabilirliği yoktur ki...

U. E.: Felsefe tarihinin en önemli metinlerinden biri Boetius'un *De Consolatione Filosofae*'sidir. Boetius bunu hapis-

Konuşmanızı okurken, zihnim ister istemez yanyollara sapmadan edemedi. Siz bazı şeyleri eksik bıraktığınızdan, geçiştirdiğinizden değil; biz, burada, *kendi fazlalıklarımızla* farklı sorulara yanıt aradığımızdan bu. Sözgelimi entelektüel'in evrensel ve yerel özellikleri

yoldan sapmamı gerektirdi bir ara. Bir de "kriz"in koordinatları sorusuna gelip dayandım, arada: Kriz de evrensel ve yerel boyutlarına ayrılıyor çünkü.

Herşey bir yana, İtalyan aydınları diye büsbütün özel olmasa bile ayrı bir kategoriden sözedemez

hanede yazdığı zaman, felsefe sayesinde acısını yatıştırıyor, "avunuyordu" Benim ustalarımdan biri, adı Niccola Bagnano'ydu, hatta, o muydu, yoksa onun öğrencilerinden biri mi, şimdi hatırlamıyorum, bir makale yazmıştı. Başlığı "Felsefe Avutmaz"dı. Bu bence gayet güzel bir tanımdır: Felsefe avutmaz, çözmez, dindirmez. Dinler avutabilir. Ölüyorsundur, cennete gideceksindir, eh işte, gayet güzel bir avuntu. Felsefe öyle değildir. Şiir de. Bizi avutan bir şair genellikle kötü bir şairdir. Örneğin Leopardi gibi bir şair, bizi avutmak, acılarımızı dindirmek için falan yazmamıştır. Bu da işte, entelektüel krizleri çözmez, çıkarır demenin bir başka yoludur.

L. Y.: Kriz çıktı. Peki, sonrası nedir, nasıl gelişir? Yeni bir normallik hali mi sağlanması gerekir? Şart mıdır?

U. E.: Ben tabii "entelektüel kriz çözmez, çıkarır" dediğimde, entelektüelin has görevinden, doruk noktasından söz ettim. Yoksa entelektüel, herkes gibi elma yiyen, sahanda yumurta pişiren, otobüse binen gayet sıradan bir kişidir. Bunun ardından başka soruların gelmesi doğaldır. Entelektüel, toplumsal bir rol üstlenmiş başkalarıyla, profesörler, mühendisler, gazetecilerle birlikte krizi çözmek üzere çalışır, çalışmalıdır. Şu iki şeyi ayıralım: Entelektüelin yapması gereken düşünme çalışması bir yana, entelektüelin toplumsallığa katkısı bir yana. Örneğin, entelektüelin siyasi tavrı. Bir ara, PSİUP'un bir konferansına katılmıştım: İtalyan Proleter Birlik Sosyalist Partisi. Gramsci'den gelen geleneğe sıkı sıkıya bağlıydılar. Oysa bence entelektüelin yeri Italo Calvino'nun *Ağaca Tüneyen Baron* kitabında anlattığı yerdir. Adam ağaçların tepesine tüner, ama tünemesi etrafıyla ilgilenmediği anlamına gelmez. Ağaçların tepesinden her şeye karışır, katılır: Örneğin Fransız Devrimine.

Entelektüelin ikinci görevi, siyasi açıdan, partisinin düşmanlarına saldırmak değil, kendi partisindeki yandaşlarına karşı koymaktır. Çünkü düşmanlara karşı konuşmak kolaydır, herhangi bir basın organında bu zaten yapılıyor. Ama dostlarına, yandaşlarına karşı konuşmak, bu önemlidir: Çün-

kü bu durumda kendi tarafını sürekli sorgular, bu yakada sürekli kriz yaratır. Ama üyesi olduğu için partisinin broşürlerini, propaganda malzemelerini kaleme alıyorsa... Eh, biraz okur-yazar olan herkes bu işi yapabilir. Onun görevi bu değildir. Diyelim bir eğitim krizi var. Entelektüel bunu çözmez. Ama bir vatandaş olarak, toplumun her kesiminde bu krizi çözmek için yapılan çalışmalara katılır ve toplumun bütününün bu krizi kendi kendine aşmasına katkıda bulunur.

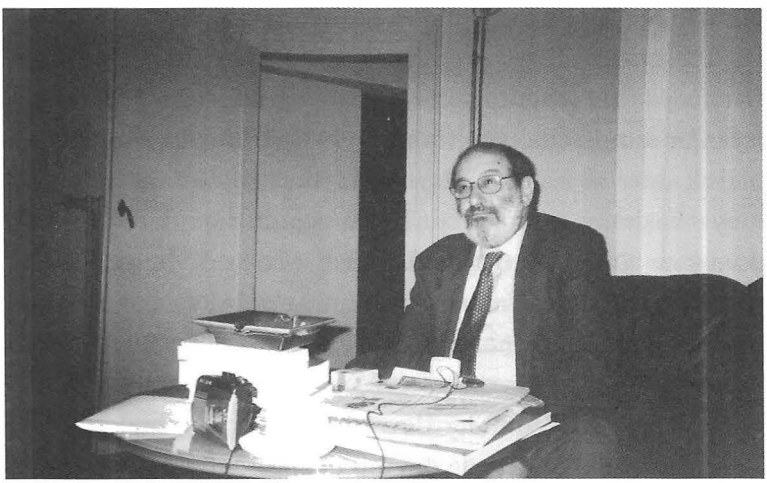
Entelektüel, bir genelkurmay başkanı gibi savaşı başlatır diyelim, tuhaf bir örnek ama... Ama bitirmek işi, askerlerin, erlerin, subayların işidir.

L. Y.: Tüm bunlardan sonra, gelinen başka düzlemde, eh, başka bir kriz yaratmak lazım o zaman...

U. E.: Krize bakışımız biraz Hegelci, ama ne yapalım, öyle. Bu işlev, bana doğruymuş gibi geliyor.

L. Y.: Yani, kriz, bir anlamda "yaratıcı bir an"

U. E.: Evet. Kriz çıkarmak lazım, sonra da çözümüne katkıda bulunmak. Ama şu da var ki, çok önemli. Entelektüelin bir diğer görevi de, gereksiz yere kriz yaratmamaktır. Yani, iş olsun diye kriz yaratmamak. Dünya, her gün kriz çıksın isteyen bir torba entelektüelle de dolu. Orada burada yazılar yazıp yıkım ve felaket haberciliği yapmak, dikkati üzerine çekmek isteyen entelektüellerin gayet sık yaptığı bir şey. Gereksiz kriz, yaratılmamalı.

mıyız sorusu benim gözümde sorgulanası bir konu. Fransız aydınları, Çin aydınları, Türk aydınları hangi ortak paydadan hareketle ayrıştırılabilirler? Sanıyorum, *şu* davranış İtalyan aydınlarına (giderek İtalyan insanına) özgüdür diyebiliriz belli durumlarda —

aynı durumlarda Çin ya da Fransız aydınlarının aynı davranışları benimsemediği bunun onların akıl yürütme biçimlerini bir biçimde, belli ölçülerde etkilediğini ya da etkilemediğini ileri sürebiliyoruz galiba.

Her ulusun kendi

L. Y.: İyi de, nasıl ayıracağız?

U. E.: Çok iyi. Yüz puanlık uzman sorusu. Sokrates, masum bile olsak, hapisten kaçmamak gerekir der. Kaçmak, şehrin yönetimini, yasaları tanımamak anlamına gelir diye de ekler (Kryton). Bugünden baktığımızda, o zaman için gayet önemli bir kriz yarattığını görüyoruz. Ama işte, orada. Sonuçlarına katlanıyor. Platon, Syracusa tiranına gidiyor, sana yeni bir yönetim şekli sunuyorum diyor. Cumhuriyet yönetimi fikrinde büyük bir kriz yaratıyor, sarsaklık sarsaklık üzerine. Keşke önermemiş olsaydı, önerenin adı Platon olsa bile. İki bin yıl sonra, şimdi şimdi farkına varıyoruz. Adı o zamanlar konmamış da olsa, Platon'un önerdiği yönetim biçimi faşizmdi. Dolayısıyla, yanlış, hatalı kriz yaratan entelektüeller de vardır. Uç noktaya bakalım: Hitler'in danışmanları, ırk teorisyenleri, o çevrede entelektüel işi görüyorlardı. Öyle bir kriz yarattılar ki, yaratmasalar insanlık için çok ama çok daha hayırlı olurdu.

L. Y.: Şimdiye kadar, bireylerden, kriz yaratan, ya da yaratmaması gerekenlerden söz ettik. Ama, krizin olabilmesi için, kültür dünyasında, toplumda zaten kaynar bir şeylerin olması gerekmiyor mu?

U. E.: Kriz meselesini hemen bitiştirdiğim bir kavram var: Devrim. Biz devrimi ya halkın önderlerinin ya da birtakım önderlerin etrafında toplanmış kişilerin yaptığını sanırız. Mesela Lenin'de görünür hal budur. Ama görünmeyen, başarısız devrimler yok mudur? Spartaküs. Kölelerin isyanı. Ortaçağ'da birçok cemaatte, diğer coğrafyalardaki isyanlar, isyanlar karşısında bastırma hareketleri. Bir devrim tarihsel olarak devrim haline gelmeye, birileri toplumda mayalanmaya başlamış olan bir şeyleri hızlandırdığında başlar. Bu dönüşme süreci bittiğinde de, tarihsel olarak, bu olaya devrim adını veririz. Fransız devrimi, o üç-dört çapulcunun Bastille hapishanesine yürüyüşü falan değildir: Bu efsanesidir. Aynı Fransız devrimini gerçekleştiren Jacobinler de değildir. Tamam Jacobinler devrime yol vermiş, hızlandırmış olabilirler, ama bu hiç de önemli değildir, çünkü Ancien Ré-

gime'de krallık ve saray zaten krizdedir. Diderot ve d'Alembert *Ansiklopedi*'yi yayımlamaya başladıklarında, kitap toplatılacaktır. Sansürden ve zoralımdan sorumlu İçişleri Bakanı, bir gece evvel Diderot'ya telefon eder (daha neler! bir mektup gönderir), bak yarın kitap toplatılacak, ona göre dikkatli olun, özür dilerim falan der. Onları saklamaya çalışır, onları sakınır.

L. Y.: Malesherbes değil midir?

U. E.: Evet, Malesherbes... Hem de *Ansiklopedi*'nin hedeflediği, eleştirdiği toplumsal sınıftan gelmektedir. Ama o sınıf zaten büyük bir krizin içindedir ve Malesherbes ikiye bölünmüştür. Bir devrim ancak şu gibi zamanlarda doğar: Bir entelektüel grubu (Jacobinler ya da Lenin) doğru bir zamanda, toplumdaki bir gerilimi anlar ve doğru yorumlarsa. Kesinlikle olur da denemez elbet. Eğer yanlış zamanda harekete geçerlerse, eh yazık olur. Örneğin, İtalya'da ortaokul ve lisedeki bütün çocuklar Carlo Pisacane'nin efsanevi seferini bilir. Pisacane, güneyin pleblerini birleştirmek için sefere çıkar. Sonuçta, hem onun adamları, hem de pleblerden bu harekete katılanlar kılıçtan geçirilir. Bu yüzden okullarda hâlâ şu şiir okutulur: "Eran trecento, eron giovani e forti, e tutti sono morti" (1400'lerdi, hepsi gençti güçlüydü, şimdi hepsi ölümün kucağına düştü). Carlo Pisacane'nin anısı yaşatılır, çünkü yüzyıllar öncesinden, başkaldırı ve birleşme mesajını ilk veren kişi oydu denir. Evet yüzyıllar önce olduğu için de fazlasıyla erkendir tabii; ve hareketi maalesef hüsranla biter. Ama doğru zamanda, doğru yerde aynı türden bir hareketi başlatan Garibaldi, başarır. Tarihsel bir devrim yapar Garibaldi, ama büyük bir krizi de başlatmıştır. Sicilya'ya hareket etmiş, bu yüzden de Piemonte'deki hükümeti inanılmaz zor durumda bırakmıştır. Ya doğru zaman olduğunu anlamıştı, ya da yalnızca şanslı bir adamdı, sonuç başarılı oldu. Pisacane, krizi, olmaması gereken bir anda yarattı ve biz bugünden bakıp, yersiz olmasına rağmen bu "tanıklığı" ders kitaplarında anarız.

tarihinden, açık ya da örtük örflerinden beslenen farklılıkları *aydınoluş* koşulunu biçimlendiren etmenler arasında önemli bir yer tutuyor. İtalyan aydınları sözgelimi: Belki Roma İmparatorluk Tarihi'ne birebir genetik unsurlarla bağlı olmayabilirler

(*belki* diyorum), ama Duce döneminin yaşanmış olmasının onları İngiliz aydınlarından ayıran bir yanı yok mudur?

Bu soru, bizi Türk aydını, aydınları bağlamında ister istemez meşgûl ediyor Tanzimat aydını, Kurtuluş Savaşı dönemi aydını Tekparti

L. Y.: Tarihsel bir alana kaydık ve benim aklıma hemen şunu sormak geliyor, büyük tartışmalara yol açtığı için: Krizi "olay"dan, "hadise"den ayıran nedir?

U. E.: Bir zamandır aslında şunu demiyor muyuz: Kriz olarak gördüğümüz her şey aslında birer "olay"dır. Bir noktadır bunlar, tarihsel bir andır. Ama doğrusu "olay", zaten varolan "olay-dışı" (Eco, burada terimin Fransızcasını kullanıyor: "non-événementielle") bir arkaplan sayesinde "olur" "Olay" zaten yalıtılmış bir şey olamaz... Olay haline, tekilliği sayesinde gelir. Bir örnek ele alalım: İtalya'da terorizm. Kızıl Tugaylar ne dedi başta? Saldırılar düzenleyeceğiz, bu sayede hükümete baskı yapacağız. Ne oldu? İşçi sınıfı bu baskı yolunu seçmedi. Bir dizi adam kestiler. Hükümet biraz baskı altında kaldı ama işçi sınıfı tepki vermedi. Çünkü yarattıkları bu "hadise", yani gidip Moro'yu öldürmek, toplumsal bir arkaplan olmadan "oluyordu", dolayısıyla varılmak istenen hedef battal kaldı. İşçi sınıfı çıkarının başka yerde olduğunun farkına vardı, toplumsal sözleşmeyi bozmak istemedi. Kimseye yaramadığının farkına hemen vardı. Elbette, Kızıl Tugaylar'ın yaptıklarına "olay" ya da "kriz" adını verebiliriz, ama bu kriz, benim "yaratıcı olmayan kriz" diye adlandırdığım kategoriye girer. Ya da "temelsiz" olay diyebiliriz bunlara.

L. Y.: Peki bu anlamda, istemdışı gelişen krizleri nasıl sınıflandıracağız? Mesela ekonomik krizleri.

U. E.: Krizin birçok anlamı olduğunu, birçok yerde kullanılabileceğini söylemiştim. Son yirmi dakikada toplumsal grupların ya da bireylerin bile isteye, bilinçli bir şekilde yarattıkları krizlerden söz ettik. Mesela Bolşevik devrimi başladığında Lenin entelektüeldir, sonra siyasetçi haline gelir. Ama şimdi "doğal" ya da "random" krizlerden söz edelim. Örneğin matematikte René Thom bunlara "felaket anı" adını verir. Mesela bir çığın düşmesi. Tabii ki bir krizdir bu. Kar yağar, birikir, birikir ve... Kırılma noktasına doğru ilerler. Dolayısıyla yük biner, kar birikir ve bir an gelir, kırılır ve düşer: Boşluğa doğru... Bu mesela "doğal" olarak gerçekleşen krizlerdendir. "Random" yani "tesadüfi" değildir. Çünkü, çığın düşmesi için ne kadar karın birikmesi gerektiği hesaplanabilir. Kırılma noktası çıkarsanabilir. Bir başka örnek: Yollarda bazı noktalarda telden kafesler vardır, o noktalarda tepelerden taş düşebileceği hesaplanmıştır, önlem alınmıştır. Sonra, daha "tesadüfi" diye adlandırabileceğimiz krizler vardır. Borsa krizi ya da otoyolda trafik tıkanıklığı... Nasıl? Şöyle anlatayım. Dört şeritli otoyol bir noktada çalışma yüzünden iki şeride düşerse (ki bu yüzden geçen sabah Bologna ile Modena arasında bir saat beklemek zorunda kaldım) sorun çıkar. Ama bu da tesadüfidir, çünkü, otoyoldaki araba sayısına bağlıdır. Az araba varsa, iki şerit işi görür, trafik akar. Çok araba varsa, trafik durur: Kriz çıkar. Benim şıkkımda pazartesi günüydü, oysa mesela cumartesi olsa, otoyolda çok araba olacağı öngörülebilirdi, ama pazartesiydi ve araba bolluğu için hiçbir neden yoktu ortada. Bu kriz, böyle bir şey denebilirse "sahte-tesadüfi"dir. Matematikte "kodlar kuramı" bu türden fenomenleri inceler. Dolayısıyla büyük bir matematikçi, belki de, pazartesi sabahı tam da o noktada trafiğin duracağını hesaplayabilirdi. Tabii bu hesap ne beni, ne de trafiğe takılmış o zavallıları çok ilgilendiriyordu. Bir de "tam-tesadüfi" kriz olabilir. Dört şeritli otoyolda bir noktada bir tırla bir araba çarpışır, kaza olur,

dönemi aydını, 1960 sonrasının ya da 1980 sonrasının aydınları yanyana getirildiğinde; önce *içeride*, o süreçte bir değerlendirme yapılması zorunlu görünüyor. Sonra da, evrensel güzergâhla bir yanyana okuma çabasına girişilmeli elbette: Savaş

dönemi Avrupa aydını, Sovyet aydını, olduğu kadarıyla Amerikan aydın topluluğu ile karşılaştırmalar yoluyla.

Biliyorum tehlikeli sular bunlar. Ne ki, oralardan geçmeden Düşünce'nin basamaklar katetmesini beklemek safdillik olur Kriz çerçevesinde de

yol kapanır, trafik durur. Dolayısıyla, "doğal" krizler vardır, beklenmedik anda gelirler, baskın, deprem gibi felaketler. Ama bunlar "öngörülebilir"dirler, doğaldırlar. Sonra, "tesadüfi" krizler vardır, otoyolda kaza mesela. Sonra, yine bir sözcük icat edelim, "tesadüf-ötesi" krizler vardır: Wall Street'teki kriz.

Elbette borsa brokerlarının irrasyonel tavırlarına da bağlı bu, eğer onlar sükûneti korumayı başarabilselerdi, böyle bir kriz de çıkmazdı. Ama borsa psikolojisini biraz biliyorsanız, bazı durumlarda kriz çıkabileceğini de bilirsiniz. Mesela, durduk yere Saddam Kuveyt'e bir atom bombası atsa, borsada kriz çıkması kesin değil midir? Tabii bunu "tesadüfi" olarak adlandırabiliriz, çünkü kimsenin o an aklında Saddam'ın bomba atacağına dair bir fikir yoktur. Sonra "programlı" krizler vardır, bunlar da entelektüellerin yarattığı krizlerdir. Ama tersine ilkgençlik krizi, afet, deprem ya da çığ gibidir. Gayet doğal sebeplerden, gençler 14 ile 18 yaşları arasında ailelerine başkaldırırlar, hepimiz biliriz bunu.

L. Y.: Bu sizce "doğal" mıdır? Mesela Antikçağ'da da ilkgençlik krizi diye bir şey var mıdır? Toplumun modern yapılanmasından kaynaklanıyor olmasın?

U. E.: Evet. Tabii. Burada hangi toplumlardan, hangi soy, hangi aile ilişkilerinden bahsediyoruz, belirlemek gerekir. Hangi zamanda, nerede yetişkinliğe geçiş sorun yaratır genç için, bakmak gerekir tabii. Değişmesi de doğaldır. Örneğin bizim toplumlarımızda, bir zamanlar 12-15 yaşlarında gelişen bu krizler, şimdilerde 20-28 arasına bile yayılıyor. Ne olursa olsun, doğal diye adlandırabileceğimizi, hatta öngörebileceğimizi varsayıyorum. Dolayısıyla, tekrar edelim, "doğal", "sahte-tesadüfi", "tam-tesadüfi" ve "entelektüel açıdan programlanmış" krizler vardır. Bu sonuncular, daha ziyade "yararlı" krizlerdir. Tabii hata da oluşabilir, mesela Stalinizm, ki sonu kötü olmuştur. Demek istediğim "kriz" sözcüğünü her yerde kullanmamalı. Çeşitli süreçleri birbirinden ayırmak gerekir. Öylesine, bir anda gelen krizlerle, bir süreç sonunda, bir birikim sonucunda gelen krizleri bir-

birinden ayırmak gerekir. Örneğin, Venedik'te çok yağmur yağarsa, Venedik'i su basacağını herkes bilir. Çığ gibi de değildir. Bir anlık değildir yani, bir hafta yağsın yağmur, göz göre göre su yükselir. Kırılma anı yoktur. Kırılma anından belki tufan olursa söz edilebilir. San Marco'yu seller götürürse... Oysa, yağmur, aşamalı krizdir Venedik için. İlkgençlik krizleri de bu açıdan "aşamalı"dır. Bir sabah uyandığında zavallı çocuk kendini bunalımda bulmaz, yavaş yavaş gelişir. Dolayısıyla, kriz sözcüğünü dikkatli kullanmak, durumlara göre kullanmak gerekir.

L. Y.: Beni ilgilendiren, yine de, sonraki durum. Kriz sonrasındaki durum.

U. E.: Bazı düzlemler vardır, olumludurlar; bazı kriz sonrası durumlar vardır, olumsuzdurlar. Mesela ben son on yıldaki fikir dünyamı gözden geçirmeye başladım diyelim. Krize girdim, bir kitap yazdım ve özür diledim: "Yanlış yapmışım, kusura bakmayın, söylediğim her şey hatalı" Olur a! Eğer abuklamıyorsam, bu "olumlu" bir kriz sayılabilir. Olgunlaşmaya götürdüğü için. Aşamalıdır, evet, felakete de götürmemiştir. Hem matematiğe bakarsak, felaket öyle zorunlu olarak "kötü" bir şey de değildir üstelik. Uyku mesela, uyanığım, beş dakika sonra uyuyacağım, bu gayet olumlu bir kriz olabilir. Orgazm anı da öyle. Onu da matematikte felaket sınıfına sokabilirler. Bir an önce yok böyle bir şey, şiddetle sevişiliyor, bir an önce yok, bir dakika geçiyor, orgazm geliveriyor: Herkes mutlu mesut. Olumlu bir düzlem değiştirme tabii.

L. Y.: Eh, gelinmezse de olumsuz... Peki, ben yine daha asık suratlı konulara geçeyim. Rönesans, Reform diye adlandırdığımız tarihsel süreçlerin kendisi mi krizdir, yoksa, bu adlandırma, o dönemlere bakıp da kriz görmek isteyen tarihçilerin mi krizidir?

U. E.: Bence ikinci şık geçerli. Hep hata yapmışızdır. Rönesans diyoruz. Nedir Rönesans? Varolan fikirlerin sorgulandığı bir an mı? Yoksa, yeni fikirlerin dolaşıma girmesi, zafer kazanması mı? Mesela Rönesans gayet geniş bir terim-

farklı mı sanki durum?

İtalya'yı, İtalyanları biraz tanıyorum. Sizlerin kriz yaratma başarınız, kriz çözme beceriniz tarihsel meziyetleriniz arasındadır. Gene de, bilmiyorum, Türklerle ne kadar başa çıkabilirsiniz? Yakın dönemden

örneklere bakıyorum da, Ağca'nın Papa'ya namlu çevirmesinden Juventus-GS krizine, Apo krizine, Terim-Gori krizine giderken yaşananların dökümü tam bir kördüğüm çıkarıyor karşımıza.

Entelektüel'in kriz üreticisi olarak portresi sevimli görünüyor

dir, belirsizdir hatta. Mesela Anglo-saksonlar, Rönesans'tan söz ettiklerinde Dante Alighieri'yi zikrederler. Dante oysa bizim için Ortaçağ'dır. Evet, geç Ortaçağ ama Ortaçağ. Kimileri de, sanat tarihçileri, Rönesans'ı 1520'de Raphaello'nun ölümüyle bitirir, maniyerizmi başlatır. Oysa otobüs şoförüne, kahveciye sorun, 17. yüzyıl Rönesans'tır... Nedir gerçekten? Bir an, öyle bir an ki, laiklerin kültürünün bir makasta ray değiştirmesidir, yeni fikirlerin dolaşıma girmesi, klasiklere dönüş. Bizim kültürümüz Ortaçağ kilisesinin kültürü değildir deyip, Antikçağ'ı keşfe çıkmak. Bununla aynı ana tekabül eden Protestan Reformu. Resim yapma tarzının, heykel, mimari tarzlarının dönüşmesi. Evet, belki bu Rönesans olabilir.

L. Y.: İyi de, bu hep bahsedilen Antikçağ'a dönüş, klasiklerin tekrar keşfi, ne türden bir ihtiyaca karşılık geliyordu? Hem öte yandan, Ortaçağ kültüründe, ister popüler olsun, ister soylu, isterse de Kilise, Antikçağ zaten "görünmez" bir biçimde bunların içinde değil miydi? Yani bu ögeler zaten "içeride", mevcut değiller mi? Ama bunu unutup, belirli bir anda, ah tekrar dönelim güzel Antikçağ'a demek ne demektir, eğer kriz değilse...

U. E.: Bunu siz söylüyorsunuz: Yani "belirli bir anda" diyerek. Belirli bir anda olmadı ki... Gayet ağır bir süreç içinde oldu. Tabii, Rönesans insanları klasik metinleri buldular. Buldular da nerede buldular, Mars'ta değil, iki adım ötelerindeki manastırların kütüphanelerinde. Evet, o kütüphanedeydi bu metinler de, kimse onların yüzüne bakmıyordu ki... Mesela Petrarca: 14. yüzyılda Petrarca'da, Dante'de olmayan, klasik dünyaya duyulan bir ilginin başgösterdiğini biliyoruz. Oysa, Petrarca, Raphaello'dan iki yüzyıl öncedir...

L. Y.: İyi ya, tam da bunu söylemek istiyorum. Petrarca'nın bu garip filolojik tutkusunu biliyoruz. Kütüphane kütüphane dolaşıyor, Titus Livius'un *Roma Tarihi*'ni bulmak için. Bir parça o manastırdan, bir parça bundan, metinleri karşılaştırıyor, sahte bölümleri atıyor vs. Nihayetinde bugün elimizde Titus Livius'un *Roma Tarihi* varsa, bunu Petrar-

ca'nın dedektifliğine borçluyuz. İyi de niye? Yani, Petrarca'yı bunu yapmaya iten ulvî neden ne? Kaybolmuş bir Latin dünyasının utkulu günlerini yeniden yaşatmak mı? Ne tür bir kriz yaşıyor ki, bu ava çıkıyor?

U. E.: Basit. O keşiş değil, din adamı değil, laik. Öyle bir anda yaşıyor ki, kültürel üretimin mekânı artık ne manastır ne de saray, yeni üretim mekânı şehir. O bir şehirli. Şehir, tüccarları, küçük esnafı, üreticileri, ressamlarıyla yeni bir oluşum. Yepyeni ilgiler bunlar, yepyeni çıkar ilişkileri. Bırakın Petrarca'yı, ben niye örneğin yirmi yıldır Paris'e gidiyorum? Savaş sonrasıydı, yepyeni bir kültür iklimi yerleşiyordu, açık bir dünyaya özlem duyuyorduk da ondan. Petrarca, bir sabah uyanıp da kendi kendine "Ah, bugün gidip klasikleri bulmalıyım" diyen bir beyefendi miydi? Hayır, arkadaşlarıyla, hanlarda barlarda buluşup, biz nasıl konuşup tartışıyorsak, onlar da aynısını yapıyordu: "Yeter artık bu Sorbonne'dan gelen zırvalar, bırakalım bunları, yeni şeyler yapalım", "nedir bu Latincenin hali, nasıl kurtarırız" diye içleri içlerini yiyordu... Zaman öyle bir zamandı. Bankalar ortaya çıkıyor, borç, kredi sistemleri oluşturuluyordu bu şehirlerde. Bir parantez, Templarî, şövalyeler yani, çok daha önce kredi sistemini, bankacılığın ilk örneklerini yerleştirmişlerdir. Bu en azından Templarî üzerine söylenen az sayıda doğru şeylerden biridir. Öyle bir anda icat ettiler ki, daha bağımsız şehirlerin liberal ekonomi sistemi falan ortada yoktu. 1150'de Templarî, banka sisteminin temellerini atıyor, iki yüzyıl sonra, şehir ekonomisinin belkemiğini oluşturacak bu... Dolayısıyla, tarihsel açıdan donmuş, belirli, kesin anlar yoktur. Öyle olduklarını biz, aradan büyük bir zaman geçtikten sonra söyleriz...

Şiir şeklinde çocuklar için yazılmış bir felsefe tarihi vardır, Rönesans şöyle anlatılır: İnsanlar bir sabah uyanırlar ve "ne oldu, ne oldu?" diye birbirlerine sorarlar. Biri cevap verir: "Olan oldu, Ortaçağ bitti Rönesans doğdu!"

Ortaçağ bitti (nasıl bitiyorsa? Hem öte yandan o dönemde yaşayanlar kendi dönemlerine Ortaçağ falan da demiyor-

bana. Tabiî, bunun böyle algılanması için, entelektüelin kendisinin kronik bir kriz konusu olmaktan kurtulması beklenir. Başka hangi ülkede *bu kadarı* oluyordur, kestiremiyorum: Türkiye'de, entelektüel'in bütün etik normlarını çiğnemeyi başarmış birinin

çıkıp "ben Dreyfus'um nerede bu ülkenin Zola'sı?" diye televizyondan gözümüzün içine bakarak sorması, olsa olsa dilimizin tutulmasına yol açıyor artık

Münevver aydın, entelektüel — bir kimlik kâğıdı çıkarmanın yalnızca bu anakavramlar nedeniyle mi,

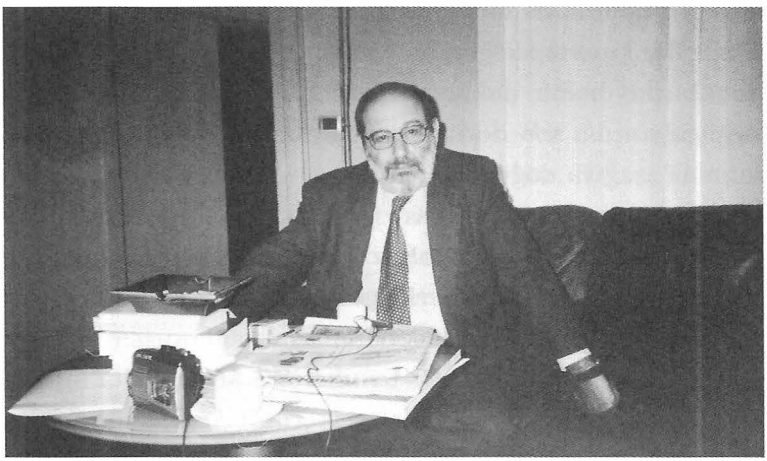
lardı ki, neyse), Rönesans başladı demek, çok yağmur yağdı, Venedik'i sular aldı demek gibi bir şey... Elbette, kriz yaşıyordu o dönem, bir şeyler birikti, birikti, tuhaf bir dönüşüm gerçekleşti. Biz ise, büyük bir mesafeden bakarak, Dante ile Petrarca arasındaki farktan söz edebiliyoruz.

L. Y.: Bu açıdan bakarsak, belki de esas kriz, bu dönemlere bir isim vermek zorunda kalan bizlerin, hadi daha kesin konuşalım, mesela 19. yüzyıl tarihçiliğinin, Burkhardt'ın, Michelet'nin yaşadığı kriz olmasın?

U. E.: Bir anlamda, evet. Geçmişe dönüp bakmak ve dönemlendirme yapmak, isim vermek, bir şeylere işaret eder. Roma İmparatorluğu sona erdi diyoruz, x tarihinde; iyi de o tarihte kimse Roma'nın bittiğini bilmiyor ki, hatta belki de bitmiyor. Ya da daha önce bitiyor. Kriz anı olduğunu, biraz da rahatlık olsun diye söyleyen, biziz. Tarihler işimize yarar: Amerika 1492'de keşfedildi deriz. Ama 1492'yi izleyen yirmi yıl boyunca kimse oranın yeni bir kıta olduğunu bilmiyordu ki. Adlandırma sonradan gelir: Kolaylık olsun diye. Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetti, Ortaçağ bitti. İyi. Kolomb ne yaptığının farkında mıydı? O Japonya'ya falan geldim sanıyordu. Bizim tarihe bakıp kriz anları dediğimiz anlar, aslında bütünüyle "kurgusal" Kolaylık olsun diye kurduğumuz bütünlükler. Aynı Roma'nın kurulduğu İ.Ö 21 Nisan 753 tarihi gibi. Hadi canım! Aileler, boylar, kavimler yavaş yavaş biraraya geliyorlar, birlikler kuruyorlar: Roma'nın kuruluşu herhalde bir yüz yıl almıştır. Bize ise Romus'la Romulus hikâyesi yetiyor. Ama bunlara da ihtiyacımız var. Bu kuruluş tarihleri bize güvence veriyor. Skolastik düşüncenin krizine bakalım. Aynı; Fransız Devrimi, yine aynı: Bastille alınmış da devrim olmuş. Bastille alınırken iki adım ötedeki Belleville'de herhalde kimsenin haberi yoktu olan bitenden. Sonra bir-iki yasa yapılıyor: Ruhban sınıfına ilişkin sivil yasa falan. İyi de yalnızca bu olsaydı, benzerleri gibi binlerce yasa arasında kaybolurdu. İtalya'da 19. yüzyılda Kilise'nin toprak sahipliği sona erdirildi. Kimse farkına varmadı. Devrim de olmadı, hatırlanmıyor bile... Ama olan oldu: O yasa geçti, bir yasa daha, konuşmalar, tartışmalar de-

vam etti, üstüste gelen birçok koşul, bir kırılma anına doğru götürdü devrimi ve biz bu sürecin sonunda, ad koyduk. Kriz uzun sürecektir öte yandan. Napolyon Notre-Dame Kilisesi'nde taç giydiği zaman, işte diyoruz, imparatorluk başladı. Ama olanlar, daha önceden oluyor. O an, bir nokta. Kriz, olayın öncesidir bu durumda. Olay, krizi belirgin kılmıştır.

L. Y.: Son kitabınız *Baudolino*'ya gelelim. Bir an, Federico Barbarosso, Papa'nın iktidarını silmek için çeşitli yöntemler dener: Baudolino'nın verdiği akılla. Ama aslında, büyük bir siyasi krizin ortasındayızdır: Dünyevi iktidarla Manevi iktidarın çatıştığı kriz.

U. E.: Romanımda bu gerginlik, evet, anlatılır. Federico gider Roma'da taç giyer. İnandığı şudur: Büyük bir kriz vardır, iktidarı ele alacak ve dünya işlerine düzen verecektir. Ama, nihayetinde hiçbir şey değişmez. Kutsal Roma İmparatorluğu nasılsa öyle devam eder. Federico ellerini ovuşturur: "Oh, iyi, iyi, kriz çıkardık, şimdi işler yoluna girecek" İşler yoluna falan girmez, dünya da değişmez. Carlo Magno kendini İmparator ilan ettiğinde dünya aslında daha fazla değişmiştir. Soruya dönersek, bence iyi bir tarihçi, kriz anlarına, olaylara inanmayan, onların öncesine bakan, orada neler olduğunu anlamaya çalışan tarihçidir. Öte yandan, olayın sonrasına da bakmalı, öncesiyle sonrası arasındaki o krizin belirginleştiği anda nelerin değiştiğini gösterebilmeli.

bir o kadar da, *işlev* tanımı bağlamında yaşanan kargaşa yüzünden iyice güçleştiği bir dönemde, kendi payıma beni en çok kurcalayan sorun, gene de bir iç krizin etrafında odaklanıyor. Yeni bir sorun sayamayız bunu, nicedir devrede olduğunu hepimizin

bildiği, devreye girdiğinden bu yana, ola ki "J'accuse"den beri kısa devre yarattığını kabul ettiğimiz bir soru peydahlıyor onu: Entelektüel'in *yer*'i neresi?

Bu topografik kaygı, zeminin kayganlığı ve kaypaklığı ile bağlantılı besbelli. Merkez-kenar ilişkileriyle de. Kitle iletişim

L. Y.: Hegel dedik: Onun söz ettiği anlamda hiçbir şeyin değişmeyeceği, herşeyin mükemmel olacağı, hiçbir krizin çıkmayacağı tarihsel bir dönem düşünülebilir mi? Aynı bugün liberalizmin umut ettiği gibi?

U. E.: Sanmam. Kozmos'un bir aklı var. Bir hareket düzeni var. Kozmos krizlerle ilerler. Big Bang olur, bir yıldız biter, kara delikler ortaya çıkar. Kozmos hiç de sakin değildir. Güneş nedir? Sürekli bir kriz merkezi. Sürekli kopuşlar yaratan atomik bir pil. Bilmem kaç milyar yıl sonra da sönecek olan bir yıldız. Yavaş ama sürekli kriz halinde olan bir kozmos. Dolayısıyla, doğal olan, sürekli kriz hali içinde olmak. İnsanların da farkı yok, hepsi de bu doğallığın parçası. Fizikçiler kum tepeciğini anlamaya çalışıyor: Kumlar birikiyor, birikiyor; bir noktaya kadar kum tepeciğinin alt çapı değişmiyor; en son doruğa bir kum taneciği koyuyorsunuz, kumlar aşağıya doğru kaymaya başlıyor, tepenin yüksekliği azalıyor, çapı genişliyor. Kozmos da, dünya da sürekli bir hareket içinde. Biz de az biraz kozmos gibiyiz. Hiçbir değişimin olmayacağı, ilişkilerin gelecekte kriz yaratmayacağı bir toplumsal düzen kurmak ham hayal.

L. Y.: Bir anlamda, *Mükemmel Dil Arayışı* kitabınızda anlattığınız gibi.

U. E.: Şu açıdan bakıyorsanız, evet: Diller sürekli kriz içindedir. Şu an konuşurken bile sürekli değiştiriyoruz, dilde sorun yaratıp, yeni anlamlar yaratıyoruz. Bizim gerçekleştirdiğimiz dönüşümün sonuçları anında görülebilecek türden değildir, belki iki yüzyıl sonra... Mükemmel dil peşinde koşanlar, mükemmel cumhuriyeti arayanlar gibidir. Krizsiz bir durum, bir devlet bulunabileceğini sanırlar. Bu, bütün geleneksel felsefelerin yanılsamasıdır. İnsanlığın ilk anını düşünürler, rasyonaliteyi bir kenara bırakıp, o ilk anda mükemmel bir düzen olduğunu hayal ederler. İnsanla doğa, insanla kozmos arasında bozulmaz, harika bir düzen olduğunu düşünürler. İlerleme onlar için o mutlu ilk ana dönmektir. Altın çağ hayali diyelim buna. Elbette o altın çağa dönemezler, çünkü altın çağ hiç olmamıştır. O mutlu

sandıkları ilk an, binlerce sorunla, derin krizlerle doludur. Bu herkesin rüyasıdır. Evlenenlerin bile: Ne denir? Evlendik, artık her şey sonsuza kadar harika olacak. Çocuklar yapacağız, mutlu bir yuvamız olacak, yeşil panjurlu küçük ev: Dertsiz, sorunsuz, mesut. Derken, boşanırlar... Siyaset de böyle değil midir? Her şey ilerde kurulacak muhteşem bir denge fikrine bağlıdır. İşte entelektüelin görevi de burada ortaya çıkar. Entelektüel avutmaz: Hayır, der, inanmayın, yok böyle bir şey. Eğer buna çok inanılırsa zaten, yeni Hitler'ler kaçınılmaz olur. Yahudiler olmasa her şey çok iyi olacak, haydi Yahudiler Dachau'ya; Polonyalılar olmasa, komünistler olmasa, akıl hastaları olmasa; olmasa da olmasa... Bu düşüncenin bizi nereye götürdüğünü biliyoruz. Entelektüel eylem bu türden müthiş bir dengenin hiç olmadığını, olamayacağını söylemektir. Öteki fikir, Ütopya'dır: Düşünmesi iyidir de, ciddiye alınınca neler olacağı açıktır. Bakın, Thomas More'un *Utopia*'sını okuyun: Tanrı korumuş, bir de orada yaşıyor olsaydık... Tam bir baskı düzenidir, her taraf polis kesilmiş adamlarla doludur. *Utopia*'yla karşılaştırırsanız, Naziler masum bile kalır. Ne yapayım: Felsefe avutmaz.

L. Y.: İlahiyata bakalım bir de: Tanrı mükemmelliği temsil etmez mi? Tanrı, krizsizlik, kımıltısızlık, değişmezlik değil midir?

U. E.: Gelmiş geçmiş tüm ilahiyatın açıklamaya çalıştığı en büyük mesele "kötülük sorunu"dur. Kabbala'dan Gnostiklere kadar tüm ilahiyat, kötülüğün Tanrı'nın içsel bir çelişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Niye? Şöyle açıklayalım. Kötülük Tanrı'nın dışında bir yerlerden doğsaydı, Tanrı'nın buna izin vermemesi gerekirdi. Ya da izin vermemek istiyordur da başaramıyordur. Bu durumda da kötülük Tanrı'dan daha güçlü diye düşünmek gerekir ki olmaz. Ya da, kötülük, Tanrı'nın içinde varolan bir çelişkidir. Tanrı içindeki bu çelişkiyi yönetemez. Bastıramaz. O zaman da yapacak çok şey yoktur. Katolik ilahiyat şöyle der: Tanrı, kötülüğü, insanları sınamak için yarattı. İyi, aferin Tanrı'ya. Beni sınamak için, beni cehenneme gitme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor.

mekanizmaları ve Medya Teknolojisi, tehlikeli suları daha da tehlikeli kıldı epeydir. Gerçekten de, *nerede durulmalı?* Nerede durulması *doğru* olur? Gelgit hareketinin mantığına sığınıyorum ben. Çekilme ile ateşin ortasına yürüme

arasındaki köprünün kullanımı birinci dereceden önem taşıyor gözümde. Umberto Eco bunu sizinle yüzyüze konuşmak isterim. Evrensel ortamın o dikkatle dinlenen temsilcisiyle kendi ülkesinde güç belâ sesi işitilen bu adamın

Cehennem kötü değildir o kadar derler, eh, iyi, o zaman kötülük de yoktur ki. Meseleyi ters çevirip şu önermeyi de yapar Katolik ilahiyat: Sizin kötülük olarak gördüğünüz ölüm falan gibi şeyler, daha büyük, müthiş bir iyilik dünyası için hazırlıktır. Nedir bu? Cennet. Cennet ise More'unki gibi bir ütopyadır, ne az, ne fazla. More, cennet orada, okyanusun ortasında bir adadadır der, Kilise ise, göklerde bir yerde... Ama bütün ütopyalar gibi, cennet fikri insanı yaşama bağlayabilir, ömrü sürdürmeyi sağlayabilir. Kalkütalı Azize Teresa haline gelip, cüzamlılara yardım edersin, cenneti böylece hakedersin. Ama değişmez, iyi bir siyasi düzen fikri, nihayetinde ütopik bir fikirdir.

L. Y.: Katolik ilahiyat Tanrı'nın içindeki kötülükle imanı nasıl bağdaştırır?

U. E.: Ah! Katolik ilahiyat, bu konudan bahsetmemek için elinden geleni yapar. Sorunu ortaya koyan, başka ilahiyatlardır. Katolikler için, kötülük, başkaldırmış meleklerdir. Tabii sorular devam ederse, yanıtları da tuhaflaşmaya başlar: Niye melekler başkaldırır? Augustinus'tan bu yana bu mesele üzerinde kafa yorulur, ama bu konuda geliştirilmiş en incelikli cevap şudur: Senin kötülük sandığın aslında kötülük değildir. Çünkü, arkasından ölümsüz hayat gelecektir. Bu verilen tek cevaptır: Sen ölümün kötü mü olduğunu sanıyorsun, cahil, ölüm ödüldür: Sonsuz hayata kavuşmanın anahtarıdır.

L. Y.: Aynı, kriz aslında kriz değildir demek gibi...

U. E.: Tabii. Küçük bir krizdir kötülük bu yorumda. Nedir ki? Kötülük insanlığın ilkgençlikten yetişkinliğe geçerken geçirdiği krizdir. Karşılığında kazanacağın sonsuz iyilik dünyası karşısında nedir ki? Şöyle derler hem zaten cehennem de geçiş yeridir, cezanı çekersin; zaten arkasından da boşluk gelecektir: Tanrı'nın sonsuz iyiliği. Levent, sizi cehenneme yolladık diyelim, iyi, ama bu bile kötülük değildir ilahiyata göre, çünkü size, cehennemin de sonrası vardır denilecektir. Arkasından müthiş bir düzen gelecek, herşey müthiş bir değişmezlik düzeninde yaşayacaktır. Hadi yine

kurtuldunuz. Ama sevgili Levent, bu bir söyleşi olmaktan çıktı, sanki 1250 yılında Sorbonne'da ilahiyat dersindeyiz de, bir *disputatio* temrini yapıyoruz!

L. Y.: Daha iyi ya... Peki, şuraya gelelim. Edebiyat Cumhuriyeti, kavgalarla dolu. Birileri geçmiş karşısında onun otoritesine inanıyor, boyun eğiyor, kimileri de, geçmişin hükümranlığına karşı çıkıyor, boyun eğenlerle kavga ediyor. Bu polemikleri de kriz olarak mı görmek gerek?

U. E.: Elbette, kriz çıkartıyorlar. Yeni bir şeyleri söyleyebilmek için, karşı çıkılması gereken birileri, birtakım fikirler lazım. Polemikler entelektüel krizlerdir. Ama buradan bir başka yere gidebiliriz. Savaş sorununa. Benim *Ahlak Üzerine Beş Yazı* adlı kitabımda, savaş üzerine bir yazı vardır. Körfez Savaşı sırasında yazılmıştır: Başlığı "Savaşı Düşünmek"tir. Öyle bir tarihsel anda yaşıyoruz ki, belki de yavaş yavaş savaş fikrinin kendisi de değişim geçirmekte. Savaşta devletin kendi ordusunun askerlerinin ölmemesi gerektiği zaten tuhaf bir dönüşümü oluştururken, neredeyse diğer ordunun askerlerinin de ölmemesi gerektiği yollu bir savaş kuramı gelişiyor. Ölünmeyen ve öldürülmeyen bir savaş: Kuramsal açıdan tabii, yoksa, günümüz savaşları da gayet kanlı kıyımlar gerçekleştirdi. Ama, bu fikir, eski, kanlı savaşlarla karşılaştırıldığında gayet tuhaf bir savaş fikri. Ama savaşı düşünelim şimdi: Savaş, bir kriz olduğunu söylemektir, savaş sonrasında ise yeni bir düzen oluşacağı, barış olacağı söylenir. Kendi mutlu, kıpırtısız düzenini dünyaya yaymak isteyen devletlerin, kriz var diyerek, daha iyi bir düzen geleceğini söyleyerek çıkardıkları kavgalardır savaşlar. Kartacalıları keselim, Germenleri temizleyelim, İngiliz barbarlarına boyun eğdirelim ki Pax Romana'yı kurup mutlu mesut bir dünyada yaşayalım. Mutlu mesut olacağına kendimizi inandırdığımız bir dünyada: İşte Roma örneği, önümüzde. Her savaştan sonra barış konferansları düzenlenmez mi? Oysa bu bir yanılsamadır. Tersi doğruysa, ya hiç savaş olmadığında daha iyi bir düzen oluşacaksa? Kartaca-Roma savaşı olmayaydı, belki de daha büyük bir barış kurulacaktı, kurul-

söyleşisi
kirlenme,
çözülme,
arınma, çözme
odakları
arasında, gelgit
içinde gitgel,
kimi uçlar
bulabilir(di) de.
Belki günü
gelir.
E. B.

mayacağını kim söyleyebilir? Kurulmayacağını, kurulamaz olduğunu, savaşı kazananlar söyler hep. Soğuk Savaş dönemini düşünelim. İşte savaşsız bir dönem. İstikrarlı bir dönem. Öte yandan, kafalarda hep, şöyle güzel bir atom bombası sallasak da, Sovyetleri ya da ABD'yi silsek haritadan, ne güzel bir istikrara kavuşuruz fikri yok muydu? Bir-iki casusun hayatına patlayan bir istikrar, ama elli yıllık bir barış dönemi. Ama esas savaş, kafaların içindeydi... Mesela, İtalya 1914'te müttefiklerin yanında savaşa girer. Ama İtalya, savaşa girmeden iki ay öncesine kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yanındadır. Almanlar, İtalya'ya eğer savaşa girmezse, Trieste'yi, Veneto bölgesini vermeye hazırdır. Yani İtalya'nın savaş sonrasında kazandığı yerler, İtalya'ya önceden teklif edilir: Savaş olur ve ne karşılığında kazanır İtalya buraları? Altı yüz bin ölü asker. Ülke fakirleşir, arkasından da faşizm. Bu kriz Venedik'te yağmur yağmasına benzemiyor. Evet, savaşın öncesi bir kriz anıdır. Ama Almanya ya da İngiltere yanında savaşa girmek, ya da hiç girmemek, belirli bir yönetici grubunun verdiği siyasi bir karardır. Krize bir çözüm diye düşünülen bir karar: Elbette yanlış bir karardır bu, sonuçlarını düşünürseniz.

L. Y.: Ya günümüz savaşları: İnsan hakları ve demokrasi adına yapılanlar?

U. E.: Tamam savaş yapma biçimi ve fikri tamamen değişti. Üstelik bu değişimin sonuçlarını iyi ölçebilecek bir durumda değiliz. Belki de esas savaş gelecekte, internette olacak, birileri Pentagon'un bilgisayarına girecek, bilgileri silecek, değiştirecek. Bunun yanında Bağdat bombalanmış, kime ne, bu ikinci bir mesele haline gelecek, hatta geldi bile belki. Bu öylesine yeni bir şey ki... Bakın, hükümetler, savaş sırasında insanlar öldüğü için neredeyse özür diliyorlar. Bunun gelecekte nasıl bir biçim alacağını ise bilmiyoruz. Ya da Çin Amerika'ya casus uçak gönderip duruyor diye kızacak, New York'a şöyle hallice bir atom bombası atacak, haydi, eski güzel zamanların o eski kanlı canlı, ele gelir savaşlarına geri dönülecek, karşılık verilecek, yakılacak yıkılacak. Olur olur.

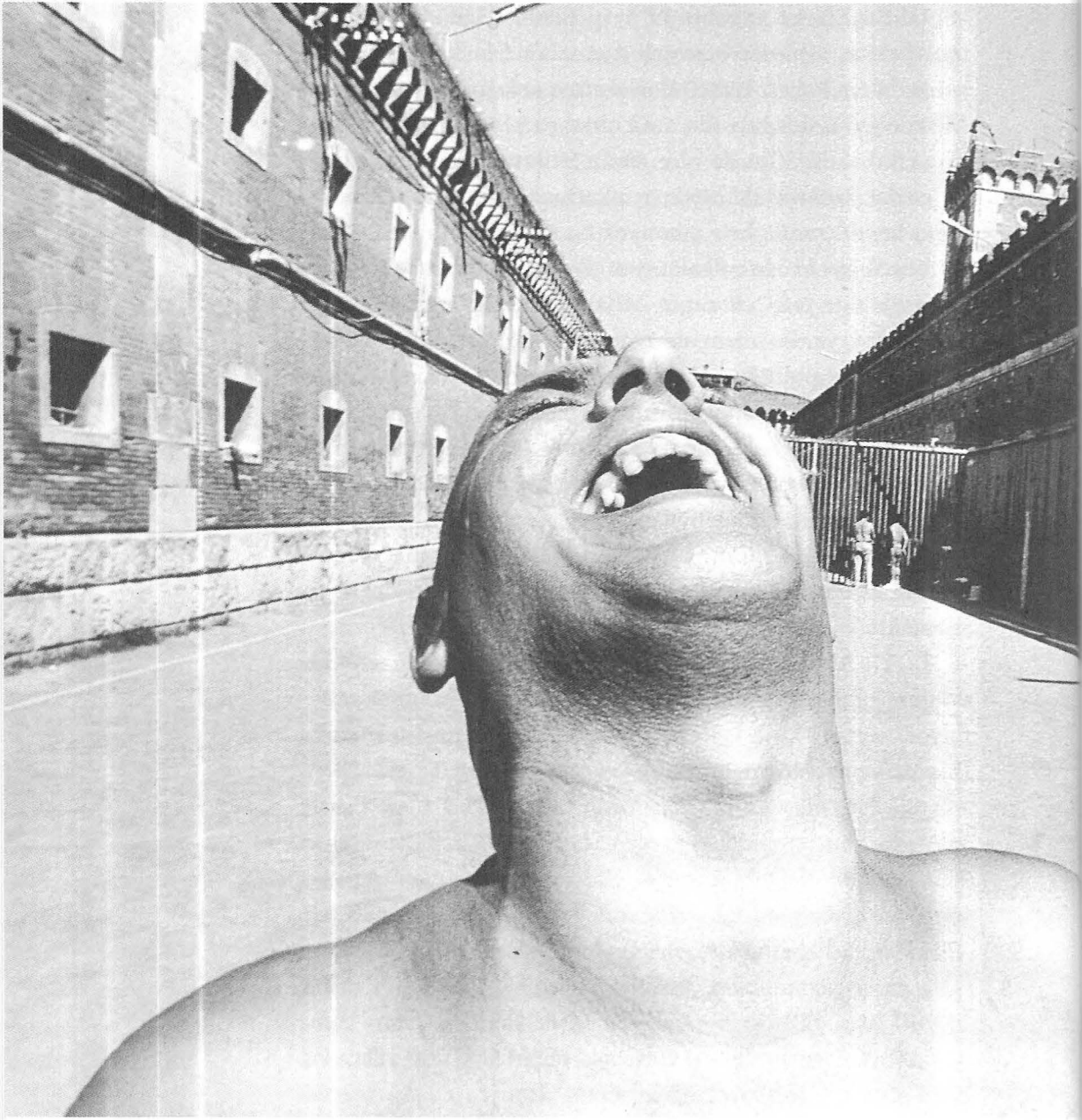
L. Y.: Yine de sonuç değişmiyor yani: Savaş, "kurgusal" bir krizi aşmanın yolu olarak görülüyor.

U. E.: Eh, ne yapalım ki öyle. Bush, Bağdat'ı bombalamak yerine, atmosfere zehirli gaz salan fabrikaları için önlemler alma kararı verse, uluslararası anlaşmaları imzalasa, ABD'de gayet dev boyutlu ama oldukça keyifli ve olumlu bir kriz çıkmaz mı? İyi de olur. Ama istikrarı korumak adına, bu gazlar konusunda bir kriz çıkarmak istemiyor ABD. Tamam kendi evinde kriz çıkmıyor bu sayede ama, dünya gayet büyük bir krizle çalkalanıyor. Bu hikâyenin kritik noktası ne olabilir peki? Avrupa, ABD'ye, iyi madem fabrikaları kapamıyor, ya da önlem almıyorsunuz, biz de Japonlarla bir başka dünya politikası yaparız diyebilir, eh işte, eş büyüklükte bir kriz kapıya dayanıverir o zaman.

L. Y.: Tekrar başa dönersek, demek ki, bilinçli bir biçimde, büyük bir kriz çıkarmak, en can alıcı eleştirel edimlerden biri, belki de en büyüğü.

U. E.: Kesinlikle. Daha önce de dediğimiz gibi, olumlu olması koşuluyla "entelektüelin görevi kriz çözmek değil, çıkarmaktır"

L. Y.: Ah, bu söyleşi öyle bir ülkede yayımlanacak ki, oradaki itfaiye kurumu, haber verildiği halde yangına yetişmiyor, yetişmek ne kelime, hatta bu da yangın mı diyor... Bize de yanan sinemalarda söyleşmek düşüyor. Teşekkürler.

Fotoğraf: Alex Majoli, İtalya, 1996.

Kriz "Olumlu" Olabilir mi?

SANEM YAZICIOĞLU

Gündelik yaşantımızda hep bir sıkıntının ya da bunaltının eşlik ettiği birçok kavram ve sözcük bulunuyor; ölüm, hastalık, sıkışıp kalma, daha pekçokları; ve yazımızın konusu *kriz* gibi. Söz konusu türden kavram ve sözcükler hep bir tür sıkıntı yaratırlar, çünkü bunlar, yaşanma anlarındaki kayıplarla ve o ana ilişkin duygu durumlarıyla anımsanırlar. Bu duygu durumlarına genellikle bir 'keşke' eşlik etmektedir; "keşke şu kriz hiç olmasaydı, keşke bir an önce bitse" Bir kayba ilişkin 'keşke', geçmişe bağlanan bir istemi gösterdiğinde, ilişkilendirildiği durum da yalnızca geçmişte bırakıldığında "olumlu" bir yan taşır. Yalnızca geçmişte kalmaktan ve artık yaşanmıyor olmaktan gelen bu olumluluk, çoğu zaman olayın bütünlüğünü yansıtmaz. Çünkü olumlu ve olumsuzun biraradalığı mantıksal bir zorunluluk olduğu kadar, yaşamda, anlamlandırma olanağımızı genişleten bir ilişkiyi de doğurmaktadır.

Bu incelemede krizin geride bırakılmış olmaktan gelen olumluluğunun ötesinde, insanın eyleme yeteneği bakımından bulunuşundaki olumlu yan üzerinde yoğunlaşacağız. Böyle bir düşünme yolu seçmekteki amacımız, neredeyse her alanda karşımıza çıkan krizi bir tür iyimserlik oyunuyla, olmadığı bir başka şeye dönüştürmek değil, tersine artık 'heryerde' olan krizin *kriz yaratan anlamı* –yani kendisini yaratan anlamı– üzerinde yeniden durmak. Bu gerçekten de gerekli görünüyor çünkü, yanımızda yolculuk yapan kişinin eve gidip kriz geçirebildiği ya da yolda yürürken çarptığımız masanın bir 'kriz masası'na dönüşebildiği bir dönemdeyiz. Kriz, her gün artan so-

runların toplu bir dile getirilişi halini alırken krizin kendisi de, sıradan gündelik bir biçim alarak terimin kendisinde bir çelişkiye dönüşüyor. Oysa kriz gerçekten de bir kriz yaratmalı. İncelemeye çalışacağımız krizin olumlu yanı tam da bu koşula bağlı. Öyleyse kriz, nasıl bir kriz yaratır?

Kriz, sorun yaratan belli bir durumun çözümlenme olanağından kopmuş *gibi göründüğü* an ya da bu anların toplamıdır. *Gibi görünür*, çünkü kriz bir anda oluşan ya da ortadan kalkan bir duruma işaret etmediği gibi, çözümü de yalnızca yaşanmakta olan anda değildir. Başka bir deyişle krizin geleceğe doğru açık ve belirsiz kalan çözümlenme olasılığı karşısında kriz, aynı zamanda 'gibi görünen birşey' olarak vardır. Krize ait bu belirlemelerden çıkarılabilecek sonuç, krizin olgusallığının dışlanabilir birşey olduğu değil, onun insan etkinliklerine içkin olan değişme ve dönüşme olanağını içerisinde taşıdığıdır. Bu olanak, Hannah Arendt'in düşünüşünde belirgin bir biçimde insanın eylemde bulunma yeteneğiyle edimselleşmektedir ve bu da başlangıç kavramıyla yakın bir ilişki içerisindedir:

1. Krizin Başlangıcı

İnsanlık Koşulu adlı yapıtında Arendt, insanın sonlu varoluşunu aşma denemesi olarak gördüğü metafizik geleneği tersine çevirmeye çalışır ve başlangıç ilkesi olarak doğumluluk kavramına özel bir önem verir. Çünkü başlangıç, insanın yeniden başlama yeteneğinin, yani eyleminin temelini oluşturmaktadır. Eylem, önceden olmamış olanın gerçekleştirilebilmesini olanaklı kılan insan etkinliğidir.[1] Bu bakımdan yeni olan, başlangıç ve eylem arasında içsel bir ilişki bulunmaktadır. Kriz ve eylem arasındaki ilişki başlangıç kavramı ışığında incelendiğinde, Arendt tarafından eylemle bağıntılandırılan kimi özelliklerin kriz kavramıyla yakınlık içerisinde olduğu görülecektir.

İnsan etkinlikleri alanı –bu alanı Hannah Arendt çalışma, iş ve eylem olarak ayırt etmektedir– içerisinde özellikle eylemle olan ilişkisi üzerinde duracağımız kriz, eylemin bir parçası ya da sonucu olarak, tıpkı eylemin kendisi gibi bir başlangıca sahiptir. Başlangıç kavramı, yalnızca belli etkinlik ya da olgu durumuna değil yaşamımızın tamamında varolan bir koşula işaret eder. Bilindiği gibi bu kavramın belirleyiciliği felsefenin başlatıcı sorusuna, bütün olgu ve durumlara ilişkin *arkhe* sorununa kadar geri gitmektedir. Bu sorunun nasıl bir temel sorusuna dönüştüğü Edmund Husserl'in "Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe" adlı konferans metninde açık bir biçimde ele alınmıştır.[2] Bu

metinde Husserl krizi ilkin bir "temel" krizi olarak betimlemektedir. Kriz burada, köken olarak bilimlerin temelinin unutulmasına dayanır: Doğa ve aklın birliği olan ve aynı zamanda bilimsel bakış açısının da özü olan tinsel bakış açısının unutulması Avrupa'nın krizinin dayandığı noktayı oluşturur.[3] Fenomenolojiyi bir başlangıca ya da temele dönüş yöntemi olarak ele alan ve son derece önemli bir kaynak olan Husserl'in metninin bir çözümlemesi bu yazının sınırlarını aşmaktadır. Ancak söz konusu olan metin, başlangıcın bir temel sorunu olarak nasıl bir krize dönüşebileceğini ve sorunun köktenliğini göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Başlangıç gerçekten de her zaman önemli bir sorun olmuştur, çünkü başlayan aynı zamanda başlatıcı olma özelliğini beraberinde taşımaktadır. Başlayan ve başlatıcı olan arasındaki ilişki Hannah Arendt'e göre insan ile eylem arasındaki ilişkide açık bir biçimde kendisini gösterir. Bu doğrultuda krizin insan eylemiyle bir ilişkisi varsa onun da hem *başlayan* hem de *başlatıcı* olabileceği düşüncesi akla geliyor. Bunun için ilkin başlangıç ve eylem arasındaki ilişkiye bakılabilir.

Hannah Arendt, eylem ve başlangıç arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: "Eylem, en genel anlamıyla inisiyatif almak, başlamak (Yunanca bir sözcük olan *archein*'de olduğu gibi "başlamak", "önderlik etmek", "yönetmek"e işaret etmektedir), birşeyleri harekete geçirmektir (Latince'deki *agere*-nin kökenindeki anlamı budur)" [4] Başlangıç ilkesinin olanağı bize ilkin doğumla birlikte verilmektedir. Biyolojik anlamında doğum, ilkin, bu dünyaya gelmektir. Bu doğum, türün bir üyesi olarak yeni bir canlının doğuşudur. Ancak insanın başlama yeteneği, Hannah Arendt'in "ilk doğum" olarak adlandırdığı "şeyler arasına gelmiş olmaktan" [5] daha fazlasına işaret eder: İnsan kendisinden bağımsızca gerçekleşen doğumdan daha fazlasını gerçekleştirebilir; inisiyatif kullanabilen bir varlık olarak kendisini insanlar arasına sokabilir. Dünyaya gelişten ayrı olarak insanlar arasına geliş, insanın eylemleri ve sözleriyle olur: "Biz sözler ve edimlerle kendimizi insan dünyasına sokarız ve bu sokuş (insertion), kökeninde fiziksel olan görünüşümüzü kabul ederek üzerimize aldığımız ikinci bir doğum gibidir".[6] İlk doğum daha çok "şeyler arasına geliş" ve buradaki başlangıca işaret ederken "ikinci doğum" insanlar arasına geliştir. Bu geliş kendiliğinden orada bulunanlar arasına edilgin bir biçimde gelmekten bütünüyle ayırt edilmelidir, çünkü ikinci doğum olarak adlandırdığımız durumda kişi kendisini dünyaya getirir ya da insan dünyasına sokar.[7]

Arendt'in doğum ya da doğumluluk koşulunu insanın başlangıç yapabilme olanağının da kaynağı olarak görmesi başlangıcın doğasıyla ilgilidir. "Daha önce olmuş olan her ne olursa olsun, ona bağlı olarak beklenemeyecek yeni bir şeyin başlamış olduğu, başlangıcın doğasında bulunur".[8] Bu nedenle asıl anlamıyla başlangıç yeni olanı içerisinde taşır; her başlangıç bu bakımdan yeni bir başlangıç demektir. Yeni olan yeniliğini önceden olmamış, görülmemiş olandan ve en önemlisi beklenmeden gelenden alır. Böylelikle dünyaya ve insanlar arasına yeni gelen kadar, ona ait eylemleri de *beklenmedik* (unexpected) olanı içerisinde taşır ve o, "...bütün başlangıçlara ve kökenlere içkindir".[9] Beklenmediklik, beklenmedik olanı yapabilme yeteneği eylemin en önemli özelliğidir, çünkü yalnızca bu yetenek sayesinde insan belirlenebilir, dönüştürülebilir birşey olma tehlikesinden kurtulabilir. [10]

Şu ana kadar eylem ve başlangıç arasında Arendt'in kısaca anımsatmaya çalıştığımız düşünceleri konumuz olan krizle yakın bir bağ içerisindedir. Krizi başta yaptığımız tanım doğrultusunda, karşı karşıya kalınan durumun çözülemez göründüğü an olarak tanımlamıştık. Bu, karşı karşıya gelinen durumla ilgili önceden oluşturduğumuz yargıların bir biçimde yetersiz kalması anlamına gelmektedir. Öyleyse ilk kriz, başlangıçla gelen *yeni* şey ya da durum ile bu durumdaki *beklenmediklik*'ten kaynaklanır ve beklenmeden gelen ile onun ortaya çıkardığı sonuçlar, bütün yaşamımızı belirler niteliktedir.

Bu bağlamda doğum, biyolojik anlamında da geçerli olmak üzere daha önceden bilinmeyeni kendisinde taşıması bakımından ilkin bir kriz olarak karşımıza çıkar. Canlının doğumu, birden fazla kişinin kendisini karşı karşıya bulduğu ilk kriz, başlamanın krizidir. İkinci bir doğum gibi olan insanlar arasına geliş ya da kendisini sokuştaki kriz de bundan farklı değildir; kişi başkalarına göründüğü kadar başkaları arasındaki kendisini de ilk olarak görmektedir. İlk karşılaşmada (başlangıç), kişi, yeni duruma ilişkin önceki düşünme ve deneyimlerine başvurur; elde edilmeye çalışılan, üzerinde hareket edilebilecek bir zemindir. Eğer henüz sağlamlaştırılamayan bir zemin söz konusuysa, onu oluşturmaya çalışırkenki aralık krizin de ortaya çıktığı yerdir.

Başka deyişle kriz, eylemsizlikten eyleme, gizilden edimsele geçiş aralığında gerçekleşir. Öyleyse kriz ile henüz oluşmamış yeni duruma geçiş ve sonrasında karşı karşıya kalınan durumun beklenmedikliği arasında yakın bir ilgi ortaya çıkmaktadır.

2. Krizin Gerçekleşme Aralığı

Yukarıda yaptığımız tanım doğrultusunda krizin eylemsizlikten eyleme geçişin aralığında gerçekleşmesi, onun zamansal bir aralık içerisinde yer alması ve bu aralıkta bir geçiş sürecinde olması demektir. Ancak durıma ilişkin çözüm olanaklarının kopmuş gibi göründüğü bu kriz anı ya da anları, krizin değişme ya da dönüşme olanaklarını da içerisinde taşır. Çünkü kriz, insanın eylemde bulunduğu alanda gerçekleşmekte olduğundan bir etkiler çokluğu içerisinde yer alır.

Etki çokluğu, insan yaşamının içerisinde devam ettiği insan çoğulluğuna bağlı olarak ortaya çıkar. Eylemin gerçekleşmesinin de koşulu olan bu çoğulluk, insanlar arasında Arendt'in "ilişkiler ağı"[11] dediği bir etki çokluğunun oluşmasına yol açar. İlişkiler ağı, her eylem ve eylemde bulunanın bir başka eylemden, eyleyenden bir etki almasını anlatmaktadır. Böylelikle her yeni gelenin bu ağa eklenmesiyle ağın kendisi kadar, insanın bir bütün olarak içerisinde yer aldığı süreç de sürekli olarak değişir ya da başka deyişle bir devinim içerisindedir. Bu bakımdan etki eden ve etkilenen bir insan çoğulluğu içerisinde gerçekleştiğinden kriz de bir olanak olarak devinimi kendisinde taşımaktadır.

Woodstock Krizi, New York.

Aristoteles, devinimi "...olanak halinde olan nesnenin gerçekleşmesi, yani kendisi olarak değil, devinebilir bir şey olarak gerçeklik halinde varolup etkinlikte bulunma süreci..." [12] olarak tanımlamaktadır. Devinimin karşımıza çıkan ilksel özelliği bir etkinlikte bulunma süreci olmasıdır. Süreç olma niteliği, bütün insan ilişkilerinin bir sürerliğe (endurance) sahip olmasına bağlıdır ve bu nedenle Hannah Arendt için insan etkinlikleri alanının belirleyici özelliğidir. Sürerlik, her bireysel yaşamın ilişkiler ağı içerisinde yer alması ve her yeni başlayanın, kendi yaşamının sınırlarından çıkarak bir başkası için başlatıcı olabilme yeteneğinden kaynaklanır. Özellikle eylem –yalnızca insanlar arasında gerçekleştiğinden– diğer insan etkinliklerinden ayrı olarak bitimsiz bir süreç olarak tanımlanmaktadır.[13] Bunun nedeni insan eyleminin belirli bir erekte sonlanmaması, tersine etkide bulunduğu insan çoğulluğunda yaratacağı etkiler bakımından sonsuzca bir yayılıma neden olmasıdır. Öyleyse insan etkinlikleri alanı olanak halinde olanın, kendisini durmaksızın yeniden kurması üzerine dayanır.

Kriz, devinimin bir parçasıdır. Devinim, Arisoteles'in belirlemesiyle, devinen nesneden "ne önce ne de sonra"dır, bu nedenle de onu olduğu gibi görmek güçtür ve aynı zamanda o, varolmasının olası olduğu bir etkinlik halidir.[14] Bu belirlemeye göre yorumlandığında krizin getireceği bir devinim de ilkin krizden ne önce ne de sonra gerçekleşen bir şeydir: Krizin çözümü dediğimiz şey, tam da bu devinimin içerisinde olanın ya da yalnızca krizin olanağı içerisindeki şeyin kendini gerçekleştirmesidir. İşte bu yüzden kriz yalnızca kriz gibi görünen birşeydir. Bu bakımdan krize olumsuzluk yükleyen bir belirleme yapmak uygun sayılamaz. Daha çok, bir etki çokluğunu ve bunun yarattığı bir olanaklar bütününü içerisinde taşıması bakımından büyüklüğüne göre bir kriz, eyleme dönüştüğünde kişinin kendisini yeniden kurabilmesinin ya da gerçekleştirebilmesinin olanağı olarak görünmektedir. Ancak yalnızca bir olanak olarak.

Bu olanağın neye bağlı olarak gerçekleştiği, kuşkusuz sorunun bütününde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak insan etkinlikleri içerisinde, karşılaşmadan önerilebilecek her zaman geçerli bir formülün oluşturulamayacağı da açıktır. Bu olanağı edimselleşmeye yakın tutacak tek bir tutum, yargılarımızı olabildiğince duruma uygun bir biçimde yeniden kurabilmektir. Böyle bir düşünüş bizi tekrar Hannah Arendt'e ve yargı sorununa getirecektir: Eylemsizlikten eyleme geçişin aralığı yalnızca krizin değil düşünmenin de ger-

çekleştiği zamansal aralıktır. Arendt'in düşünme ve eylem arasında kurduğu yakın bağ kendisini yargı kavramında göstermektedir. Kriz böylelikle, hem belirli türden bir yargının oluşturulamadığı hem de eylemin gerçekleştirilemediği durumda söz konusudur. Her ikisi de bir olanak olan iki etkinlik türünün –düşünme ve eylemin– edimselleşememesi kriz durumunda karşımıza çıkan ortak özelliktir.

Hannah Arendt, filozofun düşünme aralığını Kafka'nın "savaş alanı" [15] olarak adlandırdığı şey ile yakınlık içerisinde görmektedir. Kafka'nın öyküdeki kahramanı 'O', üç yönlü gerçekleşen bir savaş içerisindedir; geçmiş ve gelecek arasında karşılıklı devam eden ve 'O'nun ayakta kalabilmek için her ikisine de verdiği savaş.[16] Arendt, geçmiş ve gelecek arasındaki bu savaşı şöyle anlatmaktadır: "Geriye, başlangıç noktasına kadar uzanan bu geçmiş, insanı geriye çekmez, ileri iter; ve beklenenin tersine bizi geçmişe doğru süren gelecektir. Geçmiş ve gelecek arasında varolan o aralıkta yaşamını sürdüren insanın görüş açısından bakıldığında zamanda süreklilik yoktur, zaman durmaksızın akıp giden kesintisiz bir akış değildir; 'O'nun durduğu yerde, ortada bir yerde kopar; ve 'O'nun bakış açısı, durduğu ve baktığı nokta bizim anlamaya çalıştığımız anlamda 'burası' değil, insanın geçmiş ve geleceğe karşı bitmeyen savaşının, karşı koymalarının zaman içinde durduğu bir yarıktır".[17]

Geçmiş verilmiş ya da oluşturulmuş düşünce biçimlerini anlatmaktayken, gelecek henüz oluşturulmamış ama oluşturulmaya çalışılan yeni düşünceler ve onlara eşlik etmekte olan edimlerdir. Geçmişle gelecek arasında gerçekleşen düşünme ve eylem kendilerini yeniden oluştururken, tam o aralıkta; "ne önce ne de sonra" kriz olgusuyla karşılaşmaktadır. Yeni olan, Arendt'e göre zamanın içerisine tıpkı insan ilişkileri ağına yeni gelen gibi giren, kendisini sokan ve kesinti yaratan birşeydir. Bu nedenle başlayan, tam da bu giriş anında yarattığı yarıkla başlangıç yapar. Krizin Yunanca *krisis* kökeninde taşıdığı "yarık, ayrılma, yargı" anlamı bizi yeniden başlangıç ve kriz arasındaki birlikteliğe getirmektedir.[18] Başlamak başlanılan her ne ise onda ilkin bir yarık açmak, kriz yaratmaktır.

Her başlangıcın ise zamansal olarak geleceğe doğru olduğu düşünülürse geçmişin itmesi ve geleceğe yönelmişlik bakımından kriz üzerine şunlar söylenebilir:

3. "Henüz değil"

"Artık hiç ve henüz değil" [19] sözleriyle Arendt, insanın geçmiş ve gelecek arasındaki bulunuşunu betimlemektedir. Bu nedenle "artık hiç" geçmişin geri dönmemek üzere geçmişliğini anlatmaktayken, "henüz değil" henüz olmamış olanı geleceğe bağlanmış bir olanak olarak tutar. Bu yazının bütünlüğü içerisinde 'başlamak', krizden ve kriz ile birlikte başlama olanağı anlamında kullanıldı. Çünkü eylem krizin devindirici etkisiyle olanaktan edimsel olana geçerken, eylemle yan yana bulunan düşünme de krizin aynı devindirici etkisini üzerinde taşımaktadır.

Krizin geçirilmesi –ki bu her zaman gelecekte olacaktır– krizin başta sözü edilen krizi yaratma etkisinin korumasına bağlıdır. Çünkü bu devindirici etkinin sıradan, gündelik bir biçim alması krizi kriz olmaktan çıkaracağı gibi ayrımına varılamayan bir etkinin geçirilmesi kadar devindirici olması da anlamsızdır. Bu nedenle eylemde bulunan birey için tehlikeli olan kriz, krizin gündelikliğin bir parçası biçiminde yaşanarak aşılamaması, onu sıradanlaştırarak yokmuş gibi davranılmasıdır. Böyle bir durum, çözüm olanağını içerisinde taşıyan asıl krizi, aşılamaz bir patolojiye dönüştürecektir. [20] Çünkü asıl sorun söylenmiş olduğu gibi, çözümlenmesi gereken bir sorun olduğunun ayırdına varamamaktır. Bu ayırdına varamama, yarığı önceleyen bir bütünün varlığının ayırdında olmamak kadar, bu yarığın zamansal aralığını oluşturan geçmiş ve gelecekten gelen itici güçten de yoksun kalmaktır.

Kriz başladığı gibi devinimi sağlayan bir zeminin oluşturulmasıyla beraber bitmelidir. Bu bitiş kuşkusuz saf anlamıyla tamamlanmış bir bitiş demek değildir; bu daha çok olmakta olan ve yaşamın içerisinde gerçekleştiği süreçte her gün yeniden kurulana karşılık gelmektedir –ve tam da bu nedenle kurulmuş gibi olandır– yalnızca. Öyleyse kriz başlangıçta sözettiğimiz gibi kriz gibi görünmekteyken, çözümü de bundan farklı değildir. Ancak yaşamdaki başlangıç ve yeni olan, içerisinde ortaya çıkabileceği bir aralığa, bir yarığa; bir krize zorunlulukla gereksinim duymaktadır. Aristoteles'in sözleriyle "Nasıl ki devinimin oluşması konusunda, ilk değişmeden daha önce bir değişmenin olması söz konusu oluyorduysa, aynı şekilde burada da son değişmeden daha sonra bir değişme olması zorunludur" [21]

Notlar

1 Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1958, s. 177-178.
2 Edmund Husserl tarafından 7 ve 10 Mayıs 1935 tarihlerinde sunulmuştur. Edmund Husserl, *Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe*, Çev. A. Sabuncuoğlu - Ö. Sözer, Afa Felsefe Yazıları Ansiklopedisi 1, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 25.
3 A.g.e, Giriş, Önay Sözer, s. 21.
4 Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1958, s. 177 ve 189.
5 A.g.e, s. 182.
6 A.g.e, s. 176-177.
7 Sanem Yazıcıoğlu, *Hannah Arendt'te Eylem-Yapım İlişkisi ve Sonuçları*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora tezi, s. 57.
8 Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1958, s. 178-179.
9 A.g.e, s. 178.
10 Belirlenebilirlik ve eylem ilişkisi için bkz. Hannah Arendt, *Crises of the Republic*, Harcourt Brace, New York, 1972, s. 106 ve devamı.
11 A.g.e, s. 126 ve devamı, 183.
12 Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 201b27-29.
13 Hannah Arendt, *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago and London, 1958, s. 233.
14 Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 201b7 ve 202a.
15 Hannah Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1961, s. 7 ve devamı.
16 Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Önay Sözer, "Dismantling Metaphysics and in-between of Political History", *Martin Heidegger-Hannah Arendt; Metaphysics and Politics, 2000*, İstanbul, yayına hazırlanan Kolokyum bildirisi.
17 Hannah Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1961, s. 10-11.
18 Karl Feyerabend, *Handy Dictionary of Greek and English Languages*, David McKey Company, Philedelphia, 1943.
19 Hannah Arendt, *Essays In Understanding 1930-1954*, ed. Jerome Kohn, Harcourt Brace, New York, 1994, s. 158.
20 Bin Kimura, *Etudes Phénoménologiques*, La Psychopathologie Phénoménologique de Kimura Bin, "La Psychopathologie de la Contingence, ou la perte du lieu d'être chez le schizophrène", XIII, No 25, 1997.
21 Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 251b29-30.

TOPLUMSAL / KÜRESEL KRİZ KURAMLARI

Josef Koudelka, Yugoslavya, 1994.

Yönetilemezlik: Muhafazakâr Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu*

CLAUS OFFE

Devletin ve toplumun "yönetilemezliği"ne ilişkin Yeni Muhafazakâr kuramlarla geç kapitalist döneme özgü toplumsal oluşumlara yönelik sosyalist eleştiri arasında bazı yapısal benzerlikler bulunmaktadır. [1] Belirgin nedenlerden ötürü, iki taraf da bu benzerlikleri vurgulamamaktadır. Bu tür koşutluklar, 1968'deki tartışmayı belirleyen kuramsal ve pratik gruplaşmaları on yıl sonrakilerle karşılaştırdığımızda daha da açıklık kazanır. Karşılaştırma, hem makro sosyolojide, hem de siyaset biliminde, kriz kuramlarının sosyopolitik "taban"ları ya da "alıcıları" açısından köklü bir değişim geçirdiğini gösterir.

1968-69'lu yıllarda *solcular* kuramsal savlar öne süren ve "düzenin böyle sürüp gidemeyeceği" kanısında olan kimselerdi. Biçimi ne kadar değişmiş olursa olsun, sınıfsal karşıtlıkların ve bunun yol açtığı mücadelelerin kapitalizmin temel yapısının çözülmesiyle sonuçlanması gerektiğini varsayıyorlardı; kapitalizmle birlikte onun siyasal yapısı ve kültürel-ideolojik düzeni de çözülmeye uğrayacaktı. Koch ve Narr, temel varsayımların belki de biraz aşırı "parçalanması"nın sonucu olarak, bugün solun sağlam bir kriz kuramı zemininden yoksun olduğunu ortaya koymuşlardır; bu yazarlara göre böyle bir kuram olsa olsa Skolastik kavramlarla iş gören birkaç kişinin çabalarında görülebilir. [2] Aynı zamanda, var olan düzeni savunmada yararlanılan ve 1968'de öylesine büyük bir çabayla savunulan kuramsal konumlar neredeyse bütünüyle suskunluğa mahkûm edilmiştir. Bugün burjuva bilinci her yerde kendi yazgısı üzerine kıyamet düşüncelerine dalmış durumda. Büyümenin ve refah

devletinin sınırları, dünyadaki ekonomik, finansal ve çevresel kriz –meşruluk krizi ya da "devletin otoritesi krizi" de dahil olmak üzere– bildik konular haline gelmiştir; her muhafazakâr ya da liberal gazetede toplumun ulusal ve uluslararası durumunu nitelemek üzere bunlar gündeme getiriliyor.

Bugün "düzenin böyle sürüp gidemeyeceği" kanısı *muhafazakârlara* esin kaynağı olmaktadır; bu arada, kaynağını siyasal ekonominin eleştirisinden alan kriz kuramları tartışmalı hale gelmiştir ya da en azından artık bir zamanlar özlerini oluşturan iyimser siyasal sonuçları verememektedir. Solun bazı üyeleri, kendi kuramsal kesinliklerini temel alamadıkları için, şimdi "yeni bir irrasyonalizm" şeklinde yoksunluk belirtileri ortaya koymaktadır. Buna karşılık, göründüğü kadarıyla, kuramsal ve pratik noktaları, yıllarca sosyal demokrasi doğrultulu siyasal modernleşmeyi krize giden bir yol olarak görenler başarıyla gündeme getirmektedir.

Yeni Muhafazakâr kriz literatürü, solcu literatürün izlerini neredeyse bütünüyle kamunun dikkatinden uzaklaştırmakla kalmamış; ileri kapitalizme ilişkin eleştirel kuram geleneğinden (devletin içine düştüğü mali kriz, meşruluk sorunları, yapısal eşitsizlikler ve toplumun kıyısındaki sosyal gruplarla bağlantılı ihtilaflar, ekolojik krizler gibi konulardaki kuramlardan) kaynaklanan bazı konum ve yaklaşımları da büyük bir ustalıkla yeniden tanımlayıp kendi amaçlarına uyarlamıştır. Ama en dikkat çekici olanı, bu literatürün ya da hiç olmazsa büyük bir bölümünün, *sınıf ihtilaflarının* ya da bu ihtilafların yetersiz kurumsallaştırılmasının yol açtığı sürekli patlamayla –bir başka deyişle, ekonomik temel sorunuyla– doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı kriz nedenleri saptamasıdır. Toplumbilimcilerle siyaset bilimciler 1950'li ve 1960'lı yıllarda bu sorunu inkâr etmeye çalışmışlardı, çünkü sorunun "modern" siyasal ekonomiyle mutlak bir çözüme ulaştığını düşünüyorlardı. Bu Yeni Muhafazakâr literatürün büyük bir bölümü, Marx'ın burjuva demokrasisinin ve kapitalist üretim tarzının iğreti ve bünyesel olarak çözümsüz bir gerginlik ilişkisi içinde bulundukları şeklindeki tezini doğrulayan durum incelemeleri izlenimini uyandırmaktadır. Farklılık yalnızca şuradadır: Yeni Muhafazakâr kriz kuramcıları krizin ve ortadan kaldırmak istedikleri şeyin kaynağını kapitalist *ücretli emek* koşullarında değil; daha çok, refah devleti kitle demokrasisinin kurumsallaşmış düzenlemelerinde görmektedirler. "Marxçıların yanlışlıkla kapitalist ekonomiye atfettikleri şey," diye yazıyor Huntington, "aslında demokratik siyasal sürecin bir sonucudur."[3]

Üssü muhafazakâr kampa kayan kriz kuramlarının siyasal yönlerini ele almakla işe başlayacak, sonra bu kuramın analitik içeriğini göstermeye ve eleştirmeye çalışacağım. Sonuç bölümünde, krizle kapitalist gelişme arasındaki ilişkiye döneceğim.

"Aşırı Yüklü" Devlet

Kriz kuramının siyasal yönleri şunlara bağlı olarak ortaya çıkar: Birincisi, yönetilemezlik sorunu, bir başka deyişle bu kavramın belirli pragmatik ilkelerle kavramsal bağları tanısının konması; ikincisi, krizin olası seyrinin ve kendine özgü belirtilerinin kestirilmesi; üçüncüsü de, önerilen tedavi. Şunu da belirtmek gerek: Yeni Muhafazakârlar kriz kuramlarını sunarlarken çoğunlukla tıbbi-biyolojik bir mecaza başvururlar; elbette bu, topluma ilişkin yapısal sorunları hasta-doktor ilişkisi modeline dayandırmak gibi bir sonucu getirir, mutlak uzmanlık yananlamlarıyla birlikte.

Kestirmeye bakarak başlayalım. Kestirme, devletin kronik, hatta akut başarısızlığı gibi acil bir tehlikeyi bütün ayrıntılarıyla ortaya koyar. Bunun iki unsuru vardır: İlki, parti rekabeti, farklı görüşlerden bireylerin kurdukları örgütler ve görece özgür kitle ileşitim araçları koşullarında hükümetin maruz kaldığı aşırı beklenti yüküdür. Bu, hükümetin karşı karşıya kaldığı ve kaçamayacağı bir beklentiler, yükümlülükler ve sorumluluklar yükünü üstlenmesi sonucunu doğurur (üstelik sürekli olarak artan bir yüktür bu). Peki ama hükümetin bu yükümlülükleri yerine getirememesinin nedeni nedir? Bu soru, kestirmenin öteki unsuruyla bağlantılıdır: Devlet aygıtının müdahale ve yönlendirme becerileri ilke olarak bu talep ve beklentilerin yüküne etkin bir biçimde karşılık veremeyecek kadar sınırlıdır.

Bu kestirmenin ilk unsuru, son derece açık olarak, taleplerin refah devletinin verdiği hizmetleri ve demokratik katılımı kapsayacak şekilde "aşırı yayılması"na işaret eder – konu ve ihtilafların elverişsiz bir yoldan siyasallaştırılması söz konusudur burada; dolayısıyla, "yurttaşların denetimsiz ve akıldışı haset"inden söz edilmesine yol açar.[4] Kestirmenin ikinci unsuru, özgürlüğün ekonomik ve siyasal güvenceleriyle ilgilidir: Çığ gibi artan taleplerin etkili şekilde ele alınması olsa olsa varlığı devlet iktidarının elini kolunu bağlayan anayasal güvencelerden bazılarının kaldırılmasıyla mümkün olabilir. "A'yı söyleyen kişi B'yi de söylemek zorundadır; bölünmez devletin sorumluluğunu üstlenmek isteyen her kişi yararlandığı birçok özgürlüğü feda etmeye de hazır olmalıdır."[5] Sorunun bu şekilde dile getirilişi, en küçük ayrıntısına

kadar, siyasal kriz ağı konusunda Marxçı gelenekte gördüğümüz belli saptamaları akla getiriyor. Marxçı geleneğin bakış açısından, "liberal demokrasi" kavramı aslında birleşmeye uygun olmayan öğelerin aldatıcı bir birliğini temsil eder; söz konusu öğeler olsa olsa refah koşullarında geçici bir süre üstü örtülmüş kopmaları gösterirler.[6] 1920'lerde sözgelimi Spengler'in *Batının Çöküşü* adlı kitabının neden büyük bir ilgi uyandırdığını anlamamızı sağlayan "burjuvazinin sahte kıyamet günü"nün (J. Schumacher) aksine, muhafazakârların yeni kriz senaryoları Marxçı ideoloji eleştirisine de, yalnızca propaganda ve gizemleştirme (*mystification*) oldukları kuşkusuna da dirençli olduklarını kanıtlamışlardır. Bu, yalnızca söz konusu senaryoların kuramsal niteliğinin iyileşmesinden değil; solun çoktandır kendi kuramsal üstünlüğü olarak gördüğü siyasal-ekonomik kriz savının merkezî bir unsurunu barındırmalarından da (karşıt siyasal amaçlarla olsa bile) kaynaklanır.[7]

Muhafazakâr çözümleme şöyle sürer: Talep hacmi ile hükümetin yönlendirme kapasitesi arasındaki eşitsizliğin yol açtığı düş kırıklıkları, kriz belirtilerinin göstergesidir. Bu, parti örgütleriyle üyeleri ve onlara oy verenler arasında kayda değer bir güven yitimine yol açar; bu da partilerin, yönetime gelmek için gerekli çoğunluğu elde etmek için yarattıkları beklentileri neredeyse zorunlu olarak boşa çıkarmaları zorunluluğundan kaynaklanır.[8] Belirli bir parti programının vaatleri *yerine getirilmemiş* olarak kalır; buna karşılık, partinin daha önce açıkça başvurmayacağını belirttiği "katı" yöntemler (sözgelimi, maaş ve fiyatların denetlenmesi, vergilerin artırılması, ek yasal düzenlemeler) gene de yürürlüğe konmak zorundadır.[9]

Bu şekilde biriken hayal kırıklıkları iki yönde patlayıcı bir tepkiye dönüşebilir: Ya parti sistemi içinde bir kutuplaşmaya, belli bir muhalif grubun uygulamasının yeniden ideolojikleştirilmesine ve "mutlaklaştırılmasına" yol açar (sonra bu muhalif grup, "ilkeli" alternatif programlar yoluyla, beklentilerle icra kapasitesi arasındaki gerginliğin yol açtığı sonuçlardan kaçınmaya çalışır); ya da böyle bir kutuplaşma sürecinin meydana gelmediği durumlarda, büyük bir olasılıkla siyasi partilerin yönlendirme kapasitelerinde, seçim bildirisini belirleme ve onun oluşumuna katkıda bulunma yetilerinde bir azalma olur. Bu durumda, yerleşik partilere karşı muhalif siyasi hareketlerin –parlamenter mücadele gibi bir amacın ve hükümet iktidarından yararlanma olasılığının birincil önem taşımadığı hareketlerin– olması olasıdır. Bu iki alternatif de – parti sistemi içindeki kutuplaşma ya da parti sistemi ile parlamento dışı yollardan işleyen sosyal hareketler arasındaki kutuplaş-

ma – durumun daha da kötüleşmesine yol açacaktır. Dile getirilen taleplerin düzeyi ve hacmi artar, buna karşılık kuşatılan devletin eylem kapasitesi azalır. Böylece, özü itibarıyla krize ilişkin kestirme, talep düzeyi ile icra kapasitesi arasındaki temel uçurumun, o uçurumun yoğunlaşmış biçimiyle yeniden üretilmesine yol açan dinamik bir süreci harekete geçirdiğini öne sürer: Yönetilemez bir sistem giderek daha da yönetilemez hale gelir. Bünyesel mekanizmaların ya da konjonktürel ekonomik süreçlerde olduğu gibi trendi tersine çevirecek, kendi kendini iyileştiren güçler adını verdiğimiz güçlerin varlığını varsaymak olanaksızdır (bu konudaki karşıt görüş için bkz. Huntington). [10] Daha çok, bilinmeyen, ama büyük bir olasılıkla çok uzak olmayan bir gelecekte, kapsamlı çöküşler, hatta örgütlü devlet iktidarının parçalanması baş gösterecektir.

Bu gelişme çizgisinin, iki değişkesi kestirmenin iki öğesine karşılık gelen bir tedaviyle önlenmesi gerekir. Tedavi, ya sistem üzerindeki aşırı talep, beklenti ve yükümlülük yükünü azaltmaya çalışacak; ya da yönlendirme ve icra kapasitesini artırmaya çabalayacaktır.

Önce ilk değişkeyi –talebin azaltılması– gözden geçirelim. Yanılmıyorsam, burada üç uygulama biçimi söz konusudur. Bunlar Federal Cumhuriyet için özellikle önemlidir, çünkü henüz büyük bölümüyle "sınanma" ve "geliştirilme" aşamasındadır (ne var ki, bunlarla yukarıda sözü edilen kriz kuramı savları arasında net bir bağlantı yoktur). Bu stratejileri sınıflandırırken, Luhmann'ın varsayımından yararlanacağım; bu varsayıma göre, toplumsal talep ve beklentiler şu dört ana toplumsal yolla karşılanabilir:

1. siyasal iktidar ilişkileri;
2. para, değişim [mübadele] ve pazar ilişkileri;
3. kültürel normlar ya da toplumsallaşma ilişkileri;
4. "hakikat" ya da bilgi yolu.

Bu durumda, "yönetilemezlik" krizine ilişkin varsayımın öngördüğü gibi, talepleri karşılamanın *siyasal* yolu bu talep yükünü kaldırmak olduğuna göre, o zaman öteki üç yoldan her birini olası bir stratejinin hedefi olarak görmemiz gerekir.

"Refah devletinin sınırları"nı aşan talepleri parasal değişim ilişkilerine, bir başka deyişle *piyasalara* yönlendirme önerisi bugünlerde herkesin ağzından düşürmediği bir noktadır. Bu önerinin sloganları şunlardır: Kamu hizmetleri-

nin "özelleştirilmesi" ya da bu hizmetler üzerindeki "devlet müdahalesinin kaldırılması" ve bu hizmetlerin rekabet ortamında çalışan özel girişime devredilmesi. Bu önerinin içerdiği örnekler arasında, ulaşım politikasında olduğu gibi kamu hizmetlerinin "hedefler"in desteklenmesinden hizmet gereksinmesi olan "müşteriler"e dönüştürülmesi ya da daha genel olarak kalıcı kamu hizmetleri için maliyeti karşılayan ücretlerin getirilmesi vardır. Öteki kilit sözler arasında, Batı Alman Ekonomi Danışmanları Meclisi'nin "asgari ücretli işsizlik"i, hatta Friedman'ın "doğal işsizlik"i yer almaktadır – bir başka deyişle, istihdam sorunlarına ilişkin olarak, bu sorunları ortadan kaldıracak işlevsel bir piyasa mekanizmasının yeniden oluşturulmasını öneren kestirmelerdir bunlar. Bu özelleştirme örnekleri listesi sanayi politikasına yönelik liberal önerileri de içerir. Özü itibarıyla, bu liberal politikanın amacı ya da sınırlı hedefi, ekonominin tek tek sektörlerini ulusal ve uluslararası rekabetin yeniliği teşvik eden temiz havasından uzak tutan korumacı kuşatmaları kaldırmaktır. Genel olarak, burada "siyasi görüş" mekanizmalarına karşı, "çıkış" mekanizmalarının işleyişini güçlendirmek söz konusudur (Hirschman) – daha kesin olarak söylemek gerekirse, amaç sosyal sigorta mekanizmalarını, bunun yanı sıra bu mekanizmaları kurma ve savunma mücadelesi sürecinde sendikaların elde ettiği siyasal ve ekonomik iktidar konumlarını ortadan kaldırmaktır.[11] Yönetilemezlik sorununun, rekabet mekanizmalarının canlandırılması yoluyla çözüme kavuşturulması beklenmekte; rekabet mekanizmalarının hem dar anlamıyla enflasyonu, hem de geniş anlamıyla siyasal talep enflasyonunu durduracağı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, Federal Cumhuriyet'te "yeni toplum sorunu" sloganıyla bağlantılı projelerden de söz etmek gerek; başlangıçta devletin toplumsal refah işlevlerinin "yeniden gözden geçirilmesi"ni amaçlayan bu projeler aslında bu refah işlevlerinin azaltılmasını amaçlıyorlar.

Bunun aksine, talebin azaltılmasını amaçlayan bu ilk stratejiyle birleştirilebilecek olan ikinci strateji daha kapsamlı olup toplumsal denetim kurumlarını, toplumsal normların oluşması ve korunmasını düzenleyen kuruluşları, ayrıca kültür ve siyaset alanlarındaki değer yönelimlerini hedef alır. Bu ikinci strateji kendini denetleme, disiplin ve cemaat ruhu gibi değerleri öne çıkarmaya, ulusal ve tarihsel bilinci güçlendirmeye ve eğitmenlerle okul reformcularının ilerici öğretilerinde geliştirilmiş "eğitimle kazanılan" değerleri içerir. Bu sonuncu amaç, tartışmalı sosyopolitik koşullar ile "Cesur Öğretim" (*Mut zur Erziehung*) sloganıyla yüzleşen ve öğretim yöntemi olarak "Durum bu" (F. K. Fromme) savsözünden yola çıkan alternatif bir öğretimle gerçekleştirilecektir.

Toplumsallaşma alanında işlev gören bu stratejiler geniş bir taktikler yelpazesinden yararlanır: İşyerlerinde meslek eğitiminin "ciddiliği"ne düzülen övgüden yayın özgürlüğüne saldırılara, okullarda veli haklarının güçlendirilmesinden toplum bilimleri öğretmenlerinin siyasal disiplin altına alınmasına kadar. Önemle vurgulanması gereken nokta şudur: Bu stratejilerde, "sapma gösteren" çıkarlar, talepler ve sosyopolitik yönelimler daha başlangıç aşamasında denetime alınacaktır; oysa (talebin azaltılmasına yönelik) ilk strateji bunların gerçekleşme biçimlerini siyaset dışı "piyasa" alanlarına aktarmayı amaçlar.

Üçüncü ve sonuncusu, siyasal-idari sistem üzerindeki ne kaynağından önlenebilen, ne de başka alanlara kaydırılabilen talepler, hangi taleplerin dikkate alınması gerektiğini –bazı talepler siyasal girdiler olarak ciddiye alınmalı mı, alınmamalı ya da gerçekdışı veya gerçekleşmesi olanaksız sayılarak bir yana mı bırakılmalı?– belirleyen filtre mekanizmalarının kurulması yoluyla denetlenebilir. Bu filtre mekanizmaları bilişsel yargılarda bulunma işlevini yerine getirirler ve vardıkları hükümler, tek tek talepte bulunanların da, irade oluşumunu sağlayan demokratik süreç kurumlarının da üzerinde olup onlara atfedilmeyecektir. Federal Cumhuriyet'te, Federal Anayasa Mahkemesi, grup içi ihtilaftan arınmış ve bu ihtilafın etkisinin ötesinde, ortak çıkarlara uygun kararlar veren bir kurum işlevini yerine getirir. [12] Son yıllarda Mahkeme'nin sağladığı çarpıcı işlevsel kazanımlar hemen hemen bütünüyle taleplere direncin işlevsel yönü olarak yorumlanabilir; aynı şey diğer yetkili kurumlar için de, sözgelimi Batı Alman Ekonomi Danışmanları Meclisi ve öteki bilimsel danışma kurumları için de geçerlidir. Siyaset biliminde ve siyaset felsefesinde, partiler üstü, ılımlılığı öneren ve ortak çıkarlara ilişkin bilgiye ayrıcalıklı bir erişimi olduğunu iddia eden bir otorite kavramı giderek ağırlık kazanmaktadır. [13] Bu görüşün savunucuları gazetelerde de aktif olarak çalışmakta, ya devleti sosyal grupların taleplerinin aşırı yüklemesine karşı savunmakta ya da bu taleplerin geçersizliğini öne sürmektedirler.

Yönetilemezlik kestirmesini izleyen tedavinin bir diğer ana değişkesini gözden geçirdikten sonra, taleplerin azaltılmasını öngören bu üç stratejinin gerçekçi olup olmadığı ve hangi koşullarda gerçekçi olacağı sorununu ele alacağım. Bu, yönlendirme kapasitesi ile bu kapasite üzerinde taleplerin yarattığı aşırı yük arasındaki ihtilafta, taleplerin azaltılması ve bir yana bırakılması üzerinde değil, tam tersine devletin yönlendirme kapasitesinin artırılması üzerinde duran bütün stratejileri kapsar. Bu ikinci tedavinin iki biçimini birbirinden ayırmak istiyorum: idari ve siyasi.

Hükümetin yönlendirme ve icra kapasitelerinin iyileştirilmesine yönelik *idari* strateji –sözgelimi, Sosyal Demokrasi Partisi'nin *Orientierungsrahmen '85*'inin ilk taslağında belirtildiği biçimiyle (SPD'nin 1972'de kabul ettiği uzun vadeli bir siyasi belgedir bu)– devletin gayri safi milli hasıladaki payının artmasını öngörür. Bu program, devletin elindeki hareket alanını nicel ve mali açılardan genişletmeyi amaçlar. Benzeri biçimde, hükümetin yasa gücü nitel ve örgütsel açılardan iyileştirilecek, böylece siyasi ve idari eylemlerde daha yüksek bir etkililik ve etkinlik sağlanacaktır. Bu düzeyde, yasal yetkiler ve görevlerle ilgili reformlar, toplumsal göstergelerin daha fazla kullanılması, program bütçelendirme ve maliyet-kâr analizi teknikleri ve özellikle Scharpf'ın politika belirleme sürecinde gerçekten etkin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin daha iyi temsil edilmesi ve göz önüne alınması amacıyla geliştirdiği kavramlar yer alır. [14] Bu idari modernleşme stratejisi, devletin kavramsallaştırma ve eylemde bulunma ufkunu genişletme ilkesine dayanır – hem nesnel anlamda, gerçek karşılıklı bağımlılıkların gözden geçirilmesi yoluyla, hem de zamansal anlamda, etkin-düzeltici, uzun vadeli planlama ve sorunların önceden görülmesi ilkesi yoluyla.

Düşünce ve deneyimlerimizin hemen gösterdiği gibi, bu tür bir ufuk genişlemesi ancak siyasi-idari sistemin uzlaşma zemininin ya da ihtilafı bünyesine katma becerisinin de artırılmasıyla mümkündür. Bir başka deyişle, ancak gerekli güven zemininin başarıyla güçlendirilmesi halinde, karşılıklı bağımlılıkların gereğince dikkate alınması ve uzun vadeli politikaların gereğince kavramsallaştırılması mümkün olur. Hükümet politikasının icra kapasitesinin nesnel ve zamansal planda genişlemesi, ancak bu kapasitenin üzerinde durması gereken toplumsal ittifaklar ve bütünleşme mekanizmaları da genişliyorsa mümkündür. Bu yüzden "uzlaşım", belirleyici unsur halini alır.[15] Dolayısıyla, Scharpf yakınlarda (daha kapsamlı açıklamayı gerektiren bir biçimde de olsa) "değişen duruma daha uygun yoldan karşılık gelen yeni gerçeklik yorumları"nın gerekli olduğunu vurgulamıştır. [16]

İcranın geliştirilmesi stratejisinin *siyasi* biçimi, en açık şekliyle güçlü sosyal demokrat ve işçi partilerinin egemen olduğu siyasal sistemlerde, bu içgörünün sonuçlarından yola çıkar. İsveç ekonomi ve emek piyasası politikasının dayandığı düzenlemeler, Avusturya "toplumsal ortaklık"ı, Alman "toplu eylem"i, Büyük Britanya'da hem İşçi Partisi, hem de Muhafazakâr Parti hükümetlerinin yararlandığı Ulusal Ekonomik Gelişme Meclisi ve hükümetlerle sendikalar arasındaki "toplumsal sözleşme" –bütün bunlar,

1960'lı ve 1970'li yıllarda yoğunluğu artan, devlet eylemlerinin icra kapasitesini ve yönlendirmedeki etkililiğini artırmaya yönelik girişimlerin örnekleridir. Bu girişim yalnızca idari bünyedeki işbirliği biçimleri yoluyla olmamış, hükümet, sendikalar, işveren birlikleri, idari personel kuruluşları, hatta tüketici grupları arasındaki ittifak ve danışma mekanizmalarının kurumsallaştırılması aracılığıyla da olmuştur.[17]

Gene de, yakınlarda "liberal korporatizm" başlığı altında siyaset biliminde hararetli tartışmalara yol açan bu tür danışma mekanizmaları son derece istikrarsız yapılardır. İki açıdan belirgindir bu. İlki, bu mekanizmalar siyasi temsilin parlamento dışı biçimlerini temsil ederler ve bu yönleriyle siyasi irade oluşumunun "gerçek" kanallarıyla yarış halindedirler. Bu rekabet ilişkisi anayasa hukuku açısından net olmaktan uzaktır. İkincisi, grupların hangi ilişki içinde ve hangi sorunlar hakkında müzarekereye girebileceği, hatta girmek zorunda olduğu hiçbir biçimde belli değildir. Bu yolla ulaşılan sonuçların hükümet üzerinde de, müzakereye katılan üyeler üzerinde de hangi bağlayıcı gücü olduğu da açık değildir.[18] Bu zorlukların çözümü, paradoksal olarak, örgütlü bir biçimsizlikte yatar: Kendini teşhirden mutlak olarak kaçınma, resmi nitelikli olmayan tartışmalar, kişisel anlaşmalar, bir ilgi tutumunun geliştirilmesi. Bunlar, devlet politikalarının yürütme ve yönlendirme kapasitesini artırmaya yönelik her çabanın zeminini oluşturan anayasal bir işbirliğine ulaşmanın yeğlenen yollarıdır.[19] Bu tür ittifakların yaratılmasında belirleyici olan, devlet politikasının etkilediği örgütlü çıkarların, engelleyici güçlerinden (büyük ölçüde sahiptirler bu güce) vazgeçmeye hazır olup olmadıkları sorunudur; herhangi bir devlet politikasından kaynaklanan karşılıklı bağımlılıkların kapsamı giderek artıyor olsa bile, bu böyledir.

Bu kısa özete bakıldığında, yönetilemezlik savının ne denli yüksek bir betimleyici değere sahip olduğu ortada olmalıdır. Kanımca, kestirmenin iki öğesi artık müdahaleci kapitalist refah devletinin karşı karşıya bulunduğu işlevsel sorunları eksiksiz ve doğru olarak ortaya koymaktadır. Bu ülkelerin, özellikle Federal Cumhuriyet'in parti sistemindeki ve toplumsal hareketlerindeki gelişmenin ortaya koyduğu birçok belirti, kestirmeyi doğrular gibi görünmektedir. Ve beş tedavi yaklaşımı (piyasalara dayanma, toplumsal denetim, uzmanlık, idari rasyonalizasyon ve liberal-korporatist düzenlemeler) uygulanan yeniden yapılanma stratejilerini neredeyse bütünüyle kapsar görünmektedir, özellikle yönetilemezlik savına açık ya da dolaylı göndermelerle Kuzey-Batı Avrupa'nın siyasi sistemlerinde.

Krizin Açıklanması ve Denetimi

Marxçılar da muhafazakâr kriz kuramının kısmi geçerliliği olduğunu belirtmektedirler. Alman Komünist Partisi'nin (DKP) bir siyasi bildirisinde şöyle denmektedir: "Hükümetlerin işlevsel kapasitesi bir kez daha sorgulanıyor."[20] Muhafazakârların bazı solcu teoremleri benimsemesi gibi, Marxçı ve sosyalist kuram da onların çözümlemelerini bünyesine almaktadır. (Bu konuda, Huntington'ın *The United States*'i konusunda Wolfe'un benimsediği tipik tutuma bakılabilir: "Çözümlemeye yakınlık duymak, Üçlü Kurul'un sonuçlarına katılmayı gerektirmez").[21] Bu tür bir görüş birliği karşısında, şu soruyu sormak zorundayız: Toplum bilimlerinde liberal-muhafazakâr yaklaşımlar ile maddeci yaklaşımları ayıran kuramsal farklılıklar gerçekten de ortadan kalktı mı ve farklılıklar çözümlemenin kendisinden çok çözümlemeyle bağlantılı, belirleyici ölçütler ve siyasal amaçlardan mı kaynaklanıyor? Bir başka deyişle, herkesin kriz olgularından emin olduğu ve krizin belirtileriyle gelişme seyri konusunda genel bir görüş birliğinin bulunduğu bir durumda, kriz kuramlarının kendine özgü siyasi-kuramsal rolü sorusuyla karşı karşıyayız. Tarihsel maddeci geleneğin geleneksel kriz kuramlarıyla suçlanan davalı, koşulsuz bir itirafta bulunmakla kalmayıp, davacının hiçbir biçimde talep etmediği yaptırımları da talep ederek davacıyı şaşırtıyor. Bu yüzden, solcu kriz kuramının mirasçılarının, bugün de, hemen hasımlarının çalıp kendi ideolojilerine göre biçim vermediği içgörüler ve bakış açıları sunabilecek durumda olup olmadıklarını sormak gerek.

Kriz *kuram*'ından ciddi olarak söz etmek istiyorsak, en azından şimdiye kadar değinmediğimiz iki sorun konusunda, günümüz senaryoları ve pragmatik tedavi arayışları ötesinde yanıtlarımız olmalı. İlki, ileri kapitalist refah devletlerinde beklentiler ile siyasi-idari yönlendirme kapasitesi arasında her zaman bir uçurumun oluşmasına yol açan neden-sonuç mekanizması nedir? Tıp alanından alınma bir mecazla sözümüzü sürdürmek istersek, yönetilemezlik olgusunun nedenbilimi (*etiology*) nedir? İkinci ve ilkiyle koşut soru şudur: Saydığım tedavi stratejilerinin, tek başına ya da birlikte, sorunu denetim altına almaya uygun olduğu beklentisinin gerekçesi nedir? Tedavi, bir neden-sonuç tedavisi olarak haklı görülebilir mi? Bu iki sorunun yanıtları sonuçta yönetilemezlik savının ciddiye alınması gereken bilimsel bir toplum kuramı mı, yoksa pragmatik mülahazalar sonucu oluşturulmuş bir kriz ideolojisi mi olduğunu gösterecektir.

"Kriz, sorun yaratan belli bir durumun çözümlenme olanağından kopmuş gibi göründüğü an ya da bu anların toplamıdır."

Önce sorunun kökenini açıklamaya çalışan çeşitli varsayım ve yaklaşımlara bir bakalım. Bunlar gene artan beklenti baskılarını açıklamaya yönelik olanlar ile devletin yönlendirme kapasitesini (görece) azaltmaya yönelik olanlar şeklinde iki alt gruba ayrılabilir.

Maslow'un toplum-psikoloji kuramına göre, siyasi-idari sisteme yönelik arzu ve taleplerin düzeyi ve türü, her ulaşılmış tatmin düzeyinin nitelik olarak yeni bir gereksinmeler kategorisinin oluşturulmasına imkân sağladığı bir gelişme örüntüsü gösterir. Inglehart'ın Batı Avrupa toplum sistemlerindeki değerler değişimi konusunda yürüttüğü deneysel araştırmalar, bu toplum-psikoloji kuramı çerçevesinde yorumlanabilir: Maddi gereksinmeler, toplum yaşamının ekonomik ve askeri güvenliğine yönelik gereksinmeler, neredeyse karşılanır karşılanmaz bir başka gereksinmeler kategorisinin ön plana çıkmasını sağlayacaktır – bunlar "öğrenim yoluyla edinilen" gereksinmelerdir, evrensel, ahlaki, siyasi ve estetik değerlerin gerçekleştirilmesine

yönelik gereksinmeler gibi.[22] Dünya görüşleri ve ahlaki sistemlerin gelişiminde bağımsız bir mantık ya da bağımsız bir anlam Habermas tarafından da savunulmuştur; Habermas'ın motivasyon krizi kuramı ulaşılmış bir ahlaki bilinç düzeyinin geri döndürülemezliği üzerinde özellikle durur.[23]

Bunun tersine, kültür sosyolojisi dalında değişik yaklaşımlar –bunları anlamanın en iyi yolu, onları laikleşme tezinin çeşitlemeleri olarak görmektir– kurumsallığı kaldırma (*deinstitutionalization*) sürecine gönderme yapar. Bilimsel rasyonellik ve refah devletinin, toplumsal denetim kurumlarını ve geleneksel değerleri savunanları ortadan kaldırdığı düşünülür. Bu gelişme, siyasi-ahlaki ve estetik bir hazcılığın yaygınlaşmasıyla sonuçlanır; onun tatmin edilmesi de refah devletinin kapsamının genişlemesi sonucunu getirir.[24] Bu yüzden refah devletinin kuruluşları, paradoksal ve bünyesel işlevler yoluyla, bariz olarak ortadan kaldırmak istedikleri sorunları üretirler.[25] Buna bağlı olarak, Klages "yönetici siyasi seçkinlerin özgüven, toplumsal anlayış ve 'nesnel' başarıları ile refah devleti demokrasilerindeki bireylere özgü öznel zihin yapısının toplumsal-psikolojik gerçekleri arasında büyük bir uçurum" olması gerçeğinde "sisteme özgü temel nitelikli bir kriz" görür.[26] Daha dar bir anlamda, siyaset bilimindeki kuramlar parti rekabetinin talep enflasyonuna yol açıcı etkisini vurgularlar: Siyasi partiler, programları yoluyla, yurttaşların talep ve beklentilerini teşvik ederler; daha sonra bu talep ve beklentilerin gerçekdışı olduğu ortaya çıkar, bu da sürekli olarak tahrik edilen 'göreli yoksunluk' biçimlerine yol açar." [27] Bu tür taleplerin dayandığı normların uluslararası aktarımının ve sistemler arası rekabetin etkilerinin devlet aygıtı üzerinde kalıcı ve düzeltilmesi olanaksız bir aşırı yüke yol açacağı da öne sürülmüştür. Yakınlarda, örgütlerin sosyolojisi alanında geliştirilen bir varsayım da etkili olmuştur; bu varsayıma göre, sendikalar gibi büyük kuruluşlarda görevli kimseler, kuruluşun iç tutarlılığını korumak ve kendilerini rakip kuruluşlar karşısında güvence altına almak için, yapısal olarak özellikle güçlü talepler öne sürmeye zorlanmaktadır. Bu, özellikle örgütlü çıkarların tartışılmasında ve söz konusu çıkarların yasal düzenleme ve sınırlama yoluyla denetime alınması arzusunda kendini gösterir.[28] Buna bağlı olarak, sözgelimi, Margaret Thatcher yakınlarda şu görüşü dile getirmiştir: Aslında, ihtilaf sendikalarla devlet arasında değil; daha çok, örgüt baskıları yüzünden daha yüksek maaşlar için yarışa giren sendika liderleri arasındadır. Taleplerin krize yol açacak şekilde artışındaki bir başka etmenin de, refah devletini yöneten görevlilerin kendi çıkarları olduğu söylen-

mektedir. Bu sava göre, sözde yurttaşların refahıyla ilgilenen bu görevliler aslında kendi bencil iktidar ve egemenlik taleplerinin peşinden gitmektedirler. (Schelsky bu kimselerin bir sınıf niteliği gösterdiğini bile öne sürer).[29]

Son olarak, sistem-kuramsal ve refah ekonomisi modellerini savunanlar, yüksek toplumsal karmaşıklık koşullarında (yüksek enformasyon maliyetleri nedeniyle, tek tek oy kullanıcılarına da, bir çıkar örgütünün üyelerine de gereğince aktarılamayan bir karmaşıklıktır bu), her zaman taleplerin artmasına ve siyasal sistem üzerinde aşırı bir zorlamaya doğru bir eğilim olduğunu belirtirler. Bunun, taleplerin yan etkilerinin (sözgelimi, enflasyon) toplumun çok çeşitli katmanlarına yayılmasından, bu yüzden de taleplerde bulunan bireylerce göz önünde bulundurulamamasından kaynaklandığı söylenir.

Devletin yönlendirme kapasitesinin görece, hatta mutlak olarak azaltılmasına ilişkin açıklamalarda da karmaşıklık savı karşımıza çıkar. Bu açıklamaların temelini, politika taleplerini ele alırken devlet kurumlarının göz önünde bulundurması gereken stratejik ölçütlerin sayısında büyük bir artış meydana geldiği iddiası oluşturur. Bir başka iddia da, bu tür programların gerçekleştirilmesi için işbirliği elzem olan kimselerin veto gücünün artmış olmasıdır.[30] Demokrasi kuramında karşılaştığımız ve hükümetin yönlendirme kapasitesindeki yetersizliği açıklamaya çalışan yaygın bir başka sava göre de, parti rekabeti ve dönemsel seçim kampanyaları hükümetin yürütme ve planlama çalışmalarını (doğaları gereği, zorunlu olarak, uzun vadeli çalışmalardır bunlar) engellemektedir. Bu kesintilerin, hükümet programlarının hem kavramsallaştırılmasını, hem de uygulanmasını sürekli olarak engellediği öne sürülmektedir. [31] Şurası açık: Bu savların ikisi de "liberal korporatizm" sistemini yayma girişimlerinin doğrudan temellendirilmesini ve ona işlevsel bir gerekçe verilmesini sağlar (bu anlamda da, kamu politikasının "toplumsallaştırılması"nı hızlandırır). Siyasi-idari kararların kısmen "karma", yarı resmi yetkililere delege edilmesi ilk bakışta avantajlı gibi görünmektedir; çünkü politikanın stratejik planlanması ve uygulanmasında muhatap olunan kişi bir ölçüde işbirliğine yönlendirilebilir ve ondan işbirliğini bozmayacağı vaadinde bulunması talep edilebilir. Politikayı delege etme önerisinin de, bu tür karar prosedürlerini seçim dönemleri ve seçim kampanyalarının temposundan ve kesintiye uğratıcı etkisinden görece uzak tutma gibi ek bir avantajı vardır.

Yönetilemezlik olgusuna ilişkin hiç kuşkusuz eksikleri bulunan bu açıklamalar listesinde göze çarpan nokta, talep ve beklentilerin özünü oluşturan

somut ihtilaf konuları hakkında pek az şey söylemesidir. Gene bu liste, hem düzenleme gerektiren, hem de devletin yönlendirme kapasitesini bulandıran meselelerin niteliği üzerine de pek az şey söylemektedir. Elbette, yönetilemezlik sorunu için önerilen çareler, hiç olmazsa dolaylı yoldan, hangi talep ve beklenti kategorilerinin azaltılması ve ortadan kaldırılması gerektiğini belirlemektedir: emek gücünün bireysel ve toplu yeniden üretimi. Devletin yönlendirme kapasitesinin hangi engel yüzünden başarısızlığa uğradığını da –sermayenin toplumsal gücü ve şantaj kapasitesinin (yatırımdan çekilme yetisinin) devlet müdahalesini ortadan kaldırabileceği gerçeğidir bu– belirlemektedir. Her durumda, dile getirilen yönetilemezlik krizinin, ücretli emek ile sermaye arasındaki, ya da daha kesin bir dille söylemek gerekirse emek gücünün siyasi yeniden üretim talepleri ile sermayenin özel yeniden üretim stratejileri arasındaki sınıf çatışmasının bir tezahürü olduğunu –artık siyasi dolayımın yönetemediği bir tezahür– çözmek için büyük bir yorum çabasına gerek yok. Bu yolla, hiç kuşku yok ki, bir çeviri alıştırmasından fazlası gerçekleştirilmiş olmuyor. Yapılan, bir kavramsal dilin bir başka dilin yardımıyla çözülmesinden ibaret. Kanımca, bu çevirinin öne sürülen kuramların oldukça inandırıcı bir biçimde açıkladığı birkaç ayrıntının yitmesiyle sonuçlandığını kabul etmekle birlikte, ikinci soruya –sıraladığım beş yeniden yapılanma stratejisinin başarı ya da başarısızlığının koşullarına ilişkin olanı– herhangi bir yanıt verilmemiş olduğunu görmek bunun verebileceği tatmin duygusunu azaltıyor.

Yönetilemezlik ve devlet krizi kuramlarına Marxçı yanıtın içerdiği iddialar ve güçlü yönler, yalnızca siyaset-hükümet örgütlerinin çelişki ve tutarsızlıklarının sosyoekonomik koşullardan kaynaklandığının ya da sınıf kategorileri temelinde betimlenebileceğinin açıklanmasına dayandırılamaz. Daha çok, Marxçı yanıt, şunun gösterilmesini temel almalıdır: Kapitalist toplumlarda, yaşayan emek ile ölü emek arasındaki, emek gücü ile sermaye arasındaki karşıtlık bu toplumsal sistemlerin *öyle temel, kalıcı ve yapısal bir kusurudur ki*, yönetilemezlik kuramcılarının başvurduğu bütün tedavi yöntemleri aslında krizi ağırlaştıracak kadar umarsızcasına yetersiz olarak görülmelidir.

Öyleyse yönetilemezlik kuramları, önerilen tedavinin, belirtileri bastıran, hatta belirtileri yoğunlaştıran özelliklerine karşıt olarak nedensel, dolayısıyla sonuçsal niteliğine ilişkin ne sunmak durumundadırlar? Hiç kuşkusuz, burada toplumsal-bilimsel argüman adını hak eden pek bir şey yoktur.

Bunun yerine, kararlı bir pragmatizm ya da yalnızca ütopyacılık egemendir. Friedman'ın piyasa mekanizmalarının canlandırılması ve siyasal krizlerin depolitizasyon yoluyla çözülmesi öğretisi bariz mantığını, Macpherson'un ve başka birçok kişinin gösterdiği gibi, yalnızca emek piyasaları ile bütün öteki piyasalar arasındaki farklılıkları görmezden gelmesine borçludur.[32] Siyaset öncesi kültürel disiplin uygulamalarını yeniden harekete geçirmek isteyenler şimdiden öfkeli tonlarıyla[33] ve çok yakınılan toplumsal talep enflasyonunu kısıtlayabilecek normlar sağlaması beklenen kültürel ve ideolojik geleneklerin hangileri olduğu konusunda hiçbir biçimde görüş birliğine varamamalarıyla çaresizliklerini ortaya koymaktadırlar. Muhafazakârların ikilemi şuradan kaynaklanmaktadır: Reform politikası ve siyasi rasyonalizm adı verilen yaklaşımın diğer tezahürlerine karşı savaşmalarına yol açan toplu yaşam gelenek ve kurallarını ne kurtarabilmekte, ne de yeniden yaratabilmektedirler. Bu yüzden kurmaca hale gelen bir geleneğin öğelerini anmaktan ya da hem kuramda, hem de uygulamada siyasi ihtilaf biçimlerini bastırmaktan başka bir seçenek kalmamıştır ellerinde – Hanna Pitkin, Oakeshott'la ilgili eleştirisinde bunu inandırıcı bir biçimde tartışır.[34]

Teknokratik yapılara ya da Federal Anayasa Mahkemesi'ne sırtlarını dayayan Biedenkopf ve Schelsky gibi kimselerin Yeni Nesnellik'i de siyasal egemenliği siyasi olmayan görüşlerle gerekçelendirmek gibi bir güçlüğe düşer. Bu, devlet aygıtının toplumsal çevreyle bağıntı kurma tarzını basitleştirme yoluyla idari rasyonelliği ve hükümetin yürütme kapasitesini artırmaya çalışan stratejilerde özellikle belirgindir. Bu stratejileri öne sürenler de, söz konusu stratejilerin, hesap yöntemlerindeki bir başarısızlıktan çok, dayandıkları uzlaşımsal temelin yetersizlikleri nedeniyle –ne var ki, bu noktaya açıklık getirilmez– elverişsiz olduğunu kabul etmektedirler.

Son olarak, devlet politikasının çok kapsamlı bir "toplumsallaştırılması" yoluyla ya da örgütlü büyük gruplarla devlet arasındaki ittifaklar yoluyla yönetilemezlik sorununu ortadan kaldırmaya çalışan yeni korporatist önerilere karşı bir özeleştiri getirilmiştir. Bu özeleştiriye göre, devletin örgütlü çıkarlar için aşırı yaygın bir çerçeve oluşturması, çerçevenin çökmesine yol açabilecektir. Bu yüzden, örgütlü çıkarların, kurumsal temellük edilişle doğru orantılı olarak istikrar garantörleri işlevleri azalacaktır.[35]

Muhafazakâr kriz kuramcılarının –ona bakılırsa, sosyal demokrat karşıtlarının da– kuramsal açıdan temellendirilmiş herhangi bir kesinlikle, gözlemledikleri krizin nedenlerini kavrayabilmeleri mümkün değildir. Önerdikleri

çarelerin de nedensel tedaviler olduğu gösterilemez. Yönetilemezliğin yol açtığı siyasi krize ilişkin açıklamalarının eklektik niteliği, önerdikleri tedavilerin keyfi ve tutarsız niteliğiyle koşutluk gösterir. Bir yandan, siyasi ve ekonomik modernleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal koşullarla ilgili yaygın bir yakınma söz konusudur; öte yandan, kamu alanındaki siyasetçi ve eyleyenlere geleneksel kaygılarını bir yana bırakıp istikrar ve "düzen"e doğru yönelmelerini teşvik eden bir çağrı söz konusudur. Muhafazakâr dünya görüşüne göre, yönetilemezlik krizi, yanlış siyasi modernleşme yolunun terk edilmesini ve "siyasi olmayan" düzen ilkelerinin (aile, mülkiyet, başarı ve bilim gibi) yeniden hakkının verilmesini gerektiren bir huzursuzluktur. Siyasi modernleşmeye karşı –eşitlik, katılım ve sosyalizme karşı– polemik bu yüzden tutarlı bir haklı çıkarmayı, herhangi bir siyasi programı ve herhangi bir siyasi aktarım kuramını gerektiriyor gibi görünmemektedir. Bunu öne sürenler, reformun (gerçekten ya da sözde) tehdit ettiği kimselerle negatif bir siyasi birlik oluşturmakla yetinmekte, bunu da otoriter güçlere belli belirsiz çağrılarla yapmaktadırlar – ciddi kuramsal bir değerlendirme bu çağrıların içeriksiz ya da doğrudan kendi çağrılarını yıkar nitelikte olduğunu gösterecektir.

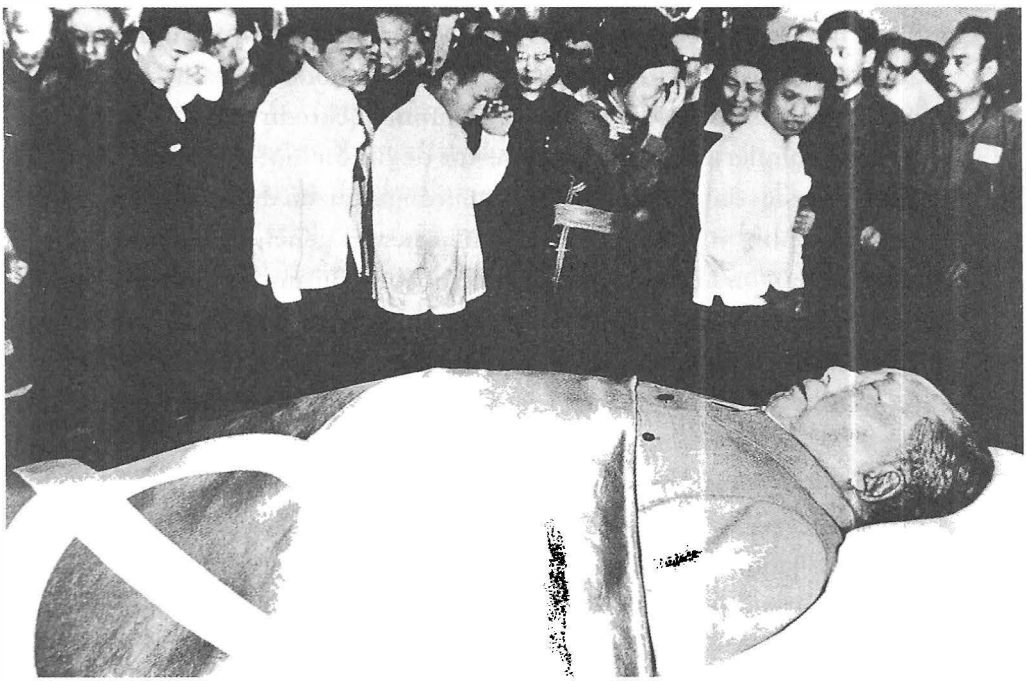
Kapitalist Gelişme ve "Yönetilemezlik"

Buna karşılık, solcu kriz kuramları, iddialarını kanıtlama gibi güç bir işi ciddiye almaktadır. Onlar için, krizler huzursuzluklardan ibaret değildir; krizler aynı zamanda tarihsel olarak verimli kılınabilecek gruplaşmalardır. Bunun yanı sıra krizler, kazalar gibi, *olmayabilecek* olumsal (*contingent*) olaylar değildir; bunlar, belirli bir toplumsal oluşumun örgütlenme ilkelerine içkin gerilimlerin ve yapısal kusurların tezahürleri olarak görülür. Son olarak, solcu kuramlar şu çıkarsamada bulunur: Krizler, sonuçları belli kriz aşma modelleriyle çözülemeyecek olayların sorunsal uzantılarıdır. Bu kuramların gündeme getirdiği en önemli iki soru şöyle ifade edilebilir: Yönetilemezlik belirtileri altında iş gören toplumsal sistemlerin belirleyici yapısal kusuru nedir? Ve, bunun da ötesinde, önümüzde belirmekte olan yeniden yapılanma stratejilerinin başarısızlığına ilişkin bir kestirme sağlayacak hangi savlar öne sürülebilir?

Bu yazının sonuç bölümünü oluşturacak şekilde bu sorunları irdeleyecek, ama özet şeklinde bile olsa bir yanıt vermeye girişmeyeceğim. Amacım, yalnızca birkaç gözlemle, bugün Marxçı ve öteki eleştirel toplum kuramları açısıdan somut bir yanıt vermenin ne kadar zor olduğunu göstermek. (Hiç kuşkusuz, kriz kuramlarının çerçevesini oluşturan öğeler bu eleştirel kuram-

lar bağlamında ortaya çıkmıştır – başlangıçtaki amaçlarından farklı amaçlarla kullanılan öğelerdir bunlar.) Yeni muhafazakâr kâhinlere ve onların pragmatik kavramlarına kuramsal olarak (yalnızca siyasi olarak değil) karşı çıkılacaksa, böyle bir yanıt elbette gereklidir.

Kriz kuramları ya nesnel ya da öznel şekilde kurulabilir; bir başka deyişle, bir toplumsal oluşumun ya varlığı ya da bilinciyle ilgili olabilirler. Krizleri, bir toplumsal sistem içindeki ani patlamalar ve tehdit edici istisnai koşulların ötesinde bir şey olarak anlar; ayrıca bunların tanımına bir krizde toplumsal örgütlenmenin ekonomik ve siyasal ilkelerinin sorgulanması kavra-

"Öyleyse ilk kriz, başlangıçla gelen yeni şey ya da durum ile bu durumdaki beklenmediklikten kaynaklanır."

mını katarsak (çünkü aksi takdirde ya ekonomik durgunluklardan ya da kazalardan söz etmemiz gerekirdi), o zaman kapitalist sanayi toplumlarında kriz eğilimlerinin aşılamazlığını tartışmaya yönelik salt nesnel ya da salt öznel girişimlerin başarısız olduğu sonucuna varmamız gerekir. Birikim süreci, kâr oranı ve teknolojik değişim konularında bilimsel olarak umut vaat eden kuramlar olsa bile, bugünün bakış açısından, bu tür bir ekonomik krizin nerede (eğer herhangi bir yer söz konusuysa) kapitalist toplumun siyasi

ve ekonomik örgütlenme temellerini sorgulayabilecek bir bilinci ortaya çıkarabileceği, çözümsüz bir sorun olarak kalacaktır. Çünkü biliyoruz ki, ekonomik krizler yalnızca köklü muhalefete girişmeyi teşvik etmekle kalmaz, boyun eğme ve uymaya hazır oluşu da teşvik eder. Şu da tartışmaya açık bir sorundur: Taleplerin aşırı çoğalması, beklentilerin artması ve ahlaki desteğin köklü biçimde çekilmesi, gerçekten birikim sürecinin işleyişini ciddi olarak engelleyecek midir? Belli bir kesinlik iddiasında olan nesnel ve öznel kriz kuramlarını, bugün şu ya da bu tarihsel örnek zayıflatmaktadır, çünkü bu kuramlar refah devleti kapitalizminin farklı alt sistemlerinin esnekliğini yeterince dikkate almamaktadır. Bu yüzden, giderek artan değerlendirme sorunlarına ya da sisteme eleştirel bakan bilincin artmasına ya da ikisi arasındaki etkileşime ilişkin sınırlı bir kavramsal modele dayalı herhangi bir kriz kuramı artık pek savunulabilir görünmemektedir. Özellikle, yalnızca gerçek ekonomilerin belirli dönemlerini değil, bir bütün olarak kapitalist sistemin yapısını da göz önünde bulundurduğumuzda durum budur.

Buna karşılık, yönetilemezlik terimi, sistemin genel bir hastalığının özel bir durumuna gönderme yapmak amacındadır. Bütün toplumsal sistemler, üyelerinin belirli kurallar çevresinde düzenlenmiş, anlamlı eylemiyle, bunun yanı sıra nesnel işlevsel bağlantıların oluşturduğu mekanizmalar yoluyla yeniden üretilir. Toplumsal bütünleşme ile sistem bütünleşmesi arasındaki, uyulan kurallar ile herhangi bir bireye bağlı olmayıp, doğa benzeri düzenliliklerle kendilerini dayatan kurallar arasındaki fark, bütün sosyolojik gelenek açısından temel niteliktedir. Kullanım değeri ile değişim değeri, ego ile id, eylem ile yapı, devlet ile toplum, nedenler ile etkiler gibi kavram çiftleri bu temel ayrının dile getirilmelerini ve uygulanmalarını oluşturur. Bunları kullanmak yoluyla yönetilemezlik kavramının gösterdiği hastalığın doğasını daha büyük bir titizlikle tanımlayabiliriz. Toplum sistemlerinin, şu durumda yönetilemez olduğu söylenebilir: Eğer o toplumun üyelerinin uyduğu kurallar kendi işlevsel yasalarını ihlal ediyorsa ya da bu üyeler bu yasaların işlev görebileceği şekilde hareket etmiyorsa.

Bu şemalaştırma göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal bütünleşme ile sistem bütünleşmesi arasında, eylem ile işlev arasında bir uçurumun hiçbir biçimde *oluşamayacağı* birbirine zıt iki koşullar bütünü olduğunu görebiliriz. Toplumsal sistemler, eğer kendi işlevsel koşullarını anlam ve normların rehberlik ettiği eylemler aracılığıyla kendileri denetliyor ve belirliyorlarsa, eğer toplumsal açıdan anlamlı güdüler ve sisteme ilişkin işlevler arasında bü-

tünüyle aşılmaz bir set çekiyor, böylece işlevsel yasaların eylem alanından kaynaklanan bozulmalara karşı güvenilir yoldan korunmasını güvence altına alıyorlarsa, yönetilemezlik türünden hastalıklara pekâlâ bağışıklıdırlar. Bu iki alternatif de bildiğimiz toplumlarda gerçek ya da tam karşılığını bulmaz; bunlar varsayımsal ya da "ideal" çözümler olup, karşıt yollardan sistem ile toplumsal bütünleşme arasındaki, kural alanı ile düzenlemeler alanı arasındaki herhangi bir potansiyel müdahaleyi ortadan kaldırmayı amaçlarlar.

Kapitalist sanayi toplumlarının kendine özgülüğü, *her iki* "ideal çözüm"ü de gerçekleştirmeye, kendi yeniden üretimleri sorununu çelişik yollardan çözmeye kalkışmalarından kaynaklanır. Üretim araçlarının mülkiyeti, piyasa rekabeti ve sermayenin özel kullanımı, sistem bütünleşmesi sorununu irade oluşumu, toplu eylem ve toplumsal denetim sürecinden ayırmaya yarar; çünkü piyasaların temel bir özelliği, bir üretim ve dağıtım ölçütü olarak anlamı ortadan kaldırmalarıdır. Kapitalist sanayileşme sürecinde, maddi üretim adım adım irade yoluyla dolayımlanmış (siyasi ve geleneksel) yönlendirme mekanizmalarından ayrılır ve değişim ilişkileri yasalarına devredilir; "çıkarlar" hem "tutkuların", hem de erdemlerin yerini alır.[36] Üretim ve piyasalar alanının siyasi ve normatif nötralizasyonu, laikleştirme olgusuyla bağlantılıdır. Normların geçerliliği piyasa yasalarının nedenselliğiyle rafineleştirilip göreceleştirilir. Ama modernleşme sürecinin dayandığı bu denklik ancak piyasa sürecinin normlardan bağımsız olarak kendi kendini düzenlemesi sistem bütünleşmesini ya da dengesini güvence altına almaya uygunsa kendini kanıtlayabilir. Ne var ki, iki nedenle durum böyle değildir. İlki, piyasalar ancak *siyasal olarak* kurumsallaşmışlarsa, bir başka deyişle, devletin belirlediği bir kurallar çerçevesine dahil iseler işlev görebilirler (para sistemi ya da borçlar hukuku gibi). Klasik mecazı kullanmak gerekirse, saatin hâlâ becerikli –aynı zamanda da bilinçli olarak kendine sınırlama getiren– bir yönetici tarafından kurulması ve zaman zaman onarılması gerekmektedir. İkincisi, piyasa mekanizması yalnızca onun içinde "yaşayan" emek gücü olarak yer alanların eylemi sayesinde işlev gördüğünden, onların normatif talepleri ve iş görme isteklilikleri, birikim sürecinin temel aldığı ya da alamadığı kaynaklardır. "Emek" piyasası ve "özgür ücretli emek" kurumu bir hayaldir, çünkü emek gücü adı verilen metada, olumlu ve olumsuz açıdan, önemli olan aslında onu bütün öteki metalardan ayıran şeydir, yani aslında yaşayan bir emek gücü olmasıdır; bu güç de, bir, satılabilirlik amacıyla ortaya çıkmaz; iki, sahibinden ayrılamaz; ve üç, yalnızca sahibince harekete geçirilebilir. Emek gücünün bu

yok edilmesi olanaksız öznelliği, ücretli emekte eylem ve işlev, toplumsal ve sistemsel bütünleşme kategorilerinin birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçtiğini gösterir. Böylece, farklılaşmış ve normatif olarak nötralize edilmiş ya da "özel" bir piyasa alanının ortaya çıkışı, işlevsel düzeyi eylem düzeyinden (yani bireylere bağlı olmayan düzenlilikleri bilinçli olarak izlenen kurallardan) ayırarak toplumsal yeniden üretim sorununu çözme eğilimi gösterirken; sermayenin özelleştirilmesinin öteki yüzü olarak beliren ücretli emeğin ana ilkesi karşıt çözüme doğru ilerler. Eylem yönelimleri ve işlevsel koşullar, iş gücünü aynı anda irade ve piyasa yönettiği ve birikim süreci meşrulaştırma gerektiren siyasi düzenleme olmaksızın işlemediği için iç içe geçer.

Kapitalist toplumları bütün öteki toplumlardan ayıran nokta, yeniden üretim sorunu, bir başka deyişle toplum ve sistem bütünleşmesini uzlaştırma sorunu değildir; bütün toplumların temel sorununu mantıksal açıdan birbirini dışlayan iki çözümü aynı anda öne sürecek şekilde ele almaya çalışmalarıdır: Üretimin farklılaştırılması ya da özelleştirilmesi *ve* siyasileştirilmesi ya da "toplumsallaştırılması" (Marxçı anlamda). Bu iki strateji birbirini engeller ve sekteye uğratır. Bunun bir sonucu olarak, kapitalist sistem sürekli olarak bir ikilemle karşı karşıyadır: Normatif eylem kurallarından ve bireylerarası anlamlı ilişkilerden çekilme, bir yandan da bunları dikkate almazlık etmeme. Emek, üretim ve dağıtım alanlarının siyasi olarak yansızlaştırılması eşzamanlı olarak hem onaylanır, hem reddedilir. Gelişmiş kapitalist sanayi toplumlarının ellerinde üyelerinin normlarını ve değerlerini bunların dayandığı sistemsel işlevsel gereklerle uzlaştıracak bir mekanizma yoktur. Bu anlamda, bu toplumlar her zaman yönetilemez niteliklidir ve 1970'li yılların ortalarından önce bu yönetilemezlik olgusuyla birlikte yaşayabilmelerinin nedeni de büyük ölçüde o döneme denk düşen uzun bir ekonomik refah dalgasıyla bağlantılı elverişli koşullar sayesinde olmuştur. İnsan olsa olsa bu yapısal yönetilemezlik koşullarını göz ardı ederek, Yeni Muhafazakâr kriz literatürünün yaydığı alarm psikolojisinden etkilenebilir. Olsa olsa bu bilgisizlik temelinde, yönetilemezlik sorununu, kural ve normları, sistemin dayandığı işlevsel buyruk ve "nesnel yasalar"la uyumlu kılabilecek şekilde eyleme uydurmakla başarıyla halledebileceğini düşünebilir insan. Aslında, denetlenmesi ve siyasi-normatif kurallara tabi kılınması gereken bu buyrukların gücüdür. (Bu karşıt sonuç elbette aynı analitik şemadan solun çıkardığı sonuçla aynıdır.) Ancak o zaman toplumsal norm ve talepleri, onların katılığından arındırılmış buyruklarla dolayımlamak mümkün olacaktır.

Federal Cumhuriyet'te Yeni Muhafazakâr kriz literatürü, başka şeylerin yanı sıra, yönetilemezlik krizine yönelik siyasi çözümleri tartışmayı engelleme işlevini yerine getirir; oysa, bu tartışmayı başlatma iddiasındadır. Bazı tam olarak tanımlanmamış ahlaki geleneklerin bilincine varma ve talepleri daha düşük beklentilere göre ayarlama yönündeki önerileri, yönetilemezlik sorununa sözde bir çözüm getirir. Bu açıdan Anglosakson (hele hele İtalyan) siyaset bilimi literatürü çok daha üstündür, en azından yansızlığı açısından. Son birkaç yılda, bu literatürde Gramsci'nin aşağıdaki sözüne birçok göndermeyle karşılaştım. Bu sözler, Alman yönetilemezlik literatürünün önemli bir bölümünü tarihsel planda yerli yerine oturtuyor: "Kriz, eskinin ölmek üzere olup, yeninin doğamamasından kaynaklanır; bu ara dönemde çok çeşitli sağlıksız belirtiler ortaya çıkar." [37]

İngilizceden çeviren: Kemal Atakay

Notlar

* *Contradictions of the Welfare State* içinde, MIT Press, 1984.

1 1974'ten beri yönetilemezlik kavramı uluslararası siyaset biliminde ve siyasi gazetecilikte standart bir konu haline gelmiştir. Bu arada bazı önde gelen toplumbilimciler de akademik çalışmalarında bu kavramdan yararlanmışlardır. Şu derlemelere bakınız: W. Hennis *ve diğerleri*, *Regierbarkeit: Studien zu ihrer Problematisierung*, cilt 1 (Stuttgart 1977); M. Crozier *ve diğerleri* (yay. haz.), *The Crisis of Democracy* (New York 1975); M. Th. Greven, B. Guggenberger ve J. Strasser (yay. haz.), *Krise des Staates? Zur Funktionsbestimmung im Spätkapitalismus* (Darmstadt/Neuwied 1975); G.K. Kaltenbrunner (yay. haz.), *Der überforderte schwache Staat: Sind wir noch regierbar?* (Münih 1975); A. King (yay. haz.), *Why Is Britain Becoming Harder to Govern* (Londra 1976); D. Frei (yay. haz.), *Überforderte Demokratie* (Zürih 1978).

2 C. Koch ve W.-D Narr, "Krise – oder das falsche Prinzip Hoffnung", *Leviathan*, 4 (1976), s. 291-327.

3 S. Huntington, "The United States", *The Crisis of Democracy* içinde, yay. haz. Crozier *ve diğerleri*, s. 73.

4 Guggenberger'in şu yazısının 39. sayfasından aktarılmıştır: "Herrschaftslegitimierung und Staatskrise – Zu einigen Problemen der Regierbarkeit des modernen Staates", *Krise des Staates?* içinde, yay. haz. Greven *ve diğerleri*, s. 9-59.

5 *aynı yerde*, s. 41.

6 A. Wolfe, *The Limits of Legitimacy, Political Contradictions of Contemporary Capitalism* (New York 1977).

7 H.M. Enzensberger, "Zwei Randbemerkungen zum Weltuntergang", *Kursbuch*, 52 (1978).

8 Kapitalist demokrasilerde siyasi partilerin siyasi eklemlenme ve bütünleşme aracı olarak giderek artan işlevsel zayıflığı, benzeri olgulara açıklık getirebilecek bir bulgudur. Her durumda, "OECD'nin gelişmiş toplumlarında parti demokrasisinin artık gerekli değişiklikleri gerçekleştirmede geçerli bir araç olmadığı kuşkusu", çarpıcı bir biçimde sağcı, solcu ve merkezci gözlemcileri birleştirmektedir. Alıntı R. Dahrendorf'un şu yazısındandır: "Krise der Demokratie? Eine kritische Betrachtung", *Überforderte Demokratie* içinde, yay. haz. Frei. Sağın görüşü tipik olarak şu yazılarda görülübelir: S. Brittan, "The economic contradictions of democracy", *Why Is Britain Becoming Harder to Govern?* içinde, yay. haz. King; W. Hennis, *Organisierter Sozialismus: Zum "strategischen" Staats-und Politikverständnis der Sozialdemokra-*

tie (Stuttgart 1977) ve "Parteienstruktur und Regierbarkeit", *Regierbarkeit* içinde, yay. haz. Hennis *ve diğerleri*, s. 150-95. Merkezden görüşler için, bkz. S. Berger, "Politics and antipolitics in Western Europe in the seventies", *Daedalus* (Kış 1979), s. 27-50; soldan görüşler için bkz. W.-D. Narr (yay. haz.), *Auf dem Weg Zum Einparteienstaat* (Opladen 1977).

9 A. King, "Overload: problems of governing in the 1970's", *Political Studies*, 23 (1975), s. 283-96, özellikle s. 285.

10 Huntington, "The United States"

11 A. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty* (Cambridge, Mass 1970).

12 Bkz. H. von Arnim, *Gemeinwohl und Gruppeninteressen: Die Durchsetzung allgemeiner Interessen in der pluralistischen Demokratie* (Frankfurt 1977).

13 *aynı yerde*; ayrıca bkz. Hennis, *Organisierter Sozialismus* ve "Parteienstruktur und Regierbarkeit"

14 F.W. Scharpf *ve diğerleri*, *Politikverflechtung: Theorie und Empirie des kooperativen Föderalismus in der Bundesrepublik* (Kronberg 1975).

15 Bkz. R. Mayntz ve F.W. Scharpf, *Policy Making in the German Federal Bureaucracy* (Amsterdam 1975).

16 F.W. Scharpf, *Die Rolle des Staates im Westlichen Wirtschaftssystem: Zwischen Krise und Neuorientierung* (Berlin 1978), s. 16.

17 J. Douglas, "The overloaded crown", *British Journal of Political Science*, 6 (1976), s. 483-505, özellikle s. 494 ve devamı.

18 Bkz. C. Offe, "Die Institutionaliesierung des Verbandseinflusses – eine ordnungnspolitische Zwickmühle", *Verbände und Staat: Vom Pluralismus zum Korporatismus* içinde, yay. haz. U. von Alemann ve R. Heinze, Opladen, 1979, s. 86-7.

19 Douglas, "The overloaded crown", s. 499-500.

20 Alman Komünist Partisi, *Entwurf, Ein Programm der DKP* (1977), s. 20; ayrıca bkz. E. Lieberam, *Krise der Regierbarkeit – Ein neues Thema bürgerlicher Staatsideologie* (Berlin 1977).

21 Wolfe, *The Limits of Legitimacy*, s. 329.

22 R. Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics* (Princeton 1977). Ayrıca bkz. K. Hildebrandt ve R.J. Dalton, "Die Neue Politik: Politischer Wandel oder Schönwetterpolitik", *Politische Vierteljahresschrift*, 18 (1977), s. 230-56.

23 J. Habermas, *Legitimation Crisis*, İng. çev. Thomas McCarthy (Boston 1975).

24 D. Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York 1976).

25 N. Glazer, "Die Grenzen der Sozialpolitik", *Wohlfahrtstaat und Massenloyalität* içinde, yay. haz. W-D. Narr ve C. Offe, Köln, 1978, s. 335-51.

26 Aktaran L. Klages, "Wohlfahrtstaat als Stabilitätsrisiko?", s. 196, *Freiheit und Sachzwang: Beiträge zu Ehren Helmut Schelskys* içinde, yay. haz. H. Baier, Opladen, 1978, s. 192-207.

27 *aynı yerde*; ayrıca bkz. M. Janowitz, *Social Control of the Welfare State* (Chicago 1978).

28 U. von Alemann ve R. Heinze (yay. haz.), *Verbände und Staat: Vom Pluralismus zum Korporatismus*.

29 H. Schelsky, *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen* (Opladen 1975).

30 King, "Overload: problems of governing in the 1970's", s. 290 ve devamı.

31 Britıan, "The economic contradictions of democracy"

32 C.B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford 1977). Bu kitabın bir eleştirisi için bkz. J. Goldthorpe, "The current initiation: towards a sociological account", *The Political Economy of Inflation* içinde, yay. haz. J. Goldthorpe ve J.F. Hirsch, Londra, 1978, s. 186-214.

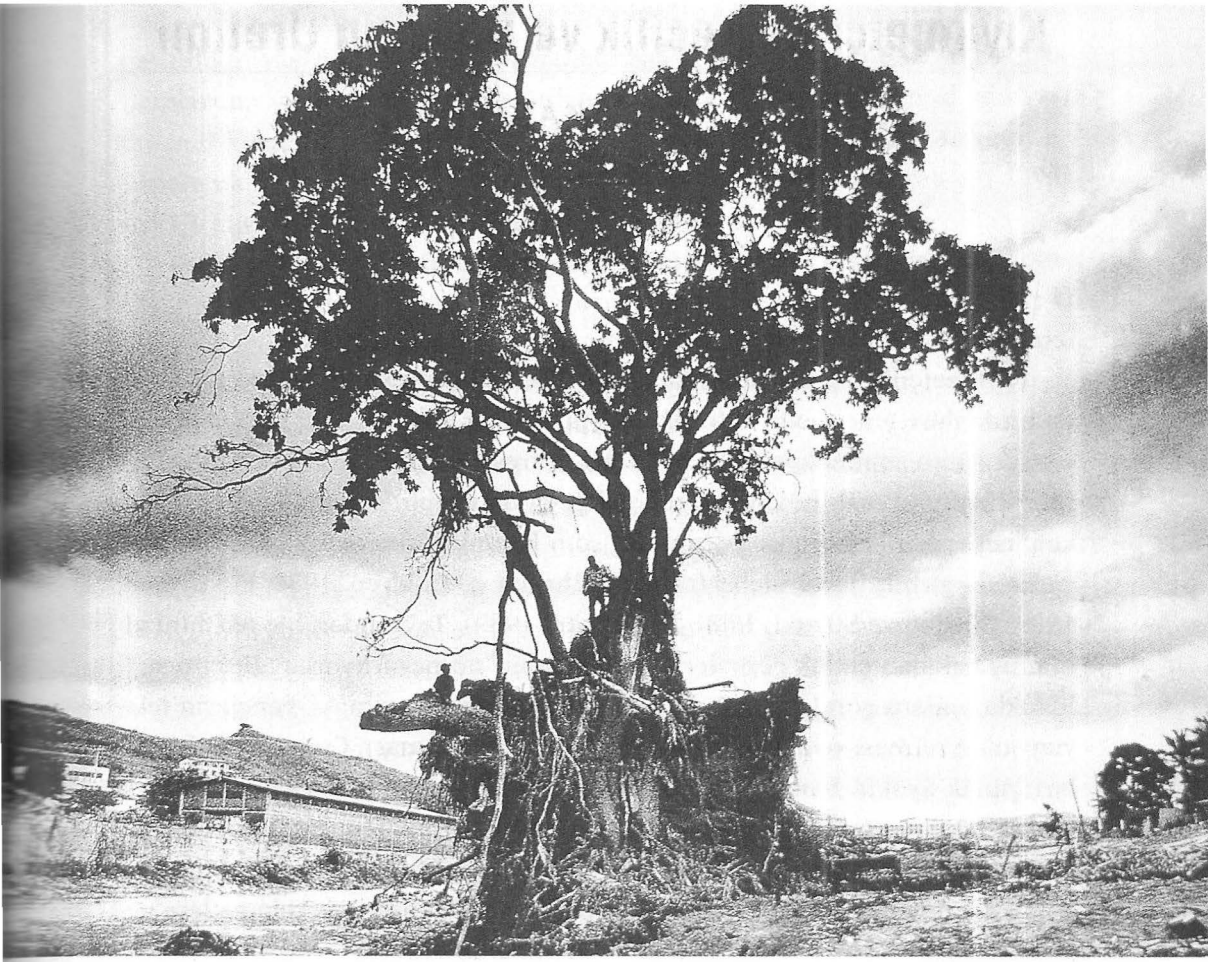
33 Hennis, *Organisierter Sozialismus*.

34 H.F. Pitkin, "The roots of conservatism: Michael Oakeshott and the denial of politics", *The New Conservatives – A Criticism from the Left* içinde, yay. haz. L.A. Coser ve I. Howe, New York, 1977, s. 243-88.

35 Douglas, "The overloaded crown", s. 507.; benzeri şekilde, bkz. F.W. Scharpf, *Die Funktionsfähigkeit der Gewerkschaften als Problem einer Verbändegesetzgebung* (Berlin 1978).

36 Hirschman, *The Passions and the Interests*.

37 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks* (New York 1971), s. 276.

"Yeşil gruplar ve yerli malı çevreciler, sürekli olarak biyoçeşitliliğin yaşadığı krizlere, ozona, küresel iklim değişimine ve yağmur ormanlarının yokoluşuna işaret ederken, çevre krizlerinin toplumsal ve siyasi-iktisadi köklerini görseler bile, Frankfurt Okulu'nun kasvetli mantığını genişleterek doğa üzerindeki tahakkümü tarih-aşırı bir olgu olarak ele alıyorlar."

Çöken Göğün Altında: Kıyametçi Çevrecilik ve Doğanın Üretimi*

CINDI KATZ

Kıyametçilik, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki doğa ve toplum kurgularında birdenbire yine moda oldu. Medyayla en ufak bir bağı olan herhangi birinin, doğanın sonu, okyanusların ölümü, küresel ısınma, kitlesel çevrekırımı, ulusal borçtan hızlı büyüyen ozon deliği ya da tarihin sonundan dem vuran kehanetlerden kaçınması güçtür. Bu şom kâhinlik işine daha akademik yazarlar da girmiş durumdalar (örneğin Ehrlich ve Holdren, 1988; Fukuyama, 1989; Gordon ve Suzuki, 1990; McKibben, 1989). Tevazudan hiç nasibini almamış kafadan çatlak gericiler "evrimin sonu"nu pazarlıyorlar. Bunun suçlusu da, onlara göre, hastanede yapılan doğumların artması, gençlerin televizyon seyretmesi ve ailelerin çocuklarına bakıcı tutması. Çare olarak kadınları çıplak ayaklı, hamile ve evde tutmayı haklı çıkaracak, çevreci kılığına girmiş bir determinizm öneriyorlar. Gerçekten de çevreci kıyametçilik, kadınların kontrol altında tutulmasıyla yakından bağlantılı. Paul Ehrlich, Donella Meadows ve Garrett Hardin, yaptıkları yeni-Malthusçu kehanetlere aykırı birçok kanıt olmasına rağmen, "büyümenin sınırları" hakkındaki eski yavelere yeni dinleyiciler bulmaya başladılar; kaldı ki onlar bunu yapan birçok kişiden sadece birkaçını oluşturuyorlar. Halbuki Asya, Afrika, Güney ve Orta Amerika'daki yiyecek üretimi, gelir ve ortalama ömür aynı anda artmış durumdadır (krş. Kates, 1993). Bu yazarlardan bazıları, çevresel kaynak sorunlarının anahtarının toplumsal ve ekonomik bölüşümdeki eşitsizlikler olduğunu kabul etmelerine rağmen, önerdikleri çözümler, kaynak eşitsizliğinin toplumsal kaynaklarını hedef almaktansa, nüfusu ve teknolojiyi sınırla-

Cogito, sayı: 27, 2001

mak üzerinde odaklanıyor. "Earth Firsters" gibi yaşam-merkezciler ise asıl sorunun "insanlar"dan kaynaklandığını düşünüyorlar. Nitekim bazı derin-ekoloji yanlıları, açlık koşullarını yaratan eşitsiz toplumsal ve ekonomik ilişkilerin farkında olmalarına rağmen, açlık yardımlarına karşı çıktılar. Daha ılımlı olan Sierra Kulübü bile, ABD'nin göç kontrolü yapmasını onaylıyor. Son olarak, çeşitli Yeşil gruplar ve yerli malı çevreciler, sürekli olarak biyoçeşitliliğin yaşadığı krizlere, ozona, küresel iklim değişimine ve yağmur ormanlarının yokoluşuna işaret ederken, çevre krizlerinin toplumsal ve siyasi-iktisadi köklerini görseler bile, Frankfurt Okulu'nun kasvetli mantığını genişleterek doğa üzerindeki tahakkümü tarih-aşırı bir olgu olarak ele alıyorlar. Çirkin Ördek Yavrusu cinnet geçirmiş durumda.

Bu yazı, çevreci kıyametçiliğe karşı, Marksist feminist çevreci siyasetten yana bir polemiktir. Kıyametçi asabiyet çevreci siyaseti ters etkilemiştir; kıyametçiliğin siyasi olarak insanları güçsüz düşürdüğü açıktır. Bir yandan "insan türü" bizi çevre felaketinin eşiğine getirmekle suçlanır; zaten buraya da insanın doğa karşısındaki kaçınılmaz "açgözlülüğü" yüzünden gelmişizdir. Sonsuz yanlışlar yapabilen "insanlar" her nedense dönüştürücü eylemlerde bulunmaktan acizdirler; kaldı ki insan doğası demek açgözlülük demektir. Kıyamet anına kadar, tarihi, insan eylemliliği yönlendirmiştir, ama kıyamet-haline-gelmiş-tarih insan eylemliliğini tartışmalı kılmıştır. Kıyametçi kriz yorumlarında, canhıraş bir sesle eylem çağrıları yapılıyor olmasına rağmen, bilinçli varlıklar seyirci haline gelirler. Bu tarihsel çelişki aynı zamanda coğrafidir de: Verili bir geçmiş ve iradeci bir gelecek, kesinlikle yerel, bireysel çözümleri olan bir küresel sorunlar kümesi şeklinde kırınımdan geçer. Örneğin, yeniden-kazanım ahlaki bir buyruk haline gelmiştir ve artık aileler atılan çocuk bezleri mi, yıkanabilir çocuk bezleri mi kullanalım tartışmaları yapmaktadırlar. Bu arada Sibirya'dan New Hampshire'a, askeri ve sınai atıklar havayı, suyu ve toprağı çoğunlukla geri dönülmez biçimde mahvetmektedir. Yeniden-kazanım merkezlerine yaptığımız ziyaretler tek tek ruhlarımızı kurtarabilir, ama dünyayı başındaki beladan kurtarmaz.

Kıyamet şu iki sonuçtan birini vaat eder: Mahvoluş ya da kurtuluş. Mahvoluş kabul edilmez olduğuna göre, cevabın kurtuluş olduğu varsayılır. Kurtuluş ancak insanlar eski kötülüklerinden topyekûn, bir tür olarak vazgeçerlerse gelebilir, Cennet'in kapıları ancak o zaman açılabilir. Ayrıca, kıyametçi bakış açılarının dinselliği, erekçilikleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır: Her şeyi bilen bir Ben, şu anki tehlikeyi anlatır ve kurtuluşa hangi davranışlarla ula-

şılacağı konusunda hakemlik eder.[1] Kıyametçilik, bu haliyle, bütün bütünselleştirici anlatılara son veren bir bütünselleştirici anlatı olabilir. Amacı, tabii ki, mahvoluş tehdidini, değişmeyi sağlama umuduyla kullanmaktır, ama her zaman bu şekilde işlemez. Çevreci coğrafyacıların gayet iyi farkında oldukları üzre, fiili felaketlere verilen yaygın tepki, onları başa çıkılabilecek hale getirmek için parçalara ayırmak – bütünlüklerini yapıbozuma tabi tutmaktır. Olayın "vehametini azaltmak" da bu tür bir tepkidir. Nitekim, Andrew Kasırgası, 1992'de patlak verdikten daha birkaç hafta sonra, ulusal basın tarafından "fırtına" olarak zikredilmeye başlandı; 1906 San Francisco depremi de çabucak "yangın" yapılıverdi. Bu süreç iki yönlüdür: Depremi sadece yangın gibi göstermek bir yandan felaketi daha kolay başa çıkılır hale getirirken, bir yandan da sismik faaliyetlerden çok yangına karşı duyarlı bir inşaat yönetmeliği çıkarmaya çalışan iş çevrelerinin çıkarlarına da hizmet ediyordu. Bangladeş'teki sel baskınlarından Doğu Afrika'daki açlığa kadar, birçok "üçüncü dünya" felaketinin vehameti daha basit bir yoldan azaltılır: Avrupalı ve Amerikalı okuyuculara ya hiçbir ayrıntısı aktarılmaz, ya da tam kıyametçi bir tarzda aktarılır.

Kıyametçi senaryoların önerdiği herhangi bir siyaset olduğu söylenebilirse, o da tüketicilerin bireysel eylemlerine dayalı, kasvetli bir kendi kendini feda ve inkâr etme siyasetidir. Üretim süreci en iyi durumda pek öne çıkarılmaz, çoğunlukla da bütünüyle ihmal edilir. Tüketim-odaklı siyaset zorunlu olarak tepkiseldir ve kapitalizmin yarattığı tahribatları hoşgörmek için verilen asıl rüşvetin tüketim olduğu bir "birinci dünya" bağlamında, bu siyasetin başarılı olması mümkün değildir. Mahut üçüncü dünyada ise, tüketim-odaklı bir fedakârlık siyaseti vazetmek düpedüz ayıptır. Kısmen gelişmiş ülkelerin ekonomik gücü yüzünden yoksullaşmış ya da yoksul kalmakta olan üçüncü dünya sakinlerinin çoğunluğundan şimdilerde "çevre" adına teknolojik yenilikten, kaynakları kullanmaktan ve diğer ekonomik kalkınma araçlarından feragat etmesi istenmektedir. Doğadan, ona zarar vermeyecek ürünler üretmenin sigortası makine-kırıcılık olmamalıdır. Keza, uygun teknoloji denen şey de, kalkınmanın daha kibar bir şekilde yadsınmasından başka bir şey değildir. Burada söylenmek istenen, Batı teknolojisinin iyi olduğu ve gidilecek yolu temsil ettiği değil. Daha çok şu: Çevre tahribatı salt bir teknoloji sorunu değildir ve "uygun" olsun olmasın, sadece teknoloji düzeyinde ele alınamaz. Teknolojik kalkınmanın biçimi ve yönü çoktan belli çevresel varsayımlar içerirler.

Daha yaratıcı stratejiler sadece üretim *ve* yeniden üretime değil, farklı toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkilerini cisimleştiren yeni siyasi ekolojiler üretimine de özen göstermeyi gerektirecektir. Çevre hareketinin başlıca dayanaklarından biri haline gelmiş olan iradeciliğin dünyayı kurtarması pek mümkün değil, ama ileri kapitalizmin alamet-i farikası olan toplumsal saldırganlık pratiklerini kalıcılaştırabilir. Ve bu kurtuluşçu reformun altında da kısmen, soruna getirilen kıyametçi yorumun imzası vardır.

Çevre krizlerinin varlığını yadsımak gibi bir niyetim olmadığını söylememe gerek yok. Tam tersine. Günümüzdeki sorunlar o kadar ciddidir ki onlara kıyametçi bir edayla yaklaşmak siyasi ekolojilerini –kaynaklarını, siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutlarını– karanlıkta bırakır. Kirlilik; açlık; ozon delinmesi; yaşam çeşitliliğinde olduğu iddia edilen azalmalar; insanlar, bitkiler ve hayvanlar arasında yayılan salgınlar ve zenginlikteki sersemletici eşitsizlikler yerel, küresel ve ülkeaşırı sorunlardır. Bunlar "insan doğası"na değil, toplumsal üretim ve tüketimi örgütlemenin özgül bir tarzına, yani küresel kapitalizme özgü sorunlardır. Belli doğa üretimlerini ve yeniden üretimlerini yansıtırlar ki bunlar karşısında tek yapılması gereken şey bunları dönüştürmektir.

Küresel kapitalizm, kıyametçi yorumlarda, evrensel bir karaktere sahip olan bir dizi "toplumsal olarak inşa edilmiş fark" üzerine kuruludur: Erkek/kadın, kültür/doğa, birinci dünya/üçüncü dünya, burjuvazi/işçi sınıfı. Donna Haraway'e göre, bu ikili karşıtlıklar "bir kıyamet diyalektiği"ni açığa çıkarırlar. Bu çiftlerin birinci unsuru "üzerinde tahakküm kurulmamış olan, bunu da ötekinin hizmetleri sayesinde bilen" unsurken, ikincisi "geleceği elinde tutan, bunu da (birincinin) özerkliğinin yalan olduğunu gösteren tahakküm deneyimi sayesinde bilen" unsurdur (Haraway, 1991, 177).

Neil Smith'in (1990) güçlü bir biçimde ileri sürdüğü gibi, doğa tarihe ve coğrafyaya özgü biçimlerde, hem maddi olarak hem de metaforik olarak üretilir. Doğanın (üretilmiş değil de) topluma dışsal bir şey olarak kavramsallaştırılması da bizatihi bütünüyle toplumsal bir kurgudur. Bu yüzden her türlü çağdaş doğa siyaseti, kapitalizmin ve toplumun özgül özelliklerinden yola çıkmalıdır. Frankfurt Okulu'nun, modern doğa biliminin önemli bir kısmının ve çevre hareketinin birçok kesiminin yaptığı gibi, doğayı tarihaşırı bir biçimde ya da ikili karşıtlıklarla ele alan yaklaşımlardan, devrimci bir doğa siyaseti çıkamaz.

Şu soru hâlâ ortada: Kıyametçi doğa kurgularının nüksetmesi bize günümüz dünyası hakkında neler anlatmaktadır? "Bizler" bu tür anlatılarla hangi normları ve pratikleri "doğallaştırmaktayız"? Zira Batılı kuramcı ve eylemcilerin yazdığı doğa kıyametçiliği metinlerinin yanı sıra, aynı ölçüde çözümsüz, vahim ve boğucu denecek ölçüde bütüncül *toplumsal* felaket metinleriyle de karşılaşıyoruz. En azından ABD'de, günlük basından akademik yayınlara kadar her yerde sürüsüne bereket toplumsal krizle karşılaşırız: Kentlerin çöküşü; eğitim, sağlık, sosyal yardım alanındaki feci yanlışlar; gittikçe artan borçlar; Sovyet imparatorluğunun demokratikleşmesinin/kapitalistleşmesinin yoldan çıkışı; Bosna'daki soykırım; Somali'deki açlık; her yerde İslami köktencilik. Eski düzenler birçok taraftan gelen saldırılarla karşı karşıya oldukları ve ABD'deki egemen sınıf küresel kontrolü akut bir biçimde kaybetmiş olduğunu hissettiği için (Körfez Savaşı bunun belirtilerinden biri olabilir), kıyamet lafları manidar görünmektedir. Doğadaki kıyamet, toplumsal kontroldeki kıyametle iç içe geçer. Bu lafların, beyaz, Batılı, eril egemen sınıfların altındaki zeminin gittikçe çekildiği postmodernlik koşullarında ortaya çıkması belki de tesadüf değildir; parçalanan bir dünya insana kaybedecek şeylerin arttığını hissettirebilir. Egemen sınıfın perspektifinden bir anlamı olsa da, kıyametçiliğin Sol için hiçbir anlamı yoktur.

Margaret FitzSimmons'ın dediklerini [2] kendi cümlelerimizle aktaracak olursak, kıyamet haline getirilmiş doğa bir umutsuzluk siyasetine yol açar ki bundan toplumsal ve çevresel bir dönüşüm imkânı çıkması pek mümkün değildir. Gelgelelim, yeniden enerji kazanmış olan çevre hareketinin çok az işe yarar dönüşüm programı vardır. Maalesef, Sol'un da öyle. Yine de son beş yıldaki derin siyasi-ekonomik kaymalar –büyük ölçüde kapitalizmin varsayımları içinde kalsalar da– gerçekleştirilebilecek toplumsal değişimin nasıl bir şey olduğuna ışık düşürmektedirler.

Yeni bir doğa siyaseti geliştirmek için, bir tahakküm ve karşı-tahakküm siyaseti adı verilebilecek şeyden uzaklaşmak çok önemlidir. "Doğanın üzerindeki tahakküm" Frankfurt Okulu'nun temel temalarından biridir ve sosyalist çevre siyasetine egemen olmuştur. Ama bu perspektif kültür-doğa, kadın-erkek vs. ikiliklerini bir yandan tahrip ederken bir yandan da yeniden onaylar; sınıfın önemini gözardı eder ve "insan"ı doğayla evrensel bir mücadele içine kilitler (Smith 1990, 28-30). [3]

Yeni bir doğa siyaseti kıyamet atından inmemizi gerektirir. Marksizm de kıyametçi yorumlara teslim olmuştur, ama devrimci değişimin kaçınılmaz bir yönü olmadığı gibi, siyasi örgütlenmenin böyle bir değişimi sağlayacağının garantisi de yoktur. Bir doğa siyasetinin Engels'in doğanın diyalektiği kavramına ya da bir karşı-tahakküm siyasetine değil, doğa-insan toplumu diyalektiğini daha iyi kavramaya ihtiyacı vardır. İnsanlar arılardan hem farklı hem de onlarla aynı özdendirler. Marx haklıydı: Bilincimiz bize hem yükümlülük hem de ayrıcalık verir.

Yeni bir doğa siyaseti, yaşam-merkezcilerin yapmaya teşne oldukları gibi, insanlarla diğer direyi [fauna] birbirine karıştırmayacak, benekli baykuşlarla Somalililer arasında ayrım gözetecek, daha da beteri Afrikalı köylülerin çektiği açlığı Gaia'nın dengeleyici bir edimi olarak görürken, benekli baykuşları "bizler"in kurtarmak için mücadele verebileceği bir şey olarak görmeyecektir. İşe yarar bir çevre siyaseti, insanlarla arılar arasındaki farkın getirdiği siyasi sorumluluğu ciddiye alır. Marx bu konuyu ele almamıştır, ama toplum-doğa ilişkilerini kavramsallaştırma biçimi, bir doğa siyaseti geliştirmekte çok önemli olan bir çerçevenin bazı parçalarını sunar. Smith'in (1990) "doğanın üretimi ve yeniden üretimi" ve Haraway'in (1991) "doğanın yeniden icadı" kavramları da bu çerçeveyi koşut yollardan kavrarlar.

Hayati bir değeri olan, yaratıcı ve ümit vaat eden bir doğa siyaseti, Jackson'ın "ara unsurlar" adını verdiği şeyi, yani bir yanda yoğun kentleş-

me, bir yanda da "kır" arasında kalan üretilmiş doğayı ciddi bir biçimde ele almalıdır. Çevrecilerin uçlarda odaklanması kıyametçiliğe davetiye çıkarır; "ara unsurlar" ise uçları yeniden insanileştirir, gündelik hayata yeniden dahil eder. Jackson'ın (1991, 51) dediği gibi, "Birçok insan kıra ait olmayan ufak parçaları aşkla sevmediği taktirde Sierra kırı ortadan kalkacaktır... Harlem, Doğu Saint Louis, Iowa, Kansas ve dünyanın kırların yok edildiği diğer bölümleri yeterince insan tarafından sevilmelidir, yoksa kırların sonu gelir." Jackson, herşeyden önce, "şehirlerde yoksullarla birlikte çalışarak toplumsal adalet mücadelesi veren insanlarla toprak erozyonunu önleyip babadan kalma çiftliğini kurtarmaya uğraşan insanların birdenbire kırların savunucusu sıfatıyla aynı safta yer alacakları" bir siyasetin peşindedir (Jackson, 1991, 51). Jackson kırın kendisinin de toplumsal olarak inşa edilmiş bir şey olduğunu göremese bile, bu siyasi bakış yine de takdire şayan birçok unsura sahiptir. Doğa ile toplumun ara-unsurlarına, toplumsal yapı ve pratiklere kök salmış, bütünleşmiş bir siyasi ekoloji geliştirmeyi vaat eder.

Jackson'ın "ara unsurlar"ı, aralarında sömürgecilik-sonrası, feminist, gay ve ırkçılık-karşıtı kuramların da bulunduğu birçok muhalif kuramın tahrik ve imkânlarıyla da uyuşur. Ara-unsurlar kavramı, siyasi pratikte ne doğaya ne de topluma ayrıcalık tanıma, iç içe geçmiş tahakküm yapılarına karşı gündelik pratiklerdeki dönüştürücü potansiyele saygı gösteren bir konumdan mücadele etme ve doğa, tarım ve kentlerle ilgili kaygıları birbirleriyle ve biyosferik ve küresel siyasi-ekonomik meselelerle ilintilendirme imkânını sunar. Bu şekilde, Donna Haraway'in sözleriyle, "dünyaya damgamızı vuracak araçları ele geçirebiliriz" Toplumsal hareketlere yeşil damgası vurulurken, çevre hareketine de kaçınılmaz olarak toplumsal bir proje damgası vurulacaktır.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

Notlar

* *Marxism in the Postmodern Age* içinde, The Guilford Press, 1995.

1 Cennet miti de insan eylemliğinin yitirilişiyle bağlantılıdır. Bu tür kurgular tarihin, coğrafyanın ve toplumsal ilişkilerin dışında yerler koyutlarlar. Buraya giriş de dışarıdan, her şeyi bilen Ben-Tanrı tarafından kontrol edilir.

2 Son yıllardaki en açık seçik doğa analizlerinden birini yapan Margaret FitzSimmons (1989), "Temel-ilke-haline-getirilen-doğa, bir tahakküm diline otorite kazandırır" der. Benim kullandığım sözcükler farklı olsa da temelde yatan içgörü aynı.

3 Frankfurt Okulu'nun içkapatıcılığı konusunda ayrıca bkz. Gilmore (1993). Gilmore yakın tarihlerde çıkan yazısına şöyle başlıyor: "Ben Frankfurt Okulu'ndan değilim. Bugünlerde, tahakküm karşısında, geç kapitalizmin insan hayatını her gün piyasa özgürlüğüne kurban edişinin bir sonu olmadığı sonucuna varacak kadar, asık suratlı bir tavır takınmamak, direnişe o kadar şüpheyle bakmamak, metalaşmaya o kadar zincirlenmiş olmamak, devletin ideolojik aygıtları karşısında o kadar çaresiz olmamak için insanın bayağı ayrıcalıklı bir hayat sürüyor olması gerekiyor."

Kaynakça

Ehrlich, P. R. ve Holdren, J. P., 1988, *The Cassandra Conference: Resources and the Human Predicament*, College Station, TX: Texas A&M University Press.

FitzSimmons, M., 1989, "The Matter of Nature", *Antipode*, 21: 106-120.

Fukuyama, F., 1989, Yaz. "The End of History?" *National Interest*, 16: 3-18.

Gilmore, R. W., 1993, "Public Enemies and Private Intellectuals: Apartheid USA", *Race and Class*, 35 (1): 69-78.

Gordon, A. ve Suzuki, D., 1990, *It's a Matter of Survival*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Haraway, D. J., 1991, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge.

Jackson, W., 1991, "Nature as the Measure for Sustainable Agriculture", *Ecology, Economics, Ethics: The Broken Circle* içinde, y.h. F. H. Bormann ve S. R. Kellert, 43-58, New Haven, CT: Yale University Press.

Kates, R. W., 1993, *Credible Scientist, Effective Advocate: The Divided Self*, Amerikan Bilim Derneği'nin toplantısında sunulan bildiri, Boston, Massachusetts, 12 Şubat.

McKibben, B., 1989, *The End of Nature*, New York: Random House.

Smith, N., 1990, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*, 2. basım. Oxford: Basil Blackwell.

KRİZLER:
TOPLU VE BİREYSEL,
GÜNCEL VE TARİHSEL

Kültür Krizi*

EDGAR MORIN

Gelişmiş kültür krizi

14. Louis yüzyılının klasik kültürü, yetkin bir bütünlük görünümü altında, gelişmiş çağcıl kültüre özgü ikiliği de içinde taşırdı. Sanat alanında bütünlükler ve kurallar mimarlığı, Versailles gibi düzenli ve yapay bir dünya sergiliyordu ama bu düzenin, tutkuların karmaşık ve çılgın *underground*'unu da dört duvar arasına hapsettiği çok açıktı. Aydınlar sınıfı, bilim adamı ve sanatçıları koruyan kral tarafından hem kullanılıyor hem korunuyordu ve Molière'in Söz'ünü denetim altına alan da özgür bırakan da aynı statüydü. Bütünleşme öğeleri ortadaydı ama parçalanma öğeleri gizlidir ve 18. yüzyılda kullanılmaya başlanacaktır.

Bu nedenle bir patlama olur. Sanatta tutkular fışkırır, kaos su yüzüne çıkar, işte bu romantizmin burgacıdır. Aydınlar sınıfı en temel toplumsal isteğini, *sözün egemenliğini* elde etmeye çalışır. Özgür kalan ve özgür kılan sözden, Voltaire ve Diderot'nun keskin eleştirisi kadar Rousseau'nun yeni toplum sözleşmesi de doğar. Bu, o zamandan bu yana, kültürün yaratıcılığının içinde ikinci dereceden önemli olan (yeniyetme, çılgın gibi) çevresel enzimin etkili baskınıdır. Bu nedenle tüm 19. yüzyılda geleneksel kurallara sıkı sıkıya bağlılıkla savaşan, sonra yeni kurallar oluşturmak için eski katı kuralları parçalayan bir öncü oluşumun dinamik sistemi kurulur. Dâhi-enzimler ilk zamanlar, çoğu zaman da sonuna dek lanetlidirler. Kültür, İsa'nın çevresindeki insanın gerçek sungusu olan bu harcanmışlıktan kurtarıcı ve yeni-

likçi bir sonuç çıkarır, lanetlenen, dâhi- tanrı olur ve tapınç artık ona doğru yükselir.

Ama yine de 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında sistemin diyalektik dönüşümünün ortasında bile krizin öğelerinin ortaya çıktığı görülür.

Böylece "güzel" krizi romantizmle başlar; "güzel" yeni bir "güzel" olan bir "çirkin" tarafından dışarı atıldıkça kriz, sistemi uyarır ama örnek "güzel"in yerine, gerçeğe uygunluk gibi, ve bugün de "araştırma" gibi başka örnekler konduğu andan başlayarak güzele dokunur, ona zarar verir. Böylece sistem bu yeni-örnekleri öne sürerek canlılığını gösterir. Aynı biçimde, bilirkişiliğini ve papazlığını yaptığı güzelin yitimiyle zayıflayan eleştiri bir takım çalışmalarla güçlenir ve kutsal şeylere saygısı olmayan için ulaşılmaz ve çok önemli açıklamalara dayanan kesin kararlarını dile getirir. Kriz ancak, artık bir şeyin yerine konacak örnek bulunmadığında, yani kendisinde bir karşı-örnek taşımayan ilk dalga, *dada* dalgası yayılmaya başladığında gerçekten başlar. Sanatta kriz Rimbaud ve gerçeküstücülükle başlar. Yaşamdan üstün sanat, sihirli ve büyüleyici egemen sanat, gelişmiş kültürün cenneti, yapay ve anlamsız bir evren gibi görünür. Yaşamın kendisi ve estetik, yadsıyıcı öncünün ve kültürün karşı-akımının oluştuğu yerde, sanatın önüne geçer. Hayranlık, rastlantıda (gerçeküstücülük), eskiden iğrenç görünen gündelik işlerde, kitle kültürünün yan ürünlerinde (pop-art) aranmaya başlanır. Kuşkusuz burada da geri kazanım süreçleri işin içine girer ve krizi, sistemi yeniden verimli hale getirmek için kullanır: sinema yedinci sanat olur, çizgi-roman dokuzuncu sanat olur, sanat kavramı genişler, karşı-yazının yazın olması gibi, karşı-nesne de nesne olur.

Öfkesini güzelden, sanattan ve bunun gibi şeylerden alan saldırganlıklar sadece bütünleşmiş katı gelenekçiliğe karşı savaş açmaz; bazıları, hem de çok açık bir biçimde, sadece kültürel sisteme değil bu sistemin çok sıkı ilişkiler içinde bir tür ortakyaşarlık sürdürdüğü toplumsal sisteme de çatarlar. Aydınlar sınıfının krizinin, onun toplumbilimsel ve insanbilimsel ilişkisinde su yüzüne çıktığı görülür: aydınlar sınıfı – ya da daha çok onun ileri-mutsuz kanadı – yoksunluğunu topluma göre daha derin bir biçimde hisseder: ideolojiler ürettiği halde büyük sorumluluklardan, giderek tekelleşmeden yoksun kalmıştır.

20.yüzyıl boyunca aydınlar sınıfı, yine kendisini koruyan ilişkilere bağlı kalır, hatta yeni bir bağımlılık altına girer: kültür sanayiinin gelişmesiyle, üretim ekonomisi aydın sınıfını kapitalist ya da bürokrat üreticinin sultası

altına sokar; tüketim ekonomisi ise onu kitle kültürüyle karşı karşıya bırakır; çünkü soldaki aydın sınıfının kültürü herkese açma isteği ve duyduğu demokratikleştirme özlemleri ile bu sınıfın gözünde kitle kültürünü sergileyen karikatür arasında bir çatışma vardır; bu sınıfın seçkinci ve soylulaştıran eğilimleri ile bu kitleselleştirme arasında da bir çatışma vardır. Sanatçı kendini hem kültürün burjuva kullanımı, hem de kapitalist üretim, kültürel demokratikleştirme, kültürel bürokratlaştırma gibi çeşitli biçimlerde tehdit altında hisseder. Daha derine inersek, sanatçı ya da düşünce adamı modern toplumların yetersizliklerini, kaosa doğru sürüklenen bir dünyanın depreme benzeyen sarsıntılarını hisseder. Kopma isteği, sadece bohemin daha önce yaşadığı, şimdi de ayrı görüşte olan ya da birbirlerine sığınmış küçük-toplulukların yaşadığı toplumdan uzak yerlerde değil, *gerçek kültür olduğu düşünülen köktenci bir karşı-kültürün, bir başka küresel sistemin beklenmesinde ya da araştırılmasında* da ortaya çıkar.

Buna koşut ve bununla bağlantılı olarak, gelişmiş kültürün görünüşte evrensel olan ana ilkeleri tartışma konusu olur. Marx, gelişmiş kültürün, bir sınıf kültürü olmasının yanı sıra içinde evrensel bir gizilgüç taşıyan bir çokdeğerlilik olduğunun ilk ayırdına varan isimdir. Marx, haklı olarak, Yunan kültürünün evrensel yükselişini de sorguluyor, hükümdarlık ve kilise yanlısı Balzac'ın ilerici Eugène Sue'dan daha üstün olabileceğini anlıyordu. Marx kültürel açıdan iyimserdi; insanın insan tarafından barbarca sömürülmesi üzerine kurulmuş bile olsa bir sınıf toplumunun evrensel değerde bir kültür ortaya koyabileceğini görüyordu. Walter Benjamin bu çokdeğerliliği yeniden ele alır ama kötümser bir biçimde: onun gördüğü şey kültürün saklı ama evrensel, ince, dokunaklı biçimler altında varolan barbarlığıdır: "Aynı zamanda barbarlık olmayan bir kültürün varolduğunu gösteren bir kanıt yoktur." "Kültür mirası" kazananların ganimetidir: "Varoluşunu sadece onu biçimlendiren büyük dehaların gücüne değil çağdaşlarının ortak yükümlerine borçludur." Kazanan Stalincilik geçmişin kültür mirasını alır ama bugünkü kültürel çokdeğerliliği reddeder. Lukacs klasik kültürün "gerçekçilik" olduğunu söyler ama kriz edebiyatını, kültür krizini tam olarak yansıtan modern edebiyatı yok sayar.

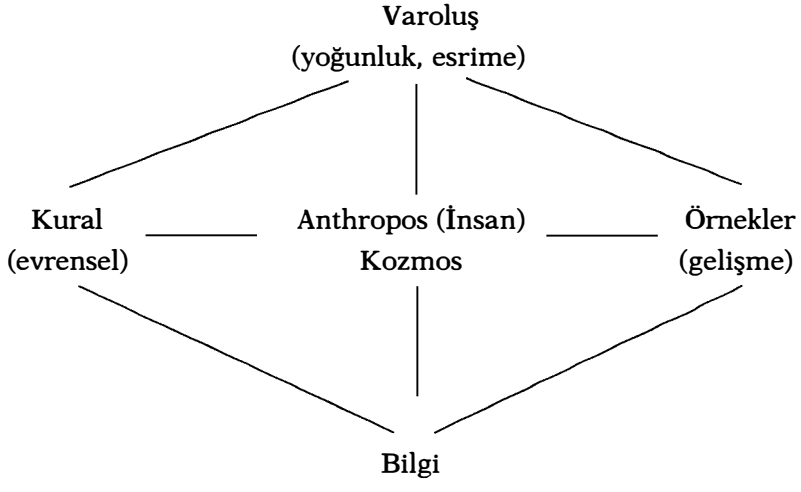
Tüm bu krizler büyüdüğünde ve birbirine yaklaştığında kriz sisteminin ikiliği de ağırlaşır. *Karşı* önekinin (karşı-edebiyat, karşı-roman, karşı-anı) çelişik bir saldırganlığı çok iyi dile getirdiği yarı *off*, yarı *in* bir kutup oluşur. Okumuşların çifte ihaneti gerçekleşir, bu, iyi niyetli Julien Benda'nın açıkla-

dığı gerçekten zararsız ihanet değil, Lorenzaccio hançerini saplama girişimi, kültürel harakiri girişimidir. Bir yandan devrimci (ya da öyle olduğu sanılan) politikanın içinde sadece devrimin tamamlayabileceği gerçek kültürün kaynağı ve önderi aranır, öte yandan itkilerin, düşün, doğaçlamanın hatta kitle kültürünün (pop-art) uygarlaşmamış, karmakarışık evreninin içine dalınır.

Ve bu, gelişmiş kültüre karşı yapılmış bir saldırıdır. En korkuncudur çünkü içeriden gelmektedir. Kültür barbarlığına karşı savaşım, bir barbarlık kültürü (yani incelmiş kültürün sıcak seralarından dışarı atılmış ilksel güçlerin kültürü) için yapılan savaşım ile birbirine karışır. Varoluşsal güçlerin baskını hümanizmi, klasik kültürün ana ilkesini, ana ilkelerin ana ilkesini yeniden tartışma konusu yapar. Gerçeküstücü bir tabanca olan Sade ve Artaud, saldırıyı devrimcilerle aynı zamanda başlatırlar. Bu, mülkiyete ve burjuvaca sahiplenmeye karşı, doğru gerçekten ve yaşam gerçeğinden ayrılmış bir kültürün varlıkbilimsel yanlışına karşı yapılan bir saldırıdır. Bu, "yaşamın tersine çevrilmesi" anlamında bir kültür düşmanlığı ile – yaşamın sadece inceltilip yüceltilmesi ve yoğunlaştırılması anlamında değil, düşsel bile olsa, yaşamı değiştirme gücünü elinde tutar gibi görünmesi anlamında – kültür sevgisi arasında (bu satırların yazarının her zaman gereğinden çok yaşadığı) şaşırtıcı bir bağlaşmadır. A.Willener'in incelemesi, bizim, toplumun dışında yaşayan, kurulu düzene karşı gelen free jazz'cılar ve sitüasyonistler gibi küçük grupların karşı-toplumunu bu denli kızdıran şeylerin tümünü anlamamızı sağlıyor.[1] Gerçekten de tüm kültürel-karşı kültürel saldırılar, sanata karşı estetik saldırı, kültüre karşı törel saldırı 68 mayısında bir araya gelmiştir. Bu başkaldırının bir yandan iyi bilinen ideolojik bir görünümü vardır, öte yandan da kültür devriminin varoluşsal görüntüsüne sahiptir :

– ideolojik, yüzeysel ve dogmacı görüntü, halkın hizmetinde olmak isteyen partinin sanatının halkçı-jdanovculuğu içine yerleşir ve yön değiştirir ya da militan sanatın aşırılıkçı formülleriyle kendini anlatır.

– sanatın ayrı bir öz gibi yok olduğu, kültürün toplumdan ve bireyden ayrı bir sistem gibi ortadan kalktığı, görülmemiş bir bağışlama durumunun geliştiği, kalkan iç baskının işgal edilmiş üniversitelerin sihirli alanlarında düzen ve düzensizliğin ötesinde karmakarışık bir uyumla birleştiği varoluşsal görüntü kesinlikle kültür devriminin görüntüsüdür.

O zaman, kuralın herkese hemen iletilebilir ve evrensel olduğu, (tekniklerin değil varoluşsal gerçeklerin kaynağı) bilginin bölümlere ayrılmadığı, (burjuva değil evrensel) yanılgıdan kurtulduğu, örneklerin bireyci-toplulukçu gelişme örnekleri olduğu, kültürün varoluşla yoğun ve esrik bir iletişim sağladığı insanbilimsel bir kültür miti ortaya çıkar.

Böylece kültür krizinden doğan ve kültürü büyüyen bir krizin içine atan kültür anlaşmazlığının sonu, mantık kurallarına göre (yüzeysel olarak sanatla sınırlı olmayan ama insanın insanla, insanın dünyayla ilişkisinin ve varoluşunun derinliklerini ilgilendiren) insanbilimsel bir kültüre, herkesin kültürü olabilecek bir kültüre varır. Bu, karşı-kültür ve kültürün hem karşılıklı olarak birbirlerini yadsıdıkları hem de esrik bir biçimde uzlaşmış oldukları insanbilimsel-kültürel bir topluma özlemdir. Bu, onun özsuyundan, enzimlerinden hareket ederek yeniden bir insanbilimsel-toplumbilimsel kültür kurmak için gelişmiş kültürün ortadan kaldırılmasıdır. Bu tam bir kültür devrimidir.

Kültür devrimi zamanı (mayıs 68) sadece kültürün kriz-geri kazanım sürecinde bir esrime zamanıdır. Biz buradan yerleşik krize ve yeni-geri kazanıma döndük.

Geri kazanım, kültürün içinde enzim etkisinin niteliği olan azgın-gizli çevrimsel niteliğe bağlı olarak gerçekleşir. Geri kazanım, gelişmiş kültürün içinde yeninin bütünleşmesinin artık kurumsal olan karakterine dayalı olarak da yapılır: bu anlamda konformizm karşıtlığının bütünleşmesi yeni-konformizmin

yaşamsal gereksinimi olmuştur. Öte yandan gelişmiş kültür, özgünlüğünün ve üstünlüğünün simgelerinden biri olan kriz sorunsalını kabul eder; sanat ve anlatım olarak başkaldırıyı ve tartışmayı geri kazanabilir; ilke olarak her şeyi geri kazanmayı sağlayan gelişmiş kültürün estetik-oyunsal niteliği "klasik kültür"ün hümanizmi zararına giderek çok daha önemli bir özellik olur.

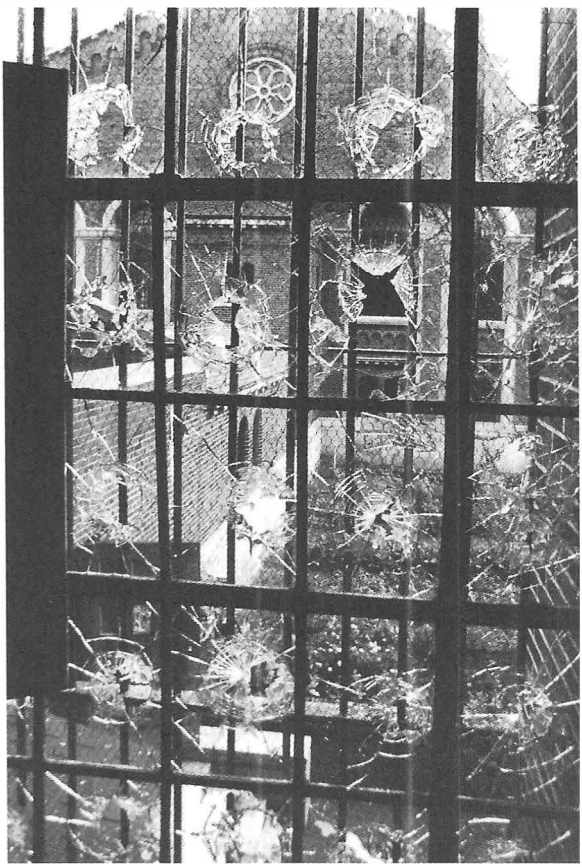
Gelişmiş kültür aynı zamanda geleneksel katılıkların kalesinde eğilmiş ve onun alaycı sözlerine hâlâ dayanan en son tutucu kümeden ayrılır. Kitle kültürünün eski-barbar topraklarına doğru gider, onları sarar, geliştirir: sanat sineması, eleştirisiyle, özel salonlarıyla bir kültür kurumu olur. "Üçüncü kesim" televizyona yerleşmeyi beklerken radyoda yer alır.

Öte yandan yeni kurnazlıklar, aydın sınıfına ve kültürlü insanlara, orta öğretimin yaygınlaştırılması ve kitle iletişim araçlarının yayınları ile gerçekleştirilen kültürün demokratlaştırılmasına karşı koyma olanağı sağlar. Gerçekten de bugün ilerlemenin belirtilerinden biri olan burjuva statüsünü elde etme, gelişmiş kültürün ilksel kavramlarının kazanımıyla gerçekleşir. Seçkin tabaka ancak inceliğini vurgulayarak, hatta halk tabakasının, kentsel-burjuva kültürüne ulaşabilmek için reddettiği bu köylü-halk kültürünün içinde anlayamayacağı şeylerde incelik simgelerini arayarak farklılaşabilir. Bu arada gelişmiş kültür kendi derin akımlarından birini, *greenwicho-tropezo-germano-pratin* biçemin[2] yeni-arkaik nesneleri arasından olduğu gibi, ilkel, nahif, ilkel-sonrası ve nahif-sonrası sanatlar arasından *arkhé*'yi arayan akımı izler. Seçkin tabaka bir yandan arkhé'nin içinde kitleyi bulmaya çalışırken, bir yandan da sanatsal olarak eşdeğerli olan kot pantolonlar, eski kazaklar, kadifeler ve eski arabalarla kitleden farklılaşır. Gelişmiş kültürün yüksek çevreleri neo-rafine ve neo-arkaik içrekçilik içinde yükselirken bu kültürün aşağı tabakaları ele geçirilmeye başlanmıştır. İçrek bir kuralın gösterişçi zevki olan züppelik ve hem demokratlaşmayı hem de soylulaşmayı sağlayan moda, seçkin tabakaya birkaç ay için hiyerarşik bir sürece göre demokratikleştirilecek olanın tekelini verir. Kültürel ayrıcalık bundan sonra sadece içrek bir kuralın elde edilişine değil çabuk gelişen bir kuralın içrek elde edilişine de bağlıdır.

Böylece gelişmiş kültürün, hem eskisine benzeyen hem de ondan farklı bir biçimde gelişmiş, yeni bir sisteminin oluştuğu görülebilir. Eski sistem, öncülük ve katı kuralcılık arasındaki savaşım yoluyla, züppelik ve moda oyunlarıyla, içinde rekabet gücü olan bir düzeni sürdürerek gelişmiş kültür ile (barbar, hantal) dış evren arasındaki güçlü kopukluğu olduğu gibi ko-

rur. Yeni sistem, hem ulamlarını geleneksel sanatların dışına uzatarak hem de barbarlığın zorla içine girmesini kabul ederek ya da buna katlanarak, dış çevreyle etkileşim halinde bulunur; ama züppeliklerin ve modaların farklılaşmada önemli bir rol oynadığı çok katmanlı bir düzen de kurar. Eski sistemin içinde içrek kurallar bir dereceye kadar durağandı, "tek ve özgün olma kültü" vardı ve kültür, yararlananlara, burjuva özdekçiliği uygun bir biçimde içine alan bir tinsellik verirdi. Yeni sistemlerde kurallar artık durağan değildir ama uzun acemilik döneminin gerekliliğinden çok, değişkenliğini saran giz nedeniyle yeniden içrek olma eğilimindedir; özgüne saygı sadece tek olmaya değil yeni olmaya da bağlıdır; tinsellik, gerçeğe uygunluğun yerini almıştır.

Gelişmiş kültür bu nedenle bize karmaşık, çelişik, evrimsel bir sistem gibi görünür. Tarihe bakarsak, bu kültür iki kutup arasında gidip gelmektedir: bir yandan bir uygarlığın tamamlanmasıdır; öte yandan ona karşı çıkmadır. Gelişmiş kültür bizim dönemimizde hem biri hem öbürüdür ve bu, düşünceyi olduğu kadar eylemi de ürküten bir çokdeğerliliktir.

Kuramsal Zayıflama

İşte bu nedenle, gelişmiş kültüre yaklaşımlar zayıf yani tek yanlı, sistemin çokdeğerliliklerini ve karmaşıklığını kavramaktan yoksundur. Eski görüşler büyük yaratıcı dehaların çalışmalarına ve yapıtlarına dayanıyor, kültürün ayrıksı ve kutsal niteliklerini vurguluyordu. Sonuçta kültürün büyülü niteliklerini anlamadan kabul ediyordu; kültürü onun enzim niteliklerini bir yana bırakarak anlamanın olanaksız olduğunu güçlü bir biçimde hissediyor ama bu nitelikleri tanımak yerine onları mitleştiriyordu.

Toplumbilimlerin eğilimi, tam tersine, bir yanlış yapmak, kültürü ya toplumsal boyutlara ya da bu boyutlardan birine indirgemektir. Bazıları enzimi ortadan kaldırır ya da bilmezden gelir hatta kimi zaman kültür yapıtlarında sadece toplumsal sınıflara özgü "dünya görüşlerinin" yansımasını görerek kültürel sistemin varlığını ve sınırlı özerkliğini de bilmezden gelir. Bazıları da kültürden sadece kuralı, kuraldan da sadece bu kurala sahip çıkmanın sorunlarını anlar.

Oysa sistemin katılığını görmek gerekli ise bunun yanında devingenliğini, çelişkilerini, karşıt iki kutupluluğunu, toplumsal-kültürel dinamiğini de görmek gerekir. Ne aydınlar sınıfını, yani kültür salgılayan kategoriyi, ne de onun kendine özgü tarihsel-toplumsal, bir dereceye kadar özerk, bağımlı, çokdeğerli rolünü bilmezden gelmemek gerekir. Kültür edinmede olduğu gibi yaratmada da enzim görünüşünü bilmek gerekir. Kendi kendilerine bir kültür edinmiş insanların zevk ve heyecanla yaptıkları gibi, istatistik olarak az önemli ama kuramsal olarak en önemli olgu olan kurala ulaşma olgusuna gereken önem verilmelidir.

Burada yeteneğin iki bakımdan mitolojik olan sorunu karşımıza çıkıyor. Gelişmiş aile çevresinde kazanılmış ve kişisel uygunluğun içinde gizlenmiş kazanımdan başka bir şey olmayan bir tür "yetenek" vardır. Ama ister yeteneğin güçsüzleşmesi ile olsun, ister kendi kendine elde edilmiş olsun, aile çevresiyle ilişkisi olmayan bir şey daha vardır. İşte iki sorun da bundan ileri gelmektedir: a) Bach ailesi neden olağanüstüdür, yani neden sanat, edebiyat ya da felsefe "yetenekleri" birinden bir başkasına bu denli az geçebilir? b) Neden Jean-Jacques Rousseau'lar, Whitman'lar ya da daha genel olarak bir takım yetenekler az gelişmiş sınıfın üyesi olan herhangi bir çocuğu aydınlar sınıfına geçirebiliyorlar?

Düşünceye, edebiyata, sanata tutkun doğal eğilimler, aile ya da toplum içinde vaktinden önce karşılaşılmış ve vaktinden önce yüceltilmiş anlaşmazlık yaratıcı durumlardan doğan ruhbilimsel-duygusal aşırı uyarılmadan gelmiyor mu? O halde, baba-oğul ilişkilerinin giderek daha az güçlü bir kimlik saptama ilişkisi olduğu, çağdaş toplumda giderek daha değerli hale gelmiş olan çocuk-ana baba ilişkilerinin, bu ortamda yetişmiş çocukları gelişmiş kültürden uzaklaştırdığı ya da kültürsüz ana-babaların çocuklarını, bu kültüre doğru yönlendirdiği aileyi ruhçözümsel ve toplumbilimsel olarak sorgulamak zorunda değil miyiz?

Okul dışında kendi deneyimleriyle kültüre uzanmış, dili yazar olacak

denli iyi kullanma becerisi kazanmış olan, kendi kendini yetiştirmiş üç kişiyi, iki işçiyi, bir genç Sefarad göçmenini, bir gezgin satıcıyı örnek olarak alalım. Kurala karşı bu ayrıksılıkların, bu usa uymayan durumların çok büyük kuramsal önemi vardır çünkü bunlar aile ve okuldaki öğrenim dışında kurala kavuşma olasılığını kanıtlayarak, kuralın kullanılışlarının derin ve aynı tözden ikiliğini ve saygınlık değeri gibi toplumsal tepelere doğru uzanan ama kendisi de toplumun orta ve üst tabakalarından çıkmış kuralsızların, dengesizlerin, kararsızların, acılıların bir araya geldiği toplumdışı bir sınıf olan aydınlar sınıfının toplumdışı alanlarında varoluş değeri gibi anlaşılmış ve yaşanmış kültür ikiliğini kendilerine göre kanıtlarlar. Genç burjuvanın ayrıcalığı, onun kültür için sınıfına ihanet edebilmesidir oysa kültürel bir eğlence bulamayan genç köylünün kuralsızlığının çıkış yolu sadece siyasal, dinsel vuruculuktur ya da yüceltme olmaksızın mutsuzluktur, nevrozdur.

Varoluştan kurala gitmekte yararlanılan, toplumdışı deneyimin etkinlik kaynağı ya da kültürel katılım olan az sayıda durum, toplumda maya olan her şeyi bilmezden gelen baskıcı bir yığın istatistikten uzaktır ama kültür yaşamının enzim görünüşünü bize burada açıklar. Sadece ekonomik yoksunluğu değil burjuva yaşamını ve kültürü tüm enzim zehrinden kurtaran burjuva kullanımını da boğacak evrensel bir "yeteneğin" olup olmadığı rahatça sorulabilir. Bu anlamda Mozart küçük yaşta genel müdürlüklerde olduğu kadar toplu konutlarda, özellikle de yıkık dökük evlerde öldürülmüştür. Sadece anlaşmazlık ve hakaret içinde yetiştirilmiş, kültürde sorunlarını açıklama ya da yüceltme yolu bulanlar sanatçı olarak ayakta kalacaklardır. Kültürün enzim görünüşü ile (öksüz, yetim, çatışma halinde ya da boşanmış ana babanın çocukları, toplumsal-kültürel piçler, göçmen çocukları, gettolara yerleşmiş, biraz Fransızca konuşan Yahudi ailelerinin çocukları, eşcinseller ya da cinselliği karışık kişiler gibi) toplumdışılığın ya da kuralsızlığın birçok biçimi arasında varolan bağ anlaşılacaktır. Burada bir başka düzeyde kültürün geri kazanımına benzer bir biçimde okulun geri kazanımı işlevi ortaya çıkar: okul, toplumdışı tabakalarda ve halk tabakalarında oluşan enzim öğelerinin bir bölümünü, onları aydın ya da yönetici meslekleri için geliştirmek amacıyla geri kazanır. Sistem, çok çalışanla parlak bir öğrenciyi ayıklamak için yeteri kadar esnektir ama tüm sapmışlar için kültüre önem veren gerçek ortamı oluşturmaya gelince çok fazla disiplinli, kuralcı, biçimcidir. Sapmışların büyük bir bölümü okul sistemine dayanamaz ve eğer okuldan

atılmamışlarsa ya da ezilmemişlerse, kendilerini toplum dışında okuma ya da kişisel deneyimlerle yetiştirerek gelişirler.

Ama toplumdışı, düzensiz, ve fazlasıyla düşünen insan olan "yetenekli" ile ekonomik ayrıcalıklardan, ana babanın ilişkilerinden yararlanan, kültür araçlarına sahip olmayı ve onları kullanmayı miras olarak almış "mirasçı"yı birbirine karıştırmak yanlış olur. Toplumun burjuva ayağını değil, çağcıl toplumun eleştirel mayasını, büyük bir beceriksizlikle – ya da son derece becerikli bir biçimde – cezalandırma tehlikesi ile karşı karşıya kalınır. Demokratikleştirmeyi ve eşitleştiriciliği değil toplumun tekno-bürokratik görünüşünü geliştirme tehlikesi ile karşı karşıya kalınır.

Bir kültür politikası açısından iki çelişik yanlış yapma olasılığı vardır:

– Ya gelişmiş kültür burjuva işleviyle özdeşleşmiştir, özünde bulunan hiçbir değeri elinde tutmaz ve burjuva toplumla aynı zamanda reddedilmesi gerekir ki bu, yanlıştır çünkü biz kültürün, bütünlüğü içinde çift olduğunu gördük; burjuva kültürünü gerçekleştirirken bir yandan da onun bütünlüğünü bozar ve kültürün en önemli akımından karşı-kültür doğar.

– Ya da burjuvanın haksız yere kendi tekeline aldığı gelişmiş kültür egemendir ve amaç onu tümüyle halka geri vermektir, bu anlamda yanlış, sadece kültürü tek boyuta indirgemek değil onu tartışma konusu yapmamaktır.

Kitle kültürü ve kültürel gelişme

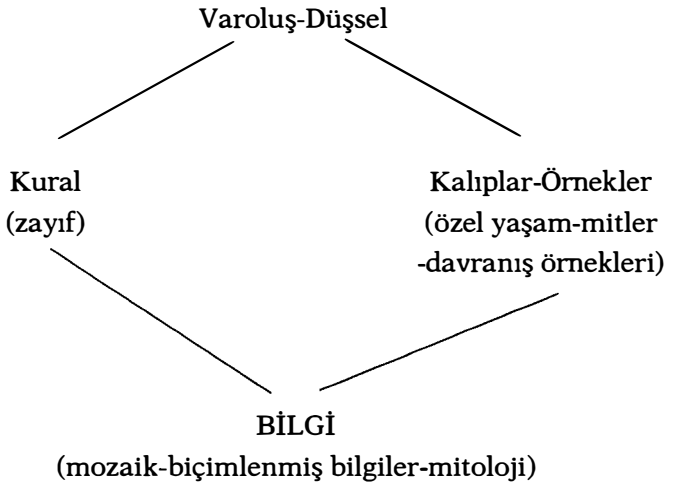
Kültürün zayıf olduğunu söylemek yeterli midir? Zayıflık tanısının kendisi bile her şeyden önce zayıf bir tanıdır. Kitle kültürünün belirsiz bir yanı vardır, çok zayıf, basitleştirilmiş, tecimselleştirilmiş bir değişkesi olacağı gelişmiş kültür ile budunbilimsel-toplumsal anlamda kültür arasında kararsızdır.

Kitle kültürünün gelişmiş kültürle şöyle ortak bir özelliği vardır: estetik-seyirlik ilişki. Gelişmiş kültür gibi kitle kültürünün de dinsel inanç ya da yurtseverce inan biçiminde değil kurgu, seyir, eğlence biçiminde ortaya çıkan söylencesel-düşçü bir yanı vardır.

Bu ortak özellik gerçekten de karşılıklı bir alışveriş olanağı sağlar: gelişmiş kültürün bir bölümü, basitleştirilmiş olsun olmasın, kitle kültürünün içine akarken kitle kültürü tarafından geliştirilmiş (film, çizgi roman gibi) anlatım araçları, gelişmiş kültür tarafından sanat olarak geri kazanılır.

Ama beğeni, kitle kültürünün içinde aşamalandırılmış ve uygarlaşmış değildir ve kitle kültürü özellikle ayrıcalıklı bir seçkin tabakaya göre değil gerçekten de bu ayrıcalıklı seçkin tabakayı içine alan toplumun bütününe

göre tanımlanır: bu kültür, *burjuva-teknik-çağcıl sanayi* toplumunun içinde özel birey kültürüdür. Kitle kültürünün hem Pazar ekonomisinden, hem teknolojik gelişmeden hem de çoğalmış uzaktan iletişimden çıktığını ve bir kültürel yarı-sanayiinin gelişmesiyle oluştuğunu daha önce bir yerde belirtmiştim. Böyle oluşmuş kültürel sistem özellikle gelişmiş kültüre göre özgün nitelikler gösterir.

Kitle kültürünün dayandığı bilgi, görünüşte, Abraham Moles'ün formülüne göre, "mozaik" halindedir, yani, pek zengin olmayan ama öğeleri birbirlerine güçlü bir biçimde bağlı olan klasik çağın gelişmiş kültüründen farklı olarak, birbirlerine bağlı olmayan bilgilerin birikimidir. Ama dikkatle incelendiğinde bu bilginin alt-yapısal olarak mitolojik biçimde düzenlenmiş bir bilgi olduğu görülür, (örneğin çeşitli olayların sonsuz art arda gelişi büyük tabulara ve büyük düşsel yönelimlere bağlı olarak sıralanır). Kural zayıftır çünkü kültür sanayii için amaç, olabildiğince geniş bir halk kitlesiyle iletişim kurmaktır. Kalıplar-örnekler bireysel özel yaşamın ülkülerini biçimlendirirler ve gerçek yaşamda yasaklanmış saldırgan-serüvenci itkileri kurtuluş yoluna doğru yönlendirirler. Varoluş ilişkisi mutluluk, aşk, rahatlık, zevk, lüks simgelerine oturtulur.

Bu anlamda kitle kültürü, kentsel burjuva kültürünün demokratikleşmesi ya da yayılmasının en önemli görünümü gibi anlaşılabilir, gerçekten de kitle kültürü köylü-halk kültürlerinin içinde ve onun ortadan kaldırılmasıyla gelişmiştir.

Burada kültürel gelişme sorununa geliyoruz. Eğer bu gelişme, gelişmiş kültürün etki alanını nicelik bakımından yaymayı amaçlıyorsa bu, özellikle hem siyaseti hem kültürel gelişimi sınırlar. Bu da bir sansür etkinliği, dolaylı anlatımla "nitel liberalizm" olarak adlandırılabilecek bir tür yumuşak insancıl jdanovculuk anlamına gelir ve içerden, kültürel statüko tarafından oldukça eleştiriye uğramış, budanmış dogmayı olduğu gibi korur.

Ama yine de kültürel gelişme izleğini (benimsemeden önce), bir başka düzeyde eleştirmek gerekir. Yeni devletçi-bürokratik sistemde kültür, Dumazedier'ci[3] halkçılığın karıştırılmasıyla, tekno-ekonomik üretimler gibi bir üretim olan kültür, krediler, donanımlar, yapılar sayesinde gelişme gösterir. Krediler! Kültür evleri! Toplumsal-kültürel donanımlar! Bunlar karanlığın ve çokdeğerliliğin içinde son derece ürkütücü bir sorunun derinlemesine incelenmesinden kolayca kurtulmayı sağlayan yeni evrensel çarelerdir.

Kuşkusuz kültür, dönemin tekno-bürokrat belirlemelerinden tümüyle kaçamaz, ekonomik belirlemelerinden de ancak çok kısıtlı bir biçimde kaçabilir. Ama kültürün, karşı-ekonomik görünüşü ekonomik görünüşünden nasıl ki daha önemli, kültürel açıdan da daha çok ses getirir ise kültür de tekno-bürokrat uygarlığın doğal ürünü gibi olmaktan çok panzehiri gibi tanımlanır. Bu, günümüzde kültür ile onu hem yaşatan hem soluğunu kesen koruyucu-boğucu, düşman-dostu Koruyucu Devlet, büyük devlet kuruluşları arasında oluşmuş, çatışan-asalaksal bir ortak yaşarlıktır.

Koruyucu-Devlet, uygulayıcı-yönetici tabakalar, bugün özdeksel gelişme programlarının içinde tinsellik kokan bir gelişmeyi, kültürün gelişmesini göz önünde bulundurmak zorundadırlar. Ama yine de uygun yatırımlarla kültürel büyümenin yıllık oranı anlaşılabilir mi? Bu aptallığın büyüklüğü bile temel sorunları olanca büyüklüğüyle karşımıza getirir: kültürün ne olduğunu açık açık söylemedikçe yani içinden geçtiğimiz ve bizi çelişkiye ve gelişmiş kültür krizine iten tüm sorunları incelemedikçe kültürel gelişme nedir? Sanatsal gelişme nedir? Ya yazınsal gelişme? Felsefesel gelişme? Kant'ın, Marx'ın, Rimbaud'nun, Chaplin'in ardından gelenler onlardan ille de daha mı üstünlerdi? Kültürel evrimin (sanatsal ya da düşünsel "nitelik" alanında) sürüp giden bir ilerlemenin evrimi olmadığı, ama sıçramalar, kesintiler, gerilemeler ile kopuk kopuk bir oluşumun evrimi olduğu kolayca anlaşılır. Büyük yaratıcılarla onları izleyen ve yapıtlarını özümleyerek küçülten, basitleştiren, tekboyutlulaştıran artçılar arasında ilerleyen-gerileyen bir diyalektik vardır. Kültürün gelişmesi, enzimlerin birdenbire ortaya çık-

masının, çoğalmasının, etkinliğinin ya da bastırılmasının gelişmesine bağlıdır ve kurumsal bir altyapının geliştirilmesi yeterli değildir.

Sonunda yine kültür sözcüğünün kaypaklığına, gelişmiş kültürle kitle kültürünün hem kültürel gelişme teriminin ne anlama gelebileceğini kavrama, hem de insanın çok boyutlu gelişiminin dışında, yani tüm felsefenin ve tüm siyasetin en genel sorununun dışında, başka anlamı olup olmadığını inceleme gerekliliği ile ortaya koydukları sorunlara geliyoruz.

Kültür tanısı

Bir kültür politikasının ilkelerini ortaya koyabilmek için hem kültür kavramını, hem gelişmiş kültürü hem de kitle kültürünü açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Bir kültür analizine girişmek yani toplumumuzdaki kültürel duruma bir tanı koymak, tüm kültür sisteminin toplumbilimsel işleyiş biçimini kavramak da gerekir.

Burada tanı son derece kısa olacaktır. Tüme değil ilginç birkaç olaya dayanacaktır.

"Çünkü kriz sürekli fırsatlar yaratma rejimidir ve olağan olmayan fırsatlarda rantlar yaratmak sadece krizle mümkündür."

Klasik kültür krizi

Yukarıda daha önce belirtildiği gibi klasik kültür krizi tüm kültür politikasına egemendir. Kültür politikalarının çoğu tüm kültür politikasının olasılığını yani ana ilkesini tartışma konusu yapan bu krizi bilmez (ya da bilmek istemez).

Klasik kültür krizi önce bilgi alanında kendini gösterir: haberin bilmeye, bilmenin düşünceye üstünlüğü bilgiyi parçaladı; bilimler, bilgiyi uçlarda uzmanlaştırarak yani onu uçlarda bölümlere ayırarak, bu parçalanmaya güçlü bir biçimde katkıda bulundular. Bilim, eski insancıl-denemeci-yazınsal bilginin yıkıntıları üstünde bir bilgi yaratmayı bilemedi ama bir kullanılabilir bilgi birikimi yarattı. Bilimsel bilginin ilerlemeleri varlıkbilimsel de değildi: dünya varlığını ve üzerine gerçeklerin dayandığı insan varlığını parçaladılar. Bilim, ilişkiler kuran göreli-görece karakteriyle klasik kültürün bile temellerini iyice çökertti. Sonunda bilim, nesnelliği geliştirirken gerçekte öznel (yaşadığını, hareket ettiğini ve düşündüğünü hisseden özne insan) ve nesnel (gözlemlenen ve kullanılan dünya) arasında sürekli bir ikiliği geliştirdi. Bilim, insanı hem yalnızlaştırır hem parçalarken, karşı-etki olarak da onu, alışkanlık ve saygınlığından başka türlü inanmaya ya da yaşamaya devam etmek için, dine ya da büyüye başvurmak zorunda bırakır. Böylece eğer bilimler gerçekten de eski klasik kültürü ve onu kuran açık ya da örtük insancıllığı parçalarlarsa yeni bir klasik kültür kurmakta tümüyle başarısız olurlar. Değişik uzmanlık alanlarını kapsayan bilgiye başvurma sadece eğitim krizine değil klasik kültür krizine de geçici bir çare olur. *Tüm kültür politikaları için temel sorun yeni bir klasik kültür yaratma sorunudur.* Bu dev sorunun karşısında, herkesin kaçtığı ve başka şeylerden söz etmeyi yeğlediği biliniyor.

En azından işte bu noktaya geldik: klasik kültür krizinden ve bir kültür politikasının önermelerinden kaçılamaz, bu, düşüncede bile olsa, bu krizi hiçe saymaktır. Bu kriz şimdiden gelişmiş kültürü yaralar, daha önce belirttiğimiz gibi, sanatı parçalar, kültür kavramının kendisine savaş açar; kriz şimdiden kitle kültürü düzeyine ulaştı ve hatta tüm toplumumuzun derinlemesine içinden geçecek.

Neo-arkaik çağrı

Öte yandan, kentsel-yapay bir topluma tepki olarak Rousseau ile ortaya çıkan doğaya dönüş izleği sadece kentleştiren-burjuva değil tekno-bürokrat akımın neden olduğu bir karşı-akım gibi yeniden ortaya çıkar. Çok büyük

bir *arkhé* araştırma hareketi yani doğaya (yaz tatili, hafta sonu tatili, doğal ürünler, köy yaşamı, zanaatsal nesneler) simgesel-gerçek binlerce dönüş değişkesini de içine alan otantik ve temel ilkeleri araştırma hareketi yayılır. Bu akım teknik gelişme akımına karışır, ona karşı durur, onu saptırır ve kuşkusuz bir şok dalgasına, tüm uygarlığımızı sarsan korkunç bir kültür patlamasının çıkaracağı bir gürültüye yol açar.

Kültürel almaşıklık

Techné ve *arkhé* arasındaki bölünme, içinde burjuva yaşamının yeni gelişiminin yer aldığı bir tür ikilik belirtir; bu, *techné*'ye ve kentsel kararlılığa boyun eğmiş çalışma hayatı ile hem bireysel hem de ortak gelişme ile *arkhé* simgesi altında yer almış dinlenme-boşzaman-tatil hayatı arasındaki bir karşıtlıktır. Aslında yaşamın üç kutbuna dayanmış, gelişen üçlü bir almaşıklık söz konusudur: birinci kutup, büyük bir çoğunluk için, hatta buyurucu olmanın, bedensel ya da zihinsel olarak aşırı çalışmanın ayrıcalıklarından yararlananlar için bile aşırı-bölünmeye, usa yatkın bir biçimde düzenlemeye, tekno-bürokratlaştırmaya, sert disipline boyun eğen, çalışmadır; ikinci kutup, tek bir kişinin, bir çiftin, tüm konforu kurduğu, dış dünyanın saldırısına karşı pencerelerini kapılarını sıkı sıkıya kapadığı ama incecik ekranında dünyadaki savaşları ve korkunçlukları haber veren, hatta onları gösteriye dönüştüren televizyonla ardına kadar dünyaya açtığı dairesi ya da küçük evi, özel-sığınağıdır; üçüncü kutup, geçici olarak somut bir ütopya egemenliğinin kurulduğu, (ikinci bir konut sahibi olabilenler için) hafta sonu ve yaz tatili kutbudur: hafta sonlarında, görünen kirişleri olan, barbekülü, banyolu çiftlik evlerinde dostlarla birbirine benzer yaşam, kişisel yaşamın gelişmesi; bunlar özellikle, gündelik yaşamın içinde boğulmuş özgürlük ve topluluk değerlerinin Club Méditerranée tatil köyleri gibi geçici bir toplumla gerçekleştirilen somut ütopya gibi görünen tatillerdir.

Toplulukların yeniden ortaya çıkması

Club Méditerranée ile boş zamanların yeni-kapitalist düzenleme düzeyinde bir tür kültür komünizmi (topluluk içinde, sınıf hiyerarşisi olmayan, kardeşçe-eşitlik olan, paranın zorbalığından kurtulan bir toplumda bireyciliğin gelişmesi) ortaya çıkar. Bu tatil ütopyası, tekno-burjuva belirlemelere sıkı sıkıya bağlı bir yaşama almaşık olarak kurulur. Eğer bir komünist gereksinimin bu yeniden ortaya çıkma belirtisini kuzey Amerika kıtası üze-

rinde gelişen karşı-toplumlardan (hippi ya da beatnik yerleşim alanları, Greenwich Village, San Francisco) gelen başka belirtilerle karşılaştırırsak, eğer Batının sol aydın sınıfı içinde giderek daha etkili olan, örneğin Küba'nın, Club Méditerrannée adalarının düşünür-devrimci benzeri somut ütopya adası haline getirmek için yakaladığı komünizm mitini incelersek, komünizmin, bu yüzyılın, tatil almaşıklığı biçiminde ya da devrimci almaşıklığın bir gerekliliği biçiminde, burjuva kültürünün yetersizlikleriyle ve kuşkusuz genel kültür krizi ile de beslenmiş bir gerekliliği gibi göründüğü sonucuna varabiliriz. Bu komünist akımın yayılması bir anlamda kardeşi olan yeni-eskil akımla birleşir ve bunun sonu büyük bir "kültür patlaması"na varır, bu da toplum yaşamımızın ana ilkelerini çok derin bir biçimde tartışma konusu yapacaktır.

Fransızcadan çeviren: Aysen Altınel

Notlar

* *L'Esprit du temps 2/Nécrose* içinde, Grasset, 1975.

1 Toplumun eylem-görüntüsü, kültürel siyasallaştırma.

2 Greenwich: New York'ta biraz züppe aydın ve sanatçıların yaşadığı mahalle olan Greenwich Village; Tropez: Güney Fransa'da Côte d'Azur'da küçük bir kent olan Saint-Tropez; Germanopratin: Paris'te Saint- Germain-des-Près'de oturan, genelde aydın ve sanatçı nitelikte olanlara verilen ad.

3 Joffre Dumazedier: Boş zaman ve eğlence toplumbilimi, Halk ve Kültür konularında çalışan Fransız toplumbilimci.

"Kişisel bir krizin, genel bir yeniden sorgulamanın, politik bir kaygının, Eros'un kaçınılmaz biçimde ortaya çıkışının karmakarışıklığını ya da paralelliğini, hatta bağdaşık söylem istenci koşullarında ve bu istence karşı, basit bir varoluşun kopmalarını ve kırıklarını okurun görmesi gerektiğini düşünüyorum."

Sanat Krizi ya da Kriz Sanatı*

ERNESTO SABATO

1

Roman türünün doğmakta olduğunu haber veren düşünürler haklı mı? Bir Joyce'un ya da bir Beckett'in yapıtlarında, kurgusal yazının bütünüyle saçmaya indirgendiğini mi görmek gerekiyor? Zamanımızın büyük krizi aynı zamanda sanatın genel krizini, onun insansal niteliğinden temelde ve bütünüyle uzaklaştığını mı ifade ediyor? Çıkışı olmayan bir noktaya mı ulaştık? Romanlarımızı birer kaotik parçalanma aygıtına dönüştürmekten başka çaremiz yok mu artık?

Tüm bu sorular zihnimi yıllarca işgal etti, çünkü, bana göre –günümüzün başka yazarlarına göre de– yazın bir eğlence, bir kaçış değil, insanlık durumunu –belki de en bütünsel, en derin– inceleme biçimidir.

Roman –nedir? Özellikle de günümüz romanı söz konusu olduğunda–, Avrupa'da ve bizde tartışma konusu olmayı sürdürüyor; bunun özellikle iki nedeni var: bu yazın türünün, öldü ölüyor söylentilerine karşın şimdiye kadar görülmemiş bir canlılık sergilemesi ve değişken özellik göstermesi ya da saflıktan uzak olması. Bu sözcüğü tırnak içine almak gerekir, çünkü Platoncu idea'larla değil de insanların karanlık ve saflıktan uzak düşünceleriyle bağlantılı olduğunda her zaman densizlik ifade eder. Bu yüzden, şiirin, resmin, müziğin, özellikle de romanın saflığı üzerindeki düşüncelerin tümü sonunda Bizantinizm'e, yani boş tartışmaya varır. Hepimiz bir sinüsoidin ya da yerölçümünün ne olduğunu biliriz; bunlar mutlak kesinlikle tanımlanabilen ya da tanımlanması gereken gerçekliklerdir; matematik dünyasına aittir-

* *L'écrivain et la catastrophe* içinde, Seuil, 1986.

ler, saftırlar ve başka türlü de olamazlar; bir karatahta üstüne tebeşirle kabaca çizdiğimiz sinüsoid, bu saydam, tebeşire, tahtaya ve krokiyi acemice çizen ele yabancı dünyada bizim tensel durumumuzu yönlendirecek bir harita gibidir. Peki, saf roman nedir? Bizim her şeyi akılcı kılma saplantımızdır, yalnızca Saf Akla (Raison pure) inanmış olmamızın, roman türünün bir yerlerde bir ilkörneğinin varolduğunu varsaymamızın getirdiği sonuçtur; öyle bir ilkörnek ki, felsefenin izlediği doğru çizgiye uymak için, büyük *R* ile yazılması gerekir; "romanlar"ın adının da küçük *r* ile yazılması gerekir, çünkü bu ikinci adlandırma, doğal olarak gelip geçici olan yazarların gerçekleştirdikleri yaklaşımlara ayrılmıştır ve küçültücü bir bayağılaşmayı ortaya koyar.

Ne yazık ki ya da ne mutlu ki böyle bir ilkörnek yoktur. Valéry, açık bir küçümseme ve övücü olmadığı kesin bir ifadeyle şunu ileri sürmüştü: *Her türlü sapmayı onda (romanda) buluruz.* Bu, doğru bir düşüncedir. Roman, aynı nedenle, kültür tarihi bakımından çok verimli olmuş İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, İspanya gibi ülkelerde aynı süre içinde ya da art arda gelen sürelerde her türlü kirlenmeye uğradı. Böylelikle, olayların basit anlatımı, duyguların çözümlenmesi, toplumsal ya da siyasal değişimlerin sicili oldu. İdeolojik ya da yansız, felsefi ya da nahif, karşılıksız ya da güdümlü, birbirine karşıt bir sürü şeyi temsil etti ve öylesine çözümlenemez bir karmaşıklığa erişti ki, romanın ne olduğunu, bu soru sorulmadığında biliyoruz; ne var ki, sorulduğu anda da onu tanımlama konusunda duraksamaya başlıyoruz. Sonuç olarak, *Don Kişot*, *Dava*, *Werther'in Acıları* ya da *Ulysses* gibi birbirine hiç mi hiç benzemeyen yapıtlar arasında ne gibi bir ortaklık olabilir?

2

Felsefe, kendinde, parçalanmış insanın bireşimini gerçekleştiremez: olsa olsa, bu gereği kavrayabilir ve bu konuda salık verebilir. Ne var ki, kavramsal öze sahip olması yüzünden, kavrama karşı başkaldırmayı ancak kavramsal olarak salık verebilir; öyle ki varoluşçuluk bile bir tür çelişkili akılcılığa dönüşmektedir. Özgün başkaldırı ve gerçek bireşim, ayrılmaz olanı, yani romanı hiç ayırmamış olan zihin etkinliği sayesinde gerçekleşebilir yalnızca. Roman, melez oluşu, düşünceler ile tutkular arasında yarı yolda yer alışı yüzünden, parçalanmış insanın gerçek bütünlüğünü temsil etme, bunu en azından onun en geniş ve en karmaşık etkinliklerinde gerçekleştirme amacını güdüyordu. Fenomenolojik varoluşçuluğun salık verdiği bireşimi bu amaçta buluyoruz. Ne bilimin saf nesnelliği, ne ilkel başkaldırının saf öznel-

liği: ben'den yola çıkan gerçeklik; ben ile dünya, bilinçdışı ile bilinç, duyarlılık ile anlık arasındaki bireşim. Bu tabii ki bizim yüzyılımızda gerçekleşti, çünkü, geçen yüzyılın bazı yazarları üzerinde ağırlığını duyumsatan bilimci önyargılardan kurtulan roman, yalnızca dış dünyanın ve akılcı yapıların tanıklığını getirme olanağını bulmakla kalmayıp, iç dünyanın ve onun en akıldışı bölgelerinin betimlemesini getirerek, kendi alanına, geçmiş zamanlarda büyüye ve mitolojiye ait konuları da katmış oldu. Romanın eğilimi genelde, saf ve yalın belgeden, "metafizik şiir" adı verilmesi gereken şeyi çıkarmak oldu. Yani Bilim'den Şiir'i.

Görüldüğü gibi, söz konusu olan şey, sanatta aklın en yüce bireşimini gören Alman Romantiklerinin düşüncesini yeniden, doğru biçimde ele almaktır. Ne var ki, vaktiyle gösterişli anlatımdan başka bir şey olmayan bu ele alış, günümüzde "fenomenolojik yeni-romantizm" adı verilebilecek daha bütünsel bir kavramı temel alacaktır. Bu öğretinin, kuramın içinde yitip gittiği, psikolojik roman/toplumsal roman, nesnel roman/öznel roman, eylem romanı/düşünce romanı gibi ikilemleri çözmeye elverişli olduğunu sanıyorum. Bu kavram, tekniklerin bütünleşmesine denk düşecek bir bütünleştirme kavramı olacaktır.

3

Romanın içine düştüğü kriz üzerindeki bitip tükenmez, sonuçsuz tartışmalar, sorunun özünde yazınsal biçimde ortaya konmasından kaynaklanıyor. Roman, sonsuz ölçüde geniş, yazın'ın bile dışında bir *epifenomen*, yani modern uygarlığın dramı olarak sunulmayacak olursa, bu konuda öyle ya da böyle bir açıklığa da, net ve geçerli bir sonuca da varılacağını sanmıyorum. Bu uygarlığın doğuşuna, gelişmesine ve krizine, romanın gelişmesi ve krizi denk düşüyor. Kurgu sorununu yalnızca yazınsal kliklerin, dilbilime ya da üsluba ilişkin açılımların ya da sınırlamaların alanı içinde incelemek, bu incelemeyi karışıklığa mahkûm etmek anlamına gelir. Akla özgü hiçbir etkinlik, bu etkinlik sonucu gerçekleşen şeylerin hiçbiri, ne sanat, ne bilim, ne de hukuksal kuruluşlar, bunlara ilişkin dar çerçeve içinde anlaşılamaz, yargılanamaz; insanın dolu ve gizemli durumuna gelince –ki bu, onun düşüncelerinin, bunalımlarının ve umutlarının küçük bir bölümüdür ve bunların yansımasına, içinde yaşadığı zamana ilişkin düşüncenin mutlak tanıklığına sıkı sıkıya bağlı gibi görünen bir etkinliktir–, bu daha da anlaşılamaz, yargılanamaz özelliktedir. Bu, bir sanat yapıtında dış etkenlerin sonucunu gören pozitivist determi-

nizmin eski yanlışlığına yeniden düşülecek demek değildir. Sanat yapıtı bir yapı oluşturuyorsa, bu yapının da onu içine alan daha geniş bir yapının bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiği anlamına gelir; tıpkı, bir sonatın içinde yer alan bir melodinin, ancak yapıtın bütününe kıyasla kendi içinde bir "değeri" olması gibi.

William Klein, *Japon performans sanatçısı*, 1961.

4

Sanatın bu doruk döneminde çok tuhaf sayılacak bir olay meydana gelir: sanat, krizde olmakla, insana özgü değerlerden uzaklaşmakla, onu insan kıtasına bağlayan tüm köprüleri atmış olmakla suçlanır. Oysa bunun tam tersi söz konusudur. Aslında kriz sanatı olan şey, sanat krizi olarak kabul edilir ve bu, bir yanlışlıktan yola çıkıldığı için gerçekleşir. Örneğin Ortega y Gasset için, sanatın insana özgü değerleri bir yana bırakmasının kanıtı, sanatçı ile izleyicileri arasında var olan kopmadır. Bunun tersi geçerli olamazmış gibi, sanatçının yerine onu izleyenler bu değerlerden uzaklaşamazmış gibi. İnsanlığın bir şey, izleyici kitlesinin de bir başka şey olduğu açıktır. İzleyici kitlesi, insan olmaktan çıkıp seri halinde üretilen nesnelere dönüşmüş, standart bir eğitimin biçimlendirdiği, fabrikalarda ve bürolarda parçalarının bir araya getirildiği, elektronik santralların ürettiği haberlerle her gün hep birlikte sarsılan, günlük yazılar ve aptallaştıran nehir-romanlar, zevksiz taş-baskılar ve sıradan figürler üreten bir yapımevi tarafından soysuzlaştırılmış ve kişiliksiz hale getirilmiş bir bireyler bütünüdür. Sanatçıya gelince, o, tam anlamıyla tektir, uyarlanmaya gösterdiği dirençle, başkaldırmasıyla, çılgınlığıyla, insan varlığına özgü en değerli özellikleri çelişkili olarak korumuş kişidir.

Kimi zaman işi çok ileri götürmesinin, bir kulağını kesmesinin ne önemi var? Bu davranışıyla bile somut insana, bir bakanlık köşesine tıkılmış mantıklı bir kalem efendisinden çok daha yakındır. Çok güç durumda ve umutlarını yitirmiş olan sanatçının sonunda Afrika'ya kaçtığı, alkol ya da morfin cennetine, hatta ölüme sığındığı doğrudur. Bunları yapması, insana özgü değerleri yitirmiş olanın sanatçı olduğunu mu kanıtlar?

"Yaşamımız sağlıksızsa," diye yazıyor Gauguin, Strindberg'e, "sanatımız da sağlıksız olmalı; bozulan sağlığını ona yeniden kazandırmak için yapabileceğimiz tek şey, yaşama çocuklar gibi ya da yabanıl insanlar gibi yeniden başlamaktır (...) Uygarlığınız hastalığınızdır."

Krizde olan, sanat değil, burjuvazinin geçerliliği kalmamış "gerçeklik" kavramıdır, dış gerçekliğe olan safça inançtır; ve Van Gogh'un bir tablosunu bu bakış açısından yargılamak saçmadır. Bu, her şeye karşın yapılacak olursa, yalnızca şu sonuca varılır: gerçekdışı bir takım olguları, düşsel bir alana ilişkin figürleri ve nesneleri betimleyen bu tablolar, bunalım ve yalnızlığın delirttiği bir insanın ortaya koyduğu ürünlerdir.

Her çağın sanatı, belli bir dünya görüşünü ve o çağın *gerçek gerçekliği* kavrayış biçimini ortaya koyar; ve bu kavrayış, bu görüş o çağa özgü bir metafiziği ve bir *ethos*'u temel alır. Örneğin sonsuz yaşam üzerine çok kafa yormuş Mısırlılara göre, bizim geçici dünyamız *gerçekten* gerçek olanı oluşturamazdı: Yaptıkları büyük heykellerin heybeti, geometrik uygulamanın sonsuzluğun göstergesiymiş izlenimini bırakması bu düşünceden kaynaklanır, her iki özellik de dünyaya özgü, doğalcı öğelerden olabildiğince arındırılmıştır; geometrik uygulama derin bir kavramın getirdiği kurallara uyar; kimilerinin aceleci davranarak düşündüğü gibi, onların plastik alandaki yetersizliğinden kaynaklanmaz, çünkü Mısırlılar, horgörülen kölelerin heykelini ya da resmini yaptıklarında, en ince ayrıntıya kadar doğalcı olabiliyorlardı. Perikles'in içinde yaşadığı daha dünyevi bir uygarlığa geçildiğinde, sanatlar daha doğalcı niteliğe bürünür, Tanrılar bile "gerçekçi" biçimde canlandırılır, çünkü temelde bu dünyaya özgü olanla ilgilenen bu tür kültürler için en yetkin gerçeklik, "gerçek" gerçeklik, yeryüzünün oluşturduğu dünyadır. Hıristiyanlıkla birlikte, görkem peşinde koşan, çevremizdeki dünyaya ve içinde yaşadığımız zamana yabancı olan sanat aynı nedenlerle yeniden ortaya çıkar. Yalnızca bu dünyaya ve onun maddesel değerlerine inanan yararcı bir sınıfın ortaya çıkması sonucu gelen burjuva uygarlığıyla da sanat yeniden doğalcılığa döner. Bu dönüşü yaşadığımız günümüzde, sanatçıların burjuva

uygarlığına ve onun *Weltanschauung*'una (Dünya görüşü) şiddetle karşı çıktıklarına tanık oluyoruz. Söz konusu tepki, bir gerçeklik düşüncesinin sona erdiğini ve bundan böyle insanın derin bunalımlarını temsil etmediğini bağnaz ve çoğu kez tutarsız biçimde ortaya koyuyor.

Romanda nesnelcilik ve doğalcılık, burjuva zihniyetinin fazladan (ve çelişkili olarak) gerçekleşmiş göstergesi oldu. Bu anlatı estetiği ve felsefesi, vardığı doruk noktasında bize yalnızca çağın düşüncelerini ve kötülüklerini sergilemekle kalmayıp, zamanın bir takım el işleri konusundaki moda zevkini bile aktardı. Bu yazı türünü saçmaya götüren Zola, işi, göz renginden mevsimlere göre giyiniş biçimlerine kadar roman kişilerine özgü her ayrıntıyı not ettiği defterler doldurmaya kadar vardırdı. Gorki, anlatıcılık yeteneklerinin bir bölümünü, bu burjuva estetiğine uyarak (bunun proleter estetiği olduğunu sanıyordu) ziyan etti; bir kitapçıyı betimleyebilmek için, hepsinin ortak noktalarını çıkarabilmek amacıyla yüz kitapçıyı incelemek gerektiğini ileri sürüyordu ki bu, bilimin kullandığı, farklı özellikleri atarak evrensel olana ulaşmayı sağlayan yöntemdi: buysa varoluşa değil, öze götüren yoldu. Ve Gorki neredeyse her zaman, yaşayan kişiler yerine soyut prototipler yaratma felaketinden kaçınabildiyse bunu, estetiği sayesinde değil, o estetiğe karşın; gerçekle ilgisi olmayan bir felsefeyle değil, anlatısal içgüdüsüyle başardı.

Gorki'nin bu kavrama uymasından onlarca yıl önce, Dostoyevski onu yıkıyor, *Yeraltından Notlar*'ında günümüz yazınının önüne dikilen engelleri büyük ölçüde kaldırıyordu. Bir yandan burjuvanın kaba, nesnel gerçeğine başkaldırırken, öte yandan ben'in derinliklerine inerek, insanın iç dünyasının akılla, mantıkla, bilimle ve büyüleyici teknikle ilgisi olmadığını keşfediyordu.

Bu derin ben'e yöneliş, onu izleyen tüm büyük yazınların genel özelliği haline gelecektir.

Fransızcadan çeviren: Aykut Derman

Özel Yaşamın Sona Erişi*

PAUL VIRILIO

İletişim teknolojileri artık herkesin birbirini sürekli gözlemlemesini ve kendini ötekilerle kıyaslamasını sağlıyor. Her ekonomik ve politik sistem de kendi hesabına tüm öteki sistemlerin özel alanına girerek bunların rekabet ortamının dışında uzun süre kalmasına engel oluyor.

Yirmi beş yaşında Amerikalı bir genç kız olan June Houston, sözde hayaletlerin saldırısından korunmak için evine, stratejik noktaları (yatağın altı, bodrum, kapının önü vb.) sürekli gözetleyen on dört kamera koydurttu. Bu *live-cam*'lerin (yirmi dört saat sürekli hareket ederek canlı yayın yapan kameralar) her biri Ağ içinde yer alan bir siteye görüntüler aktarmak üzere ayarlanmış. Bu siteyi İnternet'te ziyaret eden kullanıcılar böylece birer hayalet "gözetleyici"sine dönüşüyor, *ghost watcher* oluyor. Bir diyalog penceresi, ortalıkta herhangi bir "uçucu varlık" belirecek olursa, June'a bir alarm iletisi gönderilmesini sağlıyor. *"Böylelikle, İnternet kullanıcıları sanki bana komşu oluyor, başıma gelen şeyin tanığı oluyor"*, diyor genç kadın. [1]

Bu röntgencilik olayıyla "tele-gözetleyicilik" [2] yeni bir anlam kazanıyor: artık söz konusu olan, yaşamımıza haksız yere girip suç işleyenlere karşı kendini korumak değil, yaşanan bir yeri görüntüye açarak bunalımlarını, korkularını tüm bir iletişim ağıyla paylaşmak. *"Hayaletlerden korkuyorum. Benim paranoyak olduğumu herkes biliyor"*, diyor bizim Amerikalı, *"ama bir başkasıyla temas etmenin bana daha büyük korku verdiğini anlamaya kimse yanaşmıyor. İnsanların benim alanıma fiziksel varlıklarıyla girmelerini istemi-*

yorum, dolayısıyla, İnternet'in gücünü anlayıncaya kadar, dışarıdan birinin yardımını kabul edemezdim."

June Houston yaptığı bu itirafla sözde "sanal topluluk"un niteliğini ve yakınlık kavramını, fiziksel birlikte yaşamaya özgü zaman ve mekân birliğini bütünüyle değiştiren yeni tür bir komşuluğun, "tele-toplumsal yakınlık"ın düşsel varlığını gözler önüne sermiş oluyor. Bu arada bazı İnternot'lar (İnternet kullanıcıları), evinde gördüklerini sandıkları şeyleri genç kadına ileterek ona gerçek "gözetleme raporları" göndermeyi ihmal etmiyor. Sitenin kod adı : "Fly Vision" [3]

Bu anekdot, görevi televizyon izleyicilerine haber ulaştırmak ve onları eğlendirmek yerine, özel kişilerin ev ortamını sergilemek, bu ortamı kuşatmak olan, böylelikle de bir konutun ya da bir semtin komşuluk birliğini devrim yaratacak biçimde değiştirmeye eğilimli yeni tür bir 'tele-vizyon'un ortaya çıkışını bize çarpıcı biçimde gösteriyor.

Bu canlı sergileme sayesinde, her bireyin sahip olduğu evin mekân-zaman'ı potansiyel olarak tüm öteki evlerle iletişim kurabilir hale geliyor. Günlük özel yaşamını sergileme korkusu yerini, bu yaşamı herkese açmaya bırakıyor, öyle ki, June Houston'un çok korktuğu hayaletler, evinin röntgencilerden, gözetleyicilerden, gizli İnternet anketçilerinden oluşan "sanal topluluk"ça işgal edilmesine izin vermesi için gerekçe oluşturuyor. Günlük yaşamın ölü açılarının yok olduğu bir uçucu görüntü, çalınan görüntü bu. Gerçekten de bu uygulama, bize yakın olan klasik televizyonu, haber bültenlerinin yayımını, yerlerin, konutların oylumlarının saydamlığını, insanların gerçek yaşam ortamlarının duvarlarını aşarak katıksız medyatik görünüme bürünmesine katkıda bulunuyor, böylelikle de bunları bütünüyle dönüşüme uğratarak baştan aşağı değiştiriyor.

Bu çelişkili durum yaygınlaşma eğiliminde, çünkü "küreselleşen tek pazar" her türlü etkinliğin sergilenmesini, girişimlerin, şirketlerin anında rekabet ortamına girmesini dayattığı gibi, aynı şeyi tüketicilere, dolayısıyla da bireylere dayatıyor ve bu dayatma artık, "hedef-topluluk" oluşturan belirli toplumlarla sınırlı kalmıyor.

Bir "fabrika markası"nı ya da herhangi bir "tüketim malı"nı tanıtan bir reklamla pek ilgisi bulunmayan kıyaslamalı ve evrensel bir reklam etkinliğinin ortaya çıkması bundan kaynaklanıyor, çünkü bundan böyle söz konusu olan, görülebilir olanın ticareti sayesinde, bir ürünün reklamını ya da bir firmanın promosyonunu büyük ölçüde aşan gerçek bir 'bakış pazarı' yaratmak.

Böylece, telefon, televizyon ve telematik endüstrisi alanında etkinlik gösteren şirketlerin dev boyutlarda kümeleşmesi –örneğin, *WorldCom* ile *MCI*'ın kısa süre önce birleşmesi (tüm zamanların en büyük ticari işlemi) ve elektrik üreticisi eski *Westinghouse*'un ani bir değişimle iletişim pazarında dünya ölçeğinde yer alacak biçimde yeniden düzenlenmesi– daha iyi anlaşılıyor.

Yirminci yüzyılda kentlerin "elektrik perisi" ile doğrudan ışıklandırılmasından sonra, günümüzdeki kümeleşmeler ve birleşmeler, yirmi birinci yüzyılda dünyayı dolaylı yoldan ışıklandırmayı başlatıyor.

"Elektronik perisi"nin büyülü vaatleri sayesinde elektro-optik ışıklandırma, siber-uzayın sanal gerçekliğinin ortaya çıkmasını kolaylaştıracak. Dolayısıyla "teleteknolojiler" aracılığıyla multimedyatik iletişim ağları alanını kurmak için yeni bir bakış açısına, "görülebilir olanın pazarı"nı yaratmak için zorunlu bir panoptik görüşün ortaya çıkmasını kolaylaştıracak küresel bir bakış açısına sahip olmak çok gerekli.

Gerçekten de küreselleşme, herkesin kendini sürekli gözlemlemesini ve ötekilerle kıyaslamasını zorunlu kılıyor. Her ekonomik ve politik sistem kendi hesabına, June Houston örneğinde olduğu gibi, tüm öteki sistemlerin özel alanına girerek, bunların rekabet ortamından uzun süre uzak kalmasını engelliyor.

Bu yüzden, Avrupa Birliği kısa süre önce, sistemli olarak yürütülen karalama kampanyalarına karşı çıkmak ve tüketicileri bu tür ticari promosyonların uyguladıkları karalama kampanyalarının şiddetinden korumak amacıyla "kıyaslamalı reklam" konusunda bir yasa hazırlama kararı aldı.[4]

Bugün çevre denetimi, hukuk devletinin toplumsal denetiminin geniş ölçüde yerini almış durumda, bu denetimi yapabilmesi için devletin yeni tür bir saydamlıkla, uzak mesafelere anında aktarılan görüntülerin saydamlığıyla donatılması gerekiyor. Bu, görülebilir olanın ticaretinin, en son ortaya çıkan "reklam" tarzının ta kendisi.

Çokuluslu bir şirket ya da firma için küresel boyuta ulaşma isteği, her yönüyle rekabete girmeyi gerektirir; buysa Soğuk Savaştan bu yana unutulmuş bir terim... Bu durumda, bilginin, gezegen ölçeğindeki büyük pazarın varolacağı evre için gerekli küresel titreşime sokulması, birçok yönden askeri bilgi toplama pratiklerini ve uygulamalarını ve siyasal propaganda ile bu propagandanın aşırılıklarını andıran olguları bir araya getirecektir. Nazi propaganda bakanı Joseph Goebbels daha dün, *"Her şeyi bilenin hiçbir şeyden korkusu olmaz"* diyordu. Bundan böyle yeni tür panoptik bir denetimin

devreye sokulmasıyla, her şeyi bilen ya da çok fazla şey bilen, o andaki rakiplerinden hiç çekinmeyecek.

Bilgi devriminin aslında genelleştirilmiş bir casusluk devrimini de bütünüyle sibernetik biçimde başlattığını sezinlemeksizin bu devrimden hiçbir şey anlaşılmayacaktır! Gerçekten de dünyanın öbür ucundaki rakiplerinizi gözetleyip, sizin ürettiğiniz ürünü tehdit eden bir ürünün örneğini nasıl ele geçirebilirsiniz? Fransız *Pick Up* şirketi daha 1991 yılından itibaren bu dileği yirmi beş ülkede bir 'bilgilendiriciler ağı' oluşturarak karşılıyordu: bu şirkete bağlı gazeteciler, anketçiler ve çeşitli danışmanlar –bunlar genellikle o ülkede doğmuş kişilerdi– teknolojiyi her yanıyla gözlemekle görevliydiler.[5]

Dahası, bazı danışma ajansları bundan böyle gerçek çokuluslu özel bilgi şirketi gibi davranıyor ve dünyanın her yerinde servetler ödeyerek teknolojik bilgi ediniyor. Örneğin Amerikan *Kroll* ajansı, İngiliz *Control Risk* ve *DSL* şirketleri, bunların dışında Güney Afrika'daki *Executive Outcomes* ajansı bu işi yapıyor.[6] Bu ajanslar, giderek tam anlamıyla casusluk yapmaya yönelen bir soruşturma pazarının bir sürü değişkesini oluşturuyor.

İlk bombadan, maddeyi radyoaktif enerjiyle parçalayan atom bombasından sonra, yaşadığımız binyılın sonunda ortaya ikinci bir bombanın, uluslaın huzurunu bilginin etkileşimiyle parçalayabilecek güçte bilgi bombasının hayaleti çıkıyor.[7]

"İnternet ortamında terörist girişimler sürekli varolacaktır, çünkü bu ortamda hiç ceza görmeden başkalarına zarar vermek kolaydır", diyor sonradan yönetici olmuş eski bir korsan *(hacker)*, *"ve bu tehlike İnternet kullanıcısı yeni kategorilerin gelişiyle daha da artıyor. En kötü olanlar, herkesin kolayca düşüneceği gibi, militanlar değil, inançsız, yasalara saygısı olmayan, kendilerini rahatsız eden bir rakibi ortadan kaldırmak için her türlü aşağılık yönteme baş vurmaya hazır küçük iş sahipleridir."*

Bunların en gözde silahları ne mi? Büyük ölçüde reklamcılar tarafından yaratılan yeni iletim programları; ya da bir özel kişinin elektronik adresini ele geçirmeyi sağlayan başka programlar; bu programlar, siber-teröristin hiç risk almadan kötülük yapmasını sağlayan gerçek 'posta bombaları', *mail-bombing*'lerdir.

Bu durumda, ekonomik savaşın, en büyük iletişim özgürlüğünün getirdiği promosyonun maskesi ardına gizlenerek geliştiği ve bu "iletişimsel" çatışmada, reklam stratejisinin gözden geçirilip düzeltilme zorunluluğu bir

kez daha ortaya çıkıyor. *Jump* ajansı başkanı Michel Hébert *Reklam Tek Silah mı?* adlı kitabında, bu alanda bir gerilla *etkinliği*'nin gerekli olduğunu, iletişim zincirinin tepeden tırnağa değiştirilmesi gereğinin üzerinde durarak kanıtlamaya çalışıyor.

Etkileşimsel reklamcılık adı verilen ve görsel-işitsel eğlenceyi doğrudan pazarlama etkinliğine bağlayan olgunun yükselişi buradan kaynaklanıyor. Fransa'da daha şimdiden 700.000 aile, televizyonda gösterilen bir reklam spotuyla ilgilendiğini belirtebilecek durumda; bunun için sayısal uzaktan kumandanın OK tuşuna basmak yeterli, bu olanağı (TPS ağı için) *Open TV*, (Canal Satellite için de) *Media Highway* sağlıyor. Bu, kitle televizyonu tarafından şimdiye kadar yalnızca İnternet'te varolan bir reklam türünün benimsenmesi anlamına geliyor...

"Canlı bir varlığın düzenleme mekanizmalarında bir hata varsa bunu kesinlikle bir kriz izler."

"Etkileşimsel" reklamdan "kıyaslamalı" reklama geçmek için bir adım yeterli: "İnsan için küçük bir adım ama insanlık için büyük bir adım!" *"Kıyaslama akıl değildir"* diyordu bir atasözü uzun süre önce.

Oysa bugün, tek dünya pazarını ele geçirmek için yürütülen küresel rekabette kıyaslama, aşırı görüntülemeyi, insanları görüntüye boğmayı gerektiren küresel bir olay haline geldi; yakın geçmişte yalnızca yolların uzaktan gözlenmesiyle elde edilen yörelerin görüntülenmesi değil, insanların, insan davranışlarının, onların özel etkinliklerinin ve tepkilerinin görüntülenmesi de gerekiyor. Böylece, zorunlu rekabet içinde olma saçmalığı, ekonomik, politik ve kültürel etkinliklerimize yerleşiyor.

En güçlü olanın saçmalığı bu; çokuluslu şirket onu en zayıf, en kandırıcı tuş üzerinde (OK tuşu!) bırakıyor, şartlı refleksin çok yönlü düşünmeye ağır bastığı bir tür toplumsal oyunun tüketicisi haline gelmiş olan "dünya vatandaşı" da o tuşu kullanıyor: toplumsal davranışların kitleselleştirilmesine özgü istatistik bir olay bu; ne var ki demokrasinin özünü tehdit ediyor.

Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Camus'nün nükteli biçimde ifade ettiği gibi: *"Hepimiz suçlu olduğumuzda gerçek demokrasi gelecek."* Demek ki, ağızdan-kulağa jurnalcilikten sonra, kötü söz ve karalamadan, söylentinin yol açtığı yıkımlardan, jurnalcilerin kullanımına ayrılan bedava telefonlardan ya da şüphelilerin telefonlarının dinlenmesinden sonra, şimdi de gözetleme kameralarının yaygınlaştırılması sayesinde optik jurnalcilik saltanatı başlıyor.

Söz konusu jurnalcilik yalnızca sokaklarda, caddelerde, bankalarda ya da süpermarketlerde değil, evlerde, geri kalmış semtlerdeki sosyal lojmanlarda da saltanatını sürdürüyor ve özellikle, insanların bulundukları yerden gezegenimizi ziyaret edebildiği İnternet'te *canlı* kameraların dünya ölçeğinde yaygınlaşmasıyla besleniyor. Buysa, birçok ülkede birbiriyle bağlantılı binlerce siteyi denetleyen, turizm ve ticaret için amaçlanmış, bu arada yaygınlaştırılmış mekân içi gözetim de yapan kameralara erişmeyi sağlayan *Earthcam* aygıtı sayesinde gerçekleşiyor.[8] Bunlar evrensel bir röntgenciliğin, herkesin bakışını ayrıcalıklı "görüş noktaları"na yönelten figürleri, oysa bu noktaların bu kadar hızlı artmış olması, son küreselleşmenin, yani dünyaya tek gözle bakışın, gelecekteki "satış noktaları"nı ilan etmesinin yol açtığı etkiden başka bir şey değil.

"Daha hızlı, daha küçük, daha ucuz"; NASA'nın bu sloganı, yakında bu ünlü küreselleşmenin sloganı haline gelebilir. Burada yine de küçük bir ayrım söz konusu, çünkü sözü edilen, dünya dışı alanların fethi için amaçlanmış aygıtların küçük ve hızlı olması değil, bizim şu sırada zamansal sıkışmaya uğramış olan kendi coğrafyamızın küçüklüğü ve hızlılığı.

Bu durumda, Michel Foucault'nun ileri sürdüğü kapatılmış toplumların ardından, Gilles Deleuze'ün ileri sürdüğü denetim altına alınmış toplumlar geliyor. Fransa'da, 1997 yazında, tutukluların koluna, cezalarını çektikten sonra, nerede olurlarsa olsunlar bu kişilerin sürekli izlenmesini, böylelikle ağzına kadar dolu tutukevlerinin biraz daha dolmasını engellemeyi sağlayacak bir elektronik bilezik takılması kararı alınmadı mı? İlk kez gerçekleştirilen ve "insancıl" olarak nitelendirilen bu uygulamaların yarın, çizgiden sapan, normlara uymayan başka kategorilere de yaygınlaştırılacağından kimsenin kuşkusu olmasın.

Çalışanlarının özel yaşamı ile mesaileri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı başaran post endüstriyel cep telefonu şirketlerinin uyandırdığı hayran-

lık üzerine daha başka ne söylenebilir ki? Ya da bu kez İngiltere'de, artık "part time" değil, "sıfır zaman"lı iş sözleşmelerinin yapılmaya başlandığını, çalışanlara da birer cep telefonu verildiğini söyleyelim: şirket size gerek duyduğunda telefon ediyor, siz de işe koşuyorsunuz! Sonuçta bu, tutukluların bir polis karakolunun kapalı devre "elektronik tutukluluk" uygulaması ile aynı kapıya çıkan, eve bağlı bir köleliğin yeniden icadı demek oluyor.

Dünya, telekomünikasyon sistemlerinin etkisiyle göreceli olarak küçüldükçe, durumların uzaktan gözetlenmesi de o ölçüde acımasız hale geliyor; buysa ekonomik ve toplumsal bir çöküş riskini taşıyor ki bu, "görülebilir olanın pazarı"nın görsel çöküşünün yalnızca bir uzantısı; söz konusu bu pazarda (birbirine bağlı) finans piyasalarının sanal kabarcığı, aynı zamanda hem panoptik, hem sibernetik özellik kazanmış bir politikanın kaçınılmaz görsel kabarcığının doğurduğu sonuçtan başka bir şey değil.

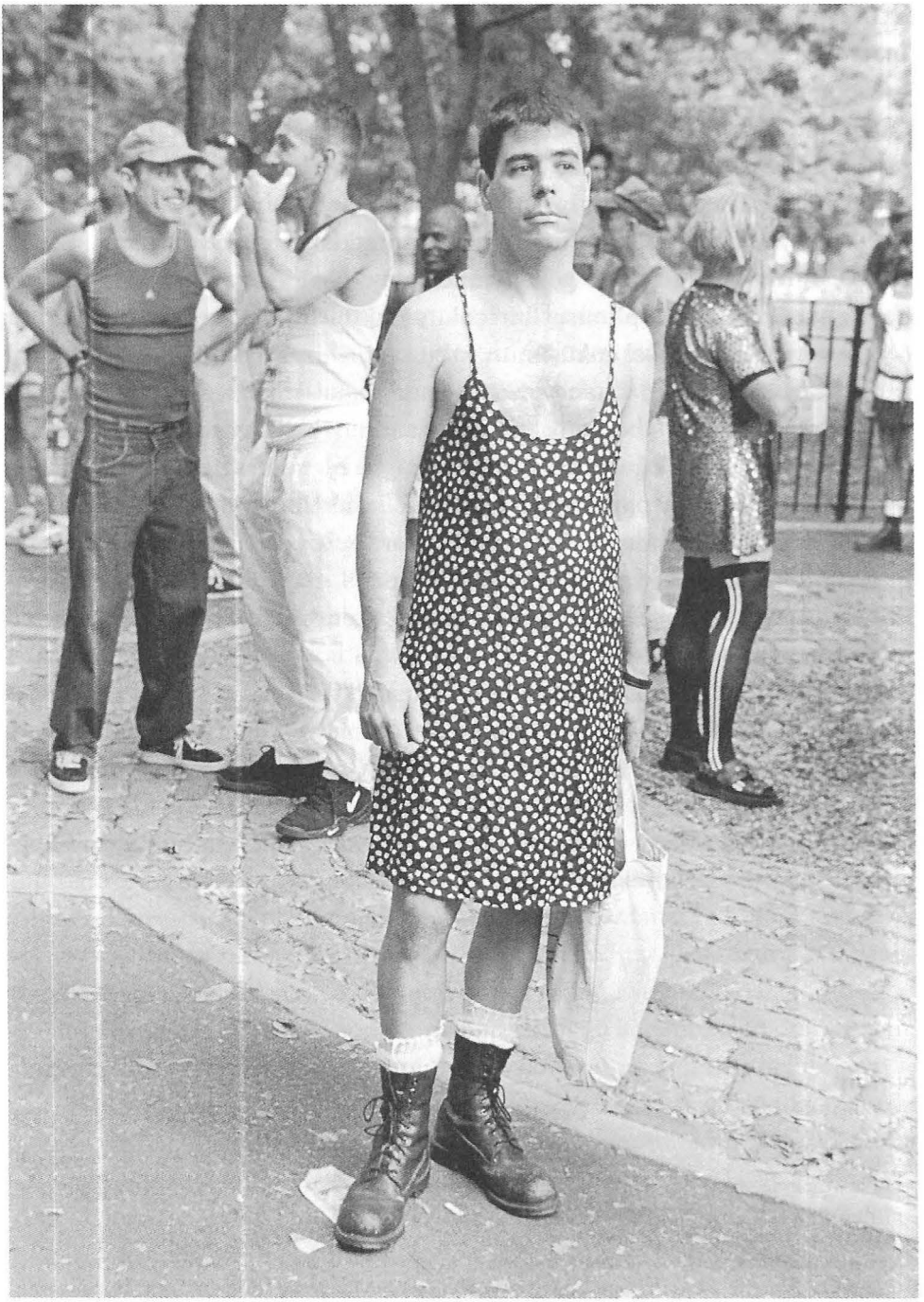
Dolayısıyla bizim paranoyak Amerikalı June Houston, daha yeni başlayan bir oyunun istemdışı kahramanı oluyor; bu oyunda herkes herkesi gözetleyip denetleyerek, yalnızca Avrupa'nın değil, tüm dünyanın, iş dünyasının ve küresel jeopolitik dünyanın başına çöken bir hayaleti yakalama peşinde koşuyor...

Ayrıca bizim dengesizliğimiz tam olarak, *Fly Vision* sitesinde evinin çeşitli bölümlerindeki durumu iki üç dakikada bir yeniden sergileyen, böylelikle de kendisini hiç cesaretleri kırılmadan gözetleyenlerin bunu –New York tüccarları örneği– sürekli yapmasına yol açan Wall Street ekranlarından esinleniyor. Çünkü bu güzel Amerikalı kadın kimi zaman kendi fotoğraflarını sergiliyor; hareketsiz fotoğraflarını elbette...

Fransızcadan çeviren: Aykut Derman

Notlar

* *Manière de voir* içinde, Temmuz-Ağustos 2000.
1 *Le Monde*, 18 Kasım 1997.
2 André Vitalis, "Le regard omniprésent de la vidéosurveillance", ve Paul Virilio, "Œil pour œil, ou le krach des images", *Le Monde diplomatique*, Mart 1998.
3 http:/www.flyvision.org/sitelite/Houston/
4 *Le Monde*, 16 Eylül 1997.
5 *Le Nouvel Observateur*, 10 Temmuz 1997.
6 Laurence Mazure, "Lucrative reconversion des mercenaires sud-africains", *Le Monde diplomatique*, Ekim 1996.
7 "La bombe informatique", F. Kittler'in Paul Virilio ile yaptığı söyleşi, *ARTE TV*, no. 15, 1995.
8 http:/www.earthcam.com/

"Krize ait bu belirlemelerden çıkarılabilecek sonuç, krizin olgusallığının dışlanabilir birşey olduğu değil, onun insan etkinliklerine içkin olan değişme ve dönüşme olanağını içerisinde taşıdığıdır."

İnternet Krizi ya da Zihinlere Egemen Olmak*

LUCIEN SFEZ

İnternet ağının birçok niteliği her yanda övülüyor ve gezegenimizin büyük dengesizliklerini çözmeyi sağlayacak olağanüstü bir gelişme ve dayanışma aracı oluşturduğu bir kez daha öne sürülüyor. Peki bu yeni teknoloji demokrasiye gerçekten hizmet edebilir mi?

İletişim teknolojileri sorunu temel tartışma konusu haline geldi. Bu tartışma, ahlak gibi, gazeteciler arasındaki deontoloji gibi, yasal ve teknik düzenleme gibi birçok alanı kapsıyor. Düzenleme üzerinde yoğunlaşacak olursak, bu alanda, devletlerin rolünün büyük gruplar karşısında küçüldüğü gözleniyor. Buna bağlı olarak düzenleme olgusunun piyasaya geçtiğini görüyoruz. Bazı devletler buna direniyor: örneğin Amerikan hükümeti *Microsoft*'a karşı savaşım veriyor.

Amaç, anlamın toplum içinde denetim altına alınmış olarak dolaşmasını yeniden sağlamak. Bu nedenle konu hakkında kaleme alınmış bir inceleme patlaması ile karşı karşıyayız; bu incelemelerin özelliği, yaşamsal önemi olan ekonomik sorunları es geçip politikayı teknik üzerine oturtmak, böylelikle de onu teknik araçların oynadığı role indirgemek ya da politikayı basit bir teknik haline getirmek.

İki tür incelemeyle karşı karşıyayız: bazı yazılar televizyona ve gazeteci-

liğe günümüzdeki biçimiyle karşı çıkıyor; bazısı da *"her türlü vaadi taşıyan"* iletişim ağlarına tek yanlı destek veriyor.

Günümüzdeki televizyon eleştirileri ve Jean-Claude Guillebaud'nun, gazeteciler arasında "kesişen nezaket" olarak nitelediği olgu hakkında söylenecek fazla bir şey yok; ya da bunlar eski eleştiriler. Gazeteciler arasındaki alışverişler de iyi bilinmekte; ve Serge Halimi bunları incelikle çözümledi. Bu yazar sayesinde, suç öğesi taşıyan bu alışverişler gözler önüne serilmiş durumda, yani okur, etimolojik anlamda, birçok örneğe baş vurabilir. [1]

Başka incelemeler de iletişim ağlarının sistemli ve tek yanlı övgüsünü yapıyor. Bize gerçek bir siber-kültürden, insan ile makine arasında karşılıklı müthiş bir etkileşimden söz ediliyor; söylendiğine göre, bu aynı zamanda insanlar arasında, herkesin her türlü medya aracılarını (kokuşmuş gazeteciler, mankafa yüksek görevliler, yalnızca kendi yeteneklerine odaklanmış uzmanlar) aşarak evrensel bilgiye eşit biçimde ulaşmasını sağlayan bir etkileşim. Sonuçta, gerçek bir ifade özgürlüğünün varolabileceğinden, elektronik sondaj aracılığıyla doğrudan demokrasinin gerçekleşebileceğinden, hatta gerçekleşme yolunda olduğundan söz ediliyor. [2]

Otuz yılı aşkın bir süredir, yeni bir tekniğin yaygınlaştığı her durumda hep aynı söylemleri dinliyoruz. [3] Televizyon mu? O, dünyanın "küresel köy"e dönüşmesiydi. Küçük ekran sayesinde birbiriyle buluşan toplumlar, savaş tehditlerini azaltacak, askerlerle siviller arasındaki uçurumu kapatacak ve *"Çin, Hindistan ve Afrika gibi sanayileşmemiş bölgelerin dev adımlarla"* [4] gelişmesini sağlayacaktı. 1960'lı yıllardaki söylem buydu.

İletişim araçlarının düzensizliği mi? Bu, özgürlüğün ta kendisiydi, aynı zamanda da insanların toplum içinde olumlu ilişkilere girmesiydi, hem de bizi kemiren devlete karşı. Bu da 1970'li yılların sonundaki söylemdi. Manyetoskop, Minitel, kablolu yayın 1980'li yıllarda sevinç çığlıklarıyla karşılanacaktı: kültür artık herkesin elinin altındaydı!

1990'lı yıllarda da İnternet ve iletişim otoyolları konusunda bize çiçeklerden taçlar, hatta zafer takları sunuluyordu. Amerikan başkan yardımcısı Albert Gore bu konuda bize şunları söylüyordu: *"Dünya toplumlarında yaşayan her insanın ulaşabileceği, böylelikle de küresel düzeyde karşılıklı konuşmanın gerçekleşeceği, isteyen herkesin söylemek istediğini söyleyebileceği bir hizmet söz konusu. İletişimin küresel altyapısı, yürürlükteki demokrasinin yalnızca bir eğretilemesi olarak kalmayacak, yuttaşların alınan kararlara katılmasını sağlayarak demokrasinin gerçek anlamda işlemesine yol açacak. Ulusların*

karşılıklı işbirliğine girmesini kolaylaştıracak. Bu olayda ben, yeni bir Atina demokrasisi çağının başlangıcını görüyorum"

Buna göre, özel kişilerce işletilecek iletişim ağları gelişmenin ve dayanışmanın araçları haline gelecek ve gezegenimizin büyük toplumsal dengesizliklerinin çözülmesini sağlayacak. Öte yandan, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki *Media Lab*'in kurucusu Nicholas Negroponte[6] ve Microsoft'un yaratıcısı Bill Gates bize, eğitim, sanat ve araştırma sorunları konusunda dev adımlar atıldığını, hatta bu sorunların çözüldüğünü söylüyor... Fransız denemeciler bu kişileri körü körüne ve sınırsız bir güven içinde izliyor.

Öncesi her zaman sonrasıyla zıtlaşıyor ve aynı örnekler yinelenip duruyor. Öncesinde karanlıklar, cehennem ve bilgisizlik var; sonrasındaysa bilginin aydınlıkları. Matbaa icat edildiğinde, onu karşıtlarından korumak gerekti: ne var ki dünyayı değiştiren matbaa oldu. Elizabeth Eisenstein'ın incelemeleri, Jack Goody'nin onunkilerden aşağı kalmayan incelemeleri unutuluyor. Bu araştırmacılara göre, bir tekniğin kendini kabul ettirmesi ve varolan alışkanlıkları değiştirebilmesi için, karmaşık toplumsal ve politik ortamların dokusundan, çıkar çatışmalarından ve simgesel çatışmalardan geçmesi gerekir.[7]

Dolayısıyla bize eleştirel ya da övgüsel, sol ya da sağ düşünce içerikli, çok karmaşık bir bütünün basitleştirilmiş biçimleri olarak yöneltilen sunuşlara tanık oluyoruz. Her zaman ilk başlatanlar olmamakla birlikte, medyalar tarafından aşırıya vardırılmış basitleştirmeler bunlar. Basmakalıp ve birbirinin aynı söylemler üzerindeki tartışmalar ortalığı kaplıyor. Bu durumda, "iletişim ağı" olayının karmaşıklığını anlamaya çalışmak, medyanın oyununa gelmekten kaçınmak ve durumu değerlendirmek için başka silahlara baş vurmak anlamına geliyor. Medyaların bozucu etkilerinden biri de, gerçekten, uyanık, medyaların kusurlarının bütünüyle bilincinde olan, uygulamalarını gözden hiç kaçırmayan, basını ve televizyonu zevkle eleştiren okurun, bu süreç içinde bilgiyi bu ortamlardan edinmeyi sürdürmesi ve bunlara bağımlı kalmasıdır. Okurun elini kolunu bağlayan olgusal düzey oluyor, yargısını, sistemi derinden yöneten yapıları kavramak yerine, doğruluk ve yanlışlık düzeyinde, kendisinden saklanan şeyler ve söylenen yalanlar düzeyinde veriyor.

Dolayısıyla, anlam'a ve anlamın dolaşımına egemen olmak, burada, işi ağırdan almak, sonuç olarak epistemik bir çözümleme yapmak demek. Buysa medyaları medyatik olmayan yöntemlerle çözümlemek anlamına geliyor.

Ekonomik yapılar konusundaki bilgilerimizde ilerlemeler kaydedildi elbette, öyle ki, uluslararası büyük iletişim ağlarıyla ilgili finansal düşüncelerin düzenlenmesi için getirilen bazı çözümleri şimdiden kavrayabiliyoruz. Ne var ki eleştirel çözümleme, ekonomik olana indirgenemez. Her şeyden önce, hiç olmazsa düzeneğin anahtarı olan ağ kavramını usa vurmak gerekir.

Ağ, iletişim teknolojilerinin en can alıcı noktasını oluşturur, bu teknolojilerin egemen figürüdür. Önemi, büyük ölçüde, kavramın eskiliğinden (hatta ilkçağa uzanmasından) ve farklı biçimlerde kullanılmış olmasından kaynaklanır. Bu kavramın soyağacını açıklamaya girişmeksizin basitçe şunu söyleyelim ki ağ kavramı, doğmakta olan kentbiliminin halkalarını ve beynin ince bağlantılarını eğretilemeli olarak belirtmezden önce, kara avcılığı, balık avı, süsleme –ağlar ve halkalar– gibi konuları ifade etmekte kullanıldı. Halkalı ve yıldızlı yapısı bağlantı düşüncesini esinlemektedir, dolayısıyla da telefon ağını ve bu ağın gezegenimizi saran uçsuz bucaksız "örtü"sünü oluşturan bağlantılarını ifade etmek için kullanılacaktır... Böylece, ağı odaksal imge olarak kabul eden çağdaş topluma gelmiş oluyoruz.

Zengin, dolu, esinleyici nitelikteki ağ imgesi, yurttaşlara harikalar vadediyor. Somut ağa gelince, İnternet adı altında (bu onun günümüzdeki simgesi) avını, yani bilgiyi nerede bulursa orada, ne durumda bulursa o durumda yakalıyor, stoklanmasını ya da değişime girmesini sağlıyor.

Ağ bundan böyle büyüklüğü ifade eden terimlerle değil, iletişim ağından geçiş frekansı olarak, yani telefon bağlantı sayısı olarak; hem potansiyel gücü, hem etkin olmayan varoluşu içinde barındıran –varlığı, ancak kullanıcılarca etkin duruma getirildiğinde ortaya çıkmaktadır– sanallığı ile ifade edilecektir. [8] Bu da onun maddesel olmadığını söylemek anlamına geliyor (bu düşünce elbette yanlış). Dolayısıyla kavrama burada yeni nitelikler ekleniyor: ağ, bağlantıyı zamana ve uzaya dönüştürüyor, çünkü bilginin taşınma hızı, bağlantı anında gerçekleşiyor. Bu durumda ağın, uzaysal-zamansal bir işlemci olarak görüldüğü (bilginin ve işlemin yakın zamana kadar sorun olan ulaşım yavaşlığını, beklemeleri kısa devre yaparak hızlandırdığı) söylenebilir. Ama bununla da kalmıyor. Aynı zamanda hiyerarşik olmama özelliğini taşıyor: sibernetik özellikli, yani etkileşim bu ortamda büyük ölçüde ağır basıyor; homojen olmayan alanları esnekliğiyle birbirine bağlıyor, kullanıcıların ağa girişi, önceden belirlenmiş bir durumun gerçekleşmesine değil, o anda harekete geçip geçmemelerine bağlı. Jean-Marc Offner'in söylediği gibi, ağ *"özerk bir koordinatör"*dür. Bu sayılanların hepsi doğal olarak onun artı hanesine yazılacak özellikler.

Çözümlemeyi biraz daha ileri götürmek için (çünkü burada söz konusu olan, İnternet'in yararından kuşku duymak değil, bu konuda ileri sürülen söylemleri tartışmak), geleneksel iletişim pratikleri karşısında İnternet'in statüsünü anlamaya çalışalım. Bu, bir aracılık statüsüdür: ateşli savunucuları İnternet'i temel aracılık görevi üstlenmiş bir nesne-özne olarak sunmakta.[9]

Yazılı olan ile sözlü olan arasındaki karşıtlığa büyük önem verilmekte; yerleşik öğretiye göre bu karşıtlık kronolojik bir gelişme gösteriyor: yazılı sözlünün, akılcı toplumlar da geleneksel toplumların yerini alıyor; bu toplumlar tekniklerdeki, özellikle de iletişim tekniklerindeki gelişmenin sürekli etkisi altında. Toplumsal devrim matbaanın icadıyla başladı, sonra, günümüzdeyse sayısal tekniğin ortaya çıkmasıyla bir başka devrim yaşanmakta.

Bu bakış açısından, bugünkü aşama, toplumun farklı biçimlerini, bilginin aktarılması olarak kabul edilen iletişim alanındaki teknik değişimlere bağlayan bu dönüşüm mekanizmasının devrimci ve mantıklı devamıdır. Sözlü uygarlığı uzun süre önce bıraktık, günümüzde de kâğıda basılı yazıyı bırakmaktayız. *Kısacası, yazıyı bırakmaktayız.*

Oysa İnternet'i kullanma biçimi bu yorumu yalanlamakta: elektronik iletilerin ekran üzerinden gönderilmesinde ve alınmasında yazının yeri olmakla birlikte, bu gönderilerin iletilebilirlik koşulları sözellik içerir. Gerçekten de uygulama sözel niteliklidir; bu durum, iletinin (bilgi istenmesi ya da karşılıklı bilgi iletilmesi) özellikle, herkesin okuması için kaleme alınmış ve nitelikleri (dilbilgisi, sözdizimi ve anlam içeriği) kurumsal olarak, dile özgü kurallar gibi anonim ve zorlayıcı biçimde belirlenmiş bir metinden çok, kendi özel kodları olan iki partner arasında bir konuşma havasında olması durumunda geçerlidir. Bu ileti aynı zamanda yazılı biçimdedir, çünkü bu "özel" görüşme, aracılık eden aygıtın, bilgisayarın belleğine kaydedilmiştir ve herhangi birinin istediğinde kullanabileceği bir stok biçiminde korunmaktadır.

Bir aracı biçimin ortaya çıkmasına neden olan bu ilk yazılı/sözlü karşıtlığı, bizi ikinci bir karşıtlığa götürür: İnternet'in kullanımında yapısal olarak varolan özel/kamusal karşıtlığı. Herkesin herkesle "konuşma" (yazma değil), hangi mesafede olursa olsun bir İnternet abonesiyle temas kurma olanağı olarak sunulan İnternet, konuşmacıların birbiriyle teke tek ilişki kurmasını sağlayabilir, böylelikle özel ilişki kurulmasını sağlamış olabilir, öte yandan,

bir abonenin bir bilgi kaynağına iletiler aktarmasını da sağlayabilir ki bu kaynak, o andan itibaren, (İnternet abonesi) herkesin ulaşabileceği bir kamusal ortama dönüşmüş olur.

Bu iki görünüm, İnternet yanlılarınca temel nitelik olarak ele alınıyor. Bir yandan kullanım kolaylığı (birçok bireyin birbiriyle temas kurması), öte yandan (evrensel) bilgiye (evrensel ölçekte) erişim. Gerçekten de bu iki olgu birbirine sıkı sıkıya bağlı ve ayrılmaz nitelikte iç içe.

İnternet aynı zamanda çokluk ile evrensellik arasında bir aracı. [10] Bu deyişi, bireysel olan ile evrensel olan arasında sürekli geçiş olarak anlamak gerekiyor: gerçekten de çokluk evrensellik değil, x sayıda bireyin (ya da birimin) birbirine eklenmesidir – bu birimler nesne, soyutlama ya da insan olabilir. Çokluk, bütünlük değil, büyük sayı demektir. Ampirik, göreceli, olumsal bir kavramdır; olasılık hesabıyla ve istatistik hesaplamayla elde edilir; bir ereğe yöneliktir: her zaman, kesin bir ereklilik için çokluğun kanıt oluşturduğunu göstermek söz konusudur. Aristoteles bu olumsallığa, bir tutum, bir inanç, bir yargı, bir strateji hakkında, "*olabildiği ölçüde*" diyerek çok iyi işaret etmiştir.

Evrensel olan, buna karşılık, tek tek sayılmamış, her yerde ve her zaman geçerli, vardığı yargının evrenselliği kapsamında bir bütünlüğü içeren olumlamadır. "Her insan ölümlüdür" önermesi, insanların teker teker, birim sayıları tükeninceye kadar sayılması gerektiği anlamına gelmez, bu savın kapsayıcı bir toplama uygulandığını belirtir.

Oysa İnternet kullanıcılarının ileri sürdüğü gibi, herkesle konuşmaktan, herkese ulaşmaktan söz edildiğinde bunu, mitsel olarak evrensele dönüşmüş bir çokluk biçiminde anlamak gerekir. Sonuçta bu bir eğretilemedir.

Betimlememizin bu noktasında, İnternet'in demokrasiye, yani demokrasinin çerçevesini çizen özgürlüğe ve eşitliğe hizmet etme kapasitesi konusunda içimizi kuşku kaplamaya başlıyor.

İnternet ağı kendine özgü yaşamı olan –büyüme, doyma noktasına ulaşma ve ölüm– bir varlık olacak ve melekler gibi, yavan ve zayıf nitelikte fiziksel, yeryüzüne özgü duyarlı dünya ile göksel, sonsuz büyüklükte ve uçucu bir evren olan gökyüzü arasında yer alacak. Bu, aynı zamanda hem gerçek maddesel, hem gerçek göksel nitelikteki iki alan arasında mekik dokuyacak. *İnternot*'ların ya da İnternet ağı kullanıcılarının astronotlarla karşılaştırılması –Tanrının oğlunun bu iki niteliği birden barındırması örneği– burada belirleyicilik kazanıyor. Bu elbette, ağın çağımızdaki figürünün biraz abar-

tılmış bir görünümü yalnızca. Bu arada, Net'in temel özelliği gibi görülen aracılık özelliğini de arka planda bünyesinde taşıyor.

Aracılık özelliği bağlantı kurma işlevi görüyorsa bu, çok yararlı ve ağ oluşturan geleneksel sistemlerin işlevini üstlenen bu işlevin töze dönüştüğü anlamına geliyor. Elle dokunulamayan, varlığını yalnızca harekete geçtiğinde belli eden bir töz. Çokluğun sanal olarak evrensele dönüşmesi, yazılının sanal olarak sözlü oluşu, özel olanın sanal olarak kamusal oluşu (...ve bunların tersinin de geçerli oluşu) gibi.

Çok övülen sanallık, giderek daha yaygın olarak kullanılan, günlük dilde ağ sözcüğünün yerini alma eğiliminde olan, aynı anlam değişimlerinin ve kaymalarının etkisinde kalan bir terim. Gerçekten de bu, tıpkı ağ kavramı gibi, köprü görevi gören, karşıtları birleştiren, bunları tek bir varlık haline getiren ve bunu, çağdaş iletişim ağını İnternet adı altında gerçek bir şifre oluşturan bir formül olarak gerçekleştiren bir kavram.

Burada, ağ halinde ilişki içinde bulunan ve bir bütün oluşturan birçok sistemden, bu bütünün ayrı bir bölümünün fetişe dönüştürülmesine giden bir geçiş söz konusu. İnternet ağı, karmaşık dallanmalara sahip olan ve incelikle dengelenmiş bir bütünün bünyesinden çıkarılarak vitrin görevi gören bir fetiş nesnesi oluşturuyor. Fetiş nesnesi olarak içinde gerçekten şu özellikleri barındırıyor: bu nesne, bütünün yerine geçerli olan, bu bütünün özelliklerini özetleyen ve "sıkıştıran" bir bölüm; küçük, dolayısıyla da kullanışlı, işlem yapılması kolay; bu özelliğiyle sürekli tuşlanabilir, "modifiye" edilebilir, taşınabilir, her yere götürülebilir nitelikte. Böyle olunca, onu ikinci bir 'ben' olarak düşünen bireyin bir parçası haline geliyor. [11] Fetiş nesne, ait olduğu bedenin bütünü için geçerli, ikinci bir 'ben' ile donatılmış birey de bu fetişi taşıyanların bütünü için, başka deyişle herkes için geçerli olmuş oluyor.

Böylece, İnternet ağı herkese, insanların toplumda olumlu ilişkiler içinde bulunması, saydamlık, eşitlik (erişme eşitliği) ve özgürlük (ifade özgürlüğü), herkese açık (evrensel olarak ifade edilen) kamu alanı gibi, çağımızda temel erdemler olarak kabul edilen erdemleri sağlayan şey olarak sunuluyor. Kardeşliğin yerini iyi ilişkiler, eşitliğin yerini saydamlık, özgürlüğün yerini de ağa erişebilirlik aldığına göre, burada yeni bir demokrasi söz konusu olabilir mi?

Bununla birlikte iyi ilişkiler çoğu kez çapaçul bir düzensizlikten başka bir şey değil –ki bu ifade hafif bir eleştiri olarak kalıyor–, bunu görmek için,

Net'teki metinlerin çoğunu, ayrıca İnternet kullanıcılarının karşılıklı iletilerini daha dikkatli inceleyiniz...

Özellikle bilgi eşitsizliğini İnternet'in erdemlerini kullanarak tersine çevirmeye, genel eşitliğe dönüştürmeye olanak yok. Elinin altında kütüphaneler, uzman yardımcılar, teknik donanımlar bulunmayan Endonezyalı ya da Nijeryalı bilgin, İnternet'e girme olanağını elde etse bile, MIT araştırmacılarının eşiti haline gelemez. *Çünkü bilgiye erişmek, insanı bilgi sahibi kılmaz.* Doğru bilgiyi elde etmek için, insanın bilgiye ilişkin... doğru soruları sormasını sağlayacak ön bilgilere sahip olması gerekir. [12] Bu alanda hiyerarşinin ortadan kalkması yalnızca bir düştür: Pasteur Enstitüsü'nden büyük bir ustayla İnternet'te her zaman senli benli konuşabilirsiniz ama bu sizin üçüncü sınıf bir araştırmacı olarak kalma gerçeğinizi değiştirmez.

Erişme eşitliğini ve saydamlığı şimdiden geçersiz kılan bilgi eşitsizliğine bir de kullanım için belirli bir ücret ödeme zorunluluğu ve kullanıcı çokluğu yüzünden anında erişimin olanaksızlığı eklenir. Disiplinler arasındaki katı duvarlar da gerisini tamamlar. Yalnızca bir bilim alanının belirli bir parçasıyla sınırlı bilgiye sahip uzmanlar, bu küçücük alanı ilgilendiren bir bilgiden yararlanabilir. Ve size yanıt vermeye bile tenezzül etmeyecek ya da kesin olarak yanlış yolda olduğunuzu söyleyerek sizi başından savacak bir uzman karşısında, –bir sürü gevezeyle hoş ve amaçsız gevezelikler yapma özgürlüğünün dışında– hangi konuşma özgürlüğüne sahip olduğunuzu ileri sürebilirsiniz?

Geriye, söylene söylene kulaklarımızı çınlatan o kamusal-evrensel alan kalıyor. Tuhaf bir kamusal alan, çünkü bu alana ulaşabilmeniz için önce para ödemeniz, sonra bir aygıta sahip olmanız gerekiyor. Gerçekleştirilecek özel konuşmalar açısından da tuhaf bir kamusal alan bu. Çünkü bizler artık bir Yunan agorasında değiliz; bizim için söz konusu olan, ileri süreceğimiz bir düşünceyi halkın onayına ya da kovuşturmasına sunmak değil; iki ya da daha çok kişi arasında yarı-yazılı, yarı-sözlü bir söz alışverişinde bulunmak, buysa hiçbir durumda bir kamusal alan oluşturmaz.

Şimdi de ağı pratik-kavramsal çerçevesine oturtmamız gerekiyor. Bu kavram, yalnızca günümüzdeki söylemi ve davranışları yönetmekle kalmıyor. Aynı zamanda akıl yürütme teknolojilerinden birini oluşturuyor. [13] Geniş halk kitleleri tarafından tanınmadıkları için, birbirleriyle iletişim halinde olan araştırmacıların kuramsal çabalarının yankısız kaldığını, yaklaşım zorlukları yüzünden eli kolu bağlı olduklarını ve sınırlı bir alan içinde, yalnızca

bilim adamlarına özgü şatolarında kapalı kaldıklarını sanmak anlamsız olur. Eğitim programları yaygınlaşma, entelektüel pazarda ön sırayı alma, toplum bilimlerine girme, edebiyatı kuşatma eğiliminde: akıl yürütme teknolojilerince ortaya konmuş kavramlardan söz etmek istiyorum.

Akıl yürütme tekniklerinde gerçek bir devrimle karşı karşıyayız. Bunlar bilgi ve iletişim kuramları, iletişim imparatorluğunun yücelttiği, geleneksel aklın devrim geçirmesine yol açan uygulamalar.

Bunlar artık, gerçekten, bizi yöneten hukuk fakültelerinin iki bölümlü ya da edebiyat fakültelerinin üç bölümlü planları değil. Söz konusu planlar, ortaçağ dogmalarının son temsilcileri olan yöneticilerin kullandığı, çok haksız olarak yerilen, buna karşın yorumlamaya, varılabilecek iki yargı arasında özgürce seçim yapmaya izin veren, sonuçta biraz özgürlük sağlayan silahlardı. [14] Kiliseye özgü bu yöntemler ortadan kalkarken, yönetici kesimlerde bunların yerini bir "yeni" akıl aldı, ki bu akıl burada her bir köşesinde bir öğenin yer aldığı bir dörtgenle açıklanabilir: bu dört öğe, ağ, paradoks, simülasyon ve etkileşimdir. Ağ düşünülüyor ve bu, paradoksal, simüle edilmiş, etkileşim halinde bir ağ. Bu kurgu tüm söylemleri ve uygulamaları kuşatıyor.

Etkileşim, ağın sağladığı inandırıcılığı tümüyle kendinde barındırıyor, bu inandırıcılığı özetliyor. Genelleştirilen etkileşim, ağın etkileşimi, ağın içerdiği etkileşim, saydamlık ideolojisi olarak ileri sürülen, hiyerarşik olmayan, eşitlikçi ve özgür, buna karşılık çelişkili olarak simüle edilmiş ve evrensel olarak etkileşimli kılınmış etkileşim. Bununla birlikte, yukarıda gördüğümüz gibi, evrensellik yalnızca varolduğu ileri sürülen bir şey, saydamlık saydamsız nitelikte, erişme eşitliği de oldukça eşitsiz.

Bilgisayarlarca doğrudan ortaya konan bu akıl yürütme teknikleri, büyük ölçüde politik bir rol oynuyor. Ve bunu, Paul Ricoeur'ün bize söylediğine göre, ideoloji aracılığıyla üçlü bir oyun oynayarak, çarpıtarak, yasallaştırarak ve özümleyerek yapıyorlar. [15]

Her şeyi yerli yerine oturtabiliriz. ABD'nin dünya egemenliği, yalnızca büyük şirketlerin oluşturduğu grupların ya da Hollywood'un mülkiyetini elinde tutmasından kaynaklanmıyor –bunlar elbette yabana atılır şeyler değil ve etki altında tutma gücünü farklı düzeylerde sağlıyor–, gerçek egemenlik, Amerikancılığın sağladığı egemenlik, Pierre Musso'nun Gramsci'nin düşüncesinden çıkardığı, Avrupa insanının davranışlarına, Amerika'ya özgü düşünme, yönetme, düş kurma biçimlerine sızma eğiliminde

olan egemenlik. Pierre Musso, toplumumuzun bugünkü Amerikancılığını "birlikte-yönetim" ya da, iletişim ile yönetimin ayrılmaz birlikteliği olarak adlandırıyor.[16]

Amerika sonuçta ekonomisinden çok, düşüncesiyle egemenlik kuruyor. Ekonomik egemenlik, kavramsal egemenlik olmaksızın gerçekleşemez. Buysa, söz konusu teknolojilerin politik teknolojiler olduğunun en önemli kanıtıdır.

Fransızcadan çeviren: Aykut Derman

Notlar

* *Manière de voir* içinde, Temmuz-Ağustos 2000.

1 Serge Halimi, *Les Nouveaux Chiens de garde*, Liber - Raisons d'agir, Paris, 1997.

2 "Internet, l'extase et l'effroi", *Manière de voir*, dizi dışı, Ekim 1996.

3 Armand Mattelart, "Une éternelle promesse: les paradis de la communication", *Le Monde diplomatique*, Ekim 1995.

4 Marshall McLuhan, *Guerre et paix dans le village planétaire*, Laffont, Paris, 1970.

5 Yves Stourzè, *L'Electronique du pouvoir*; bu kitap 80'li yıllarda yayımlanmış ama 70'li yıllarda tasarlanmıştır; Stourzè'yi o dönemde Jacques Attali desteklemiştir.

6 Ingrid Carlander, "Le Media Lab aux avant-postes du cybermonde", *Le Monde diplomatique*, Ağustos 1996.

7 Elizabeth Eisenstein, *La Révolution de l'imprimé*, La Découverte, Paris, 1991; Jack Goody, *La Raison graphique*, Minuit, Paris, 1979.

8 Bkz. Jean-Marc Offner'in yazısı, "Réseaux et *large technical system*: concepts complémentaires ou concurrents?", *Flux*'de, La Documentation française, Paris, no. 26, Aralık 1996.

9 Bkz. Philippe Quéau, *Metaxu*, Champ Vallon, Paris, 1989; *Le Virtuel*, Champ Vallon, 1993.

10 Bu anlamda, bkz. Anne Cauquelin'in, *L'Art du lieu commun. Du bon usage de la doxa*'daki çözümlemesi, Le Seuil, Paris, Ocak 1999.

11 Sherry Turkle, *The Second Self*, New York, Simon and Schuster, 1984. Fr. çevirisi: *Les Enfants de l'ordinateur*. Denoël, Paris, 1986.

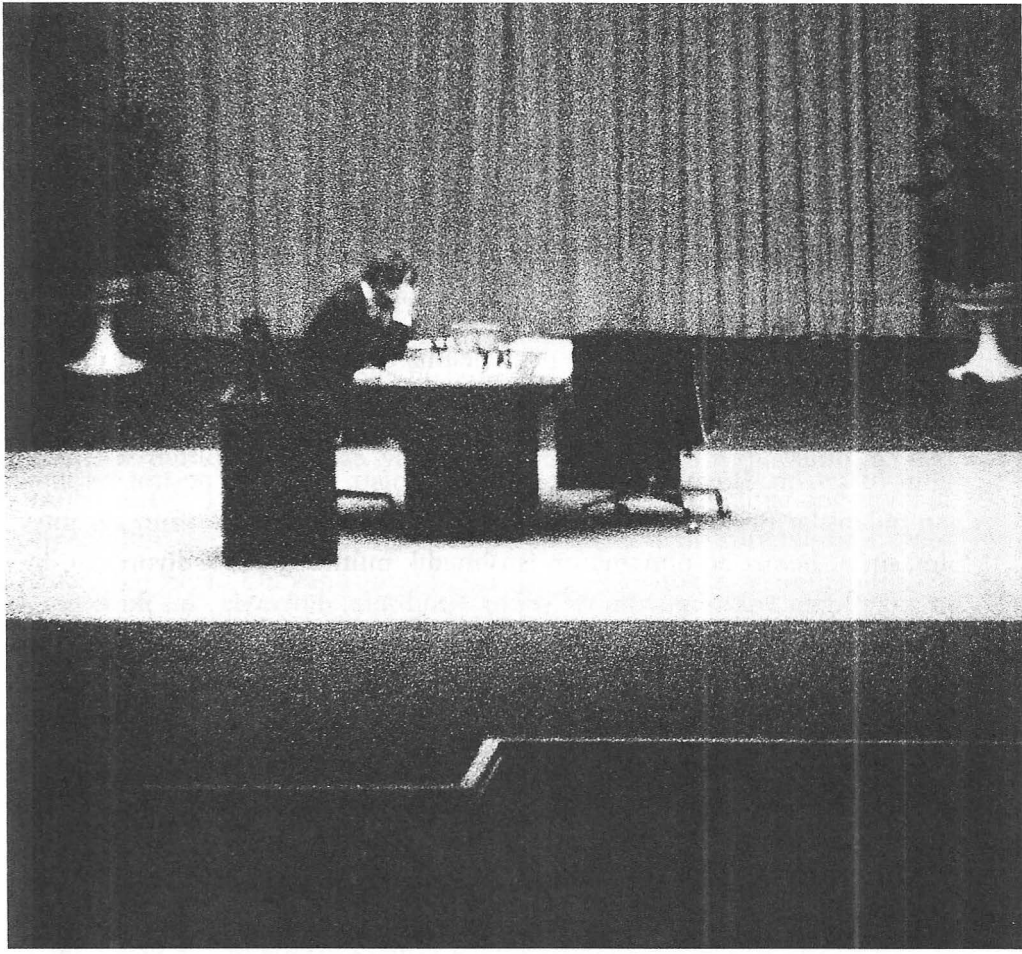
12 Bilgi ile bilgi sahibi olmanın birbirine karıştırılması konusunda bkz. Philippe Breton, *L'Utopie de la communication*, La Découverte, 1997, ve Lucien Sfez, *Information, savoir et communication*, Centre Galilée, Paris, 1994.

13 Lucien Sfez, *Critique de la communication*, Le Seuil, 1988.

14 Bu, Pierre Legendre'ın tüm yapıtlarında ortaya koyduğu kanıtlamadır.

15 Paul Ricoeur, *Idéologie et utopie*, Le Seuil, 1997.

16 Bkz. Pierre Musso, *Télécommunications et philosophie des réseaux*, Presses universitaires de France, Paris, 1997.

KİŞİSEL KRİZLER

Kişisel Kriz Üzerine

EDGAR MORIN

Kırk yaşıma yeni girmiştim ki, ani bir hastalık nedeniyle karantinaya alındım. Bu kitap[1] aynı döneme denk gelmiş bu iki karantinanın* ürünüdür.

New York'ta, Mount Sinaï Hospital'daki yatağımda yatarken, çok tuhaf ve çok uygun bir anda, henüz kitap biçimini almamış olan bir şeyin gerekliliğini hissettim. Büyük acılarım geride kalmıştı, bir türlü peşimi bırakmayan bulantılar neredeyse yok olmuştu; artık herhangi bir yerimin ağrımıyor olmasının, henüz aç olmamanın işitilmedik mutluluğunu tadıyordum, hiçbir sakatlığım yoktu, gücüm de yoktu, kendimle, dünyayla –bu iki kalıcı sıkıntı kaynağıyla– yeniden ilgilenmeye henüz başlamaktaydım ve sıkıntı eşiğine erişmeme de daha çok vardı; sağıma soluma merhem süren –bir masajdan daha fazlasıydı yaptıkları, neredeyse okşuyorlardı–, çok hijyenik hemşirelerin yıkadığı, her sabah değiştirildiği için daima temiz yatak çarşafları içindeydim; hastanenin yalnızca bir doğum odası değil, aynı zamanda bir morg-öncesi olduğunu anlayacak kadar iyileşmiş değildim; benim gibi, cenine benzer bir pozisyonda, yumuşak, çocuksu bir halde yatan, aynı koğuşta birlikte bulunduğumuz öteki üç kişiyle suç ortaklığı, yoldaşlık ediyordum, Siyahlarla, Yahudilerle, Porto-Rikolularla birlikte, bana ait, uzlaşmış, hoş, ailevi bir insanlık âlemi içindeydim.

Bir *plasenta* hali içindeydim ve yavaş yavaş yeniden doğuyordum, bir hayvan gibi değil ama, daha çok bir bitki gibi; gazetelere göz atabiliyordum

* Fransızca'da "quarantaine" hem "kırklı yıllar, kırklı yaşlar" anlamına hem de "karantina" anlamına gelir. (ç.n.)

artık (özellikle reklam fotoğraflarındaki güzel kadın yüzlerine), okumak için ilk kitaplarımı (Dumas'lar) istetmiş miydim, pek bilmiyorum, Léthé'yi ters yönde aştığımda, ilk sorunumu ele aldım: gerçek sorunlarımın neler olduğunu keşfetmek. Bir sorular listesi ortaya çıktı; bir buçuk ay sonra, Monaco'da, tek başıma olduğum küçük bir dairede, bir masanın başına çöker çökmez "meditasyon" yapmaya başladım; Paris'te, tali işlerin, tali sorunların geri dönüp beni giderek daha fazla kuşatmasına rağmen, "meditasyon"a devam ettim, sonunda, programı tamamladım.

Bu devasa elyazması o zamana kadar –ve o zamandan beri– yazdığım hiçbir şeye benzemiyor; ama bana benziyor, hem de yazdığım hiçbir şeyin benzemediği kadar. Diğer kitaplar benim bir parçamdı, bu kitap ise tam anlamıyla ben. Beni bir araya getirdiği için, topladığı için benziyor bana: yaşamımda ve kitaplarımda, insan biliminde ve politikada, faaliyetlerimde ve aylaklıklarımda birbirinden ayrılmış olarak bulunan her şey, dahası eserlerimde körelmiş olarak bulunan, yalnızca girişte ya da sonuçta belirtilen her şey buradadır. Tüm bunlar, kısmen düzenlenmiş olarak, kısmen de bir çıfıt çarşısı halinde, sık kullanılan parantezlerle, gereksiz yinelemelerle, üç noktalı bölümlerle buradadır. Fakat, yazarken bende oluşan duygu, yalnızca "heybemi boşalttığım" duygusu değildi; kendimle birlikte, kendime doğru yol aldım, kendimi kendimle yetiştirdim az da olsa, çok uzun süreden beri –yeni-yetmelikten beri– bir yana bıraktığım duygu-düşüncelerle ilgilendim. Bu müsvedde, bir kültür müsveddesidir. Dahası da var; yasadışılık döneminin sonundan –yirmi yaş– beri, yaşamımın tek büyük değişimi, en yakınlarımla ilişkilerimde ve yaşam tarzımda görülen dönüşüm, bu müsveddeye bağlı meditasyon sürecinde meydana geldi. Bu anlamda, bu kitap, *Etoile de la Rédemption*'un yazarı Lévinas'ın dediği gibi, "yaşamla ilişkinin (benim ilişkimin) temel momenti"ydi.

Ama, tüm bunlar nedeniyle de elyazmasını beş yıl boyunca çekmecede bıraktım ve yalnızca buradaki politik düşüncelerimi özetlemekle yetindim.[2] Ne bu kaosu yayımlamaya cesaret edebildim, ne de üstünde çalışabilmeye, yani onun doğasını bozmaya.

Dış dünyadan gelen ısrarlı talepler (ulus üzerine araştırma, sonra, bir süre sonra, Plodémet vs.) beni bu merkezi odaktan kopardı ve zaman kazanmayı (kaybetmeyi?) tercih ettim. Bir kez daha, en iyi danışmanıma, *ölümlü dostum* olan zamana başvurdum; ve 68 yaz-sonbahar döneminde, on yılın heyecan verici iki ütopyasının, Paris ve Prag ütopyalarının ölümünü izleyen

basınçtan kurtulma, melankoli, endişe içinde bu elyazmasına geri dönerek, bunun bir kitap olduğunu, benim kitabım olduğunu –böyle kalması koşuluyla– açıkça anladım.

Pek az şeyi düzelttim (yalnızca aşırı dikkatsizlikleri), pek az şey çıkardım, hiçbir şey eklemedim. Oluşmuş bir biçim içindeki düşüncenin tamamlanması, cilalanması, kalafatlanması, oluşturucu düşünceyi (aynı zamanda, ıcığını cıcığını çıkartıcı, yerinde saydırıcı düşünceyi) gölgede bırakabilir ve orada burada birbirine eşit düzeylerde ortaya çıkan şeyi –kataliz, enzimi bekleyen art-düşünceyi, alt-düşünceyi– yıkar. Bu, kuşkusuz, yazar şıklığı ile karar vermeme yol açan yazar inancının karışımıdır: bir yanda, uzun, soyut düşünmeler boyunca yer alan, küçük, şahsi notlamaların "human touch"ını korumak isterken, bir hastane yatağından yola çıkan ve normal denen bir yaşama geri dönüş hareketliliği içinde kendini kaybeden, muğlak bir araştırma hareketiyle, sıcağı sıcağına yapılmış, kendi üzerine bir çalışmanın "human interest"ini de korumak istedim. Fakat, diğer yandan, kişiliğimin (tüm kişiliğimin) hakikatini, yani eşzamanlı, birçok ayrı plan üzerindeki yaşamı, varlığın şaşırtıcı süreksizliklerini de maskelemek istemedim... Kişisel bir krizin, genel bir yeniden sorgulamanın, politik bir kaygının, Eros'un kaçınılmaz biçimde ortaya çıkışının karmakarışıklığını ya da paralelliğini, hatta bağdaşık söylem istenci *koşullarında* ve bu istence *karşı*, basit bir varoluşun kopmalarını ve kırıklarını okurun görmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bu konuda, pek sevdiğim iki klasik yazarımın, (Pascal'la birlikte), Montaigne ve Rousseau'nun geleneğinde olduğumu görüyorum. Birincisinden, –insan bilimlerinin, daha cılız bir halde oldukları ilk yüzyıllarında, içebakışın erdemlerini gözden düşürmelerine rağmen– kişinin kendi içine dalmasının insanlık durumuna açılmak olduğu duygusunu emanet aldım, özellikle öz-dalgıçlık cılız biçimde belirlenmişse, bölümlere ayrılmış ve özelleştirilmişse. Fakat, bu denemeyi sürekli olarak niteleyen şey, kelimenin gerçek anlamıyla bir dalgıçlığın ötesinde, öznel ile nesnel arasındaki ilişki takıntısıdır, yani, sözümona nesnellik maskesine karşı sürekli mücadeledir.

İnsan biliminin, politik doktrinin, modern duyarlılığın, ruhun ve düşselliğin merkezi odağında duran Rousseau'dan, varlığımızın çeşitli boyutları arasındaki esrarengiz bir bağlantıyı emanet alıyorum, aynı zamanda da, bizden kaynaklandığında samimiyet diye adlandırdığımız şu karşı konulmaz teşhirciliği...

Birçok okuru öfkelendiren alerjiyi tahrik edecek ve aleyhtarlarımın fikirlerimi değil başka şeyleri tartışmalarına bahane oluşturacak küçük gülünçlükleri, küçük iğrençlikleri, küçük utanmazlıkları ise, Montaigne-Rousseau'nun oğlu olduğumdan, silmedim; fakat, kendimi zayıflıklarım ve süreksizliklerim içinde göstererek kendi özeleştiri etiğimi açıklayabilirim, gösterişin ve şarlatanlığın kaçınılmaz payını bu sayede azaltabilirim. Yüce bir tahta çıkmış da oradan konuşur gibi her şeyi kestirip atan dizginsiz şarlatanlar karşısında gururumu, bu mütevazı, denetimli şarlatandan alıyorum. Kuşkusuz, ben de, halklara, imparatorlara dersler veren şu soytarılardan biriyim, ama ben bunun farkındayım ve dile getiriyorum.

Dahası, doğrunun (ki modern bilimsel çehresi, doğrulanma kaygısı taşır) eskimiş arayışını bir ahlaklılık, hatta bir ahlak arayışına, meditasyon uygulamasını gözleme, kişisel deneyim üzerine düşünmeyi dış bilgiyle sürekli olarak karıştıran denemeci-ben ile öznel ile nesnelin buluşma çizgisinde her zaman titizlikle duran ben birbirine denk düşer – bu kitapta bunu işlediğim için keşfettim.

Son olarak, –en önemlisi de budur– kendi içimde ortaya çıkardığım süreksizlik-çokluk ile felsefe (antropo-kozmoloji) arasında ortaklık vardır; ben, insanın histerik doğası ile dünyanın kaotik doğası üzerinde temellenen bu felsefeye yönelmekteyim. Benim gözümde, taşkınlık yalnızca duyguların düzensizliği değildir, aynı zamanda, tamamlanmış sistemin düzenidir. Bu kitap, iki taşkınlığın doğduğu odakta yer alır. Hakikat mücadelesi –hakikat varsa–, belki de, kaosun kalbinde sürdürülmektedir.

4-5 Aralık 1968

Fransızcadan çeviren: Işık Ergüden

Notlar

1 Edgar Morin, *Le vif du sujet*, Seuil Yayınları, Paris 1969.
2 Edgar Morin, *Introduction à une politique de l'homme*, Seuil Yayınları, Paris 1965.

Fotoğraf: Robert Doisneau, 1952.

Bunalım Yaşamının Aydınlık Yüzü

MEDAR ATICI

"Bir tekne
Bandırası meneviş meneviş yaşam-bunalım
Adı mı
Bir bordada Yaşa Gitsin
Öbüründe Bata Çıka
İskele sancak belli değil
Heey Gezgin!" [1]

Çoğu insan açısından, doğrudan doğruya yalnız bu yönüyle yaşandığı için, "ekonomik kriz" diye adlandırılan, ama sırf ekonomik olmakla kalmadığını birçok noktada apaçık gördüğümüz bu kriz-bunalım ortamında, Nermi Uygur gibi düşünürlere yönelmek, toplumca peş peşe yaşadığımız hayal kırıklıklarından ve içine düştüğümüz karamsarlıktan nerdeyse boğulmak üzere olan bizler için vazgeçilmez bir önem taşıyor. Uygur'un diğer bütün kitapları gibi *Bunalımdan Yaşama Kültürü* adlı kitabı da, bilinçte açıklıkla görüp kavradığımıza dayandığımız ölçüde soluk alabileceğimizi gösteren aydınlık pencereler açıyor bize. İlk kez 1989 yılında basılmış olan bu kitap, bunalımın insan yaşamındaki çeşitli görünümlerini, yazarın kendi özel, öznel, kişisel yaşantısından yola çıkarak değerlendirirken, nasıl ortaya çıkarsa çıksın genelde bunalımın üstesinden gelmeyi sağlayan nesnel, toplumsal, kültürel dayanak noktalarını da gözler önüne seriyor.

Kitabın daha başlığından, Nermi Uygur için bunalımın, yaşamla, kültürle, yaşama kültürü ile içten bağlantılı bir anlam taşıdığını görebiliyoruz, kitabın bütününde derinlemesine işlenen bu bağlantıyı açığa çıkaran bölümlerden bazılarına hemen başvurabiliriz:

"*Kökleri* alabildiğine *derinlere* uzanan bir ilişki bunalım-kültür ilişkisi. Varlıkça *kopmaz* bir bağla bağlı kültür ile bunalım. Kültürü bir bunalım-belirlenimi diye görmek tek yanlı görmektir. Aslında kültürü *en içten belirleyen*, dahası, kültürü var kılan büyük bir etmendir bunalım. Öyle ki, bunalım diye bir gerçeklik olmasaydı, başka türlü dendikte, toplum tarih süreçleriyle birlikte insan varlığı, denge ve düzen yönünden sürekli değişen bir oluşumla ortaya çıkmasaydı, sözün tam anlamında kültür diye birşey olmayacaktı. İnsanın kendine bir yaşama-dengesi, bir varoluş-düzeni kurma çabası, bu tür çabaların ürünüdür kültür. Bunalımsa, işte bu çabaların dürtüsü." (s.215) İnsanı, denge ve düzenin sürekli değişimini gerçekleştiren bir varlık diye belirleyen Uygur, bunalımın bildik, tanıdık, alışıldık düzen ve işleyişin birden altüst olması, o güne dek varolan ve belli bir uyumda yaşanan koşulların aniden ortadan yok olmasıyla, kısaca baştan başa değişmesiyle ortaya çıktığını belirtip, çözülen her bunalımda, insanın yeni bir denge ve düzenleme kurma çabasını, dolayısıyla insanın ve onun uzantısı olan kültürün yapıcı, onarıcı, kurucu, oluşturucu eylemlerini etkin buluyor; çeşit çeşit kültürler, çeşit çeşit bunalımlara yanıt olarak biçimleniyor: "Kuşkusuz, kültürün, (çok kısa bir kestirme diye nitelense bile) bir tanımı şu: kültür, bunalımı giderme-ürünüdür. Kültür varlığıyız, çünkü bunalım varlığıyız. Tümüyle kültür: bunalım önlemi, bunalım hafifleticisi. Bunun en inandırıcı kanıtı: ne türden olursa olsun, bunalımdaki bireyler, toplumlar kültüre sarılırlar dörtelle. Bunalımı yenmek için: ister uygarlık araç ve gereçleri, ister teknoloji donatımı, ister töre gelenek ve görenek deyin, kültüre, kültür ögelerine, kültür başarılarına başvurulur herzaman. Böylece, kültürün *doğuşunu, anlam* ve *önemini* bunalımdan devşirdiğini önesürmek hiç de abartılı bir sav değildir." (s.215-216)

Çeşit çeşit kültürlerin içinde yer alan tek tek bireyler de farklı yöneliş ve biçimlendirmelerle kendi yaşamlarını gerçekleştirirken, içinde yer aldıkları kültürün, orada yaşanan bunalımların damgasını taşımak bakımından ortaktır: "Ne olup bittiğini *görmek için*, yantutmaz bir açıdan bunalıma yaklaşan: herşeyiyle kültürün bağrında örgülenmiş bir 'kültür gerçekliğinin' karşısında olduğunu bilmek zorunda. Kültürle böylesine bir belirlenim, yakla-

şımın kendisi için de geçerlidir. Ne denli nesnel davranmak istersek isteyelim, belli bir kültürün insanı *olarak*, o belli kültürde köksalan görünür görünmez belirlenimlerin kesişmesi durumundaki bir birey olarak davranırız. Bunalımı, *belli* bir kültüre özgü görünümüyle dile getirme, çözümleyip çözme, sorup soruşturma, aydınlatma kalıplarıyla algılarız. Bilip gösterdiğimiz ilgi ile verdiğimiz değer, bir üyesi olduğumuz kültürün etki alanından koparılmaz hiçbir zaman." (s.217) Demek ki ister bireysel, öznel, kişisel olsun, ister toplumsal, tarihsel, kültürel olsun "en örtük kıyıbucağına dek bunalımla dokunmuş bir evren *insan dünyası.* [..] Nerde nasıl olursa olsun, *insan olmanın* her aşamasındaki, her düzeydeki yaşamın *en iç-dokusu bunalım.* [..] İnsan insan olarak varlığını sürdürdükçe bunalımla birlikte yaşar. Düşünmenin sürdüğü sürece bunalıma ilişkin sorulara yanıt denemeleri bitmez." [2] (s.218)

Her biri, insan yaşamının temel yönlerine ilişkin geniş kapsamlı açılımlara sürükleyen bu dile getirmeleri genel başlıklar içinde değerlendirmeye çalıştığımızda, bunalımın, insanca yaşamın herhangi bir görünümü olarak değil de, bu yaşamın doğrudan biçimlendiricisi, temel niteliği olarak belirlendiğini görüyoruz. Bu bağlamda, insanlık koşulunu, bunalımla yakın bağlar içinde olan belli bir tür sıkıntı, kaygı, tedirginlik, huzursuzluk durumunda temellendiren ve bu durumun bilincine varmayı insanca eylemin başlatıcısı olarak gören anlayışın, eski çağlardan beri süregelse de, özellikle geride bıraktığımız yüzyılın ortalarından başlayarak yaygın bir etkiye ulaşan varoluşçu düşüncede ağırlıkla vurgulandığını söyleyebiliriz. Bu akımın başlıca düşünürü olan Sartre, örneğin şöyle diyor: "Bunaltı deyince ne anlaşılıyor? Varoluşçular yürekten karşılık verirler: 'insanlık bunaltıdır' derler. Bunun anlamı şudur: Bağlanan ve yalnızca olmak istediği kimseyi değil, bir yasa koyucu olarak bütün insanlığı seçen kişi, o derin ve tümel sorumluluk duygusundan kurtulamaz. Doğrusu birçokları bu sıkıntıyı yaşamazlar: Onlar bunaltılarını maskeleyerek ondan kaçarlar." [3] Nermi Uygur, bir yaşamöyküsü olarak da okunabilir olan bu kitabında, varoluşçuluğun düşüncesindeki yerini şöyle belirliyor: "...yaşama yönelişlerime, gönlümle kafama uygun bir doğrultu verebilmek; dünyayı, kendimi ve çevremi en iyi biçimde tanıyıp değerlendirebilmek amacıyla atıldım varoluşçuluğa. [..] Cankurtarandı varoluşçuluk benim için: olanca gücümle sarıldım. Sartre, Camus, Marcel, Beauvoir, Heidegger, Jaspers, Kierkegaard, -kitap kitap konuşan öğretmenlerim değil, yaşama danışmanımdı bu yazarlar. [..] Hep onlarla birlikteydim: arka-

daş, hekim, sevgiliydiler. Kendime özgü içe-bakışlar, başkalarıyla aynı kalıba koyamadığım çevre-gözlemleri oluşup gelişti bu ortamda." (s.306-307) Sartre'ın dile getirdiği bunaltı, yalnız birkaç kişinin öznel, kişisel dünyasında kavranılmakla kalmayıp, çoğunluk tarafından da açıkça duyumlandığında, yani artık maskelenemez olduğunda bunalımın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. "Farkına varılması hiçbir yetişim gerektirmeyen; hangi sonuca götürürse götürsün, benimsenmek için herhangi bir uzmanlığa gereksinme duymayan bir 'olay' bunalım." [4] (s.195) sözleriyle, bunalımın kendini zorla benimseten, varlığını ister istemez dayatan, kendisine kayıtsız kalınamayan bir altüst oluş olduğunun altını çizen Uygur, bunalım kavramında çokyönlü bir derinleşme amacıyla onun çeşitli dillerde ve kültürlerde nasıl anlaşıldığına ilişkin şu değerlendirmeleri yapıyor: "Türkçe 'bunalım' sözcüğünün öbür dillerdeki karşılığına da, genellikle aynı anlamlarda başvurulur. Nitekim başta Latince, günümüzde çeşitli Avrupa dillerinde kullanılan, diline göre, kimi aynı kimi ayrı söylenişlerle 'crisis' ya da 'krisis' diye yazılan, dilimize 'kriz' diye yansıtılan sözcük: tehlikeli, son derece tehlikeli bir duruma parmak bastığı için, dikkatlerin üzerine çekildiği bir durumu, süreci, olayı, oluşu gösterir. Bu bağlamda crisis'ten türetilen 'kritik' sözü, çok yaygın bir göçebe sözcüktür. Avrupa tarihine, karmaşık sarsıntılı, etkili bir Yeniden-Doğuşçağı olan Renaissance'la birlikte girip hızla benimsenen "kriz" sözcüğünün, eskilere dek dayanan ilk kullanım alanı Tıp'tır.[...] hastanın ölüm-dirim savaşı verdiği zamanlarda, bunalım sözkonusudur."(s.198)

Bunalımın kökenindeki ölüm-dirim savaşı, insanın ayakta kalma çabasını dolayısıyla düşünme ile eyleme çabasını canlandırıp, ateşleyen bir güce sahip; bunalımla birlikte ortaya çıkan zorlanma, güçlük, tedirginlik, daralma, sonuçta içe kapalı kalmaktan dışarılara açılmayı, kendini dayatan olumsuz koşulları aşabilmek amacıyla kendi öznelliğinden nesnelliğe uzanmayı ve ölümün, yokolmanın yerine insan yaşamını geçirebilmek amacıyla yeni bir düzenleme olanağını keşfetmeye yöneltir. İnsan yaşamı ve kültürü denildiğinde, şimdi olduğu gibi tarih boyunca da çok çeşitli, birbirinden farklı açılımlarda gerçekleşen bir çoğullukla karşılaşıyoruz: "Tekdüze yalın bir gerçekliği yok biz insanların. Alabildiğine *çeşitli* yönlerden, birbirinden değişik yanlarımızla bir *çokluklar bütünüyüz. Karmaşık* bir birliğiz; *birlikli* bir karmaşayız. Her varlıksal aşamamızla, kat kat, boğum boğum, oylum oylum *içiçe bir dolanıklık evreniyiz* biz insanlar" (s.210) Böyle olunca da, "birbirine benzer durumlarda bile, bazan iki kişiden biri, özdeş izlenimi

uyandıran iki yaşam gerçekliğinden birini, bunalım diye algılayıp nitelese bile, öteki, bambaşka bir nitelemede bulunabilir. Bunalım, *yaşayana göre* bunalım olarak belirdiği için, sözü edilen iki kişi arasında herhangi bir çelişme, ya da tutarsızlık olduğunu söylemek yanlıştır. Benim yaşadığım bunalım, başka birinin dikkatini çekmeyebilir. Başkasını kapıp götüren bir bunalım, benim bilincime değmeden geçebilir." (s.207)

İnsan, hem doğal, hem de toplumsal-kültürel bir varlık olduğundan ve yine gözardı edilmez bir biçimde bilinçli bir algılamayı gerçekleştirebilen bireysel, öznel bir tekillik olduğundan, bunalımla olan ilişkilerini de içinde bulunduğu bu varolma koşullarına yönelik bir bilinçlenmeyle düzenlediğin-

de, bunalımların içinden çıkış yollarını bulmaya doğru gider. "Bu bağlamda üç önemli soru var; o üç soru şu:" diyor ve devam ediyor Uygur;

"1. Bunalım açısından: doğayla ne tür bağlar kurmalıyız?

2. Bunalım açısından: toplum ve kültürü nasıl düzenlemeliyiz?

3. Bunalım açısından: kendimiz için ne yapabiliriz?" (s. 222.)

Bu üç sorunun hepsinin ortak olan başlıca özellikleri, onların, *bunalım açısından sorulmuş*, dolayısıyla *insana* ve *kültüre* ilişkin sorular olmasının yanı sıra, *kendimizden sorduğumuz*, böyle olmakla birlikte yalnız bize ait olmayıp *herkesin sorusu* olarak ortaya çıkan, gerçeklikte olanı değil de *olması*

gerekeni araştıran ve "ne zaman nerde kim yanıtlarsa yanıtlasın, *tam olarak doyasıya yanıtlanamayacak* sorular"(s.224) diye belirleyen Uygur, bu soruların birer soru olarak ortaya çıkabilmesi ve yetesiye olmasa da, insan yaşamını ve yaratıcılığını birçok yönde zenginleştirip geliştirecek yanıtlara ulaşabilmesi için, insanın sorulaştıran ve yanıt arayan bilinçli yönünü güçlendirmesi gerektiği üzerinde ısrarla duruyor. "İnsan, kendine yaraşan yaşam ile düşünmeyi gerçekleştirmedikçe, amacı, aracı, nedeni, dürtüsü ne olursa olsun, güdük kalır yaşama ile düşünme. Kişiden kişiye, toplumdan topluma, çağdan çağa değişse de, insana yaraşan ölçülerde yaşayıp düşünmek, bunalımla elden geldiğince kapsamlı hesaplaşmaya götürür; kaçınılmazlıkla bu böyle: Düzeyi, durumu ne denli değişiklikler gösterirse göstersin, kültür'süz bir insan varlığı tasarlanamaz; kültür ortamı, bir deyime doğallıkla, yaşayıp düşünme ortamı insanın. Kültürse, bilinçli yaşamayı gerektirir; bilinçli yaşama da ergeç bunalım bilincini." (s.9)

İnsanın, içinde bulunduğu gerek doğal gerek toplumsal-bireysel ilişkilerden kaynaklanan ve bütün insanlığa özgü olan bunalımlarla dolu bir tarihi olduğunu, kendi yakın tarihimize şöyle bir baktığımızda, açıklıkla görebiliyoruz: Dile, söze, konuşmaya, yazıya değer vererek okumuş yazmış, düşüncelerinde belli değerlendirmeler oluşturmuş ve bunları kendince dile getirmiş insanların, yani, yazarların, çizerlerin, şairlerin, düşünürlerin, gazetecilerin, öğretim üyelerinin, öğretmenlerin, kısaca bir toplumun aydınlarının, bir yandan adı bilinmeyen cinayetlerde kurban edilmesi, diğer yandan hapishanelerde *affedilmezcesine* çürütülmesi; binlerce insanı, hayvanı, ağacı, ekili dikili tarlayı, oturulan evleri, okulları, işleyen fabrikaları doğal afetlerde kaybetme; toplumu yönetenlerin bireysel çıkarlarından kaynaklanan toplumsal, kültürel, ekonomik çöküş ve bunun getirdiği hem maddi hem manevi yıkım, umutsuzluk, hayalkırıklığı... Kendi toplumumuzun bunalımla olan ilişkisine şöyle yöneliyor Uygur: "Tek tek insanlar, kurumlar, kültür çevreleri gibi devletler de yaşayıp aştıkları bunalımlara orantılı olarak güçlerini artırırlar. Ülke tarihçilerinin hiçbir zaman gözden yitirmemesi gereken değerlendirme ölçeği bu olmalı.

Bu bakımdan ne durumda Türkiye Cumhuriyeti? Kuruluş temellerinin, Atatürk ile halkın üstesinden gelmeyi başardığı bunalımlarla yoğrulmuş olduğu kesin. Sonraki dönemler, peki? Bu konu ne denli incelense yeridir. Bir vatandaşı olduğum bu devlete ilişkin birkaç şey saptayabilirim bu bağlamda:

Bunalımlara hakettiği değer ve önem verilmiyor.
Bunalımdan sözedenlere, hor gözle bakılıyor." (s.362)

Bunların sonucunda, içinde yaşadığımız dönemin "kriz-bunalım dönemi" diye adlandırılmasını, bunalımın açıkça görülüp dile getirilmesi onunla başa çıkabilmenin zorunlu bir aşaması olduğundan, umut verici diye görebiliriz. Ancak, çok-boyutlu olan bu krizin, yalnız ekonomik boyutunun doğrudan yaşanması gibi, dile de doğrudan yalnız bu yönde dökülmesi, bunalımı sağlamlıkla çözmeye olanak tanımaz. Gerçi okuyup yazmaya, düşünmeye, düşünceyi dile getirmeye verilen önem ve değerin son derece düşük olduğu ülkemizde, bunalımın, doğal gereksinimlerin sıkıntısı boy gösterdiğinde açıklıkla kavranmasında şaşılacak birşey de yok; yine de, örneğin benim için ve benimle aynı toplumsal konumda olan daha birçok kişi için, yalnız bugünün değil, kim bilir kaç onyılın çözülmez krizi olmayı sürdüren ekonomik krizi, ne kadar önemli boyuta ulaşmış olursa olsun, bugün varolan tek krizmiş gibi görmek ve göstermek, yaşam, kültür gibi çok-katmanlı bir gerçekliği olan bunalımı tek bir yönden dile getirmek, onu çözmekten çok derinleştirmeye varır. Bunalım ne kadar çok yönden görülüp gösterilirse, üstesinden de o kadar gelinebilir. Her ne kadar dil, yaşanan gerçekliği, yalnız belli yönlerden, sınırlı bir biçimde gözler önüne serse de, susup kalmaktansa, sorunları açık, aydınlık bir biçimde dile dökmek, Nermi Uygur için, çözüme ulaştıran yolun başında bulunuyor: "Başkaları için başka olabilir, benim için susmakla iş bitmiyor. Gittikçe dillenmeye yöneliyor bunalım. [..] Yaşadığımın yanında derme-çatma da kalsa, yüzeylerde de oyalansa, içten gelen bir basınçla konuşmak zorundayım. Şimdiden sezmiyor değilim: bunalım diye yazdıklarım, bunalım diye yaşadıklarımı, gereğince yansıtmayacak. Büyük bir olasılıkla bu böyle. Gene de söyleyebileceklerimi söyleyeceğim." (s.17)

Bunalımı dile getirmek, bunalımı alt edebilmek için gerekli bir adımsa da, yapılması gereken tek şey değildir elbette. İnsanın doğaya, topluma ve kendisine duyabileceği *sorumluluk bilincinin*, eylem alanına yansımasıyla bunalımlarla hesaplaşmada temel önem taşıdığını söyleyen Uygur, insan yaşamını biçimlendiren toplum yönetiminin sorumluluğuna ilişkin olarak da şunları söylüyor: "Tüm birey-toplum-yönetim-devlet-kültür ortamında, bunalımın, sonuçta en olumlu biçimde karşılanıp özümsenebilmesi için, çeşitli örgütlenmeleriyle toplum yönetiminin: insana *değer* veren bir *akıl* yönetimi olması gerekir.

İnsana değer veren yönetim, *bunalım karşısında duyarlıdır*. İyi yönetim: türü, görünümü, kuşatımı ne olursa olsun, bunalıma, fazladan bir 'iş' gözüyle bakmaz; uyduruk ve yüzeysel bir ilgiyle geçiştirilecek önemsiz bir insan ya da toplum 'olayı' gözüyle bakmaz. Tam tersine: bunalımda hizmeti başödev, bunalımla gelen acıları dindirmeyi asıl görev diye anlayıp vargücüyle gerekeni yapmaya yönelir... Bu da yasası yönetmeliği, bütçesi uzmanı, polisi askeri, eğitimi adaleti, sağlığı bayındırıyla devletin, insan değerine saygıyla eğilen bir kurum olarak düzenlenmesi demektir." (s.236-237) Uygur'un, *insana değer veren akıl yönetimi* diye altını çizdiği belirleme şu sözlerle daha da belirginleşiyor: "Tarihsel uzay-zaman boyutlarınca ülkeden ülkeye çeşit çeşit görünümlere de bürünse: toplumdaki yönetim uygulamalarından öğrenen, araştırma ve eleştiriye açık, durmadan kendini yenileyen nesnelleşmiş akıldır bu akıl. [..] insana akıllıca değer veren devlet yönetiminin, bunalım bakımından, *üç açmazdan sakınması* gerekir: Şöyle ki devlet yönetimi: iyi diye nitelediği mutluluk yönergelerini, halka buyurmaktan; üstün diye nitelediği bazı halk kesimlerinin hakkını, zorla korumaktan; herşeyden değerli

saydığı kendi çıkarlarını şiddet kullanarak savunmaktan kaçınmalıdır. [..] Yönetimden beklenebilecek en yerinde girişim, herkesi kendi mutluluk biçimlerini belirlemede özgür bırakmak; bunu yaparken de hiçbir kişisel mutluluğun vazgeçemeyeceği doğa, beden, kültür ve sağlığa ilişkin ana gereksinimleri, iyiye ve akla yaraşır güvencelerle gerçekleştirmektir."(s. 237-238) [5]

Bunalıma ilişkin bilinç, bunalım karşısında, nerdeyse dolaysız, kendiliğinden içine düştüğümüz ve uzun sürdüğünde felç edici bir karamsarlığa yol açan iç sıkıntısını aşma yönünde vazgeçilmez bir tutamak olarak belirir. Bunalım ortamında bezginleşerek donup kalmanın yanı sıra, yeni koşullarla baş edememe sonucundaki boşvericilik ya da kayıtsızlık kadar, bunalımı görmezden gelen umursamazlık ya da değişimi kabullenmemek, değişime direnmek de bunalım artıran, içinde bulunduğumuz tedirgin edici koşulları çözümsüzlüğe doğru ilerleten başlıca çıkmazlardır. Bilinç ise, bizi bu çıkmazlardan kurtaran en değerli dayaklarımızdan biri. Bu bakımdan, Nermi Uygur'un kendi yaşadığı çeşit çeşit bunalımın içinde, kendine dönük gerçekleştirdiği çözümleme, hepimiz için geçerli bir nitelik taşıyor: "Bunalımlı durumumu anlayıp algılamadan yapamam. Bunun için herşeyin başı bu. Anlayıp algılamaksa, neyin ne olduğunu açık-seçik görme yetime, özellikle saptayıp niteleme yetime bağlı. Bu yetiyi oluşturan biricik kaynaksa *dil*. [..] Bir ölüm-dirim dönemi yaşadığım kesin; bu nedenle, durumumu elden geldiğince aydınlık ve güvenli bir biçimde kavramam gerektiğine inanıyorum. Kendi kendime bir yardımım dokunacaksa (keşke dokunsa), bunun ancak sağlam bir durum-algılamasına yaslanabileceği kanısındayım. İşte bundan, durumumla ilgili dilegetirmelere ne denli özen gösterebilirsem göstereyim, diyorum." (s.90)

Bunalımların üstesinden gelebilmenin bir diğer önemli koşulu da, Nermi Uygur'un *değişmeyi evetleme* diye adlandırdığı tutumla gerçekleşiyor. Değişmeyi "insanın, kendi hayal kurma, duyumlama, tasarlama yetileriyle *kendini de* değiştirmesi; çevresine, tüm evrene, algılama, düşünme, aydınlatma tutum ve becerilerinde yeni yeni biçemler denemesi, diye *olabildiğince geniş* yorum"(s.262-263)layan Uygur, değişmeyi evetlemenin, insanı "donup kalan yapıp etmelerin boyunduruğundan kurtardığını; gerçekçi ve çağdaş kıldığını; kültürü yenileyip, gençleştirdiğini"(s.263-264) belirttikten sonra şöyle toparlıyor: "Değişmektir yaşamın öbür adı. Bunalımdan kaçmak için değişmekten elçeken, korkunç bunalımlardan yakayı kurtaramaz. İnsanın yapısına uyan akla uymakla kalmayan, aynı zamanda insana *yakı-*

şan bir temel davranış varsa, o da insanın değişmeyi evetlemesidir." (s.266)

Bunalıma ilişkin akıl yürütmenin, bunalım-yaşam arasındaki içten ilgi dolayısıyla bir yandan, henüz gerçekleşmemiş de olsa bir *bunalım bilimi* doğrultusunda, öte yandan da yaşama felsefesinde kendini gösterebileceğini belirten Uygur, ilkçağlardan beri onarıcı, yapıcı, iyileştirici yönüne vurgu yapılmış olan yaşama felsefesinin önemine şöyle dikkat çekiyor: "...belli sınırlar içinde kalsa bile, yaşama felsefesi pekçok değerli şeyler sağlayabilir bunalımlı insana: İnsan yaşamına ilişkin temel acıya *direnç*; evrene geniş bakışın oluşturduğu *hoşgörü*; insan değerine inanmanın oluşturduğu *gerçekçi ve gözüpek varoluş*; doğal, kişisel, toplumsal sağduyu ve *dayanışmanın oluşturduğu güç ve özsaygısı* - bunalım ortamında ne eşsiz değerler bunlar. Birkaçına şöyle bir gözatmak bile, bunalım-felsefesinin ne denli vazgeçilmez bir kaynak olduğunu belgelemeye yeter kanısındayım." (s.247)

Kendi yaşamından insan yaşamına ulaşan, kendi tekil, öznel varlığından yola çıkarak insanlığın temel koşullarını ve durumlarını çeşitli yönlerden kavrayıp, aydınlatmaya çalışan Uygur'un, yirmiyi aşkın kitabından her biri kültür dünyamızın temel taşlarından birini oluşturuyor. Bununla birlikte, eğitim-öğretim programlarımızda, bu yapıtların ne kadarı, nasıl yer alıyor diye baktığımızda da belli bir bunalımla yüz yüze geliyoruz. Nermi Uygur'un bir ilkokul öğrencisinin de okumaktan zevk alacağı, anlamakta güçlük çekmeyeceği durulukta yazılmış sayfaları; içinde yer aldığımız dünyayı kültür bakımından oluşturan belli başlı değerlere, düşüncelere, düşünürlere, yazarlara, ozanlara, sanatçılara ilişkin çözümleme ve saptamaları; mantıksal, kavramsal dokusu yoğun yazılarından şiirlere, anıdan sorulu yanıtlı konuşmalara, yaşamöyküsünden itiraflara kadar edebiyat çeşitlerinin hemen hepsinin örneğini bulabileceğimiz metinleri, ilköğretimden başlayarak ders programlarında yer alabilmiş olsaydı ya da, hiç olmazsa, üniversitelerin Felsefe bölümlerinde, yani Nermi Uygur'un elli yılı aşkın bir süredir emek verdiği alanda, temel kaynak diye gösterilen kitaplarının yeniden basımını iki yılı aşkın bir süredir beklemeseydik, kuşkusuz, içinde yaşadığımız bunalımların bir kısmını hiç yaşamaz, yaşadıklarımızın üstesinden de daha çabuk gelirdik.

Elbette bütün bunlar, yalnız Nermi Uygur için değil, kültür alanında emek vermiş olan bütün insanlar için geçerli. Bunalımları gidermenin, so-

runları çözmenin en sağlam yolunun dile getirmede, akılla işlemede, bilinçle aydınlatmada olduğunu görüp gösteren bütün düşünürler, varlığı bunalımla örülmüş insanlara yol gösteren değerli rehberlerdir.

Notlar

1 Nermi Uygur, *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, YKY, İstanbul 1997, s.10. Metinde parantez içinde yer alan sayfa numaraları bu kitaba yapılan göndermelerdir.

2 Temel alınan baskıda "o belli kültürde köksalan görünür görünmez belirlenimlerin kesişmesi durumundaki bir birey olarak" sözleri yer almadığından, bu alıntı için kitabın ilk baskısına (Ara yayınları, 1989) başvurulmuştur.

3 J.P. Sartre; *Varoluşçuluk bir İnsancılıktır*, Yazko, 1981, çev. Asım Bezirci, s.64.

4 "Farkına varılmaması..." olarak geçen alıntı için kitabın ilk baskısına başvurulmuştur.

5 "mutluluk yönergelerini, halka buyurmaktan; üstün diye nitelediği" olarak geçen alıntı için kitabın ilk baskısına başvurulmuştur.

"Eylemsizlikten eyleme geçişin aralığı yalnızca krizin değil düşünmenin de gerçekleştiği zamansal aralıktır. Kriz böylelikle, hem belirli türden bir yargının oluşturulamadığı hem de eylemin gerçekleştirilemediği durumda söz konusudur."

Bedenin Krizi

JEAN THUILLIER

Şiddetli Bir Alkolizm Krizinde Yapılması Gerekenler

Bir alkoliğin ajitasyonu, olmadık şeyler uydurması ve saçmalamaları, bir ajitasyon durumu söz konusuymuş gibi tedavi edilebilir. Ne var ki, bu belirtilere bulantı, kusma, çırpınma krizi, halüsinasyon görme, hayvan görme (zoopsi) gibi durumlarla birlikte *delirium tremens*'in ön belirtileri de eklenmişse, aşırı su kaybı ve ateş söz konusu ise, hastanın acil olarak hastaneye kaldırılması gerekir. Hasta, halüsinasyonları azaltmak amacıyla sakin ve aydınlık bir odada izole edilmeli, eli ayağı bağlanmamalı, minimum ölçüde yatıştırıcı ile sakinleştirilmeli, tedavi, vitamin terapisi ile su kaybını gidermeyi temel almalıdır. Çoğu zaman, *delirium*'un iyileştirilmesinden sonra 'intoksikasyon giderici' bir tedaviye başlanabilir.

Bunalım ve Panik Krizi

İşte sıkıntılı bir kişilik sergileyen, kendini birdenbire katlanılmaz, belirsiz bir bekleyiş, nedensiz bir korku, tam olarak tanımlanmamış belirsiz bir tehlike duygusuna kaptırmış bir hasta.

Bu duygu yavaş yavaş bu kişinin tüm benliğini saracak, bu duruma aynı zamanda fiziksel bir baskı duyusu da eklenecektir. Amerikan hastalıkbilimi (nosografi), bu konuda on sekiz belirti sıralıyor ve bunlardan –herkesçe gözlenebilecek ölçüde belirgin olan– altısının, bunalım ya da panik atak tanısı koyabilmek için gerekli olduğunu belirtiyor. Panik atak ya da şiddetli bunalım krizi kimi zaman spasmofili ile karıştırılır. Ne olursa olsun bu kesinleş-

tirme kaygısı, kesin tanı koymanın gereksiz birçok belirtiyi değerlendirmekten kaçınmaya ne ölçüde yardımcı olduğunu bir kez daha gösteriyor.

Bunalım krizi ve panik krizi, ilaçla ya da psikolojik olarak uygulanacak doğru tedavi ile çok kısa sürede yatıştırılabilir. Bununla birlikte, belirtiler süreklilik gösterecek olursa, genel anksiyete adı verilen kronik tedavi biçimi uygulanabilir, buysa kimi zaman hastanın hastaneye yatırılmasını gerektirebilir.

İsteri Krizi

1884 yılında nörolog C.E. Lasegue şu kehanette bulunur : "İsterinin tanımı şimdiye kadar yapılamamıştır ve asla yapılamayacaktır." S. Freud, "unutkanlıklardan", bellek bozukluklarından, isteri hastasından ve hipnoz altındaki hastadan yola çıkarak cinsel etiolojiyi yeniden gündeme getirdi ve bilinçaltını keşfetti.

Eski Mısır metinlerinde (İ.Ö. 20. yüzyıl), isteri belirtileri gösteren benzeri bozukluklardan söz edilir ve bunlar uterusun yer değiştirmesine bağlanır (sözcüğün etimolojisi buradan kaynaklanmaktadır). Hippokrates bu kuramı yeniden ele alır ve uterusun yer değiştirmesini, cinsel ilişkide bulunmamaya bağlar. Bununla birlikte isteri henüz "doğal tıp" adı verilen tıp alanı içinde kalmaktadır. Buna karşılık Ortaçağ'da ve Rönesans'a kadar isteri mistik coşkuyla ilişkilendirilir. İsteri böylece tıp alanından çıkıp din alanına girmiş olur. Kolektif hareketler, isteriyle ilişkilendirilen "bulaşma", "cinlenme" kavramlarıyla, cinleri, büyücülüğü çağrıştırır ve odun ateşinde yakılma cezasını getirir.

16. yüzyıldan itibaren hekimler tanrıbilimcilerden ayrılır. "Cinler" uzaklaşır, onların yerini imgelem kavramları alır: Paracelsus isterinin klinik belirtilerini betimler ve "yutturmaca"ların ve "benzetme"lerin altını çizer. Hastalığın kendisini yakalamak için, yol açtığı kötülük gözardı edilir.

1859'da Paul Briquet, *İsterinin Klinik Durumu ve Tedavisi* adlı incelemesinde, cinsel yoksunlukların rolüne karşı çıkar, buna karşın hastalığın ortaya çıkmasına "elverişli" alanlarla ilgili heyecanların altını çizer. İşin içine sosyolojik olayları katar (yıldızların hareketi, adet kanamaları...). Erkeklere özgü isteri kavramını kabul eder. Bu çalışma bir dönüm noktası oluşturur, Amerikalı araştırmacılar bugün bile incelemelerinde "Briquet sendromu" deyimini kullanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında ortaya konan bilimsel kuramlara "kalıtım" dogması ile frengi korkusunun getirdiği töreler egemendir. Ünlü nörolog J.M. Charcot, "anatomik-klinik" ilkesine (yani ölümden sonra lezyonların bedende gözlenen anatomik yerlerinin özenle incelenme-

sine) sadık kalmakla birlikte, yeni bir "nevroz" kavramı geliştirerek isteriye nöroloji çerçevesi içinde kesin bir statü saptadı. Charcot, isterinin travmatik kökenini yeniden gündeme getirdi. Yaşamının sonuna doğru erkek isterisi olgusunu kabul etti. Widlocher'in altını çizdiği gibi, "isteri konusunda bir Charcot kuramı yoktur, buna karşın zaman içinde gelişme gösteren bir konular bütünü vardır... özellikle 1882 ile 1887 arasında"; bunu birçok yaşamöyküsü yazarı unutur gözükür. P. Janet ve S. Freud da bu konuda "usta"ya borçlu olduklarını belirtmişlerdir. Charcot, isterinin ilk psikolojik kuramını tasarlamıştır. Ne var ki isterinin tarihi, hipnozun tarihiyle kesişir: Charcot, deneysel isteri yaratmak ve isterinin mekanizmalarını, cinsellik olgusunun bütünüyle dışında kalarak incelemek için hipnozdan yararlandı.

Charcot'nun öğrencisi olan, filozof ve hekim P. Janet, *Psikolojik Otomatizm* adlı tezinde isteri (ve hipnoz) olaylarını inceledi. Onun görüşüne göre isteri, bilinç alanının daralmasına bağlı bir hastalıktı, buna bir de kişilik "bölünmesi" ekleniyordu; bu terimi sonradan kişilik "parçalanması" olarak değiştirdi. Onun klinik gözlem bakımından zengin, çok ilginç çalışmaları her zaman ikinci planda kaldı; bu çalışmaları gölgede bırakan, S. Freud'un çalışmaları ve bilinçaltının keşfi, ayrıca cinsellik kuramı oldu.

S. Freud 1885'te Paris'te "usta"nın yanında dört ay kaldı; orada, Charcot'nun elde ettiği olağanüstü sonuçlarla ilgilendi. Aynı zamanda Nancy'de Bernheim'ı ziyaret etti. Viyana'ya dönüşünde, hipnoz konusuna fazla sıcak bakmadı: günlük pratik içinde hipnoz uygulanabilecek çok az hasta bulunabiliyordu; ayrıca katarsisin ve karşı-telkinin, tedavi tekniği olarak yanıltıcı olduğu ortaya çıkmıştı. Meslektaşı J. Breuer'le birlikte 1895'te *İsteri Üzerine İncelemeler*'i yayımladı. S. Freud, daha sonra kaleme aldığı bir yazısında şunları söyleyecekti: "Telkin tekniğinden, onunla birlikte de hipnozdan çok kısa sürede vazgeçtim, çünkü, telkinin etkilerinin, kesin bir iyileşme sağlamak bakımından yeterince kesin ve sürekli olduğu konusunda umudum yoktu. Ciddi vakaların hepsinde, hastalara uygulanan telkinin, sonunda sıfıra indirgendiğini ve aynı bozukluğun ya da bir başka bozukluğun ortaya çıktığını gördüm."

Ne var ki S. Freud, hipnoz deneyimlerinden, psikanalizin anahtarlarını elde edecekti:

– İsteri hastasının, "unuttuğu" travmatik olayları (katarsis sırasında) yeniden anımsayabileceğini anlıyor: dolayısıyla söz konusu olan, "unutma" değil, bunların bilinçaltı adı verilen psişik bir bölgeye itilmiş olmasıdır.

– Hekimi hipnoz uygulanan hastaya bağlayan çok özel ("sevgi") bağının aktarımlı bir bağ olduğunu ortaya koyuyor. Söz konusu sevgi, hekimin kişiliğine değil, hastanın duygusal yaşamına ait bir üçüncü kişiye gösterilen sevgidir.

– "Hipnoz" ile "telkin"i birbirinden ayırıyor. Telkinin hiçbir önemi yoktur, çünkü hastalık belirtilerine karşı savaşabilmenin en iyi yolu, bunların ortaya çıkmasına engel olmak değil, bilinçaltının dolambaçlı yollarında ilerleyerek bunların ortaya çıkış biçimlerini anlamaktır.

Sürekli olarak elde edilmesi zor olan "hipnoz durumu"na gelince, bundan, "özgür çağrışımlar" yöntemi lehine vazgeçiyor. Böylelikle psikanaliz ve uygulanan tedavinin işlemesini sağlayan önemli kurallar doğmuş oluyor.

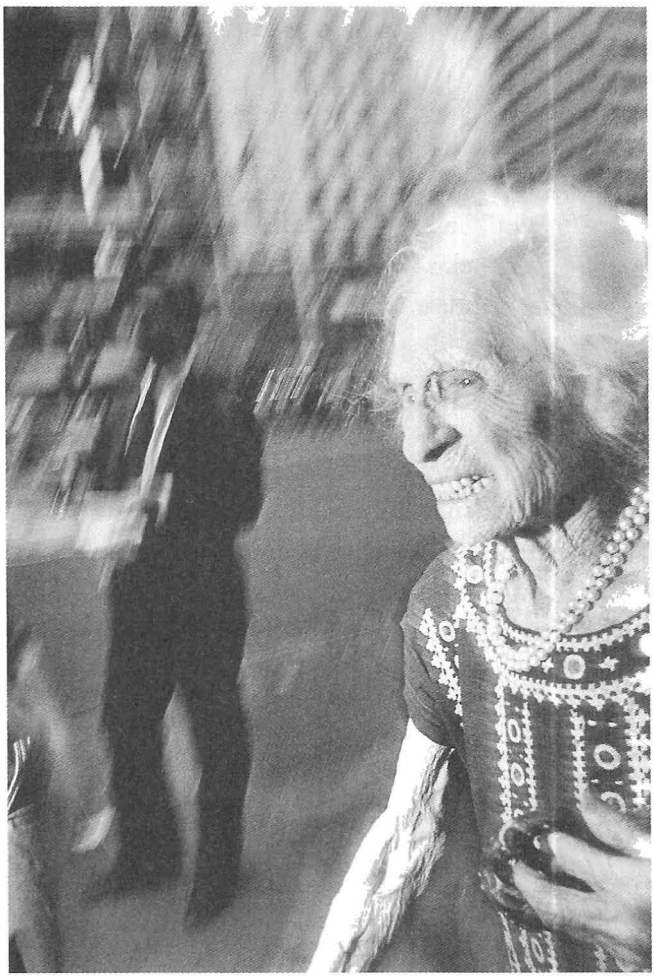
20. yüzyılda isterik nevrozlara, aynı zamanda hem psikiyatrik, hem psikanalitik perspektiften yaklaşıldı. Ne var ki bazı Amerikalı incelemeciler, *Tanısal ve İstatistik El Kitabı*'nda nevroz kavramına yer vermedi. İsteri böylelikle, değişim bozukluğu ile kişiliğin parçalanmasına yol açan bozukluklara bölünmüş oldu. Bu sonuncuların içine, farklı kişilikler gösterme, kişilik yitimi bozukluğu ve parçalanma bozukluğu girmektedir.

Şok Tedavileri

Psikolojiden yararlanmış olan Freud, bu bilim dalının günün birinde "kimya" ile birleşeceğini ileri sürüyordu. "Delinin saçı ağarmaz" deyişine karşın, birçok insan akıl hastanelerinin yüksek duvarları ardında, dudaklarında hiçbir gülümseme ya da gözlerinde anlamlı bir parıltı belirmeden yaşamını yavaş yavaş yitiriyordu. Bununla birlikte akıl hastalıklarında birçok ilaç kullanılıyordu. Anksiyete ya da melankoli afyonla ya da lavdanumla yatıştırılıyor; heyecan ve çarpıntı durumlarında bromürler ve kloral kullanılıyordu; ne var ki, bu ilaçların kullanım süresi, zehirlenme tehlikesi yüzünden fazla uzatılamıyor, ilaçla tedaviye zorunlu olarak son veriliyordu. Bu yüzden, hastalara ya deli gömleği giydiriliyor ya da yatıştırmak için sıcak su tedavisi, canlandırmak için de soğuk su tedavisi uygulanıyordu. Sürekli yinelenen tedavi başarısızlıkları karşısında ellerinin altındaki her yönteme başvuran psikiyatrların deneysel gözlemlerine dayanan az ya da çok spesifik tedaviler uygulanıyordu. Akıl hastanesi hekiminin, yaşadığı dönemde tıp biliminin eriştiği düzeyle bağdaşan en bilimsel girişimlerinin başarısızlığı karşısında, akıl yitiminin ve deliliğin, elindeki tedavi olanaklarını aştığını gözlemlemek zorunda kaldığında içine düştüğü yılgınlığı düşünmek gerekir. Bu

durumda, montajındaki hatayı ya da eskimiş parçayı bulup çıkaramadığı için, çalıştırmak amacıyla önündeki mekanizmaya tekme savuran onarımcının yaptığı gibi, psikayatrlar da şok tedavileri uygulamak zorunda kaldılar.

Elektroşok tedavisi, dünya üzerinde milyonlarca melankolik depresyon vakasının tedavi edilmesinde ve bazı psikoz türleri konusundaki bilgilerimizin ilerlemesinde hatırı sayılır iyileştirmeler sağlamıştır. Elektroşok bedeni nasıl etkilemektedir? Bu, uzun süre bir giz olarak kaldı, ne var ki bugün biyokimya alanında kaydedilen tüm ilerlemeler sayesinde konu giderek aydınlanmaya başlamıştır; biyokimya, beynimizdeki kimyasal maddelerin, özellikle de elektroşokun üretimini ve dağıtımını etkilediği nörotransmetörlerin temel rolünü öğrenmemizi sağlamıştır.

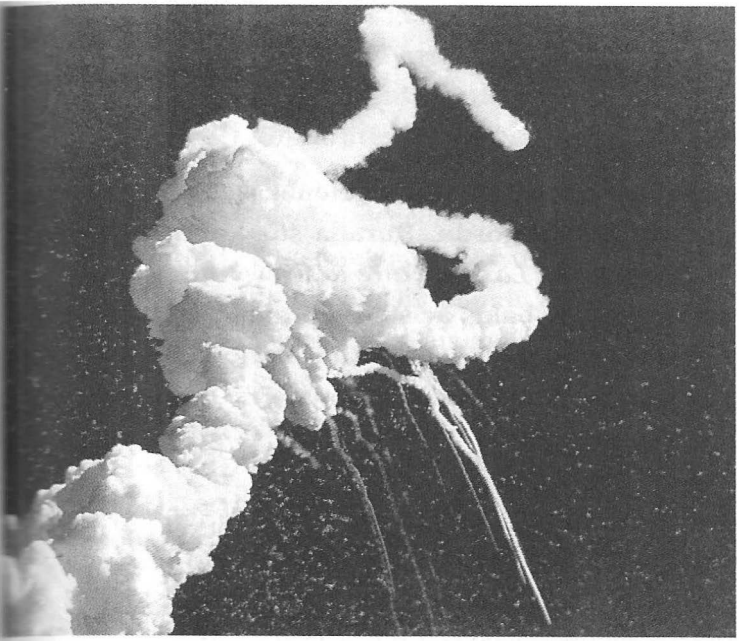

Elektroşokla sağlanan parlak sonuçlar, 1940'lı yıllarda bize bazı akıl hastalıklarının tedavisinin mümkün olduğunu göstermişti. İnsülin koması, kardiazolik krizler ya da elektriksel krizler özellikle yumuşak yöntemler değildi elbette, bu yüzden, beyin ameliyatlarının yapılmasında ve lobotomi adı verilen ilk psiko-cerrahi denemelerinin gerçekleştirilmesinde tereddüt edilmedi.

Lobotomi, tehlikeli bir ameliyat değildi, bu ameliyatlarda ölümle biten vakalar %1 oranını ender olarak aşıyordu, ne var ki gürültülü protestolara yol açtı. Ameliyat edilen hastalar, alınan sonuçlara göre üç kategori halinde sınıflandırılabilirdi. Ameliyat sonucu durumunda hiçbir değişiklik olmayan hastalar vardı, bunlar ameliyat öncesindeki zihinsel durumlarını koruyordu, bazı hastalar daha iyi duruma geliyordu, bazıları da iyileşiyordu; ve bunu özellikle belirtmek gerekiyor, çünkü lobotomiyi mahkûm etmek kolay olmakla birlikte, bu yöntemin bütünüyle başarısız olduğunu söylemek haksızlık olur; bunun kanıtı da söz konusu yöntemin bazı özel vakalarda bugün de kullanılmasıdır.

Öte yandan şunu da itiraf etmek gerekir ki, bazı hastalar ameliyat sonrası birer "tepkisiz hayalet" haline geliyordu ve bunlar lobotomi uygulanmasından sonra daha az acı çekmekle birlikte, bu kez de çevreleri rahatsız oluyordu. Anksiyete belki ortadan kalkmış oluyordu, gerginlikler de, ne var ki bu sonuç, hastanın bundan böyle her şeye ilgisiz kalması, irade yitimi, duygusal tepkinin çoğu kez düzey yitirmesi pahasına elde ediliyordu. Gerçekten de bu psiko-cerrahinin sakıncası, beyni geriye dönüşü olmayan bir değişime uğratması, önemli ya da önemsiz bir yara izi bırakmasıdır: önemsiz yara izlerinin kalması, kötülerinin varolmasını ortadan kaldırmaz. Söz konusu olan, bedenin işlev görmeyen, örneğin apandisit gibi, bir bölümünün kesilip alınması değil, insan varlığının önemli bir alanının, yani kişiliğinin değişikliğe uğratılmasıdır; bu her zaman gerçekleşmez ama gerçekleşme olasılığı büyüktür.

Fransızcadan çeviren: Aykut Derman

BİLİMİN KRİZİ

"Bilim Kendi Krizleri Aracılığıyla İlerler"

RENÉ THOM*

Felaket kuramının barındırdığı bazı düşünceler, geleneksel bilim ortamında zaman zaman güçlükle kabul gördü. Burada söz konusu olan sorun, özellikle Thomas S. Kuhn'un *La Structure des révolutions scientifiques* [1] başlıklı yapıtında genel bir bakış açısıyla ele aldığı, bilimin sosyolojik sorunudur; Kuhn bu yapıtında yeni düşüncelerin eğitime girmesinin ne kadar güç olduğunu gösteriyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Kuhn'un kitabını çok beğeniyorum. Paradigma düşüncesi çok doğru bir düşünce.[2] Bir paradigma uzun süre yaşar, etkinliğini yitirdikten sonra da yaşamaya devam eder, özellikle sosyolojik nedenlerle. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Kuhn'un düşünceleri, rahatlıkla felaketçi bir taslağa dahil edilebilir. Bu belki de biraz cesur bir yaklaşım ama temel mekanizmaların yeterince yakın olduğunu düşünüyorum. Bir paradigmanın eylemsizliği, Kuhn'un dediği gibi, kendini bu paradigmanın içindeki "bozyap"ların [3] çözülmesine adayarak çalışan araştırmacıların uzağı görememelerinden kaynaklanır. Bir "bozyap"ı çözmeye çalışırken, elbette ki üzerinde çalışılan bulmaca dışında herhangi bir şeyin gerçekleşebileceği düşünülemez; işte bu nedenle bir paradigma, her an *dışarının* tehditi altındadır ve *içerde* çalışan araştırmacılar bunun farkında olmayabilirler. Devrim öncesi dönemlerde

René Thom'un *Paraboles et Catastrophes* (Flammarion, Champs, 1983) adlı kitabından alınmıştır. Bu kitap, Thom'un, Guilio Giorello ve Simona Morini ile matematik, bilimler ve felsefe hakkında yaptığı söyleşilerden oluşmaktadır.

politikada yaşananlara benzer bir durum bu. Rejimlerin zor duruma gelmelerinin genel nedeni, yöneticilerin, kendilerini tehdit eden tehlikelerin farkında olmamalarıdır. Gerçeklikten kopuk, kapalı bir evrende yaşıyorlardır ve bir grubun ya da karizmatik bir şefin öncülük etmesiyle devrim patlak verir. Şef, düşüncelerin dayanaklarını yaşama geçirmeyi başarırsa, eski paradigmanın karşıtı olarak belirlenen bir karşı-öğreti, bir karşı-paradigma kurulur. Devrim öncesi dönemlerde, düşünceler başlangıçta genellikle biraz ütopiktir; etkili bir güçleri olmasa da zihinleri harekete geçirirler.

Bununla birlikte organizasyonun başlarında belirginleşen bu düşünceler, hızla çekici bir güce dönüşür ve başkaldırıyı beraberinde getiren karşıtlığın merkezi olur. Ayrıca bir devrim, yöneticilerin kendilerinin de eski paradigmanın geçerliğini yitirdiğine inanmalarıyla gerçekleşir. Bazı devrim hareketlerinin tarihsel incelemeleri, pek çok durumda, hükümetin uygun zamanda askeri güç kullanmasıyla devrimi daha doğum anında ezebildiğini gösteriyor. Ama genellikle şefler, şüpheye teslim olmuşlardır ve gerekli kararlılığı göstererek güce başvurmayı bilmezler ya da istemezler. Böylece dağılırlar. Aynı şey belki bilimin evrimi için de geçerlidir; belirli bir noktada, eski paradigmanın savunucuları şüpheye teslim olurlar, böylece yeni bir paradigmanın önü açılır...

"Politik" devrimle "bilimsel" devrim arasında yüzeysel bir benzerlikten öte bir bağlantı yok mu?

Galiba, her iki durumun da temel ögesi, zaten Kuhn'un da belirttiği gibi, politik toplumda ve bilim toplumunda yaşanan "kriz". "Felaket" terimi gibi "kriz" terimi de rejimdeki nitel değişimi belirtmiyor mu?

Her şeyden önce ikisinin arasında temel bir fark var. Terimin en geniş anlamıyla "felaket", oldukça görünür bir olaydır, gözlemlenebilir bir kopukluktur... Krizse gizli, sinsi olabilir. Genellikle bir düzenleme sürecindeki (nitel değil ama) nicel bir karışıklığın ardında belirir; örneğin enflasyona bağlı bir ekonomik kriz düşünelim...

Hatta bilimsel toplumdaki "krizler" bile, Kuhn paradigmalarının krizleri bile gereğinden fazla gizli olabiliyor...

Evet, burada da kriz ve felaket arasında çok belirgin bir bağlantı var. Kriz, genellikle, kendisinden sonra gelen ya da kendisinin neden olduğu felaketin habercisi oluyor. Bunlar fizik ve kimya için oldukça alışıldık durum-

lar, hal dönüşümleri olayını düşünmek yeterli. Bununla birlikte toplumda devingen yerel biçimleriyle dikkat çeken durumlar da görünür, tam da büyük değişikliklerin hazırlandığı aşamada...

Yine de daha ileri bir niteleme gerekli. Kesin bir "kriz" tanımını biçimsel düzeyde aramak zorunluluğu yok; ayrıca krizi sadece bir felaket habercisi durumuna indirgemek de yersizlik olur. Buna karşın krizi başka bir düzeyde tanımlamak gerek, öznellik düzeyinde.

Mekanik, fiziksel ve benzeri sistemlerin "kritik noktaları" vardır ama özgün "krizleri" yoktur. Krizler *büyük ölçüde öznel* özellik taşır. Toparlayacak olursak, düzenleme mekanizmalarının –görünürde nedensizce– zayıflamasıyla belirginleşen durumunu, kendi varlığına karşı bir tehdit olarak gören "her özne", "kriz" içindedir... Bunun için ekonomik krizlere bakmak yeterli; "kriz durumlarının" ekonomi alanında çalışanlar üzerindeki psikolojik etkileri engellenebilseydi, bu krizlerden geriye ne kalırdı ki.

Ama bu öznel bileşeninden dolayı kriz kavramı, dinamiğin kavramsal çerçevesinin dışına çıkar; bu sadece insan psikolojisiyle ilgili olduğu anlamına gelmez. Bence en uygun bağlam biyoloji. Aslında hayvanlarda karşılaşılan tam gelişmemiş öznellik göz önünde bulundurulduğunda *kriz içindeki hayvan organizmasından* bahsedilebilir... Ego, hayvanlarda kendini kalıcı olarak göstermez, yani herhangi bir dış "nesneyi" harekete geçiren düzenleyici büyük bir refleks devreye soktuğu her defasında bir bakıma *de novo* kurar kendisini; örneğin avcı/av mekanizmasını düşünelim. Ya öznenin elinden "normalde" alışık olduğu bir nesnenin alındığı ya da içlerinden bir seçim yapması gereken pek çok nesnenin sunulduğu *anlaşılmaz* durumlar söz konusu. İlk durumda bir özne olarak insanı tedirginliğe ve halüsinasyona sürükleyen bir "duyumsal yoksun bırakma" söz konusudur. İkinci tipin paradigmasal bir örneği, ünlü *Buridan eşeği*dir. [4]

Başka bir örnek de yılana hayran olan kuştur. Bu örnekte yılan biçiminin kuşun gözünde tipik solucan biçimini, yani avını canlandırdığı düşünülebilir. Ama yılanın boyu, onu bir hayduta dönüştürür ve bunun sonucunda kuşun "düşünme yetisi felce uğrar"

Ama krizin nedenlerini ortadan kaldırmak hangi noktadan sonra krizi çözmekte yardımcı olabilir?

Bahsettiğim durumların tümünde, öznenin başına gelen krizin nedeni, "normal" nesnesinin, ortamdaki karışıklıklar yüzünden ya eksik olması ya

da bir anlaşılmazlık taşımasıdır (ya hiç yoktur ya da fazladır vs.) Bu koşulda krizi çözmek, öznenin, karşısında ne yapacağını bildiği (örneğin yakalayabileceği) kendi "doğal" nesnesini seçmektir; krizlerin bu gerileme mekanizmalarında, kimi zaman sıkıntısının asıl nedenini kavrayamayan özne, karşısında ne yapacağını bildiği sahte bir nesne kurar kafasında, bunun sonucu olarak da mevcut krizin (sadece) psikolojik görünümleri geride bırakılır. Hem biyolojide hem de sosyolojide bu tür yalancı-çözümlerle çok karşılaşılır. Sadece, kriz içindeki sosyal toplumun sık sık öne çıkardığı *günah keçilerini* düşünmek bile yeterli (Nazi rejiminin neden olduğu zulümler ve savaşlar buna tipik bir örnektir). Bununla birlikte yalancı-çözümlerin yerel boyutta çok etkili oldukları da gözardı edilemez ama bu yalancı-çözümleri belirli bir sınırın ötesine taşımakta ısrar etmek, belirli bir eşiği aşıncaya dek başarılı görünen ama sonrasında yıkıcılığı ortaya çıkan bir mekanizma doğurur...

Canlı bir varlığın düzenleme mekanizmalarında bir hata varsa bunu kesinlikle bir kriz izler. Bir hayvanın düzenleme şemasının yapısı incelendiğinde bu hataların, topolojik (ya da morfolojik) engellerden kaynaklandıkları ölçüde kaçınılmaz oldukları görülür. Yani hayvan, duyu organlarını kullanarak kendisini çevreleyen ortamın bütününü sürekli olarak gözleyemez – örneğin derisinin tüm yüzeyi gözlerle kaplı olamaz! Kafasında canlandırdığı dış dünya görünümünde elbette eksiklikler ve kusurlar vardır; bir düşmanın bu eksikliği kendi çıkarı için kullanması durumunda kriz patlak verir. Sonuç olarak "normal" gelişimin kendisi de, normal olarak aşılan krizlere yol açan "belirsiz" aşamalar içerir... Yani kriz kaçınılmazdır ve genellikle yararlıdır; öznenin kendi sınırlarının bilincine varmasını sağlayabilir ve ona uygun zamanı bekleyeceği ve kendi "ortamına" daha iyi uyum sağlayacağı bir "stratejik geri çekilme" olanağı sunar. Demek ki hem sosyal toplumu hem de bilim toplumlarını incelerken biyoloji eğretilemesi son derece gereklidir. Doğal olarak "sistemin" (ya da öznenin) yalancı-çözüm tercihi, "yanıltıcı eğilimler" de geliştirebilir...

Hatta "titiz" biçimde incelendiğinde "normal durumla" "kriz durumu" arasındaki gerilim, "krizin" ve "normalliğin" önemli ölçüde birlikte varolduğunu açığa çıkarıyor; bu da bizi Kuhn'un çizdiği gelişim modeline yönlendiriyor: Bilim kendi "krizleri" aracılığıyla ilerler.

Daha önce de söylediğim gibi Kuhn'un dinamik bilimsel girişim modelini pek çok açıdan ikna edici buluyorum. Buridan'ın eşeği ölmek istemediği-

ne göre sonuçta ya otu ya da yulafı seçecektir; (Kuhn'un kullandığı anlamıyla) büyük "kriz" dönemlerinde, bilim toplumunda, rekabet içindeki iki farklı paradigmadan birinde karar kılmak gerektiğinde yaşanan budur. Ama bu noktada Kuhn modeli bile bazı güçlüklerle karşılaşıyor. Önemli olan, bilimlerin tarihsel evriminin, deneyle yüzleşmeyi bir anlamda umursamayarak salt sosyolojik çatışmaların etkisiyle gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmektir. Başka bir deyişle rekabet içindeki iki kuramdan birinin diğerine göre daha başarılı olmasında, bir yanda kuramsal anlaşılırlık bakımından ve öte yanda deney ve uygulama başarısı bakımından sınanmalarının rolü nedir? Bu iki etkenin -kuramsal gereklilikler ve uygulama başarısı- rolünün gerçekte çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Elbette aynı deney alanının, rekabet içindeki iki farklı kuram tarafından, ama olabildiğince "tamamlayıcı" biçimde açıklanması da söz konusu olabilir; kuramlardan biri deneyin bir kısmını iyi açıklar ama diğer kısmını açıklayamaz, bunun yanında ikinci kuram da ilk kısmı açıklayamaz ama ikinci kısmı iyi açıklar. Böyle bir durumda iki kuram arasında haklı olarak kararsız kalınır ve ikisi arasından birinin öne çıkması ancak tarihsel ve sosyolojik etkenlerle açıklanabilir. Ama kuramlardan birinin, düşünce tasarrufu, kesinlik, anlaşılırlık ve uygulama başarısı açından diğerine göre daha iyi olduğu durumlarda, hiç şüphe yok ki bu kuram başarı kazanacaktır. İşte belki de bu nedenle felaket kuramını çok fazla zorlamadım; çünkü onu dayatacak sosyolojik güçler olmasa da başarı kazanması için yeterince değer taşıdığına inanıyorum.

Fransızcadan çeviren: Şule Demirkol

Notlar

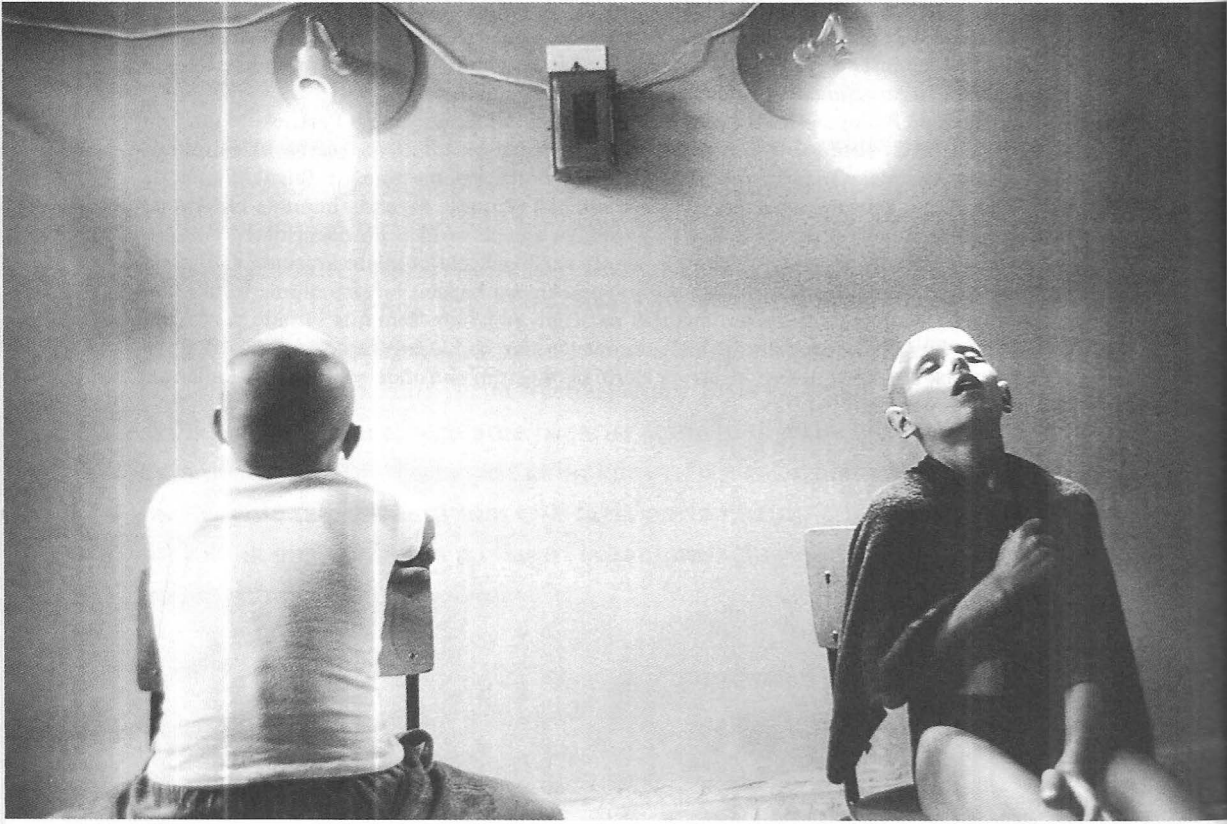
1 Thomas S. Kuhn, *La Structure des révolutions scientifiques*, Paris, Flammarion, kol. Champs, 1983. [Türkçesi: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev.: Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, 1982.]

2 "Bu tür kitaplar (temel ve ileri düzeyde bilimsel el kitapları) 19. yüzyılın başlarında yaygınlaşmadan önce, (ve yeni olgunlaşan bilimler için daha da yakın bir zamana kadar) bazı klasik bilimsel metinler benzer bir rol oynadılar. [...] Tüm bu kitaplar ve pek çok diğer kitap, gelecek araştırmacı nesiller için bir araştırma alanının kesin yöntemlerini ve sorunlarını üstü kapalı olarak tanımlama işlevi gördü. Bu rolü üstlenebilmelerinin nedeni, ortak iki temel özelliklerinin olmasıydı; başarıları, rakip bilimsel etkinliğin yandaşı olan tutarlı bir grubu ikna edebilecek kadar dikkat çekiciydi; ayrıca bu yeni araştırmacı grubuna çözülmeyi bekleyen çeşitli problemler sunan yeterince geniş ufuklar açıyorlardı.

Bu iki özelliği bir arada bulunduran performansları, bundan sonra paradigma olarak adlandıracağım, bu terim, normal bilim terimiyle de yakın ilişki içindedir. Bunu seçerken, gerçek bilimsel çalışmalar içinde kabul gören bazı örneklerin (yasaları, kuramları, uygulamaları ve deney düzenlerini içine alan örneklerin), bilimsel araştırmada ayrıcalıklı ve tutarlı geleneklerinin oluşmasına yol açan modeller ürettiğini belirtmek istiyorum."
(T.S. Kuhn. *La Structure des révolutions scientifiques*, s. 29-30) Kuhn'un paradigma kavramı üzerine daha fazla bilgi edinmek için örneğin I. Lakatos, A. Musgrave, *Criticism and the Growth of Knowledge* içinde, M. Masterman'ın "La Nature d'un paradigme" adlı çalışmasına bakınız.

3 "Bilmeceler (bozyap'lar), herkese dehasını ya da ustalığını kanıtlama olanağı veren özel problemleri temsil ediyor. [...] Bir bilmecenin esas değer gibi bir kriteri olmasa da bir çözümü olması gerek. [...] Bir problemi bilmece olarak adlandırabilmek için kesin bir sonucunun olması yeterli değildir. Bununla birlikte kısıtlayıcı kurallara da tâbi olması gerekir, bir yandan kabul edilebilir çözümlerin doğasına öte yandan sonuca ulaşmayı sağlayan aşamalara.
(T. S. Kuhn, *La Structure des révolutions scientifiques*, s. 62-64)

4 Jean Buridan de Béthune, Occam yandaşı, 1328'de rektörlüğünü yaptığı Paris okulunun ünlü profesörü, 1366'da ölmüştür; *Summa de dialectica* ve *Compendium logicae* başlıklı yapıtlarının yanısıra Aristoteles'in pek çok yapıtı üzerine yorumlar kaleme almıştır. Büyük ününü, özgürlük sorununa getirdiği açıkça determinist nitelikli çözümle kazandı, bununla birlikte nedenlerin güçlerinin aynı zamanda usa bağlı olduğu ölçüde varolan bir özgürlükten bahsetti. Bu, nicelik ve nitelik açısından birbirine benzer özellikteki iki ot yığını arasında ya da aynı derecede çekici suyla yulaf arasında seçim yapmaktansa hepsini bırakıp ölüme teslim olan eşekten farklı olarak, dış nedenler arasında da seçim yapabilir. Bununla birlikte yazılarının birinde bile bu karşılaştırmanın hiçbir izine rastlanmaz; çağdaşları tarafından öğretiyi gözden düşürmek amacıyla uydurulmadıysa Buridan'ın eğitim sırasında sözlü olarak kullanmış olduğu düşünülebilir.

Fotoğraf: René Burri, Çernobil kurbanları tedavi sırasında, 1993.

Bilim ve Kriz Üzerine Notlar*

MAX HORKHEIMER

1. Marksist toplum teorisinde, bilime insanın üretim güçlerinden birisi olarak bakılır. Bilim, çeşitli yollardan modern sanayi sistemini mümkün kılmıştır: Son yüzyıllarda bilimle birlikte gelişmiş olan genel kafa esnekliğinin koşulu olarak; daha gelişmiş ülkelerde alt toplumsal sınıflardaki insanların bile sahip oldukları, doğa ve insan dünyası hakkındaki bir bilgi deposu olarak; ve yaptığı keşiflerle toplumsal hayat biçimlerini tayin edici biçimde etkileyen araştırmacının düşünsel donanımının bir parçası olarak. Bilim, toplumsal değerler yaratmanın bir yolu olarak el altında bulunan bir şey olduğu sürece, yani üretim yöntemleri içinde şekillendiği sürece, bir üretim aracı oluşturur.

2. Bilimin bir üretim gücü ve bir üretim aracı olarak toplumsal hayat-sürecine katkıda bulunuyor olması, pragmatist bir bilgi teorisini hiçbir surette meşrulaştırmaz. Bilginin verimliliği, doğruluk iddiasında gerçekten de bir rol oynar, ama söz konusu verimlilik, dışsal amaçlara yönelik bir yararlılık olarak değil, bilimin kendisine içsel bir şey olarak kavranmalıdır. Bir yargının doğruluğunun sınanması, insan hayatı için taşıdığı önemin sınanmasından farklı bir şeydir. Neyin doğru olup olmadığını belirlemek toplumsal çıkarların işi değildir; doğruluk ölçütleri, daha çok, teorik düzeyde sağlanan ilerlemeyle bağlantılı olarak gelişmiştir. Gerçi bilimin kendisi de tarihin seyri içinde değişmiştir, ama bu olgu, hiçbir zaman, verili bir gelişim düzeyinde bilginin durumuna uygun ölçütlerden başka doğruluk ölçütlerinin olabi-

* *Critical Theory/Selected Essays* içinde, Continuum, New York, 1992.

lirliği lehinde bir sav sayılamaz. Bilim tarihin dinamiklerine tabi olsa da, kendine özgü karakterinden mahrum bırakılıp faydacı amaçlarla yanlış-yorumlanamaz. Pragmatist bilgi teorisini ve genelde göreciliği reddetmeyi haklı çıkaran nedenler, doğruluk ile eylemi pozitivist bir tarzda birbirinden ayırmaya da yol açmaz elbette. Bir yandan, teorinin doğrultusu ve yöntemleri gibi nesnesi olan gerçeklik de insandan bağımsız değildir; öte yandan, bilim tarihsel süreç içinde yer alan bir etkendir. Teori-eylem ayrımının kendisi tarihsel bir olgudur.

3. Genel ekonomik krizde, bilimin toplumsal zenginlik içinde, işlevini görmeyen sayısız unsurdan biri olduğu ortaya çıktı. Bu zenginlik bugün, önceki dönemlerdekinden çok daha fazladır. Artık dünya daha önceki bütün dönemlerden daha fazla hammaddeye, makineye, vasıflı işçiye ve daha iyi üretim yöntemlerine sahiptir, ama bunlar insanlığa getirmeleri gereken kazancı getirmemektedir. Toplum şu anki haliyle, geliştirdiği güçleri ve biriktirdiği zenginliği etkili bir biçimde kullanamamaktadır. Bu bakımdan bilimsel bilgi diğer üretim güçleri ve üretim araçlarının yazgısını paylaşmaktadır: Uygulanışı ile yüksek gelişme düzeyi ve insanlığın gerçek ihtiyaçları arasında keskin bir orantısızlık vardır. Bu durum bilimin kendisinin nitel ve nicel olarak daha fazla gelişmesini önlemektedir. Önceki krizlerin gidişatının bizi uyararak gösterdiği gibi, ekonomik denge, ancak insani ve maddi kaynakların büyük bir yıkıma uğraması pahasına yeniden sağlanacaktır.

4. Şu anki krizin gerçek nedenlerini gizlemenin bir yolu da, krizin sorumluluğunu tam da insanlık durumunun düzeltilmesi için çalışanlara yıkmaktır ki bu çalışma da, her şeyden önce, rasyonel ve bilimsel düşünme demektir. Bireylerin bu tür düşünmeyi daha yoğun bir biçimde işleme çabaları "psişe"nin gelişimine tabi kılınmaya ve sanayideki mesleki uygulamaları dışında tayin edici bir etken olarak eleştirel akıl itibarsızlaştırılmaya çalışılıyor. Aklın ancak günlük hayatla ilgili amaçlarda işe yarayan bir araç olduğu, ama büyük sorunlar karşısında sessiz kalıp yerini ruhun daha temelli güçlerine bırakması gerektiği görüşü yaygınlaşıyor. Bunun sonucu, toplumu bir bütün olarak ele almaya yönelik her türlü teorik girişimden kaçınmaktır. Çağdaş metafiziğin bilimperestliğe karşı verdiği mücadele, kısmen bu daha geniş çaplı toplumsal eğilimlerin bir yansımasıdır.

5. Savaş öncesi yıllarda bilimin gerçekten de bir dizi sınırı vardı. Gelgelelim, bunlar bilimin rasyonel karakterinin abartılmasından değil, bizatihi toplumsal durumun gittikçe katılaşmasının sonucu olan kısıtlamalardan

kaynaklanıyordu. Olguları bilimdışı kaygıları dikkate almaksızın betimleme ve olgular arasındaki ilişki örüntülerini saptama görevi, başlangıçta, araştırma üzerindeki skolastik kısıtlamalara karşı eleştirel bir mücadele veren burjuva özgürleşiminin kısmi hedeflerinden biri olarak formüle edilmişti. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, bu tanım ilerici karakterini çoktan kaybetmiş ve tam tersine, önemsiz şeyleri temel önem taşıyanlardan ayırt etme kaygısı gütmediğini, bilimsel faaliyeti olguların betimlenmesi, sınıflandırılması ve genelleştirilmesi ile sınırlı tuttuğunu göstermişti. Aydınlanma'ya hâlâ hâkim olan daha iyi bir toplum kaygısı, yerini günümüz toplumunun kalıcı olması gerektiğini kanıtlama çabasına bıraktıkça, bilime öldürücü ve düzen bozucu bir etken girdi. Bilimin ulaştığı sonuçlar, en azından kısmen, sanayide faydalı bir biçimde uygulanabilir tabii ki, ama bilim bir bütün olarak toplumsal süreç sorunuyla karşı karşıya geldiğinde sorumluluklarından kaçıyordu. Fakat bu, daha Savaş'tan önce de, en öne çıkan sorundu, zira yoğunluğu gittikçe artan krizler ve bunların sonucu olan toplumsal çatışmalar art arda geliyordu. Bilimsel yöntem, oluş halinde olana değil, olmuş olana yöneliyordu ve o sıralarda topluma değişmez bir şekilde işleyen bir mekanizma olarak bakılıyordu. Mekanizmanın düzeni kısa ya da uzun bir dönem için bozulabilirdi, ama bu, her halükârda, mekanizmanın herhangi bir karmaşık parçasını açıklamanın gerektirdiğinden farklı bir bilimsel yaklaşımı gerektirmiyordu. Oysa toplumsal gerçekliğin, insanın tarih içindeki eylemliliğinin gelişiminin bir yapısı vardır. Bunu kavramak için, bütün kültürel ilişkileri devrimcileştiren kökten dönüştürücü süreçleri teorik olarak tasvir etmek gerekir. Bu yapı sadece, olayları ortaya çıktıkça kaydetmekle kavranamaz ki, eski tarz doğa biliminin kullandığı yöntem budur. Bilimin, toplumsal süreçle bağlantılı sorunları uygun bir biçimde ele almayı reddetmesi, yöntem ve içerikte yüzeysellik yarattı; bu yüzeysellik de dışavurumunu, bilimin ilgilendiği çeşitli alanlar arasındaki dinamik ilişkilerin ihmal edilmesinde buldu ve disiplinlerin uygulamalarını çok farklı şekillerde etkiledi. Bir dizi açıklanmamış, katı ve fetişist kavramın bir rol oynamayı sürdürebilmesi de, bilimin alanının bu şekilde daraltılmasıyla birleşir; oysa asıl ihtiyaç duyulan, bu kavramları olayların dinamik hareketiyle ilişkilendirerek aydınlatmaktır. Bazı örnekler: bilimin sözde yaratıcısı olarak kendine yeterli bilinç kavramı; kişi ve dünyakoyutlayan akıl; bütün olaylara hâkim sonsuz doğa yasası; özne ile nesnenin değişmeyen ilişkisi, zihin ile doğa, ruh ile beden arasındaki katı ayrım

ve diğer kategorik formülasyonlar. Gelgelelim, bu eksikliğin kökü, bilimin kendisinde değil, onun gelişimini önleyen ve bilime içkin rasyonel unsurlarla kavgalı toplumsal koşullardadır.

6. Yüzyıl dönümünden beri bilim adamları ve felsefeciler, salt mekanist yöntemlerin yetersizliklerine ve uygunsuzluğuna dikkat çekmişlerdir. Bu eleştiri, araştırmanın dayandığı ana temellerle ilgili ilke tartışmalarına yol açmıştır, öyle ki bugün bilimde bir kriz olduğundan bahsedebiliriz. Bu iç krize, şimdilerde, genel ihtiyacı gidermek konusundaki beklentileri karşılamayı başaramamış bir üretim aracı olarak bilimden duyulan dışsal tatminsizlik de eklenmiştir. Modern fizik kendi alanında geleneksel yöntemin eksikliklerini büyük ölçüde aşmış ve kendi eleştirel temellerini gözden geçirmiştir. Bir bütün olarak bilimin dikkatini bir kez daha sayısız ihmal edilmiş alana çekmek ve birçok noktada klasik bakış açısı darlığının daha az ketlediği bir yönteme giden yolu hazırlamak savaş-sonrası metafiziğin, özellikle de Max Scheler'in başarısıdır. En başta, önemli psişik olguların betimlenmesi, toplumsal tiplerin tarif edilmesi ve bir bilgi sosyolojisinin kurulması verimli sonuçlar vermiştir. Ama, metafizik denemelerin, hemen her zaman, tarihsel gelişimi içinde, gerçek, yaşayan toplumu değil de "hayat" denen bir şeyi, yani mitik bir özü somut gerçeklik olarak sunmuş olmalarını bir kenara bıraksak bile, son tahlilde bilime uyarım sağlamak yerine, ona karşı olumsuz bir tavır almışlardır. Metafizik, bilimin dar bir biçimde sınıflandırma üzerinde yoğunlaşarak kendi üzerine koyduğu sınırları işaret etmek ve en sonunda da bu sınırları yıkmak yerine, eski dönemlerin son derece yetersiz bilimini rasyonalitenin kendisiyle özdeşleştirmiştir; yargılayıcı düşünmeyi bile yadsımış ve kendini keyfi olarak seçilmiş nesnelere ve bilimden bütünüyle kopmuş bir yönteme teslim etmiştir. Bağımsızlığı yüzünden, insanın bazı özelliklerini mutlaklaştıran bir felsefi antropoloji ortaya çıkmış ve eleştirel aklın karşısına her türlü kısıtlayıcı bilimsel ölçütü reddederek kendi bakış netliğine sorgusuz sualsiz güvenen bir sezgiyi koymuştur. Metafizik böylece toplumsal krizin nedenlerine sırtını dönmüş, hatta bu krizin nedenlerini araştıran araçları bile değersiz görmüştür. Tecrit edilmiş, soyut bir biçimde tasarlanmış bir insan varsayarak kendisi de yeni bir kargaşa yaratmış ve böylece toplumsal süreçlerin teorik kavranışının önemini azımsamıştır.

7. Sadece metafizik değil, onun eleştirdiği bilim de ideolojiktir, zira bilim hâlâ krizin gerçek nedenlerini bulmasını önleyen bir biçim içindedir. Bilimin ideolojik olduğunu söylemek, bilim uygulayıcılarının saf doğrulukla ilgilen-

mediklerini söylemek demek değildir. Karşıtlıklar üzerine kurulmuş toplumun gerçek doğasını gizleyen her türlü insani davranış yolu ideolojiktir; felsefi, ahlaki ve dini inanç edimlerinin, bilimsel teorilerin, hukuk kurallarının ve kültür kurumlarının bu işlevi gördüğü iddiası da bunları yaratanların karakterlerine yönelik bir saldırı değildir, sadece bu gerçekliklerin toplumda oynadığı nesnel rolü belirtir. Kendi içlerinde geçerli görüşler ve yüksek kaliteleri inkâr edilmez teorik ve estetik eserler bazı koşullarda ideolojik bir biçimde işleyebilirler, oysa birçok yanılsama ideoloji olmayabilir. Bir toplumun üyelerinde ideolojinin ortaya çıkması, zorunlu olarak onların ekonomik hayat içindeki yerlerine bağlıdır; ancak ilişkiler, ortalama bir gözün bile görünüşlere nüfuz edip gerçekte olup bitenleri görebileceği düzeyde geliştiği, çıkar çatışmaları bu denli yoğunlaştığı zaman, tam anlamıyla bilinçli bir ideolojik aygıt ortaya çıkar. Mevcut toplum iç gerilimleri yüzünden gittikçe daha fazla tehlikeyle karşılaşırken, ideolojiyi korumaya harcanan enerjiler artıyor ve en nihayet onu şiddetle desteklemek için silahlar hazırlanıyor. Roma İmparatorluğu patlama halindeki iç güçlerin tehdidiyle gittikçe daha fazla karşı karşıya kalırken, Sezarlar eski Devlet kültünü yeniden canlandırmak ve kaybedilmiş birlik hissini ihya etmek için gittikçe daha fazla acımasızlığa başvurmuşlardı. Hıristiyanlara yapılan zulmün ve İmparatorluğun çöküşünün ardından gelen dönemler de aynı, tekerrür eden örüntünün daha birçok korkunç örneğini verdiler. Bu tür dönemlerin biliminde, ideolojik boyut, verilen yanlış yargılardan çok, netlikten yoksun oluşunda, karışıklığında, dilinin anlaşılmazlığında, sorunları koyma tarzında, yöntemlerinde, araştırmalarının doğrultusunda ve en başta da neye gözlerini kapadığında görülür.

8. Şu anda, bilim çabası çelişkilerle dolu bir ekonomiyi yansıtıyor. Ekonomi büyük ölçüde tekellerin hâkimiyetinde, ama dünya ölçeğinde düzensiz ve kaotik, her zamankinden daha zengin ama insan sefaletini ortadan kaldırmaktan aciz bir durumda. Bilim de bir çifte çelişki sergiliyor. Birincisi, bilim attığı her adımın eleştirel bir temeli olmasını bir ilke olarak kabul eder, ama attığı en önemli adım, yani görevlerin saptanması, teorik bir temellendirilmeden yoksun ve keyfi bir biçimde yapılıyor gibi görünüyor. İkincisi, bilim kapsamlı ilişkilere dair bir bilgiyle ilgilenir; ama kendi varoluşunun ve yaptığı çalışmaların yönünün bağlı olduğu kapsamlı ilişkiye, yani topluma dair gerçekçi bir kavrayışı yok. Bu iki çelişki birbiriyle yakından bağlantılı. Toplumsal hayat-sürecini bütünlüğü içinde aydınlatma süreci, beraberinde, bilimin ve diğer girişimlerin keyfi görünümüyle sarsılan yasa-

nın keşfini de getirir. Zira bilimin kapsamı ve çalışmalarının doğrultusu sadece kendi eğilimleri tarafından değil, son tahlilde toplumsal hayatın zorunlulukları tarafından da belirlenir. Bu yasaya rağmen, son yüzyılda bilimin gidişatına damgasını vuran şey, düşünsel enerjilerin har vurup harman savrulması olmuştur, dönemin felsefecileri de bilimi bu açıdan tekrar tekrar eleştirmişlerdir. Ama bu durum da, tıpkı bilimin ideolojik işlevi gibi, salt teorik içgörülerle değiştirilemez. Böyle bir zafer ancak tarihsel süreç içinde bilimin gerçek koşullarını değiştirerek kazanılabilir.

9. Kültürel düzensizliğin ekonomik ilişkilerle ve bunlardan kaynaklanan çıkar çatışmalarıyla bağlantılı olduğu görüşü, maddi ve düşünsel değerlerin göreli gerçekliği ve önemi hakkında bize hiçbir şey söylemez. Dünyanın mutlak bir zihnin ürünü ve ifadesi olduğu şeklindeki idealist tezle çelişir elbet; zira zihni, tarihsel varlıktan ayrılabilen, ondan bağımsız bir şey olarak ele almayı reddeder. Ama idealizmi esasen böyle su götürür bir metafizik olarak değil, insanın düşünsel yeteneklerini etkili bir biçimde geliştirme çabası olarak da görebiliriz. Öyleyse, ideal düzenin bağımsız olmadığı şeklindeki materyalist tez, bu tür bir klasik Alman felsefesi anlayışına, modern metafiziğin önemli bir kısmından daha çok tekabül etmektedir. Zira insan hayatının güdük bırakılıp yıkılmasının toplumsal nedenlerini anlamak ve ekonomiyi fiilen insana tabi kılmak çabası, bu özleme, tarihin gidişatına kulak asmadan dogmatik bir biçimde maneviyatın önceliğini savunmaktan daha çok yakışan bir görevdir.

10. Eğer bilimde bir kriz olduğundan bahsetmekte haklıysak, bu kriz genel krizden ayrılamaz. Tarihsel süreç bir üretim gücü olarak bilime sınırlamalar dayatmıştır ve bilimin çeşitli kesimlerinde, bunların içerik ve biçiminde, konu ve yönteminde bu sınırlamalar kendisini gösterir. Ayrıca, bir üretim aracı olarak bilim doğru düzgün uygulanmış değildir. Bilimin krizini anlamak, halihazırdaki toplumsal duruma ilişkin doğru bir teoriye sahip olmaya bağlıdır; zira toplumsal bir işlev olarak bilim, şu anda toplumdaki çelişkileri yansıtmaktadır.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

"Terimin en geniş anlamıyla "felaket", oldukça görünür bir olaydır, gözlemlenebilir bir kopukluktur... Krizse gizli, sinsi olabilir."

Avrupa İnsanının Radikal Yaşam Krizinin Bir İfadesi Olarak Bilimlerin Krizi*

EDMUND HUSSERL

Sürekli başarılar karşısında, bilimlerdeki bir krizden gerçekten söz edilebilir mi?

Bilimlere adanmış olan bu mekânda, bu konferansların "Avrupa Bilimlerindeki Kriz ve Ruhbilim" tarzındaki başlığının bile itirazla karşılanmasına hazır olmam gerekiyor. Bilimlerimizdeki bir krizden ciddi olarak söz edilebilir mi? Bugün çok duyulan bu söylem, bir abartı değil mi? Çünkü bir bilimin krizi, o bilimin gerçek anlamdaki bilimselliğinin, görevini saptamaya ve buna göre de yöntemini geliştirmeye ilişkin tutumunun tartışılabilir olduğu anlamına gelir. Bu, zamanımızda kuşkuculuk, usdışılık, mistisizm karşısında yenik düşme tehlikesiyle karşılaşan felsefe için geçerli olabilir. Ruhbilim için de, hâlâ felsefi istemlerde bulunduğu ve pozitif bilimlerden sadece biri olmakla yetinmek istemediği ölçüde, aynı durum geçerli olabilir. Ancak, doğrudan doğruya ve çok ciddi olarak bütün bilimlerdeki bir krizden, bu bağlamda aralarında, sıkı ve en yüksek düzeyde bilimselliğin örnekleri diye hayranlık duymaktan asla vazgeçemediğimiz salt matematik ve kesin bilimlerin de olduğu bir krizden nasıl söz edilebilir? Elbette ki bu bilimler sistematik kuramları ve yöntemlerine ilişkin olan biçemlerinin bütünü bağlamında kendilerini değişken bir biçimde sergilemişlerdir. Daha çok yakın bir geçmişte

* *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Transzendentale Phänomenologie* içinde, 1936.

bu bakımdan klasik fizik başlığı altında tehdit edici bir donmayı, yüzyıllar boyunca kendini kanıtlamış biçemlerinin sözde klasik yetkinlik noktası kılığında tehdit oluşturan bir donmayı delmeyi başarmışlardır. Ancak, klasik fizik idealine karşı başarıyla yürütülen savaş, ve salt matematiğin mantıksal olarak sadık biçimde yapılandırılması yolunda hâlâ sürmekte olan tartışma, daha önceki fiziğin ve matematiğin henüz bilimsel olmadıkları ya da, bazı belirsizlikleri ve bulanıklıkları da bulunduğuna göre, çalışma alanlarında açık bilgilere ulaşamadıkları anlamına mı gelir? Bu bilgiler, şimdi bu bulanıklıklardan kurtulmuş olan bizler için de bağlayıcı bilgiler değil midir? Geri dönüp kendimizi klasik bilim adamlarının konumuna kaydırarak, bu konumda bütün o büyük ve sonrasız geçerli keşiflerin, ayrıca da daha önceki kuşakların hayranlığı için öylesine iyi nedenler sunan zengin teknik icatların nasıl gerçekleştiğini mükemmel biçimde anlamıyor muyuz? Fizik, ister bir Newton, bir Planck, bir Einstein tarafından, ister gelecekte başka birileri tarafından temsil edilsin, hep bir sağın bilim olarak kalmıştır ve kalacaktır. Bu bağlamda kuramların bütünü alanında yapılandırma biçeminin mutlak bir biçimine ulaşmanın asla beklenemeyeceğini, asla hedeflenmemesi gerektiğini savunanlar haklı çıktıkları takdirde de fizik yine böyle kalacaktır.

Ancak görünüşe bakılırsa benzer bir durum, bizim pozitif bilimlerden sayma alışkanlığında olduğumuz başka bir 'büyük bilimler' öbeği için, yani somut tinsel bilimler için de geçerlidir, – bunların doğabilimsel kesinlik idealine yönelik tartışmalı atıflarının durumu ne olursa olsun – bu, aynı zamanda biyofizik ("somut"-doğabilimsel) disiplinler ile matematik kesinlikteki doğabilimler arasındaki ilişkiyi de ilgilendiren bir tartışmadır. Bütün bu disiplinlerin bilimselliğinin sıkılığı, kuramsal edimlerinin ve sürekli bağlayıcı nitelikteki başarılarının açık seçikliği tartışılamaz. Yalnızca ruhbilim açısından, bu bilim somut tinsel bilimler bağlamında ne denli soyut, son çözümlemede açıklayıcı temel bilim olma savını güderse gütsün, belki bu kadar kesin konuşamayacağız. Ancak yöntemde ve edimde gözle görülür bir mesafe, doğal olarak daha ağır tempolu bir gelişmenin mesafesi diye değerlendirildiğinde, ruhbilim için de aynı durum epey yüksek bir genellik düzeyinde geçerli sayılabilecektir. Ama bu bilim öbeklerinin "bilimselliğinin", felsefenin "bilimsel olmaması" karşısında oluşturduğu karşıtlık, her durumda açıktır. Bu nedenle, kendi yöntemlerinden emin olan bilim adamlarının bu konferansların başlığına ilk ağızda yöneltecekleri iç protestoya bir ön kabul tanımamız gerekecektir.

Bilim Düşüncesinin Salt Olgular Temelindeki Bilime Pozitivist İndirgenişi. Bilimin Yaşamsal Öneminin Yitirilişi Olarak Bilimin "Krizi".

Ancak belki de başka bir bakış açısından, yani kültürümüzün krizine ilişkin genel yakınmalardan ve bu bağlamda bilime atfedilen rollerden yola çıkıldığında, bütün bilimlerin bilimselliğini *ciddi ve son derece zorunlu bir eleştirinin* süzgecinden geçirmeyi gerekli kılacak nedenler ortaya çıkabilecektir; ama bu yüzden söz konusu bilimlerin ilk ve yöntemsel edimlerinin haklılığı bağlamındaki sarsılmaz anlamını feda etmek gerekmeyecektir.

Tüm gözlem yönüne ilişkin olarak biraz önce değinilen değişimi gerçekten de sağlamak niyetindeyiz. Bunu gerçekleştirirken, ruhbilimin ilk kez günümüzde değil, fakat yüzyıllardır bir hastalık gibi taşıdığı tartışmalı konumun –kendisine özgü bir "krizin"– , modern, hatta matematik bilimlerde ortaya çıkan gizemli, çözümlenmesi olanaksız anlaşılmazlıklar bakımından, ve bunlarla bağıntılı olarak da dünyaya ilişkin, daha önceki zamanlara yabancı bilmecelerin ortaya çıkışı bakımından çok merkezi bir anlam taşıdığının çabukça bilincine varacağız. Bütün bu bilmeceler, bizi *öznellik bilmecesine* geri götürmekte, böylece de *ruhbilimsel temanın ve yöntemin bilmecesiyle* kopmaz bir biçimde bağlı bulunmaktadır. Bu, sadece buradaki konferansların daha derinde yatan anlamına ilişkin bir ilk göndermedir.

Çıkış noktası olarak, geçen yüzyılın sonlarında genel değerlendirmede bilimler bağlamında gerçekleşen bir dönüşümü alıyoruz. Bu dönüşüm, bilimlerin bilimselliğine değil, fakat bu bilimlerin ve bilimin, insanın varoluşu açısından ne tür bir anlam taşımış olduğuna ve taşıyabileceğine değgin bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında modern insanın bütün dünya görüşünü pozitif bilimlerce belirlemesindeki ve bu bilimlere borçlu bulunulan "refah" karşısında gözlerinin kamaşmasına izin vermesindeki kesinlik, gerçek bir insanlık açısından son derece önem taşıyan sorulara umursamazca sırt çevirmek anlamına geliyordu. Salt olgulara dayanan bilimler, salt olgu insanları yaratırlar. Genel değerlendirmedeki dönüşüm özellikle savaştan sonra kaçınılmazdı, ve hepimizin de bildiği gibi, bu dönüşüm zamanla genç kuşakta düşmanca bir tutuma dönüşmüştür. Yaşamsal sıkıntılarımız içerisinde -bize böyle söylenir- bu bilimlerin bize söyleyebileceği bir şey yoktur. Bu bilimler, prensip olarak içinde yaşadığımız mutsuz çağda sonuçları en ağır değişimlerin pençelerine bırakılmış insanoğlu açısından yaşamsal önem taşıyan soruları dışlamaktadır: insanın tüm varoluşunun anlamına veya anlamsızlığına ilişkin soruları. Bu sorular genellikleri ve tüm insanlar açısından ge-

reklilikleri bağlamında genel tefekkürleri ve akılcı bir bakıştan doğan yanıtları da gerekli kılmamakta mıdır? Söz konusu sorular sonuçta insanın dünyası ile insanların dışındaki dünyaya ilişkin davranışları içerisinde özgür karar veren, kendini ve çevresini akılcı biçimde kurabilmede özgür olan insana ilişkindir. Bilim, akıl ve akılsızlık üzerine, bu özgürlüğün özneleri olarak bizler üzerine ne söyleyebilir? Salt bedene ilişkin bilim, hiçbir şey söyleyemez, çünkü o, her türlü öznellikten soyutlar. Öte yandan tüm özel ve genel disiplinleriyle insanı tinsel varlığı içerisinde, yani tarihselliğinin ufkunda gözlemleyen tinsel bilimlere gelince, dendiğine göre bunların katı bilimsellikleri araştırmacıdan tüm değerlendirici tutumları, insanlığın ve onun kültürel oluşumlarının akılcılığına ve akılsızlığına ilişkin tüm soruları özenle dışlamasını talep etmektedir. Bilimsel, nesnel doğruluk, yalnızca dünyanın, gerek fizik, gerekse tinsel dünyanın gerçekte nasıl olduğuna ilişkin saptamadan ibarettir. Peki bilimler yalnızca bu türden nesnel ve saptanabilir olana geçerlik tanırlarsa, tarihin tek öğreteceği; tinsel dünyanın tüm oluşumlarının, insana dayanak olan tüm yaşamsal bağların, ideallerin, kuralların geçici dalgalar gibi oluştukları ve sonra yine dağılıp gittikleri, bunun hep böyle olduğu ve bundan sonra da hep böyle olacağı, hep aklın akılsızlığa, iyiliğin de acıya dönüşeceği ise eğer, o zaman dünya ve o dünyadaki insan varlığı gerçekte bir anlam taşıyabilir mi? Kendimizi böylece yatıştırıp, tarihsel oluşumu yanılsama niteliğindeki yükselişlerin acı düş kırıklıkları ile durmak bilmez bir kenetlenişinden başka bir şey olmayan bu dünyada nasıl yaşayabiliriz?

Avrupa İnsanının Özerkliğinin Rönesans'taki Felsefe Düşüncesine İlişkin Yeni Anlayışla Gerekçelendirilmesi

Bilim, çok kesin temellendirilmiş bir doğruya yönelik istemini her zaman bizim pozitif bilimlerimize yöntem bağlamında egemen olan, ve bu bilimlerin de çok ötesine geçerek, dünya görüşü niteliğinde bir pozitivizme tutanak ve genel bir yaygınlık sağlayan *nesnellik* olarak anlamamıştır. İnsanlığa ilişkin özgül sorular her zaman bilimin alanından sürgün edilmiş ve bu soruların (doğabilimlerde olduğu gibi) insanı konu almayan bilimler de dahil olmak üzere, bütün iç ilişkileri gözden uzak tutulmuş değildi. Durum böyle olduğu sürece bilim, Rönesans'tan başlayarak tümüyle yeniden biçimlenen Avrupa toplumu için bir önem taşıdığı, dahası, bildiğimiz gibi, bu yeniden biçimlenme bağlamında temel öneme sahip bulunduğu savını ileri sürebilirdi. Bilimin neden bu liderliği yitirdiği, bilim düşüncesinde neden

önemli bir değişimin, pozitivist bir sınırlandırmanın gerçekleştiği, ve bu durumun *derinde yatan nedenleri* doğrultusunda anlaşılabilmesi, bu konferansların amacı bakımından önemlidir.

Avrupa toplumu Rönesans'ta bilindiği gibi devrim sayılabilecek bir iç dönüşüme uğrar. O zamana kadarki ve Ortaçağa özgü varoluş biçimine karşı çıkar, bu varoluş biçimini değersiz kılar, kendini özgürlük içerisinde yeniden biçimlemek ister. Hayranlık duyduğu örnek, Antikçağ insanlığıdır. İstediği, o çağın varoluş biçimini kendinde yeniden oluşturmaktır.

Avrupa insanı, Antikçağ insanının özü olarak neyi yakalar? Bir kararsızlık döneminden sonra, "felsefi" varoluş biçimini, özgürce kendini, tüm yaşamını, kurallarını salt akıldan, felsefeden türeterek koymayı. Bu bağlamda birincil olan, kuramsal felsefedir. Yapılması gereken, söylencelerin ve geleneğin bağlarından kurtulmuş, egemen bir dünya görüşüne, mutlak bir önyargısızlıkta evrensel bir dünya ve insan anlayışına geçerlik tanınması, son olarak da dünyanın, kendisinde dünyaya içkin aklı ve teleolojiyi, ve en yüksek ilkesi olan Tanrıyı tanıyarak, egemen kılınmasıdır. Kuram olarak felsefe yalnızca araştırmacıyı değil, felsefi eğitime sahip herkesi özgür kılar. Kuramsal özerkliği, uygulamadaki özerklik izler. Rönesans'ı yönlendiren ideal içerisinde antikçağ insanı, kendini özgür aklın rehberliğinde bilgiyle oluşturan insandır. Yenilenmiş "Platonizm"in özü de buradadır: Yapılması gereken, insanın yalnızca kendisini etik bağlamda yeniden oluşturması değil, fakat bütün insani çevreyi, insanlığın politik ve toplumsal varoluşunu, özgür bir akıldan yola çıkarak ve evrensel bir felsefenin bakışları doğrultusunda yeniden biçimlemektir.

Önce tek tek ve küçük çemberler halinde kendini benimsetecek böyle bir antik örnek doğrultusunda, yeniden kuramsal bir felsefe oluşturulacaktır; bu felsefe körü körüne gelenekten alınmayacak, fakat kişinin kendi kendisini keşfedişi aracılığıyla yeni birşey olarak oluşacaktır.

Burada vurgulanması gereken nokta, geçmişten devralınan felsefe düşüncesinin, bizim alışageldiğimiz ve bir disiplinler kümesini kapsayan okulsal kavram olmadığıdır; gerçi bu düşünce devralınışından hemen sonra küçümsenemeyecek bir değişim geçirir, fakat biçimsel bağlamda yeniçağın ilk yüzyıllarında *her şeyi kapsayıcı bir bilim,* varolanın bütünselliğinin bilimi olma tarzındaki anlamını korur. Çoğul olarak bilimler, bütün olan ve oluşturulacak bilimler yalnızca tek bir felsefenin bağımsız dallarıdır. Bu felsefe, evrenselliğin anlamının daha Descartes ile birlikte başlayan cesur, hatta coşkulu bir yük-

seltilişi çerçevesinde, *bir kuramsal sistemin bütünlüğü içerisinde* olası tüm anlamlı soruları katı bilimsel bir tutumla, çürütülmesi olanaksız, akılcı bir yöntem ve sonsuz, ama akılcı biçimde düzenlenmiş bir araştırma sürecinde bir araya getirmeyi amaçlar. Kuşaktan kuşağa sonsuza doğru gelişen, kesin ve aralarında kuramsal bir bağ bulunan doğrulardan oluşma bir yapının düşünülebilecek bütün sorunlara, olgulardan ve akıldan kaynaklanan sorunlara, zamansallık ve sonsuzluk sorunlarına yanıt getirmesi öngörülmüştür.

Demek ki zamanımızdaki pozitivist bilim kavramı – tarihsel açıdan bakıldığında – bir *artık kavram*'dır. Bu kavram, metafiziğin bazen dar, bazen de geniş anlamdaki kavramları içerisine sokulmuş tüm soruları, bu arada da

"Kriz olarak gördüğümüz her şey aslında birer 'olay'dır. Bir noktadır bunlar, tarihsel bir andır. Ama doğrusu 'olay', zaten varolan 'olay-dışı' bir arkaplan sayesinde 'olur'."

bulanık bir söylemle "en yüce ve en son sorular" diye adlandırılmış tüm soruları bir yana bırakmıştır. Tam olarak gözden geçirildiğinde bu bilimlerin ve dışlanan bilimlerin tümünün ortak noktası, ister açıkça, ister kendi anlamlarında örtük biçimde olsun, *aklın sorunlarını* –tüm özel biçimleriyle aklın sorunlarını– içermeleridir. Bilgiye (doğru ve hakiki, akılcı bilgiye), doğru ve hakiki değerlendirmeye (aklın değerleri niteliğiyle hakiki değerler), etik davranışa (hakiki anlamda iyi davranış, pratik akıldan kaynaklanan davranış) ilişkin disiplinlerde akıl, açıkça temadır; bu arada akıl, "mutlak", "sonrasız", "zaman-ötesi", "koşulsuz" geçerli düşünceler ve idealler için bir başlıktır. İnsan, "metafizik", özgül ve felsefi bir soruna dönüştüğü takdirde, akılcı bir varlık oluşu ve tarihi tartışılabilir konuma gelir; insanın tarihi tartışılabilir olduğunda da, anlam ve tarihteki akıl, konu haline gelir. Tanrı sorunu, açıkça dünyadaki tüm aklın, dünyanın "anlamının" teleolojik kaynağı olarak "mutlak" akıl sorununu içerir. Elbette ki, tıpkı özgürlük sorunu gibi, ölümsüzlük sorunu da akıldan kaynaklanan bir sorundur. Bütün bu "metafizik" sorunlar, daha geniş kapsamlı bir söylemle, alışılagelmiş konuşma dilindeki deyişle özgül felsefi sorunlar, salt olguların evreni olarak dünyayı aşarlar. Dünyayı, akıl düşüncesini özünde taşıyan sorular olarak aşarlar; ve tümü de, sorular hiyerarşisinde altlarında bulunan olgusal sorular karşısında daha saygın bir konuma sahip bulunma savındadırlar. Pozitivizm, deyim yerindeyse felsefenin kafasını keser. Birlik ve bütünlüğünü tüm varoluşun kopmaz bütünlüğünde bulan antik felsefe düşüncesinde de varlığa, bu nedenle de varlık sorunlarına ilişkin anlamlı bir düzen kast edilmişti. Bundan ötürü en yüce ve en son soruların bilimi olan metafizik bütün bilimlerin kraliçesi sayılmıştı; öteki bilimlerin tüm bilgilerine son anlamını kazandıran, ancak metafiziğin ruhuydu. Kendini yenilemekte olan felsefe, bunu da devraldı; dahası, böyle sistematik nitelikte ve doruk noktasını metafizikte bulan bir felsefenin, ciddi anlamda bir *philosophia perennis*'in (*sürekli felsefe*) kendini yapılandırabilmesini sağlayacak evrensel yöntemi keşfetmiş olduğuna inandı.

Kendini felsefenin yüzyılı olarak adlandıran, giderek genişleyen kesimlerde felsefeye ve felsefeden çıkan dallar olarak tek tek tüm bilimlere karşı hayranlık aşılayan 18.yüzyılda, tüm bilimsel çabalara ve alt düzeyde salt olgubilimlerdeki çabalara da ruh katan coşkuyu bu açıdan anlayabiliyoruz. Bu çok aşağılanan yüzyılı hayranlığa değer kılan eğitim tutkusu ve eğitim yapısının ve insanlığın bütün sosyal ve politik oluş biçimlerinin felsefi bir

reformdan geçmesi yönündeki yoğun çaba da bundan kaynaklanmaktadır. Schiller ve Beethoven'ın *Sevince Övgü*'leri, bu ruhun sonrasız bir belgesidir. Bugün bu övgüyü ancak acı duygularla yeniden hissedebilmekteyiz. Günümüzdeki konumla olandan daha büyük bir karşıtlığı düşünebilmek, olanaksızdır.

Başlangıçta Başarıya Ulaşan Yeni Bilimin Başarısızlığı ve Bunun Açıklanamayan Nedeni

Eğer yeni ve sözü edilen yüce ruhla coşup mutlu olan insanlık ayakta kalamamışsa, bunun tek nedeni o insanlığın idealinin evrensel bir felsefesine ve yeni yöntemin kapsamına yönelik coşku-aşılayıcı inancını yitirmiş olması olabilir. Ve bu, gerçekten de böyle olmuştur. Bu yöntemin yalnızca pozitif bilimler alanında tartışmasız başarılara yol açabildiği anlaşılmıştır. Oysa metafizikte ya da özel anlamdaki felsefe sorunlarında durum umut verici, görünüşte başarılı başlangıçların burada da eksik olmamasına karşın, farklıdır. Bu sorunların –yeterince bulanık bir biçimde– olgusal bilimlerle bağlantılı oldukları evrensel felsefe, etkili, ancak birleştirici olmayıp, birbirinin yerine geçen sistem felsefelerine dönüşmüştür. Her ne kadar daha 18.yüzyılda bir uzlaşmaya, pozitif bilimlerdeki tartışmasız ve herkesin hayranlığını uyandıran konum gibi, hiçbir eleştirinin sarsamayacağı, kuşaktan kuşağa kuramsal bağlamda genişleyen bir yapıyla ulaşılabileceği inancı var idiyse de, bu inancın sürekli ayakta kalabilmesi olanaksızdı. Yeniçağın başından itibaren hareketleri yönlendiren felsefe ve yöntem idealine duyulan inanç, sarsılmaya başladı; bunun tek nedeni, metafiziğin sürekli başarısızlığı ile pozitif bilimlerin kuramsal ve pratik başarılarının aralıksızca ve giderek şiddetlenerek artması arasındaki karşıtlığın dev boyutlara varması gibi bir dışsal neden değildi. Bu, gerek felsefenin dışında olanlar, gerekse pozitif bilimlerin uzmanlık alanlarında çalışan felsefeden gittikçe uzaklaşan bilim adamlarının oluşmasına yol açtı. Ancak tümüyle felsefe ruhuyla dolu ve bundan ötürü en yüksek düzeydeki metafizik sorular üzerinde odaklanmış araştırmacılarda da gittikçe artan ölçüde bir başarısızlık duygusu belirdi; üstelik onlarda bu durum, egemen idealin kökleşmiş ve doğal doğrularına karşı seslerini gittikçe daha çok yükselten, *anlaşılamamış* olmalarına karşın çok derinlerde yatan *nedenlerden* kaynaklandı. Böylece, *Hume* ve *Kant*'dan günümüze kadar uzanan, bu yüzyıllar boyu sürmüş başarısızlığın gerçek nedenlerini anlama hedefine yönelik tutkulu bir savaşım dönemi başladı; bu,

hiç kuşkusuz çok az sayıdaki seçilmişler ve seçkinler arasında gerçekleşen bir savaşımdı, geri kalanlardan oluşan kitle ise kendini ve okurlarını yatıştıracak formülü çok çabuk buldu.

Evrensel Felsefe İdeali ve Bu İdealin İç Çözülüşünün Süreci

Düşünce alanındaki tuhaf bir dönüşüm, zorunlu bir sonuç haline geldi. Felsefe, kendi kendisi için bir soruna dönüştü, ve anlaşılabileceği gibi, başlangıçta bu bir metafizik olasılığı biçiminde oldu; böylece daha önce söylenenler doğrultusunda, tüm akıl sorunsalının anlamı ve olasılıkları etkilendi. Pozitif bilimlere gelince, başlangıçta bunlar kale gibi ayakta durmayı sürdürdüler. Ancak olası bir metafizik sorunu, kendiliğinden, olgusal bilimlerin olasılığını da etkisi altına aldı; bu ikinciler, bağıntılarını, "varolanın salt alanları için doğru olma" nitelikleriyle anlamlarını felsefenin çözülmez bütünlüğünde bulmuşlardı. *Varolanın ne olduğunu bilen aklın belirlediği noktada, akıl ve varolan birbirinden ayrılabilir mi?* Tüm tarihsel sürecin düz çizgi halinde bir gelişmenin, kalıcı tinsel edinimlere ilişkin sürekli bir büyümenin ya da tinsel biçimlere, kavramlara, kuramlara, sistemlere ilişkin, rastlantısal tarihsel konumlarla açıklanabilecek bir dönüşümün görünümünü değil, ama son derece tuhaf, ancak en derinlerde gizli olan yönlendirmenin yorumuyla ortaya çıkabilen bir görünümü taşıdığına ilişkin bir imayı anlaşılır kılmak için bu soru yeterlidir. Bir *evrensel felsefeye* ve buna ait bir yönteme *ilişkin özel bir ideal*, deyiş yerindeyse *felsefi Yeniçağın* ve onun tüm gelişme evrelerinin *ilk yaratıcısı* niteliğiyle başlangıç noktasındadır. Ancak bu ideal, eylem biçiminde etkin olacak yerde, bir iç çözülmeyi yaşar. Bu iç çözülme, idealin devam etme ve kendini yeniden sağlamlaştırma girişimleri karşısında devrimci ve az çok radikal nitelikte yeni oluşumlara yol açar. Böylece evrensel bir felsefeye ve onun hakiki yöntemine ilişkin *hakiki ideal sorunu*, tüm tarihsel-felsefi hareketlerin özdeki itici gücüne dönüşür. Bunun anlamı ise, sonunda Yeniçağa ait tüm bilimlerin felsefenin dalları niteliğiyle temellendirildikleri, ondan sonra da sürekli içlerinde taşıdıkları anlam doğrultusunda kendine özgü, gittikçe artan ölçüde bilmecemsi olarak algılanan bir krize girdikleridir. Bu, konusal bilimin kuramsal ve pratik başarılarına dokunmayan, ama alanın tüm doğruluk anlamını temelinden sarsan bir krizdir. Burada söz konusu olan, belli bir kültür formu olarak, "bilim"in ya da "felsefe"nin Avrupa toplumundaki öteki formlardan biri niteliğiyle kendine özgü sorunları değildir. Çünkü yeni felsefenin ilk-kuruluşu, daha önce

söylenenler doğrultusunda, Yeniçağdaki Avrupa insanlığının bir ilk-kuruluşudur; bu insanlık, o güne kadarki insanlık karşısında, yani Ortaçağ ve Antikçağ insanlığı karşısında kendini yeni felsefesi aracılığıyla, ve yalnızca onun aracılığıyla radikal bir biçimde yenilemek isteyen bir insanlıktır. Bu durumda felsefenin krizi, felsefi evrenselliğin halkaları olarak bütün yeniçağ bilimlerinin krizi anlamını taşımaktadır; burada, Avrupa insanlığının, kültürel yaşamının tüm anlamlılığı, tüm "varlığı" içerisinde bile önce örtük, ama sonra giderek gün ışığına çıkan bir krizi söz konusudur.

Bir metafiziğin olanaklılığına ilişkin kuşku, yeni insanlığın lideri olarak bir evrensel felsefeye beslenen inancın yıkılması, eskilerin Episteme'yi Doxa'nın karşısına çıkardıkları anlamda olmak üzere, "akla" duyulan inancın yıkılması anlamına gelmektedir. Varolduğu düşünülen her şeye, tüm nesnelere, değerlere, amaçlara son çözümlemede anlam kazandıran, akıldır; akıl, bütün bunların felsefenin başlangıçlarından bu yana "doğruluk" sözcüğüyle –kendinde doğrulukla– ve bağlılaşık olarak da "olan" sözcüğüyle normatif bağıntısıdır. Böylece, dünyaya anlamını veren *"mutlak"* bir akla beslenen inanç da; tarihin anlamına, insanlığın anlamına, özgürlüğüne, yani insanın bireysel ve genel insani varoluşuna akılcı bir anlam verebilme olanaklarının zenginliğine beslenen inanç da yıkılmış olur.

İnsan bu inancı yitirdiğinde, bunun anlamı onun "kendi kendine" beslediği inancı, ona özgü hakiki varlığı yitirmesinden başka birşey değildir; insan bu varlığa öylesine, "benim" demekle değil, fakat ancak kendi gerçekliği için, kendini gerçekleştirmek için vereceği savaşımla sahip olabilir. *Her yerde* onun gerçek varlığı ideal bir hedeftir, Doxa'daki tartışmasız "doğal"ın, salt düşünce ürünü varlığın karşısına Episteme'lerin, "aklın" bir görevi çıkmaktadır. Aslında herkes, bir hedef, bir görev olarak doğruluğa günlük yaşamda da –bu alanda tikellik ve görecelik içerisinde olmakla birlikte– yabancı olmayışı gibi, sözü edilen bu ayrımı, doğru ve hakiki insanlıkla bağıntılı kılınmış bu ayrımı da tanır. Ancak felsefe, ilk özgün yaratısını antik felsefede bulmuş olarak, bu ön-biçimi aşar; bunu, varolanın bütünüyle bağıntılı kılınmış, evrensel bir bilginin coşkun düşüncesini kavrayarak ve bunu kendine görev edinerek gerçekleştirir. Bu arada sözü edilen görevin nahif kendiliğinden anlaşılırlığı, o görevi yerine getirme girişimi sırasında –ki bu, kendini eski sistemlerin karşı karşıya gelişinde de hissettirir– giderek bir anlaşılmazlığa dönüşür. Felsefenin tarihi, içine bakıldığında, giderek artan ölçüde varlık uğruna yürütülen bir kavganın, başka deyişle doğrudan

Fotoğraf: Herbert List, 1937.

kendi görevi doğrultusunda yaşayıp giden, akla nahif bir biçimde inanan felsefenin, onu olumsuzlayan ya da ampirik olarak değersiz kılan kuşkuyla kavgasının görünümünü alır. Bu kuşku, gerçekten yaşanan dünyayı, deneyimlerin dünyasını sürekli olarak akıl ve onun düşünceleri tarafından önceden bulunamayacak bir dünya niteliğiyle ileri sürer. Aklın kendisi ve onun "varolanı" gittikçe artan ölçüde bilmeceye dönüşür, ya da akıl –varolan dünyanın aklı niteliğiyle kendiliğinden anlam veren akıl, ya da, öteki yüzünden bakıldığında, dünya– kendi varlığını kendinde bulur; sonunda akıl ile

varolan arasındaki o en derin özsel bağdan kaynaklanma ve *bilinçli* olarak ortaya çıkmış dünya sorunu, başka deyişle *tüm bilmecelerin bilmecesi*, zorunlu olarak asıl temaya dönüşür.

Burada biz, yalnızca felsefi Yeniçağ ile ilgileniyoruz. Ancak bu çağ, yalnızca biraz önce anlatılan o en büyük tarihsel görüngünün, kendini anlama uğruna savaş veren (bu söylem, her şeyi içermektedir) insanlığın bir parçası değildir. Sözü edilen çağ, felsefenin yeni ve evrensel bir görevle, aynı zamanda da eski felsefede bir Rönesans anlamında yeniden oluşturulması olarak, aynı zamanda hem bir yineleme, hem de evrensel bir anlam dönüşümü niteliğini taşımaktadır. Bu dönüşüm içerisinde söz konusu felsefi Yeniçağ, kendi felsefe düşüncesinden ve doğru yöntemden tümüyle emin olarak, yeni bir çağa başlamayı görevi saymaktadır; bu kendine güven, yeni bir başlangıçtaki radikalizm aracılığıyla o zamana kadarki tüm nahiflikleri ve böylece de tüm kuşkuları aşmış olma bağlamında da geçerlidir. Ancak farkına varmaksızın ve farkına varılmaksızın nahifliklerini de taşıyan bu çağın kaderi, ağır tempoyla ilerleyen, yeni kavgalarla yönlendirilen bir süreçte önce kendi gerçek temasını, gerçek yöntemini aramak, önce dünyaya ilişkin hakiki bilmeceleri keşfetmek ve bunları karar verebilme için gerekli yörüngeye oturtmak zorunda kalmaktır.

Bu gelişme sürecinde yetişen biz bugünün insanları, kuşkunun tufanına gömülmek ve böylece kendi gerçeğimizi elimizden kaçırmak gibi çok büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bulunmaktayız. Bu kriz içerisinde kendimizin bilincine varmaktayız ve bakışlarımız şimdiki insanlığımızın tarihine yönelmekte. Kendi kendimizi anlamayı ve böylece de iç destek bulmayı ancak bu tarihin başlangıcından itibaren yeni oluşan, felsefi girişimleri itici güç niteliğiyle kullanan bütünlük duygusu sayesinde başarabiliriz.

İnsanın Anlamı Uğruna Bir Savaşım Niteliğiyle Yeniçağ Felsefesinin Tarihi

Felsefe düzleminde düşünce geliştirmenin (kendisi felsefe araştırmaları yapmayan) tüm insanlık üzerindeki etkisini düşündüğümüzde, şunları söylemek zorunluluğunu duyarız:

Yeniçağ felsefesinin Descartes'tan günümüze kadar uzanan, tüm çelişkilerine karşın bir bütün oluşturan hareketliliğini içinden kavramak, her şeyden önce bugün diye adlandırdığımızın anlaşılmasını olanaklı kılar. Zamanımızın gerçek ve asıl önem taşıyan savaşları, artık yıkılmış olan insanlık

ile, ayakları henüz yere basan, ama bu yere basma ya da yeni bir yer uğruna kavga veren insanlık arasında cereyan edenlerdir. Avrupa insanının asıl tinsel savaşları, kendini *felsefelerin savaşları* olarak, yani kuşkucu felsefeler ile –ya da görevi değil, salt sözcüğü korumuş olan felsefe-dışılıklar ile– gerçek ve henüz canlı olan felsefeler arasındaki savaşlar niteliğiyle göstermektedir. Bu son felsefelerin canlılıkları, gerçek ve doğru anlamları uğruna, böylece de gerçek bir insanlığın anlamı uğruna kavga vermelerinden kaynaklanmaktadır. Örtük aklın kendi olanaklarını kendiliğinden anlamasını sağlamak ve böylece de ona, bir metafiziğin olanaklılığını gerçek anlamda bir olanak niteliğiyle algılatmak – bu, bir metafiziği ya da evrensel felsefeyi gerçekleştirme çabalarının sürecine sokabilmenin tek yoludur. Avrupa insanlığının Yunan felsefesinin doğumu ile birlikte beraberinde taşıdığı hedefin, felsefi akıldan oluşan bir insanlık olma ve yalnızca böyle olabilme hedefinin örtük akıldan açık akla uzanan sonsuz bir hareket içerisinde ve sonsuz bir "kendini normlarla düzenleme" çabası içerisinde bu akıl aracılığıyla insani doğruluğuna ve hakikiliğine varmanın salt tarihsel-fiili bir delilik, başka insanlıklar ve tarihsellikler içerisinde rastlantısal bir insanlığın rastlantı sonucu edinilmesi olarak kalması; ya da insanlıkta *entelekhia* (kendini maddenin içinde gerçekleştiren biçim, ç.n.) olarak özü gereği varolanın ilk kez Yunan insanında kendini göstermiş bulunması – bu, ancak yukarıdaki yolla belirginleşebilecek bir noktadır. İnsanlık, üreme ve toplumsal yaşam bağlamında birbirine bağlı insanlıklar içerisinde özü gereği insan-olmak'tır, ve insan bir akılcı varlık (*animal rationale*) ise eğer, ancak bütün insanlık akılcı insanlık olabildiği ölçüde akılcı varlıktır – burada örtük biçimde akla yönelik, ya da açık biçimde kendine varmış, kendisi için açığa kavuşmuş ve artık bundan böyle özsel bir zorunluluk doğrultusunda insanlığa ilişkin oluşu *bilinçli olarak yöneten* entelekhia söz konusudur. Buna göre felsefe, bilim, *evrensel ve bu nitelikle insanlığın 'doğuştan' beraberinde getirdiği aklın açığa çıkışına ilişkin tarihsel hareket* olmaktadır.

Eğer bugüne kadar henüz sonuçlanmamış olan hareket kendini doğru ve gerçek anlamda etkinlik kazanmış entelekhia niteliğiyle ortaya koysaydı, ya da akıl, gerçekten de kendi kendinin tam bilincinde olarak kendine özgü biçim içerisinde belirginlik kazansaydı, yani açıkça evrensel, tutarlı bir çelişkisiz düşünce çizgisinde ilerleyen, çelişkisiz bir yöntem çerçevesinde kendi kendini kendisi üzerinden normlandıran bir felsefe biçimini alsaydı, durum gerçekten de biraz yukarıda anlatıldığı gibi olurdu. Avrupa insanlığı'nın

kendi içerisinde mutlak bir düşüncenin taşıyıcısı olup, "Çin" veya "Hindistan" gibi salt ampirik ve antropolojik bir tip olmadığı savının doğru olup olmadığı; bütün yabancı insanlıkların Avrupalılaştırılması oyunu dünyadaki tarihsel bir saçmalık olup, kendi içinde, dünyanın anlamına dahil olan mutlak bir anlam taşımadığı savının doğru olup olmadığı – bu sorular hakkında, ancak bundan sonra bir karara varılabilirdi.

Bugün 18.yüzyılın akılcılığının, bu akılcılığın Avrupa'daki insanlığın talep edilen yerleşikliğini kazanmak isteme biçiminin bir *nahiflik* olduğundan kuşku duymuyoruz. Ancak, bu nahif ve, hatta, tutarlı düşünülecek olursa, anlamsız akılcılıkla birlikte akılcılığın *gerçek* anlamı da feda mı edilmelidir? Sözü edilen nahifliğin, anlamsızlığın ve çok övülen, bize atfolunan akıl-dışılığın akılcılığının ciddi biçimde aydınlatılması ne durumdadır? Bu akıl-dışılığın, ona kulak vermek durumundaysak eğer, akılcı düşünen ve temellendiren insanlar olarak bizleri inandırması gerekmez mi? Bu akıl-dışılık, sonunda yine eski akılcılığın akılcılığından da kötü olan, dar boyutlu ve kötü bir akılcılık değil midir? Dahası bu akılcılık, son sorunların aydınlatılması için verilen kavgadan ve bu sorunlarca kesin ve gerçek anlamda akılcı diye belirlenmiş hedeflerden ve yollardan *kaçınan* "tembel aklın" akılcılığı değil midir?

Bu konuda şimdilik bu kadarı yeter; Yeniçağ felsefesinin ve biliminin içine çok erken düştüğü ve dev bir büyüme hızıyla günümüze kadar uzanmış olan krizin en derinde yatan nedenlerinin aydınlatılmasının büyük önemini algılatmak için fazla hızlı ilerledim.

Bu Yazıdaki Araştırmaların Amacı

Ama şimdi *bizler*, bu zamanın filozofları, az önceki türden tefekkür biçimleri *bizler için* ne gibi bir anlam taşımalıdır? İstediğimiz, burada yalnızca akademik bir söylev mi dinlemekti? Şimdi yapacağımız tek şey, hiçbir şey olmamışçasına "felsefe sorunları" üzerinde uğraşımız gereği yürüttüğümüz ve ara verdiğimiz çalışmalara, yani kendi felsefemizi inşa etme işine geri dönmek midir? Gerek bizlerin, gerekse bütün şimdiki ve geçmişteki filozof meslektaşlarımızın, her gün yeniden biten ve ölen felsefelerin bitki örtüsü içerisinde yalnızca geçici bir varlığımızın bulunduğu gibi kesin bir olgu karşısında bunu ciddiyetle yapabilir miyiz?

Hepimizin, yani yalnızca sözde filozof olmayan, büyük geçmişin gerçek filozoflarınca yetiştirilmiş olarak gerçek için yaşayan, ve kendi gerçeğimiz içerisinde ancak böyle varolan ve varolmak isteyen bizlerin bütün sıkıntısı

da işte bu noktadadır. Ancak bugünün filozofları olarak bizler, kötü bir *varoluşsal çelişkinin* içine düşmüş bulunmaktayız. Felsefenin bir görev olabilme olasılığına, yani evrensel bir bilginin olanaklılığına olan inancımızı feda *edemeyiz*. Bizler, kendimizi bu görev içerisinde *misyon sahibi* olarak görüyoruz. Ama öte yandan, ancak tek ve biricik bir hedefle, hepimize ortak bir hedefle, *felsefe* ile bağıntılı olduğu ölçüde anlam taşıyabilecek inanç nasıl ayakta tutulabilir?

İnsanın felsefe yapmasının ve bunun insanın varoluşunun tümü içerisindeki sonuçlarının, özel veya başkaca sınırlı kültürel amaçların öneminden geride kalmadığını en genel düzlemde anlamış bulunmaktayız. O halde bizler felsefe yapışımızda –ki bu, görmezlikten gelemeyeceğimiz bir nokta–, *insanlığın görevlileriyiz*. İç misyonumuz doğrultusundaki kendi gerçek filozof varlığımızdan kaynaklanan son derece kişisel sorumluluk, içerisinde eşzamanlı olarak insanlığın gerçek varlığına ilişkin sorumluluğu da taşımaktadır; bu, ancak bir *Telos'a*, bir hedefe yönelik bir varlık olabilir ve, böyle bir olasılık gerçekten *varsa* eğer, *ancak bizler* ciddi anlamda filozoflar olabildiğimiz takdirde, yalnızca felsefe aracılığıyla gerçekleşebilir. Burada –buradaki varoluşsal "takdirde" noktasında– bir kaçamak noktası var mıdır? Yoksa eğer, o zaman bizler, *inananlar*, ama bugüne kadarki felsefe yapışımızı, felsefeler için umut doğuran, fakat felsefe için umut doğurmayan felsefe yapışımızı ciddi olarak sürdüremeyecek olan bizler, *inanabilmek* için ne yapmalıyız?

Tarihe ilişkin ilk tefekkürümüz, yalnızca bugünkü fiili durumu ve bu durumun içinde bulunduğu sıkıntıyı bize çıplak bir olgu olarak göstermekle kalmadı, fakat biz filozofların, "felsefe" sözcüğünün gösterdiği hedef doğrultusunda, kavramlar, sorunlar, yöntemler doğrultusunda geçmişin *mirasçıları* olduğumuzu da anımsattı. *Her türlü karardan önce* radikal bir biçimde kendi kendimizi anlayabilmemiz için ayrıntılı *tarihsel* ve *eleştirel* tefekkürlerin gereksinildiği kesin; yapılması gereken, ilk başta ve ondan sonra felsefe diye neyin istendiğinin, ardından da tarihsel bağlamda birbirleriyle iletişim sağlamış tüm filozoflar ve felsefelerce istenmesi sürdürülmüş olanın yeniden sorgulanması; ama bunun, bir kez anlaşıldığında, hedefleme ve yöntem bağlamında iradeyi *karşı konulmaz biçimde zorlayan hakiki son köken* olma niteliğiyle ortaya çıkanın *eleştirel* düşünülmesiyle yapılması.

Bunun nasıl gerçekleştirileceği ve bizim filozoflar olarak varoluşsal varlığımızı belirleyen çelişkisizliğin ne anlam taşıması gerektiği, şimdilik belir-

sizdir. Bundan sonra yapmaya çalışacağım şey, benim de geçtiğim, gerçekleşebilirliğini ve kökleşmişliğini onyıllardır sınamış olduğum yolları açmak. Demek ki bundan böyle, son derece kuşkucu, ama önyargılı bir olumsuzluktan uzak bir tinsel tutumla silahlanmış olarak birlikte ilerleyeceğiz. Felsefe tarihinin dışa yansımış "tarihsel olgularının" kabuğunu, söz konusu tarihin iç anlamını, gizli teleolojisini sorgulayarak, göstererek, sınayarak kırmaya çalışacağız. Bu yolda zamanla, başlangıçta fazla dikkat çekmeyen, ama gittikçe zorlayıcı olan olasılıklar, yeni boyutlara atıfta bulunan, tümüyle yeni bakış açıları ortaya çıkacak. Bugüne kadar asla sorulmamış sorular kıpırdanacak, hiç girilmemiş çalışma alanları, hiçbir zaman radikal biçimde kavranmamış ve anlaşılmamış bağlılaşık durumlar gözükecek. Sonuçta bunlar, tüm tarihsel kişiler boyunca "kendiliğinden anlaşılır" nitelikte süregeldiği haliyle, felsefenin temel anlamının temelden değiştirilmesini bir zorunluluğa dönüştürecek. Bu, ortaya yeni bir felsefenin, yeni göreviyle ve evrensel nitelikteki çelişkisizlik zeminiyle birlikte, pratik olanaklılığını çıkaracak: Başka deyişle: Eylem aracılığıyla. Ama ortaya çıkan bir başka şey de, geçmişin tüm felsefesinin de, bilincinde olmamasına karşın, felsefenin bu yeni anlamına içsel bağlamda yönelik bulunduğudur. Bu açıdan özellikle Yeniçağın *ruhbiliminin* trajik iflası anlaşılır kılınacak ve aydınlatılacak: ruhbilimin çelişki içerisindeki tarihsel varlığı, yani felsefi temel bilim olma savını (kendisine tarihin yüklediği anlam doğrultusunda) ileri sürmek zorunda kalışıdır; oysa bundan açıkça anlamsız sonuçların, "psikolojizmin" sonuçlarının doğması anlaşılır olacak.

Ben öğretmeye değil, yol göstermeye, yalnızca gördüğümü anlatmaya ve ortaya koymaya çalışıyorum. Bir felsefi varoluşun kaderini tüm ciddiyetiyle yaşamış biri olarak, önce kendime, dolayısıyla da başkalarına karşı bilgimin ve vicdanımın elverdiğince konuşabilmek dışında bir savım yok.

Almancadan çeviren: Ahmet Cemal

"Kozmos'un bir aklı var. Bir hareket düzeni var. Kozmos krizlerle ilerler. Big Bang olur, bir yıldız biter, kara delikler ortaya çıkar. Kozmos hiç de sakin değildir. Güneş nedir? Sürekli bir kriz merkezi. Sürekli kopuşlar yaratan atomik bir pil. Bilmem kaç milyar yıl sonra da sönecek olan bir yıldız. Yavaş ama sürekli kriz halinde olan bir kozmos. Dolayısıyla, doğal olan, sürekli kriz hali içinde olmak."

Nedenselliğin Krizi*

THEODOR ADORNO

Özgürlük fikrinin başına gelen, muadilinin, nedensellik kavramının da başına geliyormuş gibi görünüyor: Antagonizmaların içini yanlış bir biçimde boşaltmaya yönelik genel eğilime uygun olarak, tümel/evrensel, tikeli yukarıdan, özdeşleşme yoluyla tasfiye ediyor. Nedenselliğin, açıkça sadece mikro-alan için geçerli olduğu doğa bilimlerinde geçirdiği krizden çabuk çıkarımlar yapılmamalıdır; öte yandan, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki nedensellik formülasyonu o kadar geniştir ki salt istatistik düzenlilikleri bile kapsamına alabilir. Doğa bilimleri, nedenselliği, kendi işlem tarzlarına özgü işlemsel tanımlarla ele almakla yetinir; ama felsefe için, doğa bilimi metodolojisini soyut bir biçimde tekrar etmekten öte bir şey yapılmak isteniyorsa, nedenselliği açıklamaktan vazgeçilemez. Doğa bilimi ve felsefe fena halde ayrışmışlardır ve sırf gerekli olması, bunları tekrar birbirine yapıştırmaya yetmeyecektir.

Ama nedenselliğin krizi, felsefi deneyimin ulaşabildiği bir alan olan günümüz toplumunda da görülebilmektedir. Kant, sorgusuz sualsiz rasyonel yöntemin, her durumun izini geriye, "kendi" nedenine ulaşana kadar sürmek olduğunu düşünüyordu, oysa –felsefenin kendini onun avukatı gibi gösterme gayretkeşliğine girdikçe daha da uzaklaştığı– bilim muhtemelen neden-sonuç zincirlerinden çok neden-sonuç ağlarıyla çalışıyor. Kant bile, –olgunun, zaman ardışıklığı içinde salt nedensellik tarafından belirlenmesi yerine– her olguda birbiriyle kesişen birçok nedensel ardışıklık olduğunun

* *Negative Dialectics* içinde, Continuum, New York, 1994.

farkında olmanın, kategorinin kendisinin esası olduğunu kabul etmek durumunda kalırdı. Kant'ın diliyle, bir *a priori*'dir bu: Hiçbir tekil olay söz konusu çeşitlilikten muaf tutulmaz. Ağsal kesişmenin sonsuzluğu, "Üçüncü Çatışkı" tezi ve antitezi gibi şaşmaz neden-sonuç zincirleri oluşturmayı imkânsızlaştırır.

Sadece pratik açıdan değil, ilkesel olarak da imkânsızdır bu. Kant örneğinde sonlu bir ilerleme içinde kalan elle tutulur tarihsel araştırmalar bile, Kant'ın çatışkılar hakkındaki bölümde eleştirdiği o pozitif sonsuzluğu, deyim yerindeyse yatay olarak içerirler. Kant, adeta küçük kasaba koşullarının karmaşıklıktan uzak araştırılabilirliğini bütün olası nesnelere aktarıyormuşçasına, bunu görmezden gelir. Bizi onun modelinden nedensel belirlenimlerin icrasına götüren bir yol yoktur. Nedensel ilişkiyi salt bir ilke olarak ele almakla, ilişkinin ilkesel olarak ağsal olduğunu gözardı eder. Bu günaha yol açan şey, Kant'ın nedenselliği aşkın özneye kaydırmasıdır. Nedensellik, saf bir hukuksallık biçimi olarak, tek boyutlulaşır. Eksikliği gidermeye yönelik *ex post facto* bir girişime kategoriler tablosundaki meşum "etkileşim" de dahildir; bu ayrıca yaklaşan nedensellik krizinin de ilk işaretlerinden biridir.

Durkheim okulunun da gözden kaçırmadığı üzre, nedensellik şeması basit yaratma ilişkisinin bir kopyasıydı, çünkü bu ilişkinin, açıklanabilmesi için, nedenselliğe ihtiyacı vardır. Nedenselliğin feodal bir yönü, hatta –Anaksimandros ve Herakleitos'ta olduğu gibi– bir arkaik hukuki intikam boyutu vardır. Mitten-arındırma sürecinin, şeylerde işbaşında olduğu düşünülen ruhların mirasçısı olan nedensellik üzerinde ikili bir etkisi olmuştur: Mitten-arındırma, nedenselliği hem sınırlamış hem de yasa/hukuk adına pekiştirmiştir. Eğer nedensellik, gerçek "çeşitlilik içinde birlik" ise (ki bu da Schopenhauer'in bütün kategoriler arasında onu tercih etmesine yol açmıştır), demek ki burjuva dönemi boyunca bir sistem kadar bir nedensellik de söz konusuydu. Koşullar ne kadar açık seçik olursa, tarihte nedensellikten bahsetmek de o kadar kolay olur. Hitler'in Almanyası II. Dünya Savaşı'na, Kayzer'in Almanyasının I. Dünya Savaşı'na neden olmasından daha kesin bir biçimde neden olmuştur. Ama bu eğilimin geri teptiği bir nokta da vardır. Sistem en sonunda, bütün uğrakların evrensel olarak bütün diğer uğraklara bağımlı oluşunun nedensellikten bahsetmeyi miadını doldurmuş bir şey haline getirdiği bir noktaya –bunun toplumsal ipucunu veren sözcük "entegrasyon"dur– ulaşacaktır. Yekpare/monolitik bir toplumda nede-

nin ne olmuş olabileceğini araştırmak boşa zahmettir. Neden sadece o toplumun kendisidir.

Deyim yerindeyse, nedensellik bütünlüğe geri çekilmiştir. Bulunduğu sistem içinde artık ayırt edilememektedir. Nedensellik kavramı zayıflayıp soyutlaşmaya yönelik bilimsel görevi ne kadar dikkate alırsa, evrensel olarak toplumsallaşmış bir toplumun aynı anda aşırı-yoğunlaşmış ağı da, bir koşulun apaçık biçimde bir başka tek koşula bağlanmasına o kadar az izin verecektir. Her durum yatay ve dikey olarak bütün diğer durumlara bağlanır, bütün diğer durumlara dokunur, diğer bütün durumlar da ona dokunur. Aydınlanma'nın nedenselliği tayin edici bir siyasi silah olarak kullandığı en son öğreti, Marksist altyapı-üstyapı öğretisidir: Bu öğreti, neredeyse zararsız bir biçimde, sadece üretim, paylaşım ve tahakküm mekanizmalarının değil, ekonomik ve toplumsal ilişkilerle ideolojilerin de ayrılmaz bir biçimde iç içe girdikleri ve yaşayan insanların ideoloji parçacıkları haline geldikleri bir duruma yetişmeye uğraşır. İdeolojinin artık şeylere bir doğrulama ya da tamamlama olarak eklenmediği yerde –kaçınılmazlık görüntüsüne ve varolan her şeyin meşruluğuna dönüştüğü yerde–, üstyapı ile altyapı arasındaki şaşmaz nedensel ilişkiyle çalışan bir eleştiri, hedefi ıskalayacaktır. Bütüncül bir toplumda her şey merkeze eşit uzaklıktadır; onun içyüzünü görenlerin neslinin tükeneceği ne kadar kesinse, bu toplumun saydam, sunduğu mazeretlerin de bayat olacağı o kadar kesindir.

Eleştirel tavır takınanlar, her endüstriyel idare binasını ve her havaalanını, altyapının ne ölçüde kendi kendisinin üstyapısı haline geldiğini göstermek için kullanabilirler. Bunun için, bir yandan bütüncül duruma ve kapsamlı tekil verilere ilişkin bir fizyonomiye, bir yandan da yapısal ekonomik değişikliklere ilişkin bir analize ihtiyaçları vardır; nedensel koşullardan, artık bağımsız bir varoluşu olmayan ve artık kendine ait bir doğruluk olduğu iddiasında bulunamayacak olan bir ideoloji türetmelerine gerek yoktur. Nedenselliğin geçerliliğinin, özgürlük imkânının gerilemesiyle orantılı olarak çözüldüğü bir gerçektir ve bu gerçek, bir dönüşümün belirtisidir: Araçları rasyonel olan bir toplum, açıkça irrasyonel bir topluma dönüşür ki bu toplum, amaçları bakımından, zaten uzun bir zamandır örtük olarak irrasyoneldir. Leibniz ve Kant'ın felsefesinde –nihai nedenin, olgulara uygulanabilen, dar anlamda nedensellikten ayrılmasında ve bu ikisini birleştirme çabasında–, bu ayrışma kısmen, bunun burjuva toplumunun araç-amaç çatışkısında yatan köklerine inilmeksizin hissedilmiştir.

Ama nedenselliğin günümüzde ortadan kayboluşu hiçbir özgürlük alanına işaret etmez. Bütüncül etkileşim içinde yeniden üretilen eski bağımlılık genişler. Bu bağımlılığın milyonlarca katlı ağı, artık zamanı gelmiş ve dokunulacak kadar yakında olan rasyonel nüfuzu –nedensel düşüncenin ilerlemenin hizmetinde yücelttiği nüfuzu– önler. Nedenselliğin kendisi, ancak bir özgürlük ufku içinde anlamlıdır. Nedensellik ampirizme karşı korunaklı görünüyordu, çünkü nedensellik varsayımı olmadan bilimsel olarak düzenlenen bir idrak imkânsız görünüyordu; idealizmin elinde bundan daha güçlü bir sav yoktu. Ama, Kant'ın düşüncenin öznel bir zorunluluğu olarak nedenselliği, nesnelliğin kurucu bir koşulu derecesine yükseltme çabası da, nedenselliğin ampirist inkârı kadar geçersizdi. O bile olguların içsel bağı varsayımını tekzip etmek zorunda kaldı – ki bu varsayım olmayınca nedensellik, onun öznel-kategorik bir doğası olduğunu savunan öğretinin korumaya çalıştığı o belirgin hukuksallığı, o *"a priori"* kaybederek bir "öyleyse-böyle"ye dönüşür. Bilimsel gelişmeler sonradan Kantçı öğretiyi kuvveden fiile geçirmiştir. Bir başka yol da nedenselliği güdülenimdeki dolaysız özdeneyimi içinde temellendirmektir; ama psikoloji o tarihten sonra bu özdeneyimin aldatıcı olabileceğini, hatta aldatıcı olmak zorunda olduğunu gösteren kanıtlar sunmuştur.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

TARİHSEL KRİZLER

NATO'ya Kriz Yönetimi Konusunda Öneriler

Editörler: JULIANNE SMITH - MARTIN BUTCHER

Öteki organlarla işbirliği yaparak, kriz denetiminde oynadığı rolü geliştirebilmesi için NATO'nun aşağıdaki tavsiyeleri göz önünde bulundurması gerekir:

• *Krizi denetim altına almanın en iyi yolunun krizi önlemek olduğu kabul edilmelidir.* Bu durum, özellikle, bütçe kesintilerinin ve yeni yerleşimlerin yarattığı bezginliğin olağan hale geldiği dönemler için geçerlidir. Politikacılar, krizi önlemede yetersiz kaldığı gerekçesiyle, erken uyarı mekanizmalarını suçlama eğilimindedirler. Oysa, yüksek nitelikte erken uyarı kaynakları önceden beri bulunmaktadır. Politikacıların eksikliği, erken uyarı mekanizmalarından en elverişli biçimde nasıl yararlanılabileceğini görememiş olmalarıdır. Bunun en iyi örneği Kosova'dır. Beş yıl boyunca, Kosova'da silah yığınağı yapıldığına dair erken uyarılarda bulunulmasına karşın, şiddet başgöstermiş ve yüzlerce insan göç etmeye başlayıncaya değin hiçbir önlem alınmamıştır. Bu olayda sorumluluk erken uyarı mekanizmasına değil, erken tepki gösterilerek yaratılan hataya aittir. Günümüzde erken uyarılar ve analizler; uydu görüntüleri, NGO'lar, bölgedeki uluslararası yardım örgütleri ve çeşitli teknokratik mekanizmalar yoluyla yeterince yansıtılmaktadır. Yeni eylem başlıkları şunlardır:

– *Erken uyarı mekanizmaları, krizin ne zaman engelleneceğine karar vermek için kullanılmalıdır.*

Politikacılar şiddet içeren çatışmaları tetikleyen nedenleri iyice tanımalı ve gergin bölgelerde bunları gözlemlemeyi öğrenmelidir.

– Kriz denetleme stratejilerinde rol alabilecek uygun aktörleri bulmak için söz konusu bölge halkının bilgisinden yararlanılmalıdır.

Örneğin, Kosova'da ABD ve NATO, Başkan Slobodan Milosevic'i baş aktör olarak tanımakla ve Kosova Kurtuluş Ordusu (KLA) ile ilişki kurmamakla hata yapmıştır. Bu hata, Kosovalı Arnavutlar'a KLA'ya yapılan bütün mezalimi suçlama fırsatı verirken, ABD'nin müdahalesini ya da kınamasını devre dışı bırakmıştır. Ayrıca, bölgede yaşayan halktan edinilen bilgiler, NATO'nun etnik azınlıkların kimliğini tanıması ve Avrupa güvenliğinin daha geniş bağlamı içindeki potansiyel çatışmaların dallanıp budaklanmasını yakından izlemesi amacıyla kullanılmalıdır.

– Erken uyarı ve analizler uyumlu stratejiler yaratmak amacıyla kullanılmalıdır.

Yine, Kosova'yı ele alırsak, bölgede 45 uluslararası yardım örgütü bulunmaktadır; çeşitli bölgelerdeyse yaşamın sürmesi için gerekli olan gıda ve malzeme eksikliği vardır. Neden? Çünkü bu 45 örgüt gereksinim duyulan malzemeyi tehlikeli ve ulaşılması güç bölgelere götürebilmek için gerekli bilgi ve yeterliğe sahip yerel NGO'larla işbirliği yapmayı reddetmiştir.

– Herhangi bir kimseyi söz konusu bölgeye göndermeden önce, gerekli personel tipini belirlemek için eldeki analiz kullanılmalıdır.

1998 yılının sonbaharında Kosova'ya 2000 gözlemcinin gönderilmesi kararlaştırıldığında, bu insanlara nereden gelecekleri ve böyle bir görev için ne tür bir eğitimin gerekli olduğunu kimse bilmiyordu. Yapılan ilk analizler, bu gözlemcilerin 1999'un ikinci yarısında rehine olarak alıkonabilmelerinin çok muhtemel olduğunu gösterdi. Bu yüzden, ilk elde gönderilmemeleri ya da silahsız gönderilmemeleri gerekiyordu. 1998'in sonunda, silahsız gözlemciler bölgeye gelmeye başladıklarında, bu tür erken uyarıların dikkate alınmadığı açık bir gerçektir.

– Kuvvet kullanmayan bir diplomasinin işe yarayabileceği ve pek çok durumda işe yaradığı kabul edilmelidir.

Ne yazık ki bu tür çatışmalara karşı medyanın benimsediği tutum "ner-

de hareket, orda bereket" olmuştur. Gerçekte, kuvvet kullanılmayan diplomatik girişimlerin etkili olduğu yerlerde halkın bu durumdan pek haberi olmaz. Halkın kulağına gelenler, daha çok, yapılan hatalardır. Bu durum çoğu kimsede, kuvvet kullanılmayan diplomatik girişimlerin etkisiz olduğu kanısını uyandırmıştır. Oysa, uluslararası müzakerelerin potansiyel bir çatışmayı önlemiş olduğu ya da önlemeye çalıştığı pek çok durum görülmüştür. Bunlar arasında Dağlık Karabağ bölgesiyle ilgili olarak Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışma (şu anda OSCE ilgilenmektedir) ile SSCB'nin ortadan kalkmasının ardından Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'daki Sovyet nükleer füzelerinin kaldırılması olayları sayılabilir. AB, OAU ve ASEAN gibi bölgesel ya da alt-bölgesel örgütlerin Makedonya gibi çatışma tehdidi altında bulunan bölgeler ya da Güney Çin Denizi gibi, devletlerarası potansiyel sıcak noktalar konusunda girişimlerde bulunduğu ya da bu girişimleri teşvik ettiği başka örnekler sıralanabilir. Eğer bu tür girişimler daha geniş bir kesim tarafından tanınabilseydi, politikacılar hem önleyici çabaların, hem de devletlerarası çatışmalarda askeri olmayan çözüm yolları aramanın yararını daha çabuk öğreneceklerdi.

• *Krizin denetim altına alınmasında, özellikle AB ve OSCE gibi aktörlerin zaman geçirilmeden devreye sokulması gerektiği görülmeli ve uygulamaya geçilmelidir.*

Hataları tekrarlamaktan kaçınmak için, her şeyden önce, öteki aktörlerin araçlarını, rollerini ve kapasitelerini tam olarak tanımlamak gereklidir. Örneğin, AB'ye krizin siyasal yönüyle ilgilenme ve sivil müdahale birimlerini geliştirme görevi verilirken, WEU (AB ile kaynaşıncaya kadar) krizin giderilmesinin askeri yönleriyle ilgilenmelidir. Bunlar, insani yardım, kurtarma operasyonları ve geleneksel barış koruma güçlerinden, daha etkili barış-destek çalışmalarına dek bir dizi görevi kapsar. Avrupa Komisyonu Ortak Dışişleri ve Güvenlik temsilcisini (Bay ya da Bayan CFSP) 1999'da atadıktan sonra, AB ile NATO arasında resmi bir işbirliği sağlanmalıdır. Bu ilişki Avrupa'nın sahip olduğu pek çok ekonomik ve siyasal-askeri araç arasında bir köprü olacaktır; böylece, Avrupa'nın sağlam kriz denetleme politikaları yürütebilme yeteneği ve kurumsal dürtüleri artacaktır. AB gibi OSCE de, NATO'yla işbirliği kapsamında, kriz denetleme politikasındaki rolünün ana hatlarını belirlemek durumundadır. NATO'nun başka aktörlerin yaptıklarını taklit etmeye değil, tamamlamaya yeterli nitelikte, etkili ve kalıcı siyasal

"Bush, Bağdat'ı bombalamak yerine, atmosfere zehirli gaz salan fabrikaları için önlemler alma kararı verse, uluslararası anlaşmaları imzalasa, ABD'de gayet dev boyutlu ama oldukça keyifli ve olumlu bir kriz çıkmaz mı? İyi de olur."

stratejiler kurabilmesi ancak öteki güvenlik örgütleriyle şeffaf bir ilişki içinde olmasına bağlıdır. "Ölümcül Çatışmaları Önlemek" amacıyla kurulan Carnegie Komisyonu'nun yayımladığı raporun önsözünde, komisyonun başkan yardımcısı, eski Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ve Carnegie Corporation'un eski başkanı David Hamburg şöyle diyorlar:

"Vardığımız sonuca göre, ölümcül sonuçlar doğurabilecek bir çatışmanın entelektüel, teknik ve siyasal açıdan engellenmesinin sorumluluğunu, ne kadar köklü olursa olsun, bir kurumun ya da bir hükümeti uzun vadede üstlenmesi çok zordur. Aktörler arasındaki işbölümü yapılmalı, sorumluluklar paylaşılmalı, güçler birleştirilmelidir."

• Sivil Müdahale Birimleri'ni (CIU) geliştirmek amacıyla AB ve OSCE'yle işbirliği yapılmalıdır. Bu rapor, askeri olmayan müdahaleler söz konusu olduğunda, Sivil Müdahale Birlikleri'nin kurulmasını tavsiye eder. Askeri niteliği olmayan bu tür birimler AB gibi (belki de Avrupa Birliği İnsani Yardım Bürosu kanalıyla) askeri olmayan bir organ tarafından geliştirilmelidir. Şu andaki kapasitesini genişletme yoluna giderek, AB bu birimleri OSCE için hazırlayabilir. Kimi unsurlar varolan kuruluşlardan çekilirken, başka unsurların, özellikle eğitim ve eleman sağlamakla ilgili birimlerin yeniden kurulması gerekebilecektir (birimlerde varolması öngörülen unsurlar için aşağıdaki çizelgeye bakınız). Bu kapasitenin yaratılması için NATO, AB ve OSCE'yi desteklemelidir. Bundan başka, NATO, CIU'ların gerekliliğini onaylamalı ve bir askeri örgüt olarak, bu işlevin kendi alanına girmediğini kabul etmelidir. 1999 Haziran'ındaki NATO ve AB zirveleri CIU'ların kurulması yönünde çalışmalıdır.

CIU'lar bir eğitim ve geliştirme kuruluşuna ihtiyaç duyacaktır. Son on yılın deneyimi, kırsal alandaki 5.000-15.000 insanın planlı bir biçimde yerleşmesini sağlayabilecek bir mekanizmanın gerekliliğini göstermektedir. Bu da, rotasyonu sağlayacak biçimde, 15.000-45.000 arasında değişen sayıda kişiyi kapsayabilecek bir kuruluşun varlığını gerektirir. CIU'lar, hafif Zırhlı Personel Taşıyıcılara sahip polis ve paramiliter birliklerden oluşabilir. Bu birimler, ilk elde, Fransız CPS Ayaklanma Polis birlikleri, İtalyan Carabinieri'si ve Alman sınır birliklerinden seçilebilir.

• NATO'nun müdahalesini gerektirecek krizlerin baş göstermesi durumunda, BM ve OSCE'nin yetkisi dahilinde, kriz denetleme ve barış destekleme misyonları harekete geçirilmelidir. Kuramsal olarak bu, NATO'nun desteklediği bir tedbirdir.Ne var ki, NATO bu misyonların yürütülmesi sırasın-

da edindiği bilgileri BM ya da OSCE'ye aktaramamaktadır. Bunun nedeni, NATO'nun (örgütün iç taahhütleri nedeniyle) kendisine üye olmayan bir ülke ya da kendi üyeleri dışındaki bir ülkenin üyesi olduğu bir organla bilgilerini paylaşamamasıdır. Eğer NATO krizlere çok boyutlu yaklaşımlı politikalarına başarılı bir biçimde katkıda bulunmak istiyorsa bu politikasını değiştirmek gereğini duyacaktır. Tümüyle yeni nitelikteki çekişmeler üzerinde odaklanmak ve son 50 yılda yaşanan deneyimin ötesini iyi görebilmek açısından, kriz denetimi NATO gibi kuruluşlara ihtiyaç gösteren bir görevdir. Bir dizi bildiri ve bir avuç kriz denetleme mekanizmasıyla NATO bu olguyu kabul ediyor olsa da, henüz yeterli değildir. Devletlerarası çekişmelerin niteliğinin yanı sıra, üyelerinin ve ortaklarının çıkarlarını ve yeteneklerini yansıtabilecek, uzun erimli siyasal stratejilerin yaratılması söz konusu olduğunda NATO'nun yapacağı çok iş vardır. NATO'nun, krizlerin siyasal açıdan karara bağlanabilmesi ve nihai çözüme ulaşabilmesi için uygun koşulların yaratılmasında yardımcı olabilmesi, bağlantıların kurulmasına, erken uyarı mekanizmalarının işletilmesine, rollerin belirlenmesine ve askeri eylemin incelikli bir biçimde ayarlanmasına bağlıdır.

İngilizceden çeviren: Cem İleri

"Bence iyi bir tarihçi, kriz anlarına, olaylara inanmayan, onların öncesine bakan, orada neler olduğunu anlamaya çalışan tarihçidir."

Wall Street Topu Atarken*

EDWARD ROBB ELLIS

James J. Walker 19 Haziran 1881'de Greenwich Village'de, Leroy Sokağı 110 numaralı evde doğdu. Tammany'ci** siyasetle tanışması çocukluk dönemine rastlar. İrlanda asıllı olan babası, Tammany'ci bir belediye meclis üyesi ve Dokuzuncu Mıntıka'nın başkanıydı. Jimmy Walker güzel bir evde büyüdü, dini bir okula gitti, kolejlerde okumadı, profesyonel beyzbolculuk yaptı, amatör tiyatrolarda oynadı, piyano çalmayı öğrendi ve popüler şarkılar bestelemek istedi.

1908'de bir müzik şirketi için çalışmaya başladı; "Will You Love Me in December as You Do in May?" adlı şarkının sözlerini yazdı. Bu şarkı ona otuz yıl boyunca 10.000 dolardan fazla kazandıracaktı. Daha sonra, babasının isteğine uyarak bu işi bıraktı ve politikaya atıldı. 1912'de New York eyalet meclisine seçildi. Ardından, eyalet senatosunda görev aldı ve Demokratların sözcülüğünü yaptı.

"Aslında, zamanımın büyük bölümünde kendi arzularıma ters davranıyordum, içsel çatışmalarım büyüktü," diye anlatıyordu Walker, arkadaşı Gene Fowler'a. İçinde bulunduğu kararsız ruh hali Jimmy Walker'ı kalabalıklardan, arabalardan, asansörlerden korkan, sırtına vurulan yumruklardan ürküp büzülen, geceleri terleyen, elleri kimi zaman buz gibi, kimi zaman yapış yapış olan, nevrotik biri yapıp çıkmıştı. Neşeli ve sevimli görünerek gerginliğini gizlemeye çalışıyordu. Çok stresli olduğu dönemlerde sa-

* *The Epic of New York City* içinde, Kodansha America, 1997.

** Tammany: New York'ta 1789 yılında kurulmuş olan, Demokratların güçlü siyasal örgütü.

dece 60 kilo çeken Walker 1,70 m. boyunda, fasulye sırığına benzeyen görüntüsünü gizlemek için omuzlarını geniş gösteren giysiler giyen, karınsız, kalçasız biriydi. Kendisini her zaman son modayı izleyen biri gibi görüyordu, ama her zaman aşırı-Broadway tarzında giyiniyordu ve ısmarlama yaptırdığı yüzlerce kravatı vardı. Oyuncularla yakın dostluklar kurmuştu. Bu kimseler, mendil cebinden, sağ elini çaprazlamasına götürüp almak yerine, sol elini kullanarak nasıl mendil alabileceğini gösteriyorlardı Walker'a. Adının baş harflerini yazdırdığı, altın bir çakmakla nikotinsiz sigaralar yakıyordu. Al al olmuş yanakları Walker'ın içkiyle ilgisi konusunda sorular uyandırıyordu; ama yüzünün kırmızılığı içkiden çok, aileden geliyordu. İçki Yasağı'nı hor görerek, "bu önlem ikiyüzlü bir şekilde alınmıştır, bu yüzden de yaşamayacaktır," dedi. Albany'deki ilk yıllarında, değer verdiği arkadaşı Al Smith'le bir otel odasını paylaştı. Koyu bir Katolik olan, alışkanlıklarında aşırıya kaçmayan Smith, Walker'ın playboy eğilimlerinden kaygı duyuyordu. Bütün saçmalıklarına karşın, kıvrak zekâsıyla Walker eyalet meclisinde geçirdiği on dört yıl boyunca iyi bir izlenim bıraktı. Tipik bir biçimde, koroda görevli olan güzel bir kızla evlendi ve yine tipik bir biçimde, düğününe iki saat geç geldi.

1925 belediye başkanlığı seçimi yaklaşıyordu. Başkan Hylan üçüncü dönemde de başkan olmaya hevesli görünüyordu. Ama seçmenler Hylan'ın acemiliklerinden ve sersemliklerinden usanmıştı. Tammany Hall, Hylan'a karşıydı; Hearst'ün, şehri Kaliforniya eyaletinden yönetmeye çalışmasından bezmişti. Vali Al Smith bile Red Mike'ın büyüsünden kurtulmuştu. Jimmy'nin Broadwayli dostlarının ortaya attığı belediye başkanlığı fikrini Smith ister istemez benimsedi. Hylan, Walker'ın New York'u gangsterlerin, hırsızların, orospuların, uyuşturucu satıcılarının cirit attığı bir açık kent haline getireceğini söylediyse de, Walker Demokratların ön seçimlerinde onu yendi. Kent çapında yapılan seçimdeyse Walker, bir dolmakalem üreticisi olan Frank D. Waterman adlı Cumhuriyetçi rakibini kolayca yendi. James Walker, 1 Ocak 1926'da, kentin ve ülkenin refahın tadını çıkardığı bir sırada göreve başladı. Yemin için kürsüye geldiğinde, karısına, akrabalarına ve seçilmesinde büyük rolü olan Tammany kodamanlarına şükranlarını sundu. Kampanya sırasında Walker defalarca, Tammany Hall'ün kendisini yarattığını ve bunu unutmayacağını söylemişti. Kürsüde duran bir radyo mikrofonundan, Jimmy Walker'ın New York'un belediye başkanı olarak yaptığı ilk konuşma yayımlanıyordu. Konuşmasını yaparken, hemen yanın-

da duran bir kadın bayıldı. Kadının yanına koşan Walker bir bardak su istedi ve ona su verdi. Yayını dinleyen halk, meclis salonundaki ani sessizlikten dolayı şaşırmıştı. Otuz saniye içinde yeni başkanın bir cinayete kurban gidip gitmediğini merak eden yüzlerce kişi telefonlar yağdırmaya başladı. Walker mikrofonun başına yeniden geçtiğinde herkes rahat bir nefes aldı ve yeni başkan konuşmasını tamamladı.

Formaliteler tamamlanınca, başkan Walker, havalı bir biçimde, başkanlık odasına girdi. Artık kendisine ait olan kolonyal çalışma masasına şöyle bir baktı. Yıllanmış mobilyalarda göz gezdirdi. Şömine rafının üstünde asılı duran Marquis de Lafayette'nin portresini gören Walker kaşlarını kaldırıp, onunla konuşurcasına, "Eğer bir cümlecik ödünç alabilirsem, 'Lafayette, biz buradayız' demek isterim" dedi.

Bir zamanların playboyu şimdi de 6 milyon kişinin yaşadığı bir metropolün başına geçmişti. Daha önce kentin yönetiminde hiç görev almamıştı. Kentin sorunları üzerine hiçbir şey bilmediğini kabul ediyordu. Belediye meclisindeki gazetecilere, "başından sonuna kadar okuyup bitirdiği kitap sayısının on beşi geçmediğini" itiraf etti.

O günlerde Belediye Sarayı kalitesiz gazetecilerle doluydu. Hepsi de Walker'ı seviyordu, çünkü onlarla craps oyunu oynuyor ve her seferinde haber oluyordu. Hepsi de, sözlerinin çoğunun kaydedilmemesinde ısrar eden Walker'ın kendilerini kösteklemesine göz yumdu. Bütçe Kurulunda ciddi sorunlar tartışıldığında, gazetelerin başlıkları Walker'ın parlak nükteleriyle dolup taşıyor, gündemde yer alan maddeler böylece gözden kaçırılmış oluyordu. Sabah 10'dan önce uyanmayan, kimi zaman da akşamdan kalma olan Walker, kentin sorunlarına ciddi bir biçimde eğilmek zorunda kaldığı zamanlarda her zamanki çekiciliğini kaybediyordu. Teklif edilen bir önergeyi konuşmak amacıyla, hemşerilerinden birine ayırdığı beş dakikalık süre bir dakika aşıldı mı onu azarlıyor, bir buçuk saat süren öğle yemekleri sırasında, kan ter içinde kalmış kalabalıklar odalarda bekleşip duruyordu. Kimi zaman canavar ruhlu, kaba biri olup çıkıyor, tepesini attıran zavallı kalabalığa bağırıp çağırıyordu. Bir keresinde, adamın biri "yalancı" deyip onun sözünü kesince, "şimdi kendini ele verdin, seninle hesaplaşırız," diye konuşmuştu kırıcı bir biçimde.

Jimmy'nin kaba davranışları, Tammany'ye bağlılığı ve çıkarcı siyasetçileri bile bile göreve getirmesi pek çok kimsenin şirin başkanlarına duyduğu ilgiyi azaltmadı. Gerçekte Walker, gece kulübü başkanı olarak çağrılmak-

tan hoşlanıyordu. Gene Fowler'ın *Beau James*'de yazdığı gibi, "bir gökkuşağı kadar çekiciydi." Douglas Gilbert ise *World-Telegram*'da şöyle diyordu: "New York, James J. Walker'ı klapasına geçirdi, ama o bu iltifatı geri çevirdi." Konfetiler altında Broadway'den geçerek Belediye Sarayı'na gelen havacı Charles Lindbergh, Manş kanalını yüzerek geçen Gertrude Ederle ve Romanya Kraliçesi Marie gibi saygın konuklar için her zaman hazır nükteleri vardı.

Walker işinin ciddi tarafını ihmal ettikçe Tammany kentte etkisini daha da arttırdı. Boss Tweed günlerinde yaygınlaşan dolandırıcılık tekrar canlandı; politikacılar ve suçlular takımlarını kurdular; belediye göz göre göre iflasa doğru sürüklenmeye başladı. Herkesin keyfinin yerinde olduğu bu devirde kimse doğru dürüst çalışmıyordu. Bir yargıcın bir gündeki mahkeme oturumlarının süresi ortalama 3 saat 11 dakikaydı. Göreve başladıktan sonraki iki yıl içinde Walker 7 kez tatil yaptı. Bu tatillerinin süresi 143 gündü. Londra'yı, Paris'i, Berlin'i, Bermuda'yı, Kanada'yı, Havana'yı, Hollywood'u, San Fransisco'yu, Atlanta'yı, Florida'yı, Louisville'i, Houston'ı ve Roma'yı dolaştı, 1927'de İtalya'nın başkentinde konaklayan başkan Walker, Mussolini'yle yarım saat görüştü. Görüşme filme çekildi.

Walker istediği gibi sefa sürüyordu. 1929'da maaşı 25 bin dolardan 40 bin dolara yükseldi. Bu miktar, Devlet Başkanının kabinesinde yer alan bir bakanın aldığı maaşın üç katıydı. LaGuardia bu konuda Walker'ı eleştirince, başkan çocuksu gülümseyişini takınarak şu yanıtı vermişti: "Bu çok az! Bir de tam gün çalışsaydım ne alırdım, bir düşünün!" Bir keresinde de şöyle demişti: "Eğer, bu yıl bir milyon dolar kazanırsam, yıl sonunda bir milyon on bin dolar harcamış olurum." Yaşam düzeyi yüksek, istediği gibi harcayan New Yorklular için Walker yaşamın bir simgesiydi. 1929'da onu yeniden başkan seçtiler. Seçimden bir hafta önce, borsa ilk sarsıntısını geçirdi. Bir süre sonra büyük adli skandalın ilk patırtıları kopmaya başladı. Her zaman yükseklerde uçan Walker, yavaş yavaş, felakete doğru sürükleniyordu.

1920'li yılların sonunda Amerika'nın bir bölümünde yaşam bir tür zar oyunuydu. Garsonlar, tesisatçılar, makinistler, bakkallar, kadın terziler, kuaförler, oyuncular, yazarlar -en az bir milyon Amerikalı- borsada kumar oynuyordu. Borsa düşecek mi, yükselecek mi diye bahse tutuşuyorlardı. Herkes gazetelerin spor sayfasından çok, borsa haberleriyle ilgiliydi. Küçük adam bir miktar ihtiyat akçesi yatırarak, ödünç parayla satın aldığı tahviller

üzerinde spekülasyon yapmayı öğrenmişti. Büyük adamsa bu spekülasyonu körüklüyordu.

1928'de Başkan Coolidge, "şimdiye dek toplanmış ABD kongrelerinin hiçbiri, Birlik'in durumu incelendiğinde, günümüzdekinden daha memnuniyet verici bir görünümle karşılaşmamıştır," diye konuşuyordu. Ticaret Bakanı Herbert Hoover, "son sekiz yılın politikaları ve Tanrı'nın yardımıyla, kısa süre içinde bu ülkeden yoksulluğun kovulduğu günleri göreceğiz," diyordu. Brooklyn'deki *Bush Terminal*'in sahibi Irwing T. Bush "henüz, tarihte altın çağ olarak anılacak bir dönemin başındayız," diye konuşmuştu. Bernard Baruch ise "dünyanın ekonomik durumu, ileriye doğru büyük bir hareketin sınırındadır," sözlerini etmişti. Yalnızca New York kentinde Avrupa'dakinden daha çok otomobil vardı. Beşinci Cadde'nin zenginliği yalnızca Park Avenue ile karşılaştırılabilirdi. Burada bir apartman dairesinin kirasının 40 bin dolar olması görülmedik şey değildi. 1919 ile 1929 arasında yine bu bölgede arsa fiyatları yüzde 75 artmıştı. Gayrımenkul vergileri 1928'de kent gelirlerinin % 80'ini oluşturuyordu. Ulusal üretim artmıştı; 1919 ile 1929 arasında ücretlilerin randımanı % 43 oranında büyümüştü. Aynı dönemde telefon kullananların sayısı iki kat artmıştı, her üç evden birinde radyo vardı, elektrikli ev eşyaları son hızla satılıyordu, ortalama olarak, her 5.5 Amerikalıdan biri otomobil sahibiydi.

Ama madalyonun öbür yüzü bu kadar parlak değildi. Ulusal zenginliğin % 90'ını nüfusun % 13'ü bölüşüyordu. Taksitle satışlar artmıştı. "Şimdi al, sonra öde" formülü normal yaşam biçimi olmuştu. Yatırım tröstleri ve anonim şirketler spekülasyon amacıyla simsarlara ince eleyip sık dokuyarak para veriyorlardı. Temel maddelerin üretiminde aşırı bir artış vardı. Toplum ise refahın sonsuz olduğuna inanıyordu. Wall Street şubeleri artmıştı. New Yorklu bir kadın oyuncu Park Avenue'deki apartman dairesini büroya dönüştürmüş, telefonla borsa oynuyordu. Bir simsarın oda hizmetçisi 250.000 dolarlık bir servet yapmıştı. Simsarların büroları o kadar kalabalıktı ki, ayakta duracak bir yer bile bulmak zordu. Bir gazetede köşe yazarı olan Franklin P. Adams bir restoranda yemek yiyen üç oyuncunun yanına entelektüel bir sohbette bulunmak amacıyla gittiğinde, üçünün de *Federal Reserve* bankasıyla ilgili konuştuğunu yazıyordu. Tiyatro eleştirmeni ve yazar Alexander Woollcott "piyasa üzerine büyük adamlardan sıcak tavsiyeler" alıyordu. Komedyen Groucho Marx, Baruch ya da gardropçu kadın gibi çeşitli "otorite"lere borsa konusunda danışıyordu.

Derken, 24 Ekim 1929 Perşembe günü gelip çattı. Daha sonra Kara Perşembe olarak anılan o gün New York borsası sabah saat 10'da normal fiyatlarla açıldı. ABD Çelik hisseleri 205.5 olarak açıklandı. Bu miktar, bir önceki kapanışa göre, bir-iki puan yukarıdaydı. Birkaç dakika süresince bütün fiyatlar sabit kaldı. Derken, simsarlar müşterilerin karşılayamadıkları ihtiyat akçelerini elden çıkarmaya başladılar. Satışlar barajı yıkan bir ırmağın gürleyen akışı gibi başladı. Hemen herkes elindekini çıkarmaya çalışıyor, ama kimse hisse senedi almaya kalkışmıyordu. Her şey gün gibi ortadaydı. Saat 11.00'de borsa çılgınca bir satış kargaşası içinde iyice çılgına döndü. 11.30'da panik başladı.

Borsa başkanı Edward Simmons tatildeydi. Bütün sorumluluk,39 yaşındaki yardımcısı Richard Whitney'in omuzlarına yüklenmişti.

Bostonlu bir bankerin oğlu olan Whitney, Groton ve Harvard'da öğrenim görmüş, Bayan William K. Vanderbilt'in dul geliniyle evlenmişti; Wall Street'te sözü geçen bir kimseydi. New Jersey'de bir çiftliği, Manhattan'ın Doğu Yakası'nda bir evi, 8 otomobili, 47 takım elbisesi, 12 bastonu ve tilki avlamak için 4 avcı gocuğu vardı.

Satış dalgası o kadar büyüktü ki, kayıtlar satış muamelelerinin çok gerisinde kalıyordu. Borsada açıklanan fiyatlarla, kâğıt şerit üzerine kaydedilen fiyatlar arasındaki zaman farkı yarım saate çıkmıştı. Sonuç olarak, her şey kargaşa, belirsizlik ve kaygıdan ibaretti. Bu çılgın sahneyi izleyenler arasında, Britanya'nın Eski Maliye Bakanı Winston Churchill de bulunuyordu. Churchill ve orada bulunanlar on iki spekülatörün intihar ettiğine dair yanlış bir duyum almışlardı. Wall Street'teki kalabalık, bir binanın damında dikelen ve aşağıya atlamaya kararlı görünen bir işçiyi seyrediyordu.

Öğle vakti, ülkenin en etkili beş bankacısı *House of Morgan*'a gitti. J. P. Morgan Avrupa'daydı; bu yüzden şirketin öbür ortağı Thomas W. Lamont'la görüşebildiler. *House of Morgan*'ın uçsuz bucaksız zenginliğinin yanında, bu titanlar 6 milyar dolarlık bir rezervi yönetiyorlardı. Piyasada bir güven ortamı yaratmak için, hisseleri satın almak amacıyla beşi de milyonlarca dolar yatırarak bir para havuzu oluşturdular.

Lamont, daha sonra, fiyatları belirli bir düzeyde tutmaya çalışmadıklarını, sadece, ticari faaliyetteki düzeni sağlamak amacıyla yeterli miktarda hisse satın aldıklarını açıkladı. Yetkili olarak, *Morgan* adına çalışan Whitney'i tayin etmişlerdi.

Saat 12.30'da borsa kimseyi kabul etmedi. Whitney, 13.30'da borsa kürsüsüne çıkarak, ABD Çelik hisselerinin işlem gördüğü 2 no'lu bölüme gitmeleri için orada bulunanlara çağrıda bulundu. Aralarındaki simsarların pür dikkat kesildiği kalabalık birkaç dakika fısıldaştıktan sonra, ortalığı tekrar heyecanlı seslerden oluşan bir uğultu kapladı. Whitney eline bir kâğıt aldı. "Çelik için 205!" diye bağırdı ortalığa. O sırada fiyat artırımları birkaç puan aşağıdayken, Whitney 10.000 ABD Çelik hissesini 205 birim fiyattan satın almayı öneriyordu. O anda 193.5 birim fiyattan sadece 200 hisse mevcuttu. Whitney'in davranışı simsarları ve müşterileri etkiledi, cesaretlendirdi. Whitney daha sonra, soğukkanlılığını kaybetmeden öbür alım-satım noktalarını dolaşarak 20 milyondan 30 milyon dolara kadar hisse satın almayı önerdi. Ustalıklı manevraları sayesinde satış dalgası denetim altına alındı, korkular yenildi, pek çok spekülatör yeni yatırımlar yapmaya başladı. Bunun bir nedeni de yeni gelişmenin dışında kalmamak istemeleriydi. Yeni önlemler kimi büyük ve tutucu aracıların ellerindeki hisseleri satmaları için gerekli olan zamanı da sağlamış oldu. Fiyatlar yeniden fırladı.

Ticari faaliyet öğleden sonra 3'te sona erdiğinde ABD Çelik'in hisse senedi 206'dan satılmıştı. 83'ten açılıp 50'ye düşen Montgomery Ward hisseleri tekrar 74'e çıkmıştı. Aynı gün 12.894.650 gibi olağanüstü bir hisse alım-satımı gerçekleşti. *The New York Times* bu durumu "tarihin en büyük borsasındaki en feci düşüş" olarak değerlendirdi. Akşam saat 8.07'ye kadar borsada gecikmeli çalışan makinelerin çıkardığı sesler kesilmedi. Aynı gece Wall Street binaları ışıklı bal peteklerini andırıyordu. İçeride, dağ gibi yığılan kâğıtlar arasında, simsarlar ve yazıcılar çalışıyordu. Simsarlar müşterilerine daha çok ihtiyat akçesi yatırmaları için telgraflar çekiyordu. New York'un yerlileri olan Marx kardeşler Pittsburgh'da bir gösteride oynuyorlardı. Harpo Marx'ın simsarı ona şu telgrafı gönderdi: "İHTİYAT AKÇELERİNİ KARŞILAMAK İÇİN 15.000 DOLARLIK ÇEK ALAMAZSAM BÜTÜN TAHVİLLERİ SATMAK ZORUNDA KALACAĞIM." Harp çalan komedyen bu parayı buldu ve simsarına gönderdi. Ertesi sabah Harpo yine aynı istekle karşılaştı. Arkasından üçüncüsü geldi. Son telgrafta şunlar yazıyordu: "24 SAAT İÇİNDE 10.000 DOLAR GÖNDER YA DA MALİ BİR YIKIMI VE TAZMİNAT DAVALARINI GÖZE AL STOP TAHVİLLERİNİ SATSAM DA 10.000 DOLAR GEREKLİ." O sırada Harpo'nun elindeki hisseler 1 dolara kadar inmişti; alabildiği kadar borç almış ve sahip olduğu bütün servetini eritmişti. Bir za-

manlar kâğıt üzerinde 250.000 dolarlık bir serveti olan Harpo meteliksiz kalmıştı. Kardeşi Groucho ise tamamen tükenmişti.

Başkan Hoover'dan ya da başka yetkililerden güven verici sözler gelmesine karşın, birkaç gün içinde fiyatlar düşmeye devam etti. Gerçekçi bir davranış sergileyen, *Commercial and Financial Chronicle* "bu hafta bütün zamanların en büyük borsa faciasına tanıklık ettik" yorumunu yaptı. 13 Kasım günü fiyatlar dibe vurmaya başladı. Felaketin bedeli tahminen 30 milyar dolardı. Frederick Lewis Allen'ın daha sonra söylediği gibi bu miktar "toplam ulusal borcun iki katı ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda harcadığı toplam paraya eşitti."

Hisselerin böylesine düşmesinin bir tek sorumlusu yoktu. Bir an önce köşeyi dönme çılgınlığı hemen hemen herkesin başını belaya sokmuştu. Yaklaşık 9 milyon tasarruf heba olmuştu; 85.000 işyeri kapanmış, 5.000 banka iflas etmişti; tarım dibe vurmuş, ulusal gelir yarı yarıya düşmüştü. New York ve bütün Amerika, İç Savaş'tan beri ilk kez bu kadar büyük bir sarsıntı geçirmişti.

John Kenneth Galbraith'e göre, 1929 yılında "Birleşik Devletler'in tarihinde görülen en ciddi ekonomik olay ortaya çıkmış, Büyük Bunalım gerçekleşmişti."

İngilizceden çeviren: Ali Ova

Deprem: Kriz, Bellek, Tarih*

MASAHİRO OGİNO

Deprem tüm fiziksel ve toplumsal mekânları yerle bir etti. Depremin vurduğu bölge, mekânsal farklardan bağımsız olarak, müthiş bir belirsizlik içine düştü. Öyle ki, bu belirsizlik sayesinde varolan tüm toplumsal sınırlar da silinip gitti. Genelde, ölüler ile yaşayanları birbirinden ayıran sınır ortadan kalktı. Kamu mekânları ile özel yaşama ayrılmış mekânlar arasında ayırım kalmadı artık: çoğu insan okul ya da park gibi kamu mekânlarına sığındı.

Bütün toplumsal kurumlar birer sığınak halini aldı. Alışıldık kamu işlevlerini karşılamıyorlar artık. Okullar birer eğitim kurumu olmaktan çıkıp, depremden zarar görenlerin yaşamlarını geçici olarak sürdürdüğü birer barınak oldu. Bu nedenle ilköğrenim kesintiye uğramış durumda. Bu barınaklarda gündelik yaşamını sürdüren kişilerin gerçek anlamda özel yaşamları olduğu söylenemez. Kişilerin özel dünyası kamu mekânlarında yer almakta. Kamu mekânı ile özel yaşam alanı içiçe girmiş durumda.

Farklı toplumsal kesimlerin, kamu mekânlarında zorunlu olarak birarada yaşadığı görülmekte. İşte, yaşanan böyle olağandışı bir durum sayesinde, yaşam tarzları arasındaki farklar da, varolan toplumsal sınırlar da çok daha belirgin bir hal almakta: öyle ki, toplumsal sınırların bir an için ortadan kalkmış olması nedeniyle tam bir paradoks yaşanmakta ve alışılageldik yaşamda görülmeyen toplumsal farklar gözler önüne serilmekte; öte yandan, söz konusu sınırların bir an için ortadan kalkmış olması, toplumsal mekânların hangi ilke temelinde düzenlendiği sorusunu da akla getirmekte. Demek ki, depremler birer doğa olayı olmakla sınırlı kalmayıp, hem o zamana dek

* *Fissures* içinde, La Villette, 1998.

gizli kalmış toplumsal sorunları açığa çıkartmakta, hem de yeni toplumsal çatışmalara yol açmakta.

Ne var ki, toplumsal sınırların ortadan kalktığı bu durumda, toplu ulaşım olmamasına, karayolu ulaşımının da güçlükle sağlanabilmesine karşın, aile ilişkileri, dostlar arası ilişkiler seferber oldu. Öyle ki, depremden zarar gören pek çok kişi içinde bulundukları "doğa durumu"ndan işte bu ilişkiler sayesinde çekip çıkartılabildi. Düzenin yeniden sağlanmasının ilk adımı da bu oldu zaten. Aile ilişkileri seferber olunca, özel yaşam dünyasının sınırları da yeniden çizilmiş oldu.

Eş, dost, akraba ilişkileri harekete geçince insanlar kamu kuruluşlarından özerk kalınabileceğini gördü; çoğu da bağımlı kalmaktansa özerk bir yapı kurmayı tercih etti. Bu tercih ise yalnızca içinde bulunulan nesnel durum nedeniyle belirlenmemekte: yaşam düzeyi kadar, uğranılan zararın boyutları kadar, kişisel ahlakın da payı var bunda. Aynı stratejiyi benimsememiş kişiler arasında çeşitli çatışmalar görülebiliyor kuşkusuz, ancak hangi strateji benimsenmiş olursa olsun, depremden zarar görmüş olanların kişisel davranışları, uzun vadede, kamu alanı ile özel yaşam alanı arasındaki sınırın yeniden çizilmesine katkıda bulunmakta. Kamu alanı dediğimizde, idari işlere ayrılmış alanı, yani çeşitli mekânları, kuruluşları, konuları vb. kastediyoruz.

Gerçek şu ki, kamu yönetimine bağımlı olmak, hayırsever ve bağış sahibi konumunda oldukları ölçüde kamu kuruluşlarının üstünlüğünü kabul etmek anlamına geliyor. Kamu yönetimi kamu hizmeti sağlayan bir kuruluş değil de, muhtaç durumdakilere yardımda bulunan bir hayır kurumu olarak kabul edilmekte. Kamusal alanın kesin biçimde özerk kalması ise, kamu kuruluşlarının izlediği toplumsal siyasetin eleştirilememesini sağlamakta.

Gerçekten de, kamu kuruluşları özel yaşamın kendi işlerine karışmasına kolayca katlanamazlar; karar alma sürecinin kamuya açık olmasını çoklukla engellerler. Bu açıdan bakıldığında, hısım akraba ilişkilerinin seferber olması, özel yaşam dünyasının kendi alanlarına adım atmasını engellediği için kamu kuruluşlarının hoşuna gider.

Öte yandan, kamu kuruluşları kendi üstüne kapalı bir anlayışa sahip oldukları için, insanların özel yaşamlarına pek az karışırlar; bunun sonundaysa özel yaşam dünyası bir ölçüde özgür kalabilir. Özel yaşam dünyası ise kendi özerkliğine sahip çıkar ve kamu kuruluşlarının kendi dünyasına girmesine izin vermez. Özel yaşam dünyası ile kamu alanı arasına sınır çekil-

mesini kamu kuruluşları zorlamış değildir. Böyle bir sınır her iki dünya arasında tarih boyunca oluşan bir uzlaşmanın sonucudur yalnızca.

Depremden birkaç hafta sonra, K. kenti yaşanan felaketten yararlanıp kent mekânlarını yeniden düzenleme çabasına girişti; böyle bir çaba hem basın-yayın araçlarının hem de kentte yaşayanların sert tepkisine yol açtı. Kentin yeniden düzenlenmesine yönelik böyle bir girişim doğrusu hiç beklenmiyordu; öyle ki, izlediği siyaset nedeniyle K. belediyesi, elindeki gücü kötüye kullanmakla suçlandı. K. belediyesi yaşanan depremi fırsat bilip kendi kent planını uygulamaya koymaya çalıştığı için, kent mekânlarının yeniden düzenlenmesi son derece güç.

Asıl güçlük kendi özel mülkiyetine son derece bağlı kalan özel yaşam dünyasından kaynaklanmakta. Özel yaşam dünyası içinde de çeşitli çatışmalar yaşanmakta. Herhangi bir mahallede oturanlar yeniden düzenleme planı konusunda bir türlü anlaşamıyorlar. Özel yaşam alanının sert direnişi nedeniyle, K. belediyesi mahalle sakinlerinin kendi planlarını oluşturmasına izin verdi. Ne var ki, birçok mahalle hâlâ bir proje oluşturabilmiş değil. Bunun nedeni ise ilk aşamada mahalle sakinlerinin pek azının mahallelerine geri dönmüş olması. Evleri yıkılanlar başka yerlerdeydi. Öte yandan, belirli bir süre içinde, yani depremden iki-üç yıl sonra, mahalle sakinleri herhangi bir proje oluşturulamaz ve de yaşama geçirilemezse mahallelerini bir daha dönmemecesine terk etme kararı aldılar. Bazı mahallelerin hâlâ bomboş olması da bundan.

Yeniden düzenlenecek mahalleler, kamu alanı ile özel yaşam alanı arasındaki sınır çizilmediği için belirsizlik yaşıyorlar. İşte, kaderi belli olmayan bu mahalleler kentin bağrında kaldıkça kent de hiç kuşkusuz yeniden düzenlenemeyecek. Ne var ki, K. belediyesi ile birlikte çalışıp kentin yeniden ayağa dikilmesine yönelik bir plan oluşturması beklenen mahalle kurulları ise pek bir şey yapmıyorlar. Sürdürülen görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkacağı da beklenmiyor.

Oysa, sözünü ettiğimiz belirsiz mekânların kaderinin tartışılması gerekli; çünkü herhangi bir mahallede böyle alanlar olması mahallede dayanışma olmadığını da gösterir. Bu türden bir tartışma, mahallede yeni bir topluluk yaratılmasına da yarayacaktır. Depremden hemen sonra bu türden öneriler getirildiyse de, bütün bu öneriler zamanla unutulup gitti. Günümüzdeyse, yeniden düzenlenmesi gereken mahalleler birer deneme alanı olmaktan çıkmış, mahalle sakinleri kendi aralarında anlaşamadıkları için ayağa dikilmesi gecikmiş alanlar yalnızca. Yani sadece birer toplumsal "olgu" Yeniden dü-

zenlenmesi gereken mahallelerin marjinalleşmesinin temelinde yatan neden, suskun çoğunluk denilen kitlenin, özel yaşamın özerklik ilkesi uyarınca yeniden kurulmasını, yeni bir topluluğun oluşturulmasına tercih etmesidir. Çoğunluk kentsel görünümün yeniden kurulmasıyla ilgilenmiyor. Kenti paramparça eden toplumsal sınırlar bu kez de kentin bağrında delikler, boş alanlar bırakarak yeniden ortaya çıkıyor.

Toplumsal Hareketlilik

Depremden zarar görenlerin pekçoğu temelde bireyci; öyle ki, kendi özel yaşamlarının kurulması dışında hiçbir şeyle ilgilenmemekteler. Özel yaşamlarının özerkliğini yeniden kurmak amacıyla özel yaşam alanları ile kamu alanları arasındaki sınır çizgisini yeniden oluşturmaya çabalamaktalar. Evsiz barksız kalmış kişilerin izlediği karmaşık ve dolambaçlı yollar bunun en iyi kanıtıdır. Öncelikli amaçları özel yaşamlarını yeniden kurmaktır, yoksa başkalarıyla el ele verip mahallelerini yeniden kurmak gibi bir niyetleri yoktur. Komşularıyla yakın ilişki içinde olsalar dahi, bu insanların ne yaptığıyla ilgilenmemekteler artık, eski komşularıyla yeniden görüşmek istemiyorlar. Yeniden düzenlenecek mahallelerin sakinleri, yapılan inşaat çalışmalarının nasıl ilerlediğiyle ilgilenmemekte, peşpeşe başka mahallelere taşınmaktalar.

Ama gene de bir iç burukluğu yaşıyorlar kuşkusuz. Mahallelerinde yeterince yaşayamamış olmaktan yakınıyorlar, ama en çok da alışık oldukları görünümün yıkılıp gitmiş olması ağırlarına gidiyor. Yapılan yeniden düzenleme ve inşaat çalışmaları sonunda mahallelerinin görünümü baştan aşağı değişmiş olacak, mahalleleri bir tek anılarda yaşayıp gidecek. Mahallelerini bir daha asla göremeyecekler demek ki; oysa içlerinden pek çoğu kesin biçimde yerleşmeye karar vermişti buraya.

Genelde büyük bir kentte yaşayan insanın, oturduğu çevreyle kurabileceği iki tür ilişki vardır; bu da ya geçici ya da kalıcı bir ilişkidir. Deprem öncesinde herhangi bir semte kesin olarak yerleşme kararı vermiş kişiler mahallelerine geri dönme eğilimi taşıyorlar; üstelik mal sahibi olup olmamalarından, müstakil ev ya da apartman dairesinde oturmalarından bağımsız olarak böyle davranıyorlar. Başka bir deyişle, belirli bir yere kesin olarak yerleşme kararı vermiş kişiler, aile ilişkileri, hısım akraba, komşuluk ilişkilerinin sıcaklığına kavuşmak amacıyla geri dönmeye çabalamaktalar. Buna karşılık, herhangi bir yere kesin olarak yerleşme kararı vermemiş kişiler, daha kolaylıkla başka yerlere taşınabilmekte, hatta K. dışına bile yerleşebilmekteler.

Görüştüğüm bir sigorta şirketi çalışanının durumu işte tam da böyle. Çalıştığı şirketin malı olan bir daireyi kiralamış, ama depremde bütün yapı yıkılmış. Şirket ona başka bir ev vermeyi önermiş, ama o önümüzdeki şubat ayında emekli olacağından bunu kabul etmemiş. İlk başta, karısını alıp doğduğu N.....'ye dönmeyi düşünüyormuş, ama bir gün radyoda O..... valiliğinin depremde zarar görmüş kişilere ev kiralama yolundaki teklifini duymuş. Bunun üstüne bir süre için karısını alıp, tanıdığı tek bir kul olmasa da, O.....'ya yerleşmeyi düşünmüş. O.....'ya taşınmış, hatta taşındıktan sonra yöreyi sevmiş, eski sağlığına kavuşmuş. Depremden birbuçuk yıl sonra da O.....'da bir ev satın alıp kesin olarak yerleşmiş.

Sözünü ettiğim sigortacı, yaşadığı deprem sayesinde, bir anlamda kendisine Vaadedilmiş Ülke'yi bulmuş oldu: kişi olarak baştan aşağı değişti. Uğradığı değişim giyim-kuşamına da yansıdı: bir zamanların örnek çalışanı gidip yerine, uzun duman rengi saçları örgülü bir "hippi" geldi. O.....'ya taşınmakla kişiliği de dönüşüme uğradı, depremin sonuçlarından biri de işte bu başkalaşım olmuştu sanki. İlk baştaki zorunlu yer değişikliği sonucu kişiliği de dönüşüme uğramıştı.

Verdiğim bu örnek sayesinde, depremden zarar görenlerin tüm yer değiştirmelerinde yaşadıkları yerle kurdukları ilişkilerin belirleyici olduğu açıkça görülebilmektedir. Emekliliğe adım atan bu kişi kalıcı olarak yerleşmek üzere K.'yi seçmiş olsa, asla aklına bile gelmeyecekti K.'yi terk etmek. Orada kendine bir konut arayıp duracaktı sabırsızlıkla. Ne var ki, bu kent, söz konusu kişinin yaşamındaki aşamalardan biriymiş meğer. "Ne olursa olsun" yaşamını orada sona erdirmek istemiyormuş demek ki. Aklında belirli bir tercih, belirli bir seçenek varmış. Başka deyişle, yaşamı konusunda kıyıda köşede hep bir belirsizlik bırakmış. Deprem sırasında müthiş korkmuş olmasına rağmen, K.'ye kesin olarak yerleşenlerden çok daha iyi dayandı gündelik yaşamın kesintiye uğramasına. Gerçekten de, K.'ye kesin olarak yerleşenler, yaşamlarına ilişkin kurdukları tüm planlar başlarına gelen bu deprem nedeniyle kesintiye uğradığı için çok daha büyük bir sarsıntı geçirmişlerdi. Yeniden düzenleme projesi çerçevesinde alışık oldukları mahalleyi terk etmek zorunda kalanların, kalıcı olarak yerleşme kararları da geçersizdi artık. Tam anlamıyla belirsizlik içine atılmışlardı. Sonuçta mahallelerini terk ettilerse de, istemeye istemeye yaşamlarına ilişkin bir karar almak zorunda kalmalarıydı bunun nedeni. Yeniden inşa projesinin bir adım bile ilerlemediği mahallelerinde ayak diremek yerine, mahallelerinin anısını yüklenip işe sıfırdan koyulmayı tercih ettiler.

Kesin Bir Karar Veriliyor

Bütün çatışmalar kesin karar vermiş olanlar arasında patlıyor zaten. Herhangi bir yere kesin olarak yerleşme kararı verenler, oturdukları mahallede olup bitenle daha çok ilgilenirler. Bu nedenle, en küçük ayrıntı bile müthiş önem taşır. Şimdi vereceğim örnek, doğrudan ilgili olmayanlar açısından pek önem taşımayan bir çatışmayı yansıtmakta. Ne var ki, ilgili kişiler açısından son derece önemli bir çatışma.

Söz konusu çatışma toplam 203 daireyi barındıran iki büyük apartmandaki malsahipleri arasında yaşanmıştı. 1980 yılında tamamlanmış olan bu apartman depremde kısmen zarar görmüşse de pek öyle önemli bir hasara uğramamıştı. Restorasyon projesini uzun uzadıya tartışmak yersizdi, çünkü nasıl olsa malsahiplerinden oluşan kurul onarım işlerini düzenliyordu. Bununla birlikte, Mart ayı ortalarına doğru altmış malsahibinden oluşan bir topluluk malsahipleri kurulu üyelerini toplantı odası önünde durdurup, depremden zarar görmüş birine verilmesi gereken belgeyi geciktirmekle suçlamıştı.

Bu belge herhangi bir yapının depremden ne denli zarar gördüğünü saptamaktaydı; yapılar tamamen ya da kısmen hasarlı ya da yarı yarıya hasarlı olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Söz konusu yapı kısmen hasarlı bulunmuştu. Bunun üzerine, malsahibi belediyeye başvurmuş ve yapının yarıyarıya hasarlı olduğunu bildirmişti. Belediye de malsahipleri kurulunun bu yönde başvuruda bulunması durumunda yarıyarıya hasarlı beyanı kabul edebileceğini bildirmişti. Yapının kısmen hasarlı olması durumunda depremden zarar görenler pek büyük bir yardım alamayacakken, yarıyarıya hasarlı ibaresinin yer alması durumunda hatırı sayılır bir yardım yanında çeşitli ayrıcalıklardan da yararlanabileceklerdi.

Asıl sorun söz konusu iki apartmandan yalnızca birinin yarıyarıya hasarlı bulunmasından kaynaklanıyordu; çünkü her iki apartmanın sahipleri de yarıyarıya hissedardı, ki bu durumda her ikisinin de onarım giderlerine aynı oranda katılması gerekiyordu. "Kısmen hasarlı" bulunan apartmandaki daire sahipleri adil davranılmadığı kanısındaydılar.

"Kısmen hasarlı" yapının daire sahipleri, düzenlenen genel meclis toplantısında "herkesin işbirliği" yapması gereğini vurguladılar. Kendi apartmanlarının da yarıyarıya hasarlı olduğu yolunda başvuruda bulunulması gereğinden söz ettiler. Buna karşılık, yarıyarıya hasarlı apartmandaki daire sahipleri, malsahipleri kurulunun öteki apartmanın da yarıyarıya hasarlı olduğu yolundaki başvurusunu daha fazla gecikmeden yapması görüşündeydi-

ler. Malsahiplerinin ayrı ayrı görüşleri benimsemiş olması nedeniyle çıkar yol yok gibi gözüküyordu.

Genel meclis toplantısından sonraki gün, kurul temsilcileri en azından bir apartmanın yarıyarıya hasarlı olduğunun kabul ettirilmesi gerektiğini bildirdiler. Bunun üzerine, öteki apartmandaki daire sahipleri böyle bir kararı kabul etmeyeceklerini bildirip, belediye danışmanlarından birinin de desteğini alarak kendi adlarına başvuruda bulunacaklarını açıkladılar. Sonuçta, her iki apartman da yarıyarıya hasarlı bulundu.

Resmi bir belge sayesinde belirli ölçüde kazanç sağlama yolunda bir girişim olarak bakıldığında önemsiz sayılabilecek bir öykü. Saymakla bitmez öykülerden biri kısacası. Ne var ki, genel anlamda zaman açısından bakıldığında bambaşka bir durum karşısındayız.

Malsahiplerinin yaş ortalaması ellinin biraz üstündedir. Pekçoğu da dairelerini daha apartman inşaat halindeyken satın alarak yaşamlarının geri kalanını sağlama bağladıklarını sanıyorlarmış. Özerklik ilkesine bağlı kalıp geleceklerini doğru biçimde hazırlamışlar. Kendi üstlerine düşen "ödevi" yerine getirebileceklerini, yani çocuklarının öğrenimi için gereken parayı bulabileceklerini sanıyorlarmış. Çocukların öğrenimi bitince de, ana-baba olarak üstlerine düşeni yerine getirmiş olacaklarmış. Kendi gelecekleri, yani emeklilik vb. dışında pek öyle kaygılanacakları bir şey yokmuş.

Ne var ki, deprem nedeniyle bütün planları bir ölçüde altüst olmuş. Artık insanın yaşamında hep belirsiz bir yan kalacağından eminlermiş. Bu konuda en ufak bir sigorta yokmuş. İşte, bütün çatışmalar da yaşanan bu belirsizlik duygusundan kaynaklanıyormuş. Bu durumdan kurtulmak için herkes kendi özel çıkarlarına dayanan kendi adaletine sığınmış; "doğru" olan, "adil" olan, içinde bulunulan anın çıkarlarına göre belirleniyormuş. Böyle bir adaletin kısmen doğru, kısmen adil olduğuna şüphe yok, kaldı ki doğru, adil olduklarını ileri sürenlerin pek öyle saf olmadığı da ortada. Uğradıkları maddi ve psikolojik hasarın onarılmasına yönelik herşeyin onlar açısından doğru olması gerekiyor. Tüm planlarını altüst eden depremin "haksızlık" olduğunu kimse yadsıyamaz: planlamalarının hatalı olduğu düşüncesine bile katlanamıyorlar. İnsanın yaşamında acılı günler olduğunu kabul etmiyorlar. Oysa, düzene nasıl da bağlı kalmışlardı...

Planlama ve geleceğin örgütlenmesi bütün bu düzenin temel ilkesi zaten. Bu ilke çerçevesinde ele alındığında, insanların geleceği bugünlerini de belirler. Daha kesin olarak söylemek gerekirse, yaşanılan gün geleceği de

kapsayacak biçimde örgütlenir. Geleceğin bugünle bütünleşmesi yalnızca geleceğe hazırlanmak anlamına gelmez. Özerkliği öne çıkartan bireysel ahlaka dayanmakla kalmaz. Toplumsal düzlemde çok daha sistemlidir. Krediyle daire satın almak bunun en güzel örneklerinden biridir.

Krediyle satış bir ödeme biçimi olarak kalmaz, çünkü krediyle satış sayesinde tüketiciler diledikleri herşeye hemen sahip olabilirler. Kredi şimdi ve burada, hemen gerçekleştirir tüketicilerin düşlerini. Öte yandan, ev ya da daire satışında kredili satış yaşamsal önem taşır. Kredili satış sayesinde genç çiftler büyük kentlerde bir hayli pahalıya satılan dairelerden birine sahip olabilirler.

Betonarme olarak yapılan "modern" apartmanlar Japonya'da II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış, Japonya'nın yaşadığı ekonomik gelişme ve bu gelişmeye eşlik eden kentleşme nedeniyle 60'lı yıllarda iyice yaygınlaşmış-

tır. Modern apartmanlar büyük kentlerdeki konut açığına hızlı bir çözüm sağlamaktaydı. Öte yandan, modern apartman yeni bir yaşam biçimi de getirmişti. Örneğin, modern bir apartman dairesinde yaşama alanına küçük bir mutfak köşesi de katılmaktadır. Oysa, geleneksel Japon evinde mutfak, sıkıştırılmış toprak zeminli bir odada yer alır; aynı odada mutlaka bir de ocak vardır. Mutfağın yer aldığı mekân karanlık ve nemlidir. Buna karşılık, modern dairelerdeki küçük mutfak köşesi hem işlevsel hem de temiz olmak zorundadır. Modern mutfakla birlikte bütün mutfak kültürü de değişikliğe uğrar. Bundan böyle, bir tür soya ezmesi olan *miso* çorbası ve pirinçten oluşan geleneksel kahvaltının yerine kızarmış ekmek ve kahve tüketilmeye başlanır.

Öte yandan, modern bir dairedeki odaların pekçoğu, geleneksel Japon evinin odaları gibi *tatami* ile kaplanmamıştır. Modern bir dairede yaşamak, yere değil sandalyeye oturmak demektir. Bu değişiklik nedeniyle Japonların beden hareketleri ve davranışları da değişime uğrar. Gençler artık geleneksel biçimde yere oturmakta giderek daha çok zorlanmaktadırlar.

Modern daire bir ölçüde dar olsa da genç çiftler için özerklik anlamına gelmektedir. Kredili satış sayesinde, insanlar hem bir gayrimenkul edinebilmekte hem de modern yaşam biçimine geçebilmektedirler. K.'deki *Rokko Island* bugünle geleceğin karşıkarşıya kaldığı yerleşmelere örnektir. Burada yaşam geleceğin şimdiki zamanın içine doğru çekilebileceği biçimde düzenlenmiş, gelecek konusunda en ufak bir belirsizlik bile olmaması için tüm önlemler alınmıştır.

Geleceğin şimdi içine doğru çekilmesine dayalı bu toplumsal örgütlenmede çocuk, toplumsal ilişkilerin aracısı olmuş durumdadır. Öyle ki, aynı apartmanda oturan çocuklar birbirini tanımayan çiftlerin ilişki kurmasına önayak olmaktadır. Başka deyişle, geleceği kendi bağrında taşıyan çocuk günümüzde geçerli toplumsal ilişkileri de örgütlemektedir. Böyle bir örgütleme ise geleceğin şimdiki zamanın içine çekilmesi gerçeğine tam anlamıyla uygun düşmektedir. Tüm toplumsal ilişkiler geleceğe ilişkin belirli bir simge yoluyla örgütlenmektedir.

Bu nedenle de, kurulmuş olan ilişkiler herhangi bir bunalım patlak verdiğinde hemen seferber edilebilmektedir. Az önce sözünü ettiğim çatışmada da, bu tür ilişkiler çok önemli bir görev üstlenmişti. Sözünü ettiğim apartmanda çok eskiden beri süregelen bir ilişkiler ağı vardı; çocuklar büyümüş, ama bu ağ parçalanmamıştı, hatta kadınlar hâlâ çok yakın ilişki içindeydi. Ne var ki, deprem toplumsal ilişkilerin örgütlenişinin altında yatan mantığı

sorgulamaya açtığı için, o zamana kadar sürdürülebilmiş olan bütün bu ilişkileri bir bakıma yadsımıştı. İçinde bulundukları hassas durumun üstesinden gelebilmek için bütün kadınların ilişkilerini daha da sıkılaştırması, birbirlerine devamlı bilgi aktarmaları gerekmişti. Bütün bu bilgilerin doğru ya da yanlış olmasının hiç mi hiç önemi yoktu. Önemli olan, çok eskilerde oluşturdukları bu ağın gerçek anlamda varolduğunu ya da hâlâ yürürlükte olduğunu görmeleriydi; bunun için de bilgi alış-verişine girmeleri yeterliydi. Ne var ki, binaların gördüğü hasarın onarılmasına yönelik bu bilgi alış-verişi sonuçta çatışmaya yol açtı. Söz konusu ilişkiler ağı olumlu bir işe yaradıysa da, çatışma doğmasına neden oldu.

Geleceğin şimdiki zamanın içine doğru çekilmesi gerçeği, kişilerin kendi yaşamları konusunda yaptıkları planlamaları belirlemekle kalmayıp, kent planlamasını da etkilemektedir. Kentin gelişmesi de uysalca aynı mantığı izliyor. Yapay ada anlayışı işte böyle bir gelişme mantığına dayanmaktadır. Anlambilimsel açıdan bakıldığında, yapay ada anlayışı geleceği hemen, şimdi, burada gerçekleştirmektedir. Gelecek ileride değil, hemen buradadır, hemen burada kurulmalıdır. Gelecek hemen burada gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, birşeyin yokluğu değil birşeyin doğumudur, bu nedenle de yaşanan günün parçasıdır.

K. belediyesinin benimsediği siyaset deprem ertesinde bile aynı mantığı izleyip, geleceği yaşanılan güne doğru çekmekte ve yalnızca geleceğin gerçekleştirilmesiyle ilgilenmektedir. K. belediyesinin açıkladığı yeniden kuruluş planı pekçok yeni projeden oluşmaktadır. Bu projelerin en önemlisi ise, P.'de kurulmakta olan yeni bir bölgede bilişim, iletişim ve sağlık başta olmak üzere ileri teknoloji ve bilim araştırma ve geliştirme merkezi kurulmasıyla ilgili.

K. belediyesinin devasa bir plan oluşturmuş olmasına bakarak, insanın aklına büyük bir kentin yenilenmesi için büyük bir felaket yaşaması gerektiği geliyor. Ne var ki, yeniden kuruluş çabasına girişilmesi gerektiği vurgulandığında, belirsizlikle geçen dönemler bir anda akıldan silinip gitmekte. Depremin kişilerde yolaçtığı derin sarsıntıların üstü örtülüp gizlenmekte. Böylece yaşanan felaket konusunda düşünme olanağının da üstü örtülmekte.

Öte yandan, K. belediyesi yeni bir havaalanı yapımı projesi de öngörmekte. K. belediye başkanı, depremden bir ay sonra, bu projenin sürdürüleceğini açıklamıştı. Eski uluslararası havaalanı gibi yeni havaalanı da denizin doldurulmasıyla elde edilen bir alanda yapılacaktı. K. halkı deprem olunca-

ya dek pek ilgilenmemişti bu projeyle. K.'nin baştan aşağı yıkıldığı bir dönemde, belediye başkanının yeni havaalanı projesinin sürdürüleceğini bildirmesi, halkın ilgisini çekti ve belediye başkanı eleştirilmeye başlandı. İlk yapılacak şey yeni bir havaalanı mı olmalıydı? Bütün para neden bu projeye harcansın ki? K. havaalanı deniz yoluyla yarım saat uzaktayken neden yeni bir havaalanı daha yapılsın ki? Ayrıca müthiş bir gürültü kirliliğine de yol açılmış olacak. K. halkının büyük çoğunluğu bu tür görüş ve eleştirileri tümüyle benimsemiş durumda. Ne var ki, Belediye bütün bu eleştirilere, bütün bu sorulara hâlâ inandırıcı bir yanıt verebilmiş değil. Kendi başına yönetilen, geleceğin ete kemiğe bürünmesi olarak kabul edilen, yepyeni bir Ülke yaratan K. belediyesi bir yandan da kendi topraklarını büyütmek isteğinde. Görülen o ki, mekân örgütlenmesi zamanın örgütlenmesiyle el ele gerçekleşmekte.

Böyle mekân/zaman örgütlenmesine dayalı siyasetlerin asıl hatası *a priori* tek bir soruna bile yer vermemelidir. Kusursuzdur bütün bu siyasetler. K. belediyesi benimsediği siyasetin kusursuz olduğundan öylesine emin ki, yapay adaların tam anlamıyla dayanıklı olduğunu ısrarla vurgulamakta. K. belediye başkanı yapay adaların yaşanan büyük depreme tam anlamıyla dayanmış olduğunu söyleyip, bunun da güvenlik konusunda yeterli bir kanıt oluşturmaya yeteceğini ekledi. Belediye başkanına göre, varolan yapay adalar K. depreminin daha büyük hasara yol açmasını engellemiş.

Ne var ki, asıl sorun da bu yapay adaların kurulmasına yönelik siyaset ve görünürdeki sağlamlıkları zaten. Başka deyişle, "sorunsuz" olanın sorunu. Dünyadaki havaalanlarının tarihine şöyle bir baktığımızda, şiddetli çatışma yaşanmadan yapılan nerdeyse tek bir havaalanı bile olmadığını görürüz. Havaalanı yapılması öngörülen alanların büyük çoğunluğu köylülerin elindeydi hep. Arazi mülkiyeti özel mülkiyet hakları arasında yer aldığı için köylüler de havaalanı yapılmasına hep direnmişlerdi. Başka deyişle, havaalanı yapımı köylülerin gözünde her zaman için kendi özel yaşam sınırlarının gerilemesi ya da ülke içi bir "sömürgeleştirme" hareketi olarak görülmüştü. Köylülerin bu yolda verdikleri mücadele de devletin modernleştirici ve yönetimi ıslah edici siyasetinin şiddetle eleştirilmesi anlamına geliyordu.

Yapay ada düşüncesi, gelişmeci siyasetin getirdiği tüm sorunları çözen dâhice bir buluştu. Bu sayede eldeğmemiş bir mekân oluşturulacak, geleceğin kenti de bu mekânda hiçbir engelle karşılaşmaksızın kurulabilecekti;

böylece eski sömürgeci düş de gerçekleştirilmiş olacaktı. Aynı şekilde, yapay ada düşüncesi sayesinde en ufak bir çatışma, en ufak bir anlaşmazlık olmaksızın sömürgeleştirme süreci gerçekleşebilecekti. Güçten düşmüş, eskimiş hiçbir şeyin yaşam hakkı olamazdı. Yönetimin pençesinden kurtulamamalıydı hiçbir şey. Denizlerin fethi sayesinde tam anlamıyla sömürgeleştirilmiş olacaktı tüm mekân.

Önceden adada gençler yaşamaktaydı; pek enderdi burada yaşlı birine rastlamak. Yaşanan büyük deprem sonrasında bütün bu görünüm de baştan aşağı değişti. Depremden zarar görmüş kişilerin, ki bunların çoğu da yaşlı kişiler, adaya yerleşmiş olması buranın kusursuz ada görüntüsünü de sarstı. Öte yandan, adada yaşayanlar da bu yapay ada gerçeğini sorgulamaya başladılar; bilinen bir şey var ki, o da bu adanın depremi hiç hasar almadan atlattığı sözünün gerçek olmadığı. Ne var ki, K. belediyesi yapay adalara yönelik bu eleştirileri ya bilmezlikten geliyor ya da kulaklarını tıkıyor; belediye başkanının sözleri bunun açık kanıtıdır.

Modernliğin Kaderi

Bütün bu eleştirilere kulaklarını tıkayan K. belediyesi kendi bildiği siyaseti sürdürmekte kararlı gözüküyor. Oysa, K.'de yaşanan felaket modern kentlerin doğasından kaynaklanan bir zayıflığı gözler önüne sermişti. Basın-yayın araçları tarafından benimsenen çok basitleştirici bir "depremden zarar görmüş kişi" anlayışından söz edilebilir. Bu anlayışa göre, basın-yayın araçları depremden zarar görmüş kişinin yolunun, başını sokacağı bir barınaktan afet konutlarına doğru uzandığını ileri sürerler. Oysa, bazı barınak ve afet konutlarının modernliğe taban tabana karşıt durumda olduğu açıktır. Yaşanan felaket sonrasında ortaya çıkan bu mekânlar modernliğin ön koşullarını da modernlikten beklenilenleri de yadsımaktadır.

K. belediyesi yaşanan büyük deprem felaketi nedeniyle peçesi düşen modernliğin bu yanlarıyla hiç ilgilenmiyor. Belediye afet konutlarının son derece istisnai bir durum olduğu, bir gün kesinlikle ortadan kalkacakları görüşünde. Yaşlı insanların afet konutlarından oluşan bölgelerde toplanmış olması belediyenin benimsediği siyaseti daha da kolaylaştırabilecek. Yaşlıların kenara kıyıya itilmesi ütopyaların gerçekleşmesi yolundaki vazgeçilmez aşamalardan biridir. Ütopyacı ve sömürgeci düşler nihai emellerine bir gün erişirlerse, artık tek bir zayıflık ve güçsüzlük belirtisi de kalmayacaktır ortada.

Gerçek şu ki, ütopyalar kentine kalıcı biçimde yerleşmek isteyenlere ideal kişi gözüyle bakılmaz. Günün birinde çekip gitmeleri gerekir. Hareketlilik önemli bir değerdir; yabancılar bu iş için biçilmiş kaftandır, çünkü adada kısa bir süre kalıp giderler. T. yakınlarındaki Y.'deki bir yapay ada baştan aşağı otellerle doludur. Bu adaya bir tek, gelip geçen turistler uğrar. Holywood ürünü bir bilim-kurgu filmindeki gibi hep gidip gelenler görülür, kimse yerleşik, kalıcı değildir bu adada.

Yapay bir adada Tarih de olmaz, çünkü Tarih dediğimiz şeyi yapabilecek tek bir kişi bile olmaz buralarda. Eyleyen kişi diye bir şey olmaz, gelip geçici izleyiciler vardır bir tek. İşte, bu adanın hep yeni kalmasının nedeni de budur zaten; ne bir öyküsü ne de Tarihi olan bir gelecek zamanın bedenlenişidir bu ada.

K. belediyesinin düşlediği bu ütopya modern çağın meydan okuyuşlarından biridir. Vaadedilmiş Ülke, Tarih'e son vermelidir. Ne var ki, K. belediyesi görevlileri dışında bu ütopyaya ve de Tarih'e son verileceği efsanesine inanan tek bir kişi bile yok artık.

K. belediyesinin deprem sonrasında karşı karşıya bulunduğu durum günümüzdeki Berlin'in durumunun tıpatıp aynısı. Utanç Duvarı'nın yıkılması ve her iki Almanya'nın birleşmesinden sonra Berlin de tıpkı depremde yerle bir olan K. gibi baştan aşağı yeniden yapılmakta. Berlin'in her yanı inşaat alanına dönüşmüş durumda. Berlin kendi yakın geçmişiyle olan bağlarını kopartmaksızın yavaş yavaş yeniden ayağa dikilmekte. Bir zamanlar Berlin'in merkezi olan Potsdamer Platz bir mimarlık yarışması sergisi gibi. Uluslararası üne sahip mimarlar özgün yapıtlar gerçekleştirme yarışındalar. Yeniden biraraya gelen Berlin için yepyeni bir başlangıç bu. Turistler Potsdamer Platz'daki inşaat alanını gezmeye geliyorlar, hatta rehber eşliğinde turlar bile düzenleniyor bu iş için. İnşaat alanı turist merkezi olmuş durumda. "Potsdamer Platz şantiyesinin tam ortasına konulan, uzaktan bile göz alan kırmızı renkli kocaman bir kutu olan *info-box* her gün binlerce turistin uğradığı bir yerdir" (*info-box* tarafından dağıtılan broşürden alıntı).

Kesintisiz bir inşaat alanı olup çıkan kent geçmiş ile gelecek arasında asılı kalmış durumda. "Modern kentbilim projeleri ile tarihsel yapıları biraraya getirmeye çalışıyoruz" (Eberhard Dieppen, Berlin Belediye Başkanı). Yapay ada gerçekte varsa da, geleceğin kenti bir tek *info-box*'ta sergilenen plan ve maketlerde görülebiliyor. "İnşaat alanı-kent"in hâlâ Tarih açısından bir anlam taşımasının, doğruluk payı içermesinin nedeni de bu zaten. Gele-

cek zaman henüz yaşanan günün içine doğru çekilmemiş, bu kentte. Yaşanan günlerin ilerisinde bir yerlerde duruyor gelecek.

Süre ve Tarih kavramlarına sahip olabilmesi için kentlerin inşaat alanlarıyla dolu olması gerekiyor demek ki. Başka deyişle, Berlin gibi inşaat alanı-kent olması gerekiyor kentin; inşaatın hiç bitmemesi gerekiyor. Böyle bir kent de tıpkı yapay adalar gibi modern kentin vardığı noktalardan biri. İnşaatın bir an önce bitirilmesi süre kavramının akıllardan silinmesine yol açacak, böylece gelecek de bir an önce şimdiki zamanın içine doğru çekilmiş olacaktır.

Gerçek şu ki, Japonya'da ya hızla bitirilen inşaatlar ya da başlanıp zorluk çıktığı için bilinmeyen bir tarihe kadar ertelenen düzenlemeler görülüyor hep. Başka deyişle, kimsenin süregelen bir inşaat alanı içinde bulunmak istemediği kesin.

İki ayrı tür modern kent örneği var öyleyse. Bunların ilki, gelecek zamanı hemen şimdi, burada gerçekleştiren yapay adalar. Ötekisiyse, hiç kapanmayan bir inşaat alanı olarak ele alınan inşaat alanı-kent. Her iki örnekte de Tarih diye birşeyin yaratılmasına olanak yok. Yapay adada yaşayanlar geleceğin hemen şimdi gerçekleştiği yanılsaması içinde bulunurlar. Geçmişin izleri silinmiştir. Kuşkusuz, hiç mi hiç eyleyen kişiler olmayıp, bir tek geçip gidenler olması en iyisi; sanki gelecekte insanlar durmadan bir yerden bir yere gidecekmiş gibi... Öte yandan, inşaat alanı-kentte yaşayanlar Tarih denilen bir şeyi bildikleri yanılsaması içindedirler. Ne var ki, kent inşaat alanı durumunda kaldıkça Tarih'lerini gerçek anlamda yapamayacakları da ortada. İnsan geçmişle gelecek arasında sıkışıp kaldığında yaşanan şimdinin pek bir anlamı kalmıyor. İçi boşalıyor şimdiki zamanın.

Yapay adada da inşaat alanı-kentte de hiçbir önemi yok demek ki şimdiki zamanın. İnşaat alanı-kentte şimdiki zaman denilen an, geçmişle gelecek arasında kalan anlamsız bir an yalnızca. Yapay adadaysa, zaten gelecekte olunduğu için şimdiki zaman diye bir şey de yok. Pierre Manent'in söylediği gibi "modern olmak, tarihsel olmaktır" (Pierre Manent, *La Cité de l'homme*, Fayard). Ne var ki, modern çağın meydan okuyuşunun vardığı nokta da bir tür "Tarih-yapamazlık"tır.

Topluluğun Belleği

Modern projelerin uyandırdığı toplumsal çatışmalar ve kirlenme gibi olumsuz deneyimlerden gereken dersleri alan modern toplum, en ufak bir

sorun bile çıkartmayacak kavram ve teknikler oluşturmaya çalıştı. En ufak bir sorun bile çıkartmayacak bir proje, modernliğin düşü olmuştur. Deprem tüm planları bozmasa K. projesi işte bu düşün hayata geçirilmesi olacaktı. Yaşanan deprem felaketi, modern yapıların da geleneksel ahşap evler kadar dayanıksız olduğunu kanıtlamıştı. Deprem bölgesinde oturanlar, yaşadıkları felaket sonrasında yarı-yaban bir yaşam sürmek zorunda kalınca modernlik projesinin sınırlarını da anladılar. Modernlik projesinin hiçbir sınır tanımadığına, sarsılmaz gücüne bir tek K. belediyesi inanmakta hâlâ.

Deprem bölgesinde oturanlar, aralarında sıkça patlak veren çatışmalardan bağımsız olarak, yaşadıkları felaket nedeniyle bir süre için kendilerini aynı topluluğun üyesi saydılar. Ne var ki, kapıldıkları bu duygu, aralarında yepyeni bir topluluk bilincinin oluşmasına yetmedi. Tıpkı adalet konusundaki eleştiriler gibi modernliğe getirdikleri eleştiriler de yavaş yavaş silinip gitti. K.'lilerin her yıl Aralık ayında yapılan "Işık Şenliği" başta olmak üzere tüm şenliklerde sokaklara döküldükleri bir gerçek. Ne var ki, şenliğin başarılı olması, sözünü ettiğimiz toplu bilincin ortaya çıkmasına yetmemişti. İnsanlar fenerlerle donatılmış kent sokaklarını görmek istiyorlardı yalnızca.

Belediye benimsediği kentsel siyasetten en ufak bir kuşku bile duymuyor. Şehirlilerin pekçoğu bu siyasetin geçerli olduğuna inanmasa da, K. belediyesi yaşanan deprem felaketinin etkileri belleklerden silindikçe benimsediği kentsel siyasete daha bir güvenle sahip çıkmakta. K.'liler onaylamasa da K. belediyesi benimsediği modernist siyaseti uygulamaya devam ediyor. K.'liler belediyenin savunduğu modernist siyasetin elle tutulur bir yanı kalmadığı kanısında. Ne yazık ki, bunun yerine koyabileceği herhangi bir düşüncesi, herhangi bir projesi olmadığı için karşı çıkacak gücü de bulunmamakta. İşte, ortalığı saran boyuneğmişlik havası da bundan kaynaklanmakta. İnsan tarih sahnesinde yer alan bir oyuncu olmak düşüncesinden tümüyle vazgeçebilir mi? K. belediyesinin geleceği şimdiki zamanın içine doğru çekmeye dayalı siyasetini edilgen biçimde kabul etmek gerekir mi?

Unutuş sorunundan dem vurdum. Unutmak olmasa insanın yeniden gündelik yaşamına dönmesi de olanaksızlaşır. Başından geçmiş olumsuz bir deneyime takılıp kalarak yaşayamaz insan. Tümüyle unutulabilir demek istemiyorum, çok zor böyle bir deneyimi unutmak. Deprem bölgesinde oturanlar yaşadıklarından pek söz etmiyorlarsa da, unuttukları söylenemez. Depreme ilişkin herkesin kendi, kişisel anıları var, ama yaşanılanlar gene de değişik biçimlerde toplu bir bellek oluşturabilir.

Yaşananlar tarihsel anlamda kesin bir bellek oluşturabilir. Herşey arşivlere girebilir. Böylece herşey Tarih'e geçmiş olur. Ne var ki, böylelikle kesin, biçimsel bir bellek oluşur ve de bu bellek yaşanan kişisel deneyimleri tam anlamıyla yansıtamaz.

Söz konusu bellek çeşitli müzeler yoluyla da kendini dışa vurabilir. Örneğin, Şehrin en büyük garının yakınlarında küçük bir deprem müzesi açılmıştı. Kentin tam ortasında olmasına rağmen pek az ziyaretçisi var bu müzenin. İşin gerçeği, gerek müzecilik gerekse teknik açıdan son derece kaba saba düzenlenmiş bir müze. Depremin yol açtığı tehlikeleri konu alan bir sergi, başından büyük bir deprem geçmiş kişileri etkileyemez, hatta böyle bir durumda baştan aşağı yararsız kalır. K. belediyesi deprem konusunda daha büyük bir müze açmayı düşünüyor, ama şimdi varolan küçük müzenin dayandığı anlayış sürdürülürse, yeni müzenin de biçimci ve saf bir bilimsellikle dolu olacağı kesin. Bu tür bir müze anlayışının biçimsel olması kadar biçimsel bellekte yer alması da kaçınılmaz.

Sözünü ettiğimiz bellek, anıtlar yoluyla da korunup gelecek kuşaklara aktarılabilir. N.'deki bir parka depremde ölenlerin anısına bir anıt dikilmişti. Anıtın üstünde depremde yaşamını yitirenlerin isimleri yer almaktaydı. K. belediyesi bu anıta kentin yeniden kuruluşunu simgeleyen heykeller eklemeyi kararlaştırdı. Deniz kenarındaki bir park ise deprem felaketinin anısını canlı tutmak amacıyla yeniden düzenlendi; depremde yıkılan rıhtımın bir bölümü olduğu gibi, dokunulmadan bırakıldı. Ne var ki, sözünü ettiğimiz küçük deprem müzesi gibi, buranın da ziyaretçisi yok denecek kadar az; depremin izlerinin ortadan kaldırılmadan, olduğu gibi bırakılması nedeniyle toplu bellek biçimsel olarak korunmuştu.

Toplu belleği canlı tutma yollarının bir tür tören kimliğine büründüğü de olur. Büyük depremin yaşandığı 17..... günü çeşitli özel ve kamu kuruluşları törenler düzenlerler. Depremde yakınını yitirmiş olanların anılarını tazeleme fırsatı doğuyorsa da, bu tür gösteriler kişisel belleklerin tutarlı biçimde biraraya gelmesini sağlayamamaktadır.

Kamu güçleri önerdikleri yeniden kuruluş çalışmalarını doğrulamak amacıyla toplu belleği yönlendirici çeşitli yollar denediler. Ne var ki, toplu belleği örgütlemeye yönelik bütün bu çabalar, hatta düzenlenen gösteriler bile sonuçta biçimsel olmaya mahkûm kalıyor. Eski zamanlardaki dinsel törenler gibi topluluğu biraraya getirme, acıları paylaştırma işlevini yerine getiremiyorlar. Geleceğin şimdiki zamanın içine doğru çekilmesi mantığı geç-

mişe de anılara da hiç önem vermiyor. Geleceğin şimdiki zamanın içine doğru çekilmesi mantığına dayalı bir toplumun geçmişe bağlı kalmaması, geçmişi korumamasının nedeni de bu zaten: geçmişin korunması denildiğinde, geçmişin izlerini, geçmişten gelme nesneleri en ufak bir tarihsel içeriği olmayan göstergelere dönüştüren bir koruma söz konusu. Yalnızca şimdiki zamanın değeri var. Böylece, kişisel belleklerin sonsuz çeşitliliği biçimsel törenlere ya da biçimsel bir tarihsel belleğe dönüşmekte. Kişisel bellek serpilemiyor demek ki.

Duyumların Belleği

Depremden tam iki yıl sonra, 17..... günü P.'de, depremden belleklerimizde kalanlar ve K. kentinin yeniden kuruluşu konulu bir konuşma yaptım. Dinleyiciler topluluğun belleği sorununun gündeme getirilmesinden son derece hoşnut kalmışlardı. Bir yıl sonra karım ve oğlumla evimizin yakınlarındaki mezarlıkta geziniyordum. Uzaktan karalara bürünmüş bir insan yığınının yaklaştığını gördüm. Önce bir anlam veremedik, ama sonra hemen yanıbaşımızdaki parka depremde yaşamını yitirenler anısına bir anıt dikildiğini anımsadım. Büyük depremin üçüncü yıldönümü olduğu tümüyle çıkmıştı aklımızdan. Oysa tam bir yıl önce yaşanan felaketin anısı sorunu konusunda bir konuşma yapmıştım. Aradan geçen bir yıl içinde depreme ilişkin tüm belleğim silinip gitmişti sanki. Halk arasında doğal afet için "insanın hiç aklında yokken başına gelir" denmez mi zaten! Yaşadığım son felaketten sonra bilinçsizce yeni bir felakete hazırlanıyorum.

Oysa, kişisel anılarım arasında deprem, hiç aklımdan çıkmayacak. Herşeyden önce bedensel bir deneyim yaşadım depremde: düşünmeden önce fark ettim yer sarsıntısını. Yaşadığım deneyim herşeyden önce duyumlardan oluştuğuna göre, duyumsal bellek benim için en önemli bellek demek ki.

Duyumsal bellek herşeyden önce kişiselse de, topluluğa ilişkin yanları da olabilir. Depremi yaşayanlar bir süre için kendilerini belirli bir topluluğun üyesi saymışlardı, bunun nedeni de aynı duyumsal belleği paylaşmaları. Duyumsal bellek aracılığıyla örtük bir dayanışma oluşmuştu, ne var ki hiçbir zaman açığa vurulamadı bu dayanışma. Hiçbir belleğe alma tekniği başaramadı bunu. Yüzeye vurmasa, Tarih'in itici gücü olmasa bile deprem bölgesinde de, içimizde de varlığını sürdürüyor bu gizli dayanışma.

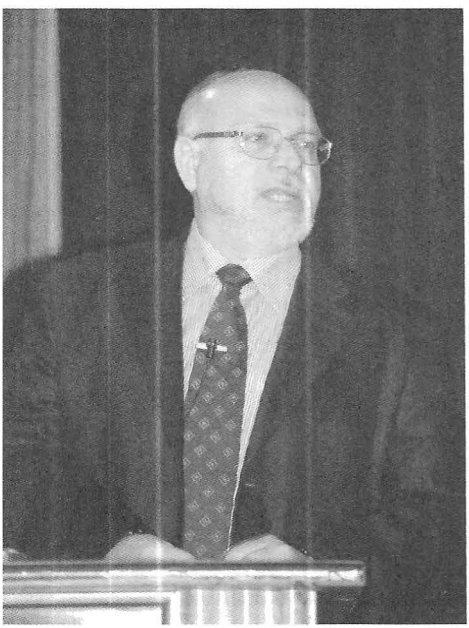
Fransızcadan çeviren: Alp Tümertekin

TÜRKİYE'NİN KRİZİ

Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

AYDIN UĞUR, CELÂL ŞENGÖR, KÜRŞAT BUMİN, ERCAN KARAKAŞ, AHMET İNSEL, ŞAHİN ALPAY, DOĞAN KUBAN, TINAZ TİTİZ, ATİLLA KARAOSMANOĞLU, CEM MUMCU, YAVUZ BAYDAR

Aydın Uğur: Efendim, hepiniz hoş geldiniz. Kriz konulu bu tartışma öncesinde, öncelikle konuşmacıların seçimi konusundaki kriterlerden bahsetmek istiyorum. Bunların bir tanesi, belki de en önemlisi, bütün konuşmacıların kendi alanlarının önde gelen uzmanları olmalarının yanı sıra, aydın olma sıfatına da sahip olmalarıydı, hiç kuşkusuz. Çünkü, her aydının bir uzman olması gerekmediği gibi, her uzmanın aydın olmasını da beklememek lazım. Galiba, bu iki özellik de buradaki katılımcılarda toplanmış durumda. Ama aydının da bir tarifi lazım, sanırım. Aydın olmak, galiba, üstüne vazife olmayan konularda görüş sahibi olup toplumsal müdahalede bulunmak anlamına geliyor. Toplumun iyiliği gibi, kendini aşan konularda düşünce üreten, kaygı üreten bir insan anlamına geliyor aydın. Buradaki arkadaşların hepsinin de böyle olduğunu kamuoyu yakından biliyor.

Çince'de "kriz" lafı "fırsat" anlamına da gelir. İki duruma da gebe olması nedeniyle, "fırsat" sözcüğüyle "kriz" sözcüğü Çince'de örtüşüyor. Genellikle Türkiye'de insanlar, kamuoyu önünde konuştukları zaman, esas, bir iman tazeleme gibi, bir birlik ve beraberlik tazeleme operasyonu olarak teşekkül eder; oysa bu, herhalde aydınların görevi değil, daha çok siyasilerin görevi. Aydınların görevi, Umberto Eco'nun da söylediği gibi, kriz yaratmak. Krizlerin çözümü ise siyasilere düşen bir şey. Kriz yaratmak sözcüğünün geçmişine bakarsak, krizin zaten bu sözcüğün kökeninde bulunduğunu görüyoruz. Çünkü, anladığım kadarıyla, "kritik" ile "kriz" aynı kökenden geliyor. "Bu iş biraz kritik" diyoruz ya, oradaki "kritik" sözcüğü, kriz boyutunu da içeriyor. Dolayısıyla, aydın kriz yaratmak için aynı zamanda "kritik" de üretmek durumunda. Kritik lafı da, önce Batı'da çıkmış. Eski Yunanca'dan gelen bir laf ve "mahkeme kararı, yargı" anlamına geliyor, Latince ile birleşince mahkemenin, yani hukuk alanının sözcüğü olmaktan çıkıp tıp biliminin sözcüğü haline geliyor. İki yapıyı da içinde barındırıyor, nihai bir karar vermek, doğru ile yanlışı ayırmak anlamına geliyor. Önce hukuk alanının bir deyimi olan bu sözcük, sonra, Latince'yle birlikte, hekimlik alanına ait oluyor. Ortaçağda sadece hekimlik alanında kullanılan bir deyim. Hayati bir an, ama öyle bir an ki henüz kader belirlenmemiş. Siyasete gelindiğinde, 17. yüzyılla birlikte krizle ilgili, örneğin İngiltere'de çok ilginç bir şey ortaya çıkıyor. Roodyard diye bir adam, 1627 yılında küçük bir risale yayımlıyor, adı da *This is the crisis of parliament*. Sonra, Amerika'nın bağımsızlığı döneminde bizim anladığımız şekilde bir kriz lafı çok kullanılıyor. Krizin böyle bir geçmişi var, kısacası.

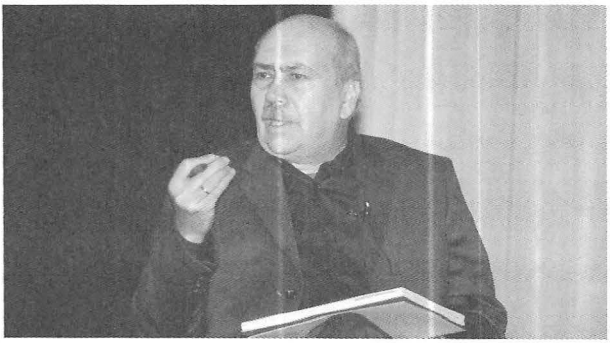
Aramızda mutabık kaldığımız usulleri sizinle de paylaşmak isterim. Her konuşmacının öncelikle kendi alanındaki krizle ilgili görüşlerini rica edeceğiz, ama, sadece o alana bağlı kalmak zorunda da değil. Doğa bilimlerinden mi başlayalım? Burada sosyal bilimler ağırlıklıyız. Celâl Şengör'den başlayalım. Doğanın krizi olabilir mi?

Celâl Şengör: Olabiliyor, doğayı inceleyenlerin krizi olabiliyor. Fakat bir doğabilimci olarak benim Türkiye'de yaşamak gibi bir ayrıcalığım var; Türkiye'de yaşarken Türk insanının doğadan ne kadar kopuk olduğunu görüyorum.

Türkiye'deki doğa bilimlerinin en büyük krizi bu. Doğa bilimlerinde kriz denildiği zaman akla ilk gelen şey, bilim felsefesi içindeki kriz olarak düşünülür. Bugüne kadar ortaya çıkan görüşlerin eldeki problemlerin çözümü olmadığının farkına varılması, doğa bilimlerinde bir kriz olarak görülür. Bunun bu yüzyılda çeşitli bilim felsefecileri tarafından çeşitli varyasyonları yapılmıştır. Benim bundan hareket ederek Türkiye'deki kriz hakkında söylemek istediğim en önemli şey: Türk insanının problem tanımlamaktaki güçlüğü. Kanaatimce bunun nedeni Türk insanının nesnel, objektif dediğimiz gerçeklerle neredeyse hiçbir ilgisinin olmamasıdır. Bir toplumun gerçekle ilgisi nasıl olmaz diye sorduğum zaman, bu konularda beni yeniden düşünmeye biraz da Doğan Bey itmiştir ayrıca, Doğan Bey benim dikkatimi çekmişti: "Osmanlı devletinde bir tane aile var, onun dışında bir aristokrat sınıfı, bir ayrıcalıklılar sınıfı yok, herkes köle, padişah ailesi içinde dahi padişahın kölesi". Dolayısıyla bu toplum içerisinde bir yerlere gelebilmek, gerçeklerle temastan ziyade o tek insanı memnun etmeye dayanıyor, dolayısıyla siz o tek insanı gerçekleri göstererek memnun edebilirsiniz veyahut gözünü boyayarak memnun edebilirsiniz. Bunların her iki yolu da mübah. Çünkü amacınız, o tek insanın yanına ulaşabilmek. Bu tek insanın oluşturduğu sembol, Türkiye'de zaman içerisinde çeşitlenmiştir. Mesela toplumu ele aldığımız zaman, topluma kendinizi gerçekleri söyleyerek sevdirip saydırabilirsiniz, fakat bunu toplumun gözünü boyayarak yapamazsınız. Dolayısıyla Türkiye'de çalışan insanlar, ki buna ne yazık ki doğabilimciler de dahildir, en son deprem hadisesinde ortaya çıkan kargaşa, bu konuda hiç bu güne kadar düşünmemiş insanlara açıkça gösterdi ki bizim bilimadamı diye vasıflandırdığımız kişilerin ezici çoğunluğu, nesnel dünyayla temasa geçememiştir. Maksatları kendilerine hedef seçtikleri kişiye ya da kitleye kendilerini yarandırmaktan ibarettir. Bu çerçevede kendilerine menfaat sağlamaktır. Bu tabii yalanla ne kadar yaşanılır sorusunu gündeme getiriyor. Türk insanı yalanla yaşamayı âdet haline getiriyor. Bizim en büyük sorunumuz yalan kültürü, çünkü objektif kültürden uzağız. Objektif kültürden uzak olmamızın nedeni açıkladığım gibi olmakla beraber, tedavisi olabilecek doğabilim kültürünü de biz, Atatürk'ün bütün çabalarına rağmen Türkiye'de yerleştirememiş durumdayız. Bir doğabilimci olarak benim gördüğüm: Toplumda ev hanımının mutfak eşyasına yaklaşımından, çocuğuna yaklaşımından, bilimadamı payesini haksız olarak verdiğimiz ekseri profesörümüzün kendi konularına yaklaşımındaki geniş tayf

içerisinde objektif nesnel dünyayla temasa geçme güçlüğü budur; halkımızın güçlüğü budur, birey olarak bizim güçlüğümüz budur diye görüyorum, teşekkür ederim.

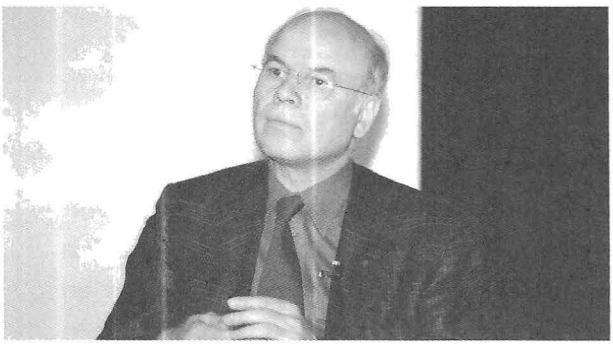

Kürşat Bumin: Tabii Celâl Bey'in Türk insanının gerçekle ilişkisi konusunda söylediklerinde doğruluk payı var. Ama ben bu "Türk insanı" ifadesine çok sıcak bakmıyorum, çünkü Türk dediğimiz zaman zaten bir insandan söz ediyoruz, tabii bir Türk ineğinden bahsetmek mümkün olabilir, bir Danimarka ve Hollanda ineği gibi veya Türk bayrağı denebilir. Türk insanı Türklerin uydurmuş olduğu bir ifade. Bazı Türkler var ki insan değiller, bazı Türkler de var ki bunlar insan sınıfına giriyorlar onlara Türk insanı adını veriyoruz! Şimdi bu "normal" vatandaşlardan bahsederken bile ne kadar uzaklaşabildiğimizin güzel bir delili. Şimdi bu "Türk insanı"nın gerçekle ilişkisinin, Fransız insanının, İtalyan insanının gerçekle kurmuş olduğu ilişkiden farklı olduğunu düşünmüyorum, düşünmemiz için bir neden de yok. İnsanların hayattan bekledikleri hemen hemen her yerde aynıdır, geçinebilmek, mutlu olmak isterler, haz almak isterler, birtakım erdemler peşinde koşarlar. Fakat Türkiye'de gerçekle ilişki konusunda başka bir şey var, bence bunu tek tek bireylerden hareket ederek anlamak mümkün değil, Türkiye'deki kolektif bilincin veya Türkiye'ye hâkim olan genel havanın, ideolojinin gerçeklikle bir problemi var ve dolayısıyla, bizim bu sakat ilişkimiz de aslında diğer taraftan kaynaklanıyor gibi geliyor bana. Bunun en iyi tariflerinden birini Arendt yapmıştır; totalitarizmi tarif ederken bu sistemin mevcut gerçekle yetinmek durumunda olmadığını, yetinemediğini, mutlaka kendisine yeni bir gerçek icat etmenin peşinde koştuğunu söyler, ki çok doğru bir tanım. Türkiye'deki manzara biraz bunu gösteriyor. Şimdi krize bağlayacak olursak, Türkiye'nin krizi seven bir ülke olduğu bile söylenebilir. Bu son krizin en büyük ekonomik kriz olduğu söyleniyor ama şöyle bir hatırlayacak olursak, krizsiz yaşayamayan bir toplum haline dönüşmüş olduğumuzu görürüz.

A. U.: Bir şey sorabilir miyim? Böyle sosyal, yekpare bir kriz olabilir mi? Yoksa farklı sosyal tabakalarda farklı krizler mi söz konusudur? Altta hep

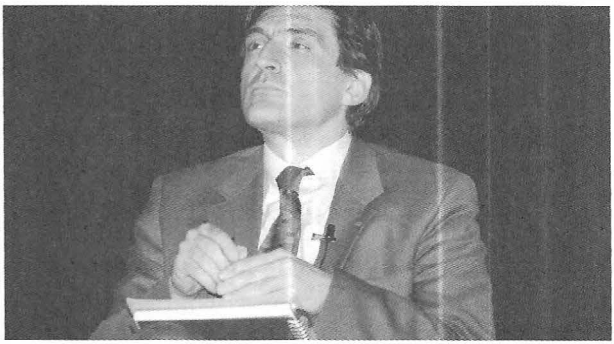
süren bir şey, üst tabakalara nüfuz edince mi toplumsal krize dönüşür ayrı ayrı krizler? Global bir kriz olabilir mi?

K. B.: Tabii bu şekilde oluyor, ama ben toplumdaki diğer krizlere de bakmak gerektiğini söylüyorum, ideolojik kriz, ahlâksal kriz. Krizsiz yapamayan bir ülke burası. Artık insanlar da alıştı. Belirli gün ve haftalarda krizlerimiz var zaten; kurban bayramı yaklaşırken kurban derisi krizi, askeri şûra toplantısında mutlaka bir askeri şûra krizi, Kürtçe krizi. Onun için, günlerini türlü türlü krizlerle geçiren bir toplumun kolay kolay bu ekonomik krizin altından kalkamayacağı düşüncesindeyim.

Ercan Karakaş: Aydın Uğur, krizi çözmek siyasetçilerin işi dedi. Elbette öyle olması gerekiyor. Ancak bizde krizin temelinde siyaset kurumunun yetmezliği var. Siyaset program ve sorunlara çözüm üretme temelinde yapılmıyor. Siyasi partiler patronaj sistemine dayalı, günü aşan hedefler ortaya koyamıyorlar. Sonuçta siyasetin çözemediği sorunlar üst üste yığılıyor ve kriz durumu ortaya çıkıyor. Bugün yaşanan ekonomik krizin nedeni de siyasettir. Savurgan ve sorumsuz politikalar ekonomiyi iflas noktasına getirmiş durumda. Krizlerden kurtulmak isteniyorsa işe siyasetin yeniden yapılanmasından başlanmalıdır. Siyaset kurumu, demokratik, saydam, üretken ve halka dayalı hale gelmedikçe temel sorunların üstesinden gelmek, krizlerden kurtulmak olası değildir.

Ahmet İnsel: Ben daha kavramsal bir açıdan bakmak istiyorum. Türkiye'de kriz kavramının değer kaybettiği, kriz olmayacak mevzuların bile kriz konusu haline geldiği noktasından hareket ederek, krizin aslında bu rejimin kendi enerjisini yeniden toplama süreci olduğunu söyleyeceğim. Buradan bakınca siyasal rejim bunalımının ve daha genel olarak bu sürekli bunalım ortamının esas nedeninin de Türkiye'de devletin gelenekleri, yapısı ve bugünkü hiyerarşisi olduğu kanısındayım. Burada Türkiye'de pek kullanılmayan ve bence Türkiye'deki devletin iç yapısını, hiyerarşisini anlamamız açısından en azından bir benzetme olarak, bir analitik unsur olarak kullanabileceğimiz bir kavram var, benim sevdiğim bir kavram: pretoryen kesim. Yani kendini devleti korumaya adamış ve varlık nedenini sadece ve sadece

ondan alan, kendisi için varolan bir zümre. Biliyorsunuz antik Roma döneminde devletin etrafında oluşmuş bir hassa ordusu için, belli bir dönemde de iktidarı fiili olarak ele geçiren hassa ordusu için kullanılırdı. Türkiye'de bu pretoryen güç, siyasal rejimin olağanlaşmasının karşısındaki en büyük engeldir. Bu pretoryen gücün merkezinde T.S.K. var. Ama içinde sadece T.S.K. yok; pretoryen gücün çevresinde oluşan ve bu gücün himayesinde varlık nedenini elde eden bir geniş kesim de var. Dolayısıyla temel siyasal sorun, bu pretoryen gücün varlığı ve bu pretoryen gücün etrafında örgütlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Devletin içindeki bir kesim, kendi kurumunu mutlak biçimde devletin sahibi olarak algılıyor. Kendini devletin hiyerarşik yapısının hem kısmen dışında hem bütünüyle üstünde gören bir T.S.K. var, parlamentodan gücünü alan siyasal meşruiyetin son tahlilde kendi vesayeti altında olmasını istiyor. Buna aykırı gelişmeler karşısında şiddetle tepki gösteriyor; oysa Türkiye'de parlamenter rejim ne çoğunlukla iddia edildiği gibi doğası gereği, ne de Türkiye'deki koşulların gereği çarpıktır. Esas olarak onu çarpıtan bu pretoryen varlık. 1960 darbesini, 1971 müdahalesini, 1980 darbesini, ondan sonra gördüğümüz sürekli darbe rejiminin darbelerini bu varlık çerçevesinde ele almamız mümkün. Bu varlık, bu pretoryen güç, bugün gene Güven Erkaya'nın anılarında okuduğumuz gibi, darbe tehlikesini, darbe tehdidini bir siyasal alet haline fütursuzca getiriyor ve dolayısıyla siyasetin olağanlaşmasına imkân olmayan bir ortamda yaşamak zorunda kalıyoruz. Olağanüstü durumlardan beslenen bir meşruiyet arayışı var. Türkiye'nin özel koşullarının hiçbir ülkeye benzemediği ve bu özel koşulların olağanüstü durumlar ve olağanüstü kurumlar gerektirdiği inancına dayalı ve bunun yeniden ve sürekli üretilmesine dayalı bir ideolojik tahakküm söz konusu. Bu çevre için olağanüstü durum, kendi olağanüstü konumlarını da meşru kılan bir araç. Toplumun farklı akımlarının demokratik mekanizmalarla dış devlete girmesi kabul edilebiliyor ama iç devlet dediğimiz, MGK'nın merkezde olduğu yapı; buraya toplumun demokratik mekanizmalarından sızmış "aykırı" kişilerin girmesi çok şiddetli tepkilere neden oluyor. Pretoryen çevrenin iktidarını

kısmen yitirmeye başladığını hissetmesi veya kendini abluka altında hissetmesine karşı, anında çok şiddetli bir olağanüstü rejim baskısı yaratılıyor. Tabii darbe gibi yöntemler artık gerekmiyor çünkü 1980'den sonra oluşturulan rejimde, 82 Anayasası'nın sürekli pekiştirilen, kurumlaştırılan rejiminde, artık bir sürekli darbe rejimi var. Bunu Kürşat, "her MGK toplantısı krizdir" diyerek başka şekilde ifade etti. Sürekli bir darbe rejimimiz var. Her MGK toplantısı aslında demokratik rejim açısından bir darbedir ve dolayısıyla biz gündemimizi bakanlar kurulu toplantılarından ziyade MGK toplantılarına kilitliyoruz. Çünkü esas iç devlet orada, esas hükümet güçleri orada, devle-

tin ve hükümetin asıl karar mekanizmaları orada. Dolayısıyla bir olağanüstü durum var ve bu olağanüstü durum da kendi olağanüstü koşullarını yaratabiliyor. Tabii burada araba devrildiği zaman, son MGK toplantısında olduğu gibi, iptal edilen toplantıda olduğu gibi, o olayla ilintisi olmayan bir iktisadi krize kadar gidebiliyoruz. Çünkü bütün gündemimiz MGK toplantısıyla bağlantılı.

A. U.: Popülizm ile pretoryenlik arasında...

A. İ.: Popülizmle pretoryenlik doğrudan bağlantılı değil bence. Çünkü popülizm pretoryenler için, biraz halka inmek ama, aynı zamanda halkı çok yu-

karıdan görerek halka inmek. Popülizmle pretoryenleri birbirine bağlamak çok doğru değil. Popülizmin taşıyıcıları aslında siyasetçiler. Pretoryenler açısından baktığımızda, aslında onların otoriter olduğunu görüyoruz. Otoriter bir popülizm denebilir belki ama, popülist olmaları asıl vasıfları değil. Asıl vasıfları otoriter olmaları. Mesela Demirel popülisttir, ama Demirel o otoriter gelenek dışında kalır. Elbette bunların kesiştiği, birleştiği noktalar var. Buradan iktisadi krize daha genel bir bakışla bakalım. Bu ikili devlet yapısı kendini rejimle bir görüyor, ve meşruiyet aracı olarak da toplumun zengin üst ve orta kesimlerini hedefliyor. Çünkü çeşitli kesimlerin de, bir şekilde zımnî kabulünü elde etmek zorunda, silah gücüyle elde edilen bir şey değil bu. Korkuyla elde edilen meşruiyet var, yani sürekli umacı yaratarak elde edilen bir meşruiyet var, diğer taraftan da elbette maddi olanaklar tahsis edilerek elde edilen bir meşruiyet var. Bu "olağanüstü" rejimde ancak ilkel sermaye birikimi gerçekleştirilir ve gerçekten de Türkiye'de bir ilkel sermaye birikimi süreci devam etmekte. Çok kısaca tanımlarsak, ilkel sermaye birikimi süreci sermaye güçlerinin sermaye birikimi kaynaklarını esas olarak üretimden değil yağmadan almalarına dayanır, yani bir şeye el koymaktan alır. İngiltere'nin ilkel sermaye birikimi sürecinde, 17 ve18. yüzyılda korsanlar vardır ve o korsanların ikinci, üçüncü kuşak çocukları İngiltere'deki saygın kapitalistler olmuşlardır. Büyük ihtimalle bizde de bir iki kuşak sonra saygın kapitalistler bu ilkel sermaye birikimi düzeninden geriye kalan tortular üzerinde ortaya çıkacaklar. Olağanüstü rejim ortamında normal sermaye birikimi gerçekleştirilemez. Çünkü kriz sürekli fırsatlar yaratma rejimidir ve olağan olmayan fırsatlarda rantlar yaratmak sadece krizle mümkündür. Bu olağanüstü rejim ortamında krizler, sermayenin yeniden dağıtımı, bölüşümü ve bir kesim servete el konması süreci olarak da algılanabilir. Olağanüstü rejim ortamında siyasi partiler siyasal konularda siyaset yapamadıkları için, siyaset yapma yetkileri olmadığı için, Türkiye'deki asli siyasal konularda, yani o pretoryen çevrenin milli menfaatler diye tanımladığı konularda siyaset yapma yetkileri olmadığı için, ki bunlar Türkiye'de özellikle Kıbrıs ve Kürt sorunudur, siyasi partiler varlık nedenlerini rant dağıtmaya indirgemek zorundadırlar. Siyasal partilere tanınan siyasal alan son derece dardır. Bu ise, siyasal partileri ilkel sermaye birikimi sürecinin aktörleri olmaya mecbur kılar. Türkiye'de işveren çevreleri de yakın zamana kadar bu olağanüstü rejimden beslendiler, sendikasızlaştırmayı sürekli desteklediler, çünkü bu aynı zamanda onlara da ilkel sermaye anlamında daha büyük bir olanak sunuyordu. Medya kuruluşları bunun bir unsuru oldular. Bu

olağanüstü rejim sisteminin emme-basma pompası, bir taraftan olağanüstü rejim ideolojisini besleyen ideolojik pompa, diğer taraftan da, orada maddi olarak emme işlevi gören pompa; medya kurumlarıdır. Devlet olanaklarıyla elde edilen servetin dönüşümünde ve bunun meşrulaştırılmasında bir ilkel sermaye birikimi ve olağanüstü rejim aracı olarak medya kuruluşları çalıştılar.

Şahin Alpay: Öncelikle Ahmet İnsel'in söylediği gibi kriz kavramı hakikaten Türkiye'de değer kaybetmiş bir kavram. Ama galiba bugün bahsettiğimiz kriz Türkiye'nin 19 Şubat'tan itibaren girmiş olduğu kriz, pek öyle hafife alınacak bir kriz değil, çok daha derin bir krizle karşı karşıyayız. Ben krizden şunu anlıyorum: Belirli bir düşünce sistemi, belirli bir siyasi sistem, belirli bir ekonomik sistem veya herhangi bir biçimde problem çözmeye yönelik bir düzen artık yürütülemez hale geldiği zaman, bir kriz dönemi ortaya çıkıyor ve o siyasi, iktisadi düzeni, o düşünce düzenini, o vesaireyi yeni baştan ele almak için bir mecburiyet ortaya çıkıyor. Ben içinde bulunduğumuz krizin bu kadar derin bir kriz olduğunu düşünmüyorum. Diğer arkadaşlarımın söylediklerine ek olarak şunu söyleyeyim; bir defa şuradan başlayabilirim, sayın Celâl Şengör Türkiye'de bir yalan kültürü olduğunu söyledi, bu o kadar gerçek ve üzerinde saatlerce konuşabileceğimiz, örneklerini verebileceğimiz bir kavram ki. Türkiye'de bir demokraside yaşadığımız söyleniyor fakat bundan en azından demokrasinin tanımı olarak liberal demokrasiyi, yani özgürlüklerin tam olduğu, çoğulcu bir iktisadi, siyasi ve kültürel yapının mevcut olduğu bir düzeni anlayacak olursak tabii, Türkiye'de demokrasi bir yalan olarak kaşımıza çıkıyor, çünkü özgürlükler, onun temeli olan insan hakları ve insan haklarının temeli olan hukuk devletinden son derece uzağız. Son birkaç yıldır bu uzaklığın sıkıntısını, bu uzaklığın feryadını bütün toplum olarak dile getiriyoruz. Türkiye'de acaba bir kapitalist düzen söz konusu olabilir mi? Türkiye'de eğer kapitalizmi rekabetçi piyasa ekonomisi olarak algılıyorsak, Türkiye'nin böyle bir düzenden fevkalade uzak olduğunu biliyoruz. Çünkü rekabetçi bir piyasa ekonomisi her şeyden önce hukukun üstünlüğünün sağlandığı, yani insanların haklarının güven altına alındığı ve rekabetin korunduğu bir düzendir. Bizde hem çarpık bir

demokrasi hem de çarpık bir kapitalizm, bir eş-dost kapitalizmi var. Bu çarpık demokrasi bir popülist demokrasidir; ilişkiler tamamen patronaj ilişkilerine dayanıyor. Ben senin için bunu yaptım, sen de benim için bunu yap. Tepeden tırnağa bütün ilişkilerimiz böyle; objektif, rasyonel ilişkilere değil de, sen benim için hizmetler üret, ben de senin için şu mükâfatları veririm şeklinde devam eden bir düzene göre işliyor. Siyaset, henüz ülke sorunlarına çözüm üretmek için değil, Ankara'nın elinde bulunan imkânlar, yetkileri KİT'ler, kamu bankaları olarak kendi yandaşlarına dağıtmak, onlara mükâfat olarak geri vermek için var ve elli yıldır bu devam ediyor. Biz şimdi bu popülist demokrasinin artık yürüyemez hale geldiği ve bunun esas altyapısını oluşturan arpalıkların, siyasilerin elindeki, para basmadan sübvansiyon vermeye, borçlanmaya kadar uzanan hudutsuz yetkilerin sınırlanması ihtiyacıyla karşı karşıya olunduğu çok ilginç bir dönemdeyiz. Diğer yandan da bir Avrupa Birliği projesinin periferisindeyiz. İşte bunun bazı formel adımlarını atıyoruz ve nihayet önümüze 19 Mart'ta bir ulusal program kondu. Tabii mükemmel bir program olduğunu söyleyemeyiz; Türkiye'de sivil toplum kuruluşları, gerek siyasi gerekse iktisadi alanda Türkiye'yi özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi ve serbest rekabete dayalı bir piyasa ekonomisine kavuşturmak için hangi reformlara ihtiyaç olduğunu yıllardan beri yazıp söylemektedirler. Bu konuda da bir bilgi eksiğimiz yok. Fakat biraz da dışarıdan gelen zorlamayla yapılan bu ulusal program da aslında Türkiye'de popülist demokrasiye son verme, eş-dost kapitalizminin yerine rekabetçi kapitalizmi hâkim kılma programıdır. Bu ulusal program uygulanabilecek midir, uygulanamayacak mıdır? Popülist demokrasiden ve eş-dost kapitalizminden nemalanan çok kuvvetli zümreler var bu toplumda, dolayısıyla bu zümreler bildiğimiz gibi çok çeşitli yollardan bu avanta düzeninin devam etmesi için ellerinden gelen direnci göstereceklerdir ve bizim bu krizle mücadelemiz aslında bu ulusal programın yerine getirilip getirilmemesi mücadelesiyle üst üste gelmekte ve örtüşmektedir. Tabii ikinci turda medya için söylemek istediğim çok şey var.

Doğan Kuban: Toplum kanalizasyon patladığı zaman uyanmadı, pislik evini bastığı zaman uyandı. Daha doğrusu

henüz uyku sersemi. Politikacısı, medyası ve sokaktaki adamı, bu durum sanki tanrısal bir sorunmuş gibi –ki öyle düşünen aklı evveller de oldukça kalabalık– bir kurtarıcı *Mesih* bekliyor. Bugünden yarına sorunların çözüleceğini düşünecek kadar saflar. İnsanlar süt kalmamış bir memeyi emmeye çalışıyorlar.

Kriz bir politika, bir ekonomi krizi değildir. Bir uygarlık krizidir. Hem çok eskidir, hem çok derindir, hem de bütün vücudu sarmıştır. Televizyonlarda konuşan inançsız politikacıların yüzlerine bakmak ve söylediklerini dinlemek, düşünen insanın ruhunu karartmaya yeterlidir.

Belki tarihçi olarak çok eskilere gitme eğilimim var, fakat Selçuklu ya da Osmanlı çağında sarayın kontrol etmediği bir medya olsaydı, o zaman da insanların kriz dinlemekten sağır olacaklarını düşünüyorum.

Herhalde krizsiz bir toplum olmaz. Krizsiz bir dünya tarihi de yoktur. Buda'nın dediği gibi bu, acılı bir dünyadır. Goethe vaktiyle doğru demiş: "İnsanlar sadece aklın egemen olduğu dönemlerde biraz mutlu olabilmişlerdir" Türkiye ise şimdi aklın minimumlarında seyrediyor. Ama soyut ve göreceli bir karşılaştırma çerçevesine yerleştirirsek, Türkiye 2. Viyana muhasarasından bu yana krizdedir (daha da geriye götürebiliriz). İslam dünyası da Gazâli'den bu yana krizdedir. Değişik referans sistemlerine göre değişik krizleri kişisel ve toplumsal olarak yaşarız. Banka hortumlayanlar, hapse girdiklerinden bu yana krizdedir.

Böyle genel gözlemleri bir yana koyarsak, bundan yıllarca önce Türkiye'de büyük kentler için tanımladığım *Collapse* kuramımı, bugün maalesef hemen hemen kanıtlandığı için, yinelemek istiyorum. Kuramın temelinde İstanbul ve birkaç büyük kentin toplumsal ve fiziksel değişimindeki düzensizliklerin açıklanması yatıyordu. Kent tarihinin değişimlerini izlediğiniz zaman, birden bire küçük olguların nitelik değiştirdiğini ve karşımıza değişik boyutlu toplumsal ve strüktürel sorunlara dönüştüğünü görüyorsunuz. Kuşkusuz büyük ve çözümsüz kent olgusu yeni birşey değil. Romalılardan bu yana var. Fakat günümüzde bu sorunun boyutları, tarihte olanlardan çok daha büyük. Sonucu da o oranda ağrılı ve mutsuzluk verici olabilir. Çıkmazı önce sayısal bir dengesizlik olarak tanımlayabiliriz: İstanbul'daki 10 milyon –Türkiye'nin bu nüfusu, doğru sayacak gücü yok!– ve 200.000'den fazla hektara yayılmış nüfusun hergün yarattığı sorun sayısı –diyelim– 1000 ise ve toplumun karar mekanizmalarına egemen olan kültür yapısı, sadece en sıradan olanlardan 100 tanesine yanıt üretiyorsa, geride kalan yanıtsız sorunlar katlanarak aşılmaz karmaşalar yaratacaktır. Bunlar kriz kaynaklarıdır. Krizi kişi

ya da toplumun dayanmakta zorluk çektiği koşullara çaresiz boyun eğmesi diye tanımlarsak, bunun yanıt verilemeyen sorunların toplamı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun hergün tanık olduğumuz örneği trafiktir, inşaat kaçağıdır, sorumlu insanların yasadışı işleridir, enflasyondur, eğitimin yozlaşmasıdır. Saymakla bitmez. Fakat temelde bir tek neden vardır: Politik egemenlik aklın elinde değildir. Yürütenler akılsız değil, sadece bu kadar akıllıdır.

Türk toplumu çağa ayak uydurmakta, dünyaya uymakta zorluk çekiyor. Televizyon, telefon, internet ya da otomobil kullanmak, Afrikalı vahşi kabile reisinin melon giymesine benziyor. Kendi üretmediği bir şeyin taklit edilmesi. Buna aynaya bakma teknolojisi ve uygarlığı da diyebiliriz. Buna kolay bir yanıt veriyorlar: 'taklit öğrenmedir!' diyorlar. Yanlış değil. Fakat öğrenmek için bir aşama daha gerek: özümseme.

Egemen toplum katları bunu yapamıyor. Cumhuriyet'in ilk aşamasına kadar, taklidi özümseme aşamasına getiren kuşaklar yetişti. Fakat bugün bunlar iktidarda değildir. 1950'den bu yana Türkiye büyüdü, zenginleşti, teknolojiyi yakalar gibi gözüktü. Fakat yarım yüzyılda daha çok akıl ve bilim egemenliğine gitmesi gerekirken, kırsal kültür egemenliğine girdi.

Kırsal kültürü köylü kültürü, kır adamı kültürü gibi algılama eğilimi var. Oysa bunun köylülükle ilgisi yoktur. Toprağı işleten köy evrensel ve temel bir kurumdur. Şimdilerde gücünü yitiren bir kurum; çocukluğumda Türkiye'de kent nüfusu köy nüfusunun %10-20'si arasındaydı. Okuma yazma oranı da %10'u. Bu bir tarımsal toplumdu. Bilim öncesi toplumdu. Kırsal toplumdu. Dinsel toplumdu. Kırsal kültür bu toplumun genel kültürüydü. Sayısı kısıtlı olan okumuş, kentlileşmiş bir aydın sınıfı, binlerce yıl öncesi gibi, toplumu idare ediyordu. Evet, bir aydın hegemonyasıydı. Ve kent her zaman kır'ı sömürmüştür. Fakat bir kaç aydın dünyayı öğrendiler diye, toplum kırsal kültür toplumu olmaktan uzaklaşmıyordu. Bu kültür köyde de, kasabada da, İstanbul'da da aynı güçte temsil ediliyordu. Atatürk reform ya da devrimlerine kırsal kültür direnmiştir. Ve direnmeyi sürdürüyor. Burada Atatürk mucizevi bir deha olsa bile, kırsal toplum kültürü, dünyanın gelişmesine karşı da ayağını sürümekte devam ediyor. Biz bilim öncesinde kalmış düşüncemizle iyi bir lise mezunu kadar adam yetiştiremeyen üniversiteler açtık.

Ne oldu da çöküş hızlandı? Ne oldu da birdenbire sokaktan akan pislik evlerimizi doldurmağa başladı. Bu yarım yüzyıllık bir değişme sürecinin kontrol edilemeyen boyutlara ulaşmasıdır. Bugün şaibe altında olmayan bir kamu kurumu kalmış mıdır?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eşzamanlı üç olay örtüşerek bugünkü kargaşa ve ahlaksızlığın örgüsünü oluşturdular: – bunları içinde oluştukları ortamdan ve sonuçlarından bağımsız, kuramsal yapılar ya da tavırlar olarak değerlendirmek kanımca abartma olur. Ama gelişme herkesin anlayacağı kadar açıktır.

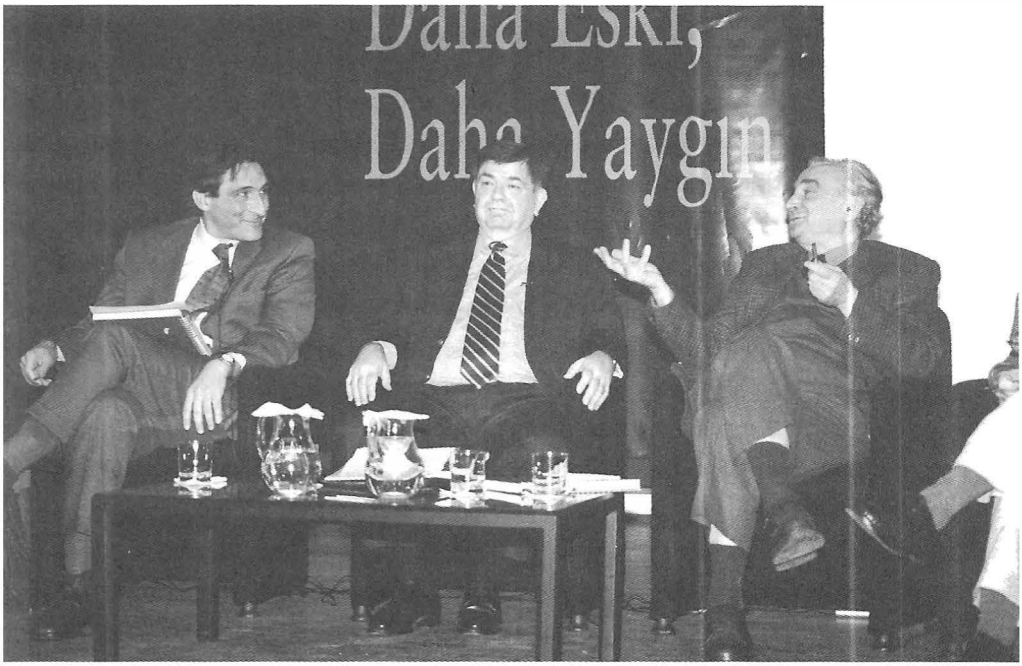
1. Demokrasi
2. Kente göç
3. Kırsal kültür egemenliği

Bu üç tarihsel olgunun örtüşmesi, etkileşimi ve neden oldukları davranışlar bugünkü Türkiye'yi tanımlar. Bugünkü panoramaya bakınca, demokrasi olamayan bir proto-demokrasi var. En kötü demokrasi düşmanlarının da karşıtlarını ezmek, halkı aldatmak ve soymak için başvurduğu tanımsız bir araç. Kent nüfusunu şişiren kente göç olgusuna gelince, Türkiye kendine özgü bir ülkedir. Burjuvası yok. Aristokrasisi yok. Örgütlenmemiş derebeyliği var. Kul değilse de topraksız köylüsü bol, ağalara ve şeyhlere bağlı. Osmanlı iktidarının boşluğunu doldurmağa çalışan kentliler –ki bunlar kanımca bir sosyal sınıfı oluşturmuyorlardı– ancak Cumhuriyetle bir kimlik kazanmışlardır.

1950'den sonra, giderek artan bir hızla, topraksız köylü, küçük kentli, sanayileşen kent merkezlerine göçtü. Bunları toprak ağaları ve eşraf izledi. Anadolu büyük kentlere aktı. Gelenler tarımsal dünyanın insanlarıydı, bilim öncesi dünyanın hayalleriyle yaşıyorlardı. Ve bugünden yarına, kentli olamadılar. Kuşkusuz köylü de kalmadılar. 15-20.000 hektarlık İstanbul gibi bir kent 200.000 hektara çıkınca çamur asfalt ve betondan yarı-kent, yarı köy olan bir agglomera doğdu: bir proto-kent ve proto-kentli.

Kente göçün bu fiziksel boyutları dışında topluma hediye ettiği, fenomenal ve ekonomik etkisi çok geniş olan bir olgu daha var. Kent toprağı yağması; topraksız köylü yüzyıllardır birikmiş hakkını alıyor. Bu hakkı devrimle değil, fakat devrim kadar etkili bir yağma sürecinde alıyor. Kent toprağı yağması o derece kârlıydı ki, buna kısa sürede herkes ve her örgüt katıldı. Ve yağma örgütlendi. Bu örgütlenme önce yasadışılığı, sonra yasaların kılıfına uydurulmasını, sonunda kısaca yasasızlığı getirdi. Bu yasatanımazlığın destekçisi de bu işten hem para, hem de oy sağlayan siyasetçi oldu.

Proto-kentlinin değer yargıları incelmiş bir kentli yargısı olmadığı gibi, davranışları da insana saygıyı, disiplini gerektiren, ilgileri çoğalmış ve incelmiş bir kentli davranışı olamadı. Ne var ki proto-kentli, tarihinde olmayan bir statüye sahip olmuştu. Demokratik oy süreci ona politik iktidarı da ver-

mişti. Kırsal kültürün iktidarı bilimsel aklı dışlamış güçlerin iktidarıdır. 1000 sorunun 100'üne yanıt bulabilenlerin iktidarıdır. Bütün kontrolsüz süreçler ortada at oynatıyorlar. Başka bir deyişle transformasyon halinde Ortaçağ düşüncesini kente taşıyan ve sözde demokrasi için akıl öncesine taviz verenlerin iktidarıdır. Bu sadece göç edenlerin iktidarı değildir. Bu, iktidar için, onların söylemini tekerleme yapanların da iktidarıdır. Bu köylünün de söylemi olur, mühendisin de, profesörün de söylemi olur. Özelliği bilim öncesi, tarımsal içerikli, proto-kentli bir söylem olmasıdır. Başörtülü Boğaziçi Üniversitesi profesörleri, köylü ağzıyla konuşanlar, bacılar, analar ve babalar bu söylemin insanlarıdır. Kaldı ki eğitim de bu davranışların temel düşünsel içeriğini değiştiremiyor.

'COLLAPSE' çözüm üretemeyen, bilim öncesi düzeydeki kırsal kültürün çağdaş dünyanın sorunları karşısındaki çöküşüdür.

Çoğu sosyal bilimciler ve tarihçiler için kent, uygarlığın yaratıldığı yerdir. Çünkü artı ürün orada toplanır. Mimarlık, heykel, resim, edebiyat, felsefe, bilim kent'de üretilir. Köylü yakın zamana gelene kadar 'kenti besleyen temel üretimi yapan çoğunluk'tu. Fakat bu özelliği ona politik bir egemenlik sağlamıyordu. Bugün ise egemen olanlar proto-kentliler. Çoğunluğu dünün köylüleri; kentli davranışları oluşmamış. Ama nüfusun %80'i.

Yanıt vermemiz gereken bir sorun var: bizim halkımız da Avrupalı gibi kentli olacak mı? Kanımca yanıt 'HAYIR'. 21. yüzyıl insanı olacaklar, kendilerine göre. Ama Avrupa kentlisi gibi olmayacaklar. Türkiye'de üçyüz yıla yakın bir süredir, Avrupalı gibi olan kentli yetiştirdik. Belki aramızda Avrupalıdan daha fazla kentli olan da vardır. Fakat bunlar –sayıları önemsenecek kadar çok olmasına karşın– politik iktidardan uzak, marjinal bir akıl oluşturuyorlar. Ve toplumun çoğunluğu müşterileri olmadığı için, Batılı gibi üretmelerini beklemek anlamsızdır. Kendi ürettiklerinin müşterisi gene kendileridir. Edebiyat, resim, heykel, kaliteli mimari, üst düzeyde müzik, tiyatro, bilim vb., alan satan hepsi iktidar dışına itilmiş marjinaller. 1000 sorunun ancak 100'üne yanıt vermek de bu dışlanmışların iktidara ortak olmamalarından kaynaklanıyor. Bir işin başında ehil bir adam bulmak, sadece bir piyango. Türkiye'yi piyangoya, şansa, zora ve de erkekliğe güvenen insanlar idare ediyor.

Devlet büyüklüğünde kentlerin belediyelerinde kent planı yapacak bir uzman bulunmuyor. Olanların işe yarayanları kızakta. Uzmanın politikacıya araç olması gerek. Kimse ondan uzmanlığının gereğini sormuyor. İstanbul'un %60'ı kaçak inşaatmış. Bu belediyecilerin itirafı. Eğer bu durum belediye, hatta devlet var demekse, yasasızlığın egemen olduğu yeni bir politik düzen tanımlamamızı gerektirir. Bilimsiz, yasasız ve 'Collapse'sız bir iktidar kuramı.

Tınaz Titiz: Bugüne kadar bütün arkadaşlarımızın işaret ettiği gibi, kriz sözcüğünün içi çok boşaldı. Haberlerin verilişi, bunların neleri betimlediği konusunda bir örnek vermek istiyorum; geçen gün bir deprem oldu, sabahleyin bütün haber ajansları aynı sözlerle aynen şöyle söylediler; ki bu bir yabancı ülke radyosu falan değil, ana dili Türkçe olan insanlar konuşuyorlar. Diyor ki: *"Bu sabah, 5.33 civarında, Marmara Denizi'nde Kartal açıklarında, 4.2 şiddetinde bir deprem olmuştur. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Deprem Araştırma Enstitüsü Müdürü Profesör Doktor Ahmet Mete Işıkara'dan alınan bilgiye göre, halkımızın herhangi bir galeyana kapılmasına gerek olmayıp, dikkatli olması önerilmektedir."* Şimdi bu enformasyonda, –hani, 1 byte'ın tanımı var; mevcut olasılıkları ya-

rıya indiren bilgi miktarına 1 byte diyorlar, oysa burada sıfır byte, söz konusu– bu kadar laf sıfır byte enformasyon taşıyor. Hiçbir şey söylemiyor, tamamı da yanlış zaten. Şimdi onun için bu kriz sözcüğünü bu kadar ciddi söylenmiş, bu kadar ciddi konulmuş bir tanı olarak alıp da üstüne konuşmak yerine, bence belki duruma daha başka türlü bakmamızda yarar var. Ama krizi tanımlamak gerekirse, derinleşmiş ve yaygınlaşmış sorunlar ortamıdır diye de bakmıyorum. Türkçe'de böyle bir harfi tarif olmadığı için, *the problem* dediğimiz sorun nedir? Şimdi yaygın ve derin sorunlar, herkese dokunduğunuz zaman binlerce sorun ortaya dökülebilir (kişisel sorundan kesimsel, toplumsal ya da evrensel sorunlara varıncaya kadar), ama bu ne krizi ne de krizin tanımındaki sorunları ifade ediyor. Sorun nedir dendiği anda, herkesin sorunları arasında belki ortaklıklar olabilir ama içerikleri konusunda çok büyük farklar var. Şimdi bu problemin belirgin hale gelmesini önleyen ne var diye bakıyorum, sonra ayrıntısına gireceğim. Orada iki tane şeyi kontrol altına almak gerekiyor; alamadığımız sürece de o problemi çok belirgin bir problem halinde tanımlayamıyoruz, ki ben bu duruma da "zihinsel kirlilik" diyorum. Tarih boyunca yıkanmak önemli bir yer tutmuş bütün kültürlerde, kirlenen yerleri yıkıyoruz, bir tek istisna var, zihnimizi yıkayamıyoruz, her gün istavrit balığının cıvadan nasıl etkilendiğinden tutun da depremin dalgalarının nasıl yayıldığına, ekonomik krizin nasıl ortaya çıktığına varıncaya kadar on binlerce enformasyonla zihnimiz kirleniyor, bunların bir bölümü tamamen yalan, bir bölümü yanlış, bir bölümü eksik, bir bölümü doğru ama ondan sonra bunların etkisi altında, bunlarla kirlenmiş olan zihinsel sistem, doğru olduğunu iddia ettiği, arı olduğunu ifade ettiği başka birtakım düşünceler üretiyor. Dolayısıyla bizim bu kriz ortamını anlamamız için önce bu zihinsel kirliliği bir süzgeçlememiz, bunun için de birtakım algoritmalar tarif etmemiz gerekiyor. Onun için yaygın eğilim şu oluyor, böyle bir zihinsel kirlilik ortamında, sorunları kendi kızgınlıklarımızla modüle ediyoruz. Herkes çaktırmadan sorunları söylerken, kime kızıyorsa, (hangi kuruma ya da kişiye) onlarla modüle ediyor ve bunu sorun olarak ortaya koyuyor. Ben genellikle böyle yapıyorum. Şimdi bu yaklaşım altında krizi tanımlamak gerekiyorsa, bir kere hangi perspektiflerden bakacağız, oralardan ne görünüyor, bu çok önemli. Buna göre bir tablo var ortada, bu tablo çeşitli tetikleyiciler altında, çeşitli aşamalarda çeşitli sorunlar üretiyor. Dolayısıyla biz belki bugün kriz diyoruz ama dün başkaları başka şeylere kriz diyordu. Hocam gayet doğru söylüyor, "Selçuklular zamanında

bu kadar yaygın bir medya ağı olsaydı belki kıyamet kopardı" Dolayısıyla bunun bir anlık durumdan ziyade, bir süreç olduğunu görmeliyiz; bu sürecin çeşitli evrelerinde çeşitli problemler çıkıyor, problemler yaygın ve derin olursa da kriz deniyor, ama tabii bir şeyin kırk defa söylenip bu kadar yaygınlaşmasının da çok önemi var.

Şimdi sorunların böyle belirli hale getirilmesi bir gerek şart, ama, yeter şart değil. Yeter şart şu: Biz hangi sorunlardan bahsediyoruz, onu iyi tanımlamamız gerek. Ondan sonra da iki tane yeter şart var, bir; bu sorunların tekil, belirli ve net olarak tanımlanmış olması gerekiyor. İki; nedenlerin ve onun ardışık nedenlerinin ve sürgit ardışık nedenlerinin, bir sorunlar konisi içinde tanımlanması ve birbirinden türememiş olması gerekiyor. Önce bir sorundan söz edip sonra da onun bir türevini yeni bir sorun olarak ortaya koymamak lazım, yani burada bayağı düzgün bir mantık gerekiyor. Sorunlara böyle yaklaştığımız takdirde, bakıyorsunuz rotaya, neler yapılmalıdır sorusunun cevabı olarak çok farklı şeyler çıkıyor. Mesela bütün Türkiye'nin gerçekten yemin edip "evet bu konuda sorun vardır" dediği eğitim konusunda, hiç konuşulmayan, hatta sorun olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğu bir sorundan söz edeceğim. Peki sorunlara böyle yaklaşılmazsa ne olur. Ben buna "sorunlar kimyası" diye bir isim taktım, onun bir ikinci kanunu var, o da: çözülmeyen sorunlar doğurma ve kendi aralarında birleşme yoluyla yeni ve kendilerine benzemeyen yeni sorunlar üretme eğilimidir. Her gün, hocamın dediği gibi yepyeni sorunlar doğacaktır. Zannediyorum ki amaç sorunları olmayan bir toplum olmak değil, tam tersine, sorunlar yaşadığımızın bir işaretidir, sorunlar olacaktır. Bunları sorun çözme kabiliyetimizi geliştirecek biçimde çözebildiğimiz takdirde sorunlar krize dönüşmüyor; bu, sorun çözme kabiliyetiyle, (toplumun ve bireylerin sorun çözme kabiliyetiyle) çok yakından ilişkilidir.

Atilla Karaosmanoğlu: Efendim bu kadar güzel tarifler ve analizlerden sonra ben izninizle meseleyi biraz kişiselleştirmek istiyorum. Ben kriz içinde yaşamaktan, kriz yaratmaktan, kriz konuşmaktan bıkmış bir insanım. Kriz yaratmak derken,

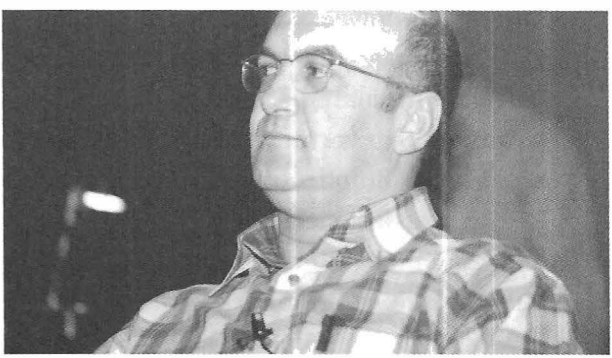
1962'de ve 71'de bizzat kriz yaratmış bir kişi olduğumu da hatırlatmak isterim. İktisatçı olarak siyasi kriz yaratmak gibi bir durum. 62'de Planlama'dan istifa ettiğim zaman kriz doğmuştu, 71'de hükümetten istifa ettiğim zaman da kriz doğmuştu. Tabii Türkiye dışında da bazı krizlere katılma veya onları müşahade etme imkânım oldu. Öncelikle krizin tarifine bakmakla işe başladım. İktisadi olarak meseleye bakıldığı zaman, politik, sosyal ve ekonomik konularda, kriz, ani ve belirleyici değişimler içeren dengesiz bir durum olarak tarif ediliyor. Bazı alıntılar var krizle ilgili, onları çok kısaca söyleyeceğim. Bunlardan iki tanesi Nehru'dan alıntı. Birisinde diyor ki; "Kriz durumunda her şey, en ufak şey de çok önemlidir" İkincisi; "Krizle karşılaşan bir lider veya hareket adamı, hemen hemen her zaman içgüdüyle davranır ve daha sonra davranışının nedenlerini düşünür" Bir de sibernetik dalının kurucusu bir adam var, onun kriz hakkında söylediği bir şey var. "Dikkatli bir incelemeyle krizlerin çoğunun ya ilerleme ya da yerinde sayma fırsatları olduğu ortaya çıkacaktır" diyor. Çin'de bir kriz yaşandığını söyledi sayın başkan, ben bir şey ilave edeceğim, Çinli bir arkadaşım bana Çince'de kriz kelimesinin fırsat ve tehlike kelimelerinin üst üste yazılmasıyla meydana geldiğinden söz etti. Şimdi bugün yaşadığımız krizin, Türkiye'nin yaşadığı en tehlikeli ve en büyük kriz olduğu konusunda benim bazı şüphelerim var. Bu şüphelerimin nedeni de şu: Her kriz, o krizin analiz edilebilme ve cevaplarının bulunabilme koşullarına göre değerlendirilmelidir. Yani vaktiyle kriz gibi görünen şey bugünkü bilgi dağarcığımızla, bugünkü anlama ve analiz gücümüzle belki bize çözümü kolay bir şey olarak görünür, fakat o günün şartlarında o krizin, büyük bir ihtimalle bugün içinde yaşadığımız ve içinden çıkamadığımız kriz kadar önemli bir kriz olma olasılığı çok yüksektir. Bugün yaşadığımız kriz çok önemli bir kriz ama, bugün bizim krizle uğraşma yeteneklerimiz, dün, daha ufak bir krizle uğraşmak durumunda olanların yeteneklerinden çok daha fazladır. Peki kriz çözülmezse ne olur? Krizi bir daire içinde düşünmekte yarar var; kriz, kaos ve düzen. Yani bir kriz çözülmediği zaman ortaya çıkacak şey kaostur. Kaos bir süre devam eder, her kaostan mutlaka bir düzen çıkar. Fakat düzeni iyi manada almayalım, ortaya çıkan düzen hiç hoşumuza gitmeyen ve uzun zaman başımıza dert açabilecek olan, yeni krizler doğurabilecek olan bir düzen olabilir. Kriz nedenlerinin yapısal nedenler ve kıvılcım nedenler olarak ikiye ayrılmasında yarar var. Türkiye'de krize bakılırken genellikle krizi çıkaran kıvılcımlara dikkat ediliyor. Aslında krizin tanımlanması ve çözümünün bulunması için mutlak su-

retle hem yapısal nedenlere hem de krizi çıkaran kıvılcıma bakılmasında yarar olduğunu düşünüyorum. Krizi ortaya çıkaran bütün nedenleri bir arada düşünmekte, kriz yönetimi bakımından çok önemli bir yarar vardır. Türkiye kriz yönetimi konusunda tecrübe sahibi olamamıştır; bunu yaşadığımız deprem krizinde de gördük. Mesela şunu yapmak kimsenin hatırına gelmedi; kriz olduğu günlerde kriz masaları denilen bir şeyler kuruldu, gelip "efendim biz de bir şeyler yapmak istiyoruz, yardım etmek istiyoruz" diyen gençlerin bir kısmı geri çevrildi. Acaba herhangi bir kriz masası yöneticisi, onlardan birisine "evladım sen şurada otur, kimin saat kaçta, ne gibi bir istekle buraya müracaat ettiğini, buna cevap ermek için ne yapılmaya çalışıldığını, kimin ne yaptığını ve ne sonuç alındığını saat saat yaz, başka da hiçbir şey yapma" dedi mi? Böyle bir çalışma yapıldı mı? O krizde bu yapılmış olsaydı, daha sonra yine depremle ilgili ortaya çıkabilecek şeyler konusunda bir yönetim modeli geliştirilebilirdi. Bu yapılmıyor. Bugün dünyada "kriz yönetimi" diye bir disiplin var, "kriz yönetimi" adı altında bilgilerini ve tecrübelerini satan pek çok kuruluş var.

Cem Mumcu: Ben Doğan hocanın *Collapse* teorisinden hareket etmek istiyorum. Şimdi çevre kirliliği, ekonomik kriz, ahlaksal kirlenme vs., vs. gibi sorun yumağı halindeki bir dünyada yaşıyoruz. Bunların içinde çeşitli virüsler var, mikroplar var, çeşitli hastalıklar var, çevre kirliliği var vs. Bütün dünya bunlarla ilgili çözümler arıyor, çözümler üretiyor, fakat biz çözüm üretmiyoruz. Ben bir süre sonra, evrimsel bir dille açıklarsak, bilimin ve bilginin tükendiği yerde herkesin *Collapse*'a uğrayacağını ama bizim aynı eskisi gibi kalacağımızı düşünüyorum. Bu negatif ayıklanma, yani kötü türlerin yeniden ortaya çıkması. Böyle bir umut var ama ben göremeyeceğim bunu, biliyorum. Krizi ben kendi bilim dalım açısından görmeye çalışırsam, bir kere krizin, patolojik adaptasyonları ve patolojik savunmaları görmek için çok iyi bir fırsat olduğunu düşünüyorum. Patolojik savunmaların görünmesi ve o adaptasyonların yanlış olduğuna dair bir bilgi aslında bizi son derece ileriye götürebilir. Ama yaşadığımız süreçte ben böyle bir bilgiye ulaşma çabası göremiyorum. Sadece küçük kü-

çük krizlerin çözümsüz bir şeklide ahlı vahlı atlatıldığını görüyorum. Bu durumda biraz savunma sistemleri üzerinde durmak gerekebilir. Organizmanın bir savunma sistemi vardır ve bu savunma sistemi dışarıdan gelen, kendine yabancı ve zararlı olan maddeye karşı bir savunma sistemi geliştirir. Normalde patolojik bir etki yaratabilecek olan bu dış uyaranlar, savunma sistemlerince dışarıya atılırlar. Fakat ikinci bir durum vardır; organizmanın kendine ait bir yapıyı, kendine ait bazı parçaları "el" görmesi ve onlara saldırması. Depremle ilgili çalışmalar yapan bilim adamlarının sadece deprem döneminde birdenbire değer kazandığını gördük. Ekonomik kriz yaşıyoruz ve yeni yeni ekonominin bir bilim olduğuna dair, onun bir bilgi alanı olduğuna dair bir şeyler konuşmaya başladık. Ancak çok yoğun bir sorun yaşadığımızda, bu el sayılan bilginin, aşağılanan, yok edilen bilginin değerine dair bir şeyler çıkıyor ortaya. Ama bunun için de her alanda yeni yeni krizler yaşamamız gerekmemeli doğal olarak. Şimdi sistem kendi vücudundaki bir parçaya saldırınca, organizma "sen benim parçalarıma niye saldırıyorsun, bu benim için, bilgim için, yaşamım için gerekli ve sen benden habersiz bir savunma sistemi geliştiriyorsun; bu savunma sistemi aslında benim parçalarıma karşı" diye bir tepki gösteriyor. Kriz dönemlerinde de kendisini "bir dakika yahu, benim bu parçam değerliymiş meğer" şeklinde ifade eden bir bilinç ortaya çıkıyormuş gibi geliyor bana. Bilen insanlara yönelik bir ilgi var, dinlemeye dair bir çaba var. Ama her alanda böyle bir kriz mi bekleyeceğiz, bunu bilmiyorum. Birinin ateşi yükselirse bizim için çok güzel bir haber vardır. İçeride iyi gitmeyen bir şey var ki bu ateş yükseliyor. Ama anneler genellikle "ya, bu çocuğun ateşi de hep yükseliyor!" deyip, ateş her yükseldiğinde bir ateş düşürücü verirler, böylelikle de ateşin niye yükseldiğine dair hiçbir veriye ulaşılamaz. Bizim krizin değer kaybetmesi dediğimiz şey biraz da budur aslında.

Yavuz Baydar: Ben iki ayrı sıfatla biraz medyanın durumunu değerlendireceğim. Birincisi Milliyet Gazetesi'nde ombudsman olarak haber sürecinin denetlenmesine ve televizyonda yine halkın gündeminin, konu ve konuklara yansımasına tanıklık ederken

gözlediklerimi size aktarmak istiyorum. Türkiye, hep söylendiği gibi yalanla yaşamanın âdet olduğu bir toplum. Bireylerinin zihinsel dünyasında illüzyon payının çok yüksek olduğu bir toplum. Dolayısıyla kriz zamanlarında ya da şu anda karşımıza çıkan bir algılama krizi var. Algılama ve gerçekleri yorumlama krizi. Bu yeni bir şey değil. Bu bizim medyamızın çok uzun bir süredir bir antropi halinde gözlerimizin önüne serdiği tablodur. Bir anekdot aktarmak istiyorum. Tarih 18 Nisan 1999, yer ATV, seçimler yapılmış, ATV haberlerini sunmaya başlamış, ilk sonuçlar gelmeye başlamış. ATV'nin o akşam diğer televizyon kanallarından bir farkı var. BBC'nin çok ileri bir düzeydeki projeksiyon sistemini yerleştirmiş, böylelikle atağa geçiyor ve sonuçları yorumlamaya başlıyor, ikinci ya da üçüncü bültende MHP'nin çok büyük bir sıçrama yaptığını ilan ediyor. Ondan sonraki sahne şu, üçüncü ya da dördüncü bültenden sonra ATV'nin patronu ve yine aynı gruba ait olan bir gazetenin yayın yönetmeni geliyorlar ve diyorlar ki "Biz böyle bir partinin muzaffer ilan edilmesine karşıyız, durdurun bu yayınları." Şimdi burada tabii kriz doğuyor. Medyaya hâkim olan gücün nasıl bir gerçeklik algılaması içinde olduğunu çok iyi gösteren bir örnek. Ben 1923'te başlatılan projenin içerisinde medyanın, merkezi otoritenin bir yan unsuru olarak hazırlanmasının gerçek bir sorun oluşturduğunu düşünüyorum. Tek parti sürecinin kırılmasından sonra yaşanan çoğulculuk ortamı bu merkezi bilginin nitelik değiştirmesini sağlayamadı. Çünkü yaratılan siyasi yapı zaten çoğulcu bir yapı değil. Medya varlığını ancak bir manipülasyon mekanizması olarak sürdürebilirdi. Sermaye süreci de bu çizilen çerçeveye uygun olmak zorundaydı. Günümüze kadar böyle gelindi. Bugün yaşanan algılama krizinin arkasında da bu var.

A. U.: Şu ana kadar, krizden çıkıp çıkmama konusunda galiba iki-üç model ileri sürüldü. Bunlardan bir tanesi, "çıkamayız, çünkü biz, bu toplumun üyeleri olarak krizin üreticisi ve taşıyıcısıyız. Pretoryen bir grubun engellemesine tabi olmak durumunda kalmasak da, çözüm üretemeyecek özelliklerle donatılmışız" görüşü ki, Doğan Kuban'ın taraftarlığını yaptığı bir yaklaşım. Sanıyorum Ahmet İnsel'in oluşturduğu kutup da, enerjiye sahip bir kitlenin önünde, onu durduran birtakım engellerin olduğunu savunuyor. Bir üçüncüsü de sanki, krize daha organik ve hatta metabolizmacı bir açıdan bakan, tarih faktörünü pek kullanmayan ve sistemlerin her zaman için bir başka dengeye doğru evrilme olasılığının saklı tutulması gerektiğini düşünen bir görüş. Şimdiye kadar ben bu üç farklı duruşu gözlemleyebildim.

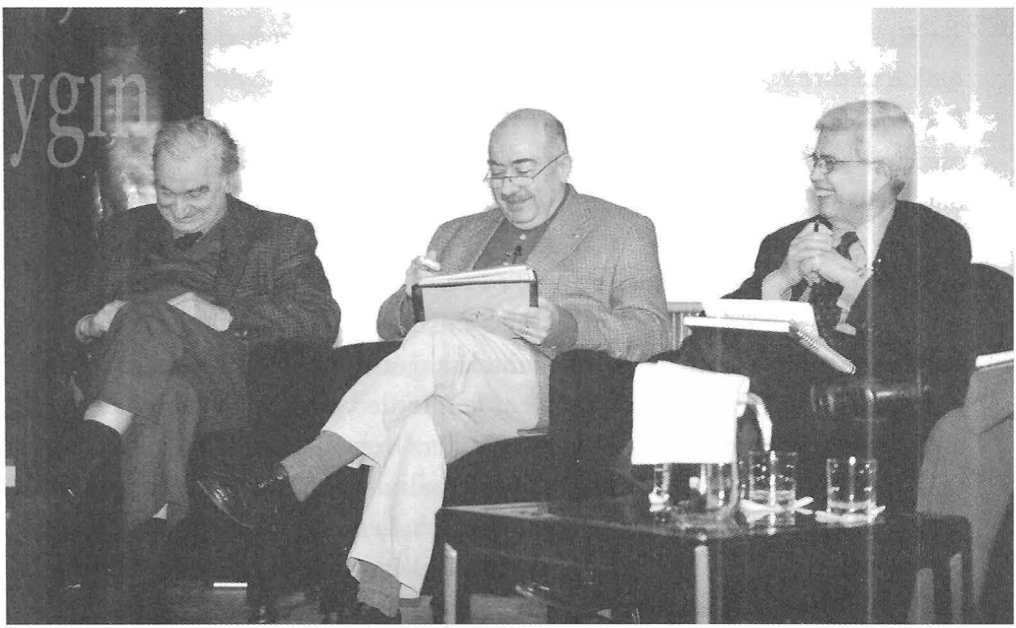
Acaba bu duruşlar kendi içlerinde cevaplarını da taşıyorlar mı, taşımıyorlar mı? İkinci turda buna bakalım, isterseniz.

K. B.: Şimdi tabi krizin hangi memlekette çıktığı da çok önemli. Benim aklıma hemen Fransa geliyor; 80'li yılların başında Fransa bir kriz geçirdi, bu hem bir ideolojik kriz hem de ekonomik krizdi. İdeolojik kriz sosyalist partinin başa gelmesi ile ortaya çıktı, o zamana kadar varolan ekonomi hakkındaki düşünceleri bu geçen süre içindeki iktidarları döneminde altüst oldu ve giderek eski kapitalizm konusundaki düşüncelerinden uzaklaştılar, bir ara yol bulmaya çalıştılar, krizi bir biçimde atlattılar. Yine aynı şekilde ekonomik kriz içinde bir ideolojik kriz de yaşadılar. Fakat bazı ülkelerde, ki Türkiye bu ülkelere dahildir, bu şekilde bir krizin baş göstermesi, aşılması, yenilenmesi vs. böyle bir süreci görmüyoruz. Ahmet İnsel, doğru anladıysam, "kriz bazı ülkeler için bir enerji kaynağı oluyor" dedi. Türkiye de bu ülkelerden biri. Krizsiz yaşayamamak da zaten bundan kaynaklanıyor. Mutlaka kriz olmalı. Demek ki otoriter bir yönetimde krizi, Batı ülkelerindeki gibi aşmak mümkün değil. Şimdi bakın krizden bahsediyoruz, bu toplantı kriz üzerine bir toplantı, bu toplantının ilanları *Yeni Şafak*'ta da çıktı. Ben de bu gazetenin bir yazarıyım, bu örneğin daha önce olmayan bir şeydi, kriz sonrası yeni bir girişim ve bu ilanı gören İlahiyat Fakültesi'nden, başörtülü birtakım öğrenciler kapıya gelmişler ama içeri alınmamışlar. Bakın kriz içinde olduğumuz nasıl gün gibi ortada. Krizi konuşuyoruz, fakat kriz toplantısının izlenmesine izin vermiyoruz. Türkiye çok sahte diyorum ama, aslında çok hakiki yaşıyor insanlar ve bu sorunlarla günlerini geçiriyorlar. Tabii toplumun enerjisini aklı başında konular üzerine toparlaması lazım. Böyle her gün sahte sorunlarla enerjimiz tükendikten sonra ekonomik krizi de aşmamız bence pek mümkün değil. Doğan Kuban'ın çizdiği tablo çok kötümser; o kadar kötümser ki, buradan çıkış mümkün değil. Çünkü geçmiş o kadar belirleyici ki geleceğe doğru da hiçbir umut yok; yani bir kere köylü doğmuşsunuz, kentli olmanın mümkünü yok gibi. Çok şaşırdım ben bu tanımlamaları karşısında örneğin. Bu da aslında aydınlarımızın kafasındaki krizin göstergelerinden birisi. Ahlakın şehirlilere mahsus olduğunu, kırsal kesimde bir ahlaktan söz etmenin bile pek tutarlı olmadığını söyledi. Sokrates'in entelektüel ahlakını savunmak gibi bir şey bu, biliyorsunuz Hıristiyanlık bunu yıktı. Doğan Bey kültürel yaklaşımın çok belirleyici olduğu bir yaşam tarzını esas almış. Türkiye'deki birçok krizin nedeni de bu. Çünkü yaşam tarzını temel almış. Hatta Türkiye'de şöyle formüller var: "Demokrasi nedir?" diye sorulduğunda hemen "demokrasi bir yaşam tar-

zıdır" deniyor. Türkiye'den başka bir yerde kesinlikle böyle bir tanım yoktur. Bunlar hep bizim krizimizi artıran şeyler. Bir türlü, bu sorunlarımızdan sıyrılıp enerjimizi doğru dürüst meselelere yönlendiremiyoruz. Geçen gün MGK'nın bir toplantısı vardı. Bu toplantıya sunulan birkaç rapor var. Alınan tedbirlerden birisi, Yimpaş veya Kombassan gibi firmaların çok daha sıkı denetlenip haklarında gerekli işlemlerin yapılması. Bakın dikkat edin, büyük bir ekonomik krizden geçiyoruz ve binlerce işçi çalıştıran iki kuruluş – öyle veya böyle, ekonomik kuruluştur bunlar – hakkında böyle bir karar alınıyor. İkinci karar da basın savcılarının çoğaltılması. Yani basın savcısı kurumu hangi rejimden kalmadır, hangi cumhuriyetten kalmadır? Çocuk mahkemelerini çoğaltalım diye bir düşünce yok, basın savcıları artırılıyor. Üçüncü bir öneri de irtica yanlısı gazetelere ilân verilmemesi yolunda, tamamen keyfi bir karar. Bir başkası, yardımcı doçentlerin bundan böyle YÖK tarafından atanması. Şimdi ben bu yüzden, biraz önce yalanla iç içe yaşadığımız falan söylendi, "Türk insanı"nın hakkının bu kadar yenmesine taraftar değilim. Krizin nedenlerinin "Türk insanı"ndan önce rejimde ve yöneticilerde, yönetimde aranmasından yanayım. Ekonomik krizle ilgili olarak da şunu söyleyeceğim: Türkiye öyle bir yapı ki, hiçbir alanın otonomisi yok, bu totaliter ülkelerde de hep böyledir. Yani hiçbir alanın kendi kuralları ve özerk bir yapısı yok. Ekonomi de böyle. Bu konuda çok hoş bir hikâye anlatmak isterim, biliyorsunuz "İslami kanallar" olarak anılan televizyonlar var, buralarda hiç deterjan reklamı çıkmazdı. Bir reklamcı arkadaşla konuşuyorduk, "ya niçin bu böyle?" diye. Aslında en fazla margarin bu kanalların izlendiği bölgelerde tüketiliyor; en fazla deterjan da bu kesimlerde tüketiliyor, fakat bu kesime bu sektörler reklam vermiyorlar. Bakın ekonomik akıl bütün ideolojik dertlerden kurtulmuştur, çünkü sonuç olarak para kazanmayı amaçlar değil mi? Türkiye öyle bir ülke ki, firmalar sadece ideolojik bir nedenden dolayı bu ekonomik akıllarını ikinci plana atabiliyorlar. Böyle bir ülkede haliyle ekonomik krizin de derli toplu, kendi kuralları içinde tartışılması bana çok zor görünüyor.

C. Ş.: Cem Bey az önce "Deprem esnasında, toplumun ihtiyaç duyduğu kesimlere karşı bir ilgi artışı oldu" dedi, yanlış yorumlamadıysam. Ben bunun tam tersinin görüldüğü kanaatindeyim. Bence bu, bizim toplumumuzun bilgiden ne kadar habersiz olduğunu göstermiştir, yalnızca. En küçük bir tesiri bile olmadı bence. Dolayısıyla Türk insanı gerçekle ilgilenmiyor, kafasındakini duymak istiyor, bu yüzyılların getirdiği inanç alışkanlığının gözlem alışkanlığının çok önüne geçmiş olması, inancın gözlemi katletmiş olmasının

sonucudur. Dolayısıyla krizden çıkmak için gözlemlerin değerlendirilmesi gerekli. Bizim toplumumuz bunu istemiyor. Bu alışkanlık ürkütüyor. Her şeyden sıyrılarak gerçeklerle karşı karşıya gelmeyi arzu etmiyor. Ahmet İnsel bir pretoryen sınıftan bahsetti. Bu pretoryen sınıfı kendi kendine ortaya çıkmaz, Sultan Mahmud zamanında Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulduğu zaman, unutmayın ki kendisinden önceki pretoryen sınıfın kellesini alarak kurulmuştu. Bu pretoryen sınıf, toplumun bu özelliklerinden ötürü bir entelektüel sınıf oluşturma ihtiyacı neticesinde ortaya çıkmıştı ve bugün bunu hicabı kemaliyle söylüyorum, Üniversite öğretim üyesi olarak Türkiye'de entelektüel sınıfın çoğunluğu üniformalıdır. Çünkü benim Silahlı Kuvvetler-'de gördüğüm entelektüel düzey, Üniversiteden yüksek. Eğer bir toplumda işler bu kadar tersine döndüyse, bizim hiçbir şekilde "efendim bırakın, bunu da atlatırız" şeklinde bir kolaycılığa kaçmamız da mümkün olamaz. Örnek, Weimer Cumhuriyeti'nin çöküşüdür. Koskoca Alman toplumu krizden çıkamadı, İtalyan toplumu krizden çıkamamıştır, başını taşa çarpmıştır. Dolayısıyla aklın yolundan ayrılmak gibi bir lüksümüz yoktur. Bunun başarılı olacağının en güzel örneği de Atatürk örneğidir. Dolayısıyla da ben, pretoryen sınıfının icabı halinde idareyi ele almasının gerekçelerinin olduğu kanaatindeyim. Çünkü aksi takdirde, kendimizi cehaletin ve inancın akışına bıraktığımız takdirde kafamızı nereye vuracağımız belli değil.

K. B.: Bu söylediklerinizi fevkalade şaşırtıcı. Yani bu dönemde gerçekten insanı krize sokucu sözler!

C. Ş.: Sizi belki!

C. M.: Bir şey ekleyebilir miyim? Genç bir terapist arkadaşım bana süpervizyona geliyor, danışmanıyla ilgili bir sorunu paylaşıyor benle ve şöyle söylüyor: "Çok dirençli, asla ve asla görmüyor, kabul etmiyor" Ona şu cevabı vermiştim: "Bu da onun durumuna dahil ve bu da senin işine dahil" Eğer aydınsak ve eğer bir bilgiye sahipsek bu bilgiyi almayanları alabilecek hale getirmekle yükümlüyüz.

C. Ş.: Katılıyorum.

K. B.: Sizin kim olduğunuzu anlayamadım ben. Hekim olarak mı konuşuyorsunuz, aydın olarak mı? "Onları....hale getirmek bizim işimiz" cümlesinin analizini yapar mısınız?

C. M.: Hayır, hale getirmekten bahsetmiyorum. Deminden beri bilginin topluma ulaşmadığı ve toplumun bilgiyi talep etmediği yolunda birtakım şeyler konuşuluyor.

K. B.: Böyle bir şey olabilir mi?

C. M.: Ben de diyorum ki, eğer siz topluma bilgiyi anlaşılır halde sunarsanız, bilgiye direnen bir toplum olduğu...

K. B.: Böyle bir şey mümkün mü? Toplumlar bilgiye niçin direnşin?

C. M.: Sanıyorum aynı şeyi söylüyoruz.

K. B.: Her şey bilgidir. Turşu yapmak için de bilgi lazım, tornada çalışmak için de bilgi lazım, doğum kontrolü için de. Hangi köylü kadınına doğum kontrolü için imkân götürdünüz de reddetti? Açın bakın bütün rakamlara, kime gitmişse hizmet hepsi kabul etmiştir. Bu şekilde, bir gruptan bilgiyi reddeden, devamlı köylü ve geri kalmaya, inançlarının içinde yaşamaya çalışan bir toplum diye bahsetmenin krizle de bir ilgisi olduğunu düşünmüyorum.

C. M.: Aynı şeyi söylüyoruz.

D. K.: Bir milyon lirası bir dolara düşmüş bir toplumda popülizm herhalde dünyanın en büyük politik sahtekarlığıdır. Onun için gerçekleri söylemek gerek. Biz kentli olamayan fakat kentlerde yaşayan bir dönemeç toplumundan söz ediyoruz. Kırsal kültür, kökeni vurgulamak için kullanılan bir terimden ibarettir. Proto-kentli bilgiye kapalı da değildir. Kendine göre dünyayı ve kenti yorumlar. Bilgiyi verirseniz de alır, ya da alacaktır. Fakat yukarıda değindiğim özellikler onun bugüne dayanmış kültürünün doğasıdır. Şimdiki kültür aşamasında bilgiyi aramıyor. Hurafe ile yetiniyor. Fakat ara-

mak, bulmak ve kullanmak zorunda. Yoksa saymasını, toplamasını bilmediği sayılarla para hesabı yapması sürüp gidecek. Türkiye'de nüfusun yüzde kaçı kağıt üzerine bir milyonu yazabilir?

Biz herşeyi kent denilen agglomerada üretiyoruz. Fakat daha kentlileşmek için bir süre ve bir gelenek oluşması gerek. Bu sonuçla biz Viyanalı olamayacağız. İstanbul'lu, Ankara'lı, Gaziantep'li olacağız. Bir arada yaşamanın kurallarını öğrenmiş, sorunları algılayan ve sorgulayan, yaşama saygılı biri. Ama bu adam henüz ortada yok. Bu nesnel bir gözlem. 'Vay sen bizi beğenmiyorsun, git başka yere!' sorunu değil. Bu durumun farkına varmak kentlileşmenin ilk basamağı. Fakat kısa vadeli bir beklenti de olmamalı. Bugüne kadar idare edenler halktan kopuk kalmışlardı. Aslında dünyanın diğer toplumları da benzer süreçler yaşadılar. Devrimleri de halk yapmadı. Kavga olduğu zaman halk katılabilir. Fakat bu fiziksel bir katkıdır. Düşünsel değildir. Küçük bir kentli grubu, bir asker grubu, bir burjuva grubu, bir aydın grubu devrimleri motive ederler.

Ama 1950'den sonra öyle olmadı. Demokrasi –bir bürokratik ve politik sistem– kente göç ve yağma ile örtüştü. Yeni değer yargıları oluştu. Para, menfaat ve birkaç günlük bir gelecek hesabı üzerine. Proto-kentli birden kendini iktidarda buldu. Yeni arabasına ilk binen taze ehliyetli adam gibi heyecanlı, hırslı ve acemi. Arabanın motoru gibi kendisi de 'rodage'da. %60'ı kaçak bir kent, ehliyetsiz şöför egemenliği demektir. Bu uydurma bir sorun değil. Bu pazarda ham meyva satmak, trafik kazasında, rüşvette dünyayı sollamak, vergi vermemek, üniversite diplomalı cahiller yetiştirmek, dolandırıcıları bakan ya da belediye başkanı yapıp sonra yurt dışına kaçırmak demek. İçi boşaltılmış –yani hortumlanmış toplum– demek. Bunları bizim kırsal kültür egemen toplumumuz yarattı.

Peki bu insanlar kentlere gelmeyecekler miydi?

Kuşkusuz geleceklerdi ve geldiler. Yerden göğe hakları var. Binlerce yıl sömürülmüş insanlar. Sultandan, devletten söke söke haklarını aldılar. Bir gecekondu arsası, bir çatı. Bu da bir devrimdi. Fakat bu baskının varlığını para ve iktidara çevirenler halk olmadı. Birtakım aracılar oldu. Çete kuranlar ve ona benzer politik örgütler kuranlar. Bugün ülkenin 50 yıldır soyulduğunu söylememek ahlaksızlıktır. Dünyanın en zavallı para ünitesi, ve kelepçeli bakanlar. Bu kırsal kültürün değer yargılarının (köylü ahlakı anlamına değil) ne kadar yoz ve ilkesiz olduğunu gösterir.

Fakat içinde bulunduğumuz durumu aydınlatırken haklı haksız değer-

lendirmesinin üstüne çıkmamız gerek. Neyse o! Nesnel bir durum değerlendirmesi. Aslan geyiği parçalarken haklı haksız tartışması olmaz. Durumun kaynağı kırsal kültür egemenliğidir. Bu da yaratıcı aklın dışlanmasıdır. Eğer kenara kaldırılmış toplumsal akıl potansiyeli iktidara ortak olmazsa, benim kuramıma, dolayısıyla kanıma göre, durum daha da kötü olabilir.

A. K.: Bu son konuşmamızda belki ortaya çıkan sorunlara cevap olabilecek bir şey var, o da şu krizin tarifinde; kriz bir fırsattır denildiği zaman, niye fırsattır meselesi üzerinde durmak lazım. Bir düzen kurulduğu zaman, o düzen belirli çıkar grupları yaratır, yani buna patika bağımlılığı denir. Bir iş bir şekilde yapılıyor, o işin bir şekilde yapılmasıyla bundan yararlanan gruplar ortaya çıkıyor. Belli bir işin belli bir şekilde yapılmasına alışmış, bundan rahatlık duyan, bununla gelirini, yaşamasını temin eden insanlar ortaya çıkıyor. Krizin fırsat olması demek, bu çıkar gruplarının birbirleri arasındaki bağlantıları da yıpratması anlamına geliyor. Kriz ortaya çıkmadan bazı şeyleri düzeltmeye kalktığınız zaman hiç beklemediğiniz yerlerden tepkiler geliyor ve yapacağınız değişikliklere engel oluyor. Çünkü çıkar grupları arasında bağlantılar var.

E. K.: Doğan Beyin söylediklerine bazı ilavelerim olacak. Türkiye çok hızlı bir kentleşme yaşadı, bu doğru. 1950'den sonra kentleşme çok hızlandı. Avrupa'nın sanayileşme sürecinde ise kentleşme çok uzun bir döneme yayıldı, o yüzden kentler bizdeki gibi birdenbire büyümedi. İstanbul'a her yıl bir Eskişehir nüfusu ilave oluyorsa, tabi ki bu birçok alanda sorun yaratmaktadır. Altyapı sorunları, kültürel sorunlar, kent kültürüne uyum sorunları ortaya çıkıyor. Yalnız az önce Şahin Alpay da söyledi. Avrupa toplumlarına baktığımız zaman, onların da yüzyılın başlarında kırsal nüfusu belirleyiciydi. İsveç'te falan böyleydi. Ama dönüşümü sağladılar. Türkiye'de yavaş ve sorunlu da olsa bu yolda ilerliyor. Varoşları ele alacak olursak. Oralarda oturan insanların kent yaşamının ve kültürünün bir parçası olmak istediğini görürüz. Bu yönde ciddi talepleri var. Örneğin, mahallelerine kültür evleri istiyorlar, meslek kursları açılmasını istiyorlar, planlı bir yerleşim düzeni istiyorlar, altyapı, okul vb. talep ediyorlar. Talepler haklı ve yararlı ancak siyaset bunlar için projeler üretip uygulamaya koyamıyor. Çarpık kentleşmenin birçok nedeni var. Depremi alalım, onbinlerce yurttaşımız evsiz kaldı. Sonrasında onlara bir plan dahilinde yeni konutlar yapıldı. Şimdi oralarda oturuyorlar. Kırsal kesimden kentlere hızlı göç esnasında ise yerleşim, planlı hale getirilemedi. Arsa dahi üretilemedi ve ortaya çarpık kentleşme çıktı. Siyasetin orada da büyük zaafı olmuştur. Ekonomik krizlere biraz kapitalist sistemin getirdiği kriz-

ler olarak bakmak gerekiyor. Batı'da da oluyor zaman zaman, ama sistem kendisini yenileyebiliyor ve krizleri aşabiliyor. 1994'te biz yine böyle bir ekonomik kriz yaşadık, aynen bugünkü gibiydi, sonra o kriz aşıldı, bir yere kadar geldik, ama şimdi yine kriz yaşıyoruz. Çünkü krizleri aşmak hem zor hem kolay. Aslında kaynaklar doğru yerde kullanılsa bu kadar dara düşülmeyecek. Türkiye'de son 15 yılda Güneydoğu'daki düşük yoğunluklu savaştan ötürü harcanan paranın miktarı, resmi rakamlara göre 120 milyar dolar. 10 milyar dolar geçtiğimiz aylarda özel bankalardan hortumlandı, 20-30 milyar kamu bankalarının görev zararı var. Bunları üst üste koyarsanız, herhalde ekonomik krizi çözmek için gerekli parasal olanağa sahip olursunuz. Dışarıdan da krizi aşmak için beklenen 15-20 milyar dolar. Kaynakların iyi ve yerinde kullanılması ise tamamen siyasete bağlı. Eğer siyaset, Türkiye'de farklı kültürlerin, kimliklerin barış içerisinde, bir arada yaşama projesini geliştiremiyorsa, belli tabuları yıkamıyorsa, demokrasiyi eksiksiz hale getiremiyorsa, devletin gelir ve giderlerini saydam ve denetlenebilir kılamıyorsa, ekonomik kriz kapıya dayanıyor. Bugün yaşadığımız ekonomik krizin önemli bir nedeni de Güneydoğuda yaşanan "düşük yoğunlukla savaş" ve boşa giden paralardır. Her ülkenin sorunu var ama demokratik sisteme sahip olanlar sorunların üstesinden gelebiliyorlar. Çünkü demokrasi hem sorunların sağlıklı çözümünü hem de farklı olanların barış içerisinde bir arada yaşamasını güvence altına alıyor. Türkiye'de eksik olan bu. Türkiye'de gerçekten bir yalan demokrasisi var. İnsan hakları tam değil, hukuk devleti tam değil, dört yılda bir seçimler yapılıyor ama farklı görüşlerin tümü özgürce örgütlenemiyor. Siyasi partiler yasasında bir yığın yasak var. Örneğin; komünist partisi adıyla parti kurulamaz hükmü var. bu yasada partilerin, dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyecekleri gibi mantık dışı hükümlere de yer verilmiş. Geçtiğimiz günlerde Komünist Partisi adıyla bir parti kuruldu, şimdi siyasi partiler yasasındaki hüküm nedeniyle kapatılmaya çalışılıyor. Yarın Avrupa Birliği'ne girildiğinde Türkiye'den Avrupa Parlamentosu üyeliğine seçilenler Avrupa Parlamentosu'nda Komünist grubun yanında oturacaklar. Artık belli şeyleri aşmamız gerekiyor. Özet olarak üç konu çok önemli. Birincisi; artık tam demokrasiye geçmeliyiz. Yasaklarla, tabularla bir yere varamayız. İkincisi; bizde ekonomik düzen, bir yağma ve vurgun düzeni, kuralı da denetimi de yok. Sistem belli kesimleri zengin etmenin, haksız emeksiz kazanç sağlamanın aracı haline gelmiş durumda. Bu ekonomik yapının yeniden ele alınması, rant ekonomisine son verilmesi gerekiyor. Üçüncüsü de; silahlar sustu ama

Türkiye'de barış sağlanamadı. Güneydoğu bağlamında söylüyorum. Bunun sağlanması gerekiyor. Tabii öncelikli mesele siyasetin yeniden yapılanması, demokratikleşmesi, üretken hale gelmesi, halkın özlemlerini, taleplerini temsil eder hale gelmesidir. Halk arasında bir deyim var; "et kokarsa kolay, tuz var", peki tuz kokarsa ne olacak? Siyasetin durumu tam buna benziyor Türkiye'de. O yüzden şimdi Türkiye dibe vurmuşken hem ekonomik alandaki, hem de ekonomik krizin temelindeki asıl krizi yani siyasetin krizini aşacak çözümleri tartışalım. Bunu yaparken fazla umutsuz olmayalım, başka ülkelerin yaşadıklarına da bakalım. Örneğin; İspanya, Portekiz, Yunanistan, üçüne de bakıyorsunuz 80'li yıllarda Avrupa Birliği üyesi oldular; üye olurken kişi başına milli gelirleri 3 bin dolar civarındaydı, nüfuslarının önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşıyordu ama büyük ilerleme kaydettiler. Demokratik düzene geçtiler, ekonomik yönden geliştiler, kişi başına milli gelirlerini 12-15 bin dolara çıkardılar. Türkiyede bu yolda ilerlemelidir. Bakın ulusal programda AB standartlarına ulaşılabilmesi için 4 bin ayrı konuda yasal ve kurumsal düzenlemeye ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bunlar liste halinde sıralanmış. Bugüne kadar hiçbir parti ve hükümet bu kadar kapsamlı bir sorun kataloğu çıkartamamıştı. DYP-CHP hükümetinin yeniden yapılanma programında 65 temel yasanın değişmesi öngörülüyordu. Ulusal programda bugün yer alan, yenilenmesi gereken yasa sayısı 200 kadardır. Ayrıca yüzlerce yönetmelik, binlerce kurumsal düzenlemeye yer verilmiştir. Peki nasıl olacak bu iş; sivil toplumun talebiyle, baskısıyla ve siyasette yeni oluşumlar yaratarak olacak. Bizde partiler sürekli bir biçimde oy kaybediyor, ama liderler hep yerlerinde kalıyor. Dünyanın demokratik ülkelerinde böyle bir uygulama yok. Kaybeden bırakıyor, yerine yeni kadrolar geliyor. Yeni kadro yeni umuttur, yeni başlangıçtır, meseleleri yeniden ele almaktır. TESEV araştırmasına göre, seçmenlerin yüzde 62'si bugünkü siyasi partilerden, olanların siyaset yapma biçiminden, liderlerden memnun değilim diyor, krize onların neden olduğunu söylüyor. Krizi yaratanların krizi çözemeyeceğini biliyor ve yeni oluşumlar bekliyor, buna yanıt vermek gerekir. Susurluk olayından sonra yaşananlar bir bakıma çıkış yolunu da gösteriyor. Milyonlarca insan, pasif bir eylem de olsa ışık yakıp söndürerek temiz topluma, çetelerden arınmış hukuk devletine talebini çok güzel ortaya koymuştu. Bu güçler yeniden bir araya geldiği zaman siyaset yenilenebilir, demokratik hale gelebilir ve böylece krizler önlenebilir.

C. Ş.: İspanya, Portekiz ve Yunanistan'dan bahsetti Ercan Bey, onlar bizden farklı bir parametreyle, toplumsal dinamikleri gereği, doğa bilimleri-

ne, gözlemsel bilimlere çok büyük katkı yapmışlardır. Bizim böyle bir katkımız yok. Bence bu çok önemli bir parametre.

A. U.: Aslında ben de genellikle Ercan Bey gibi olumlu bakmaya çalışırım meselelere, ama şöyle bir veriden hareket etmek istiyorum: 60'lı yıllarda dünyanın en büyük, en müreffeh %20'lik kesimiyle en fakir % 20'sini karşılaştırınca, üstteki kesimin alttakilerden 30 kat daha zengin olduğu sonucu ortaya çıkmış. 90'lara geldiğimizde ise, en müreffeh en fakirden tam 60 kat daha zengin hale gelmiş. Zaman geçtikçe umutlu olmanın unsurları da giderek azalıyor gibi geliyor bana. Yani eskiden fakirlik ile eşitsizlik arasında bir ilişki vardı; bu ilişki bugün giderek yok oluyor gibi. Artık ikisi bir arada gitmiyor. Hatta bu kavramlar, vurguları açısından eski anlamlarına da sahip değiller; fakirlik üretim yapmamanın, verimli olmamanın doğal cezası gibi; eşitsizlikten ise neredeyse hiç bahsedilmiyor.

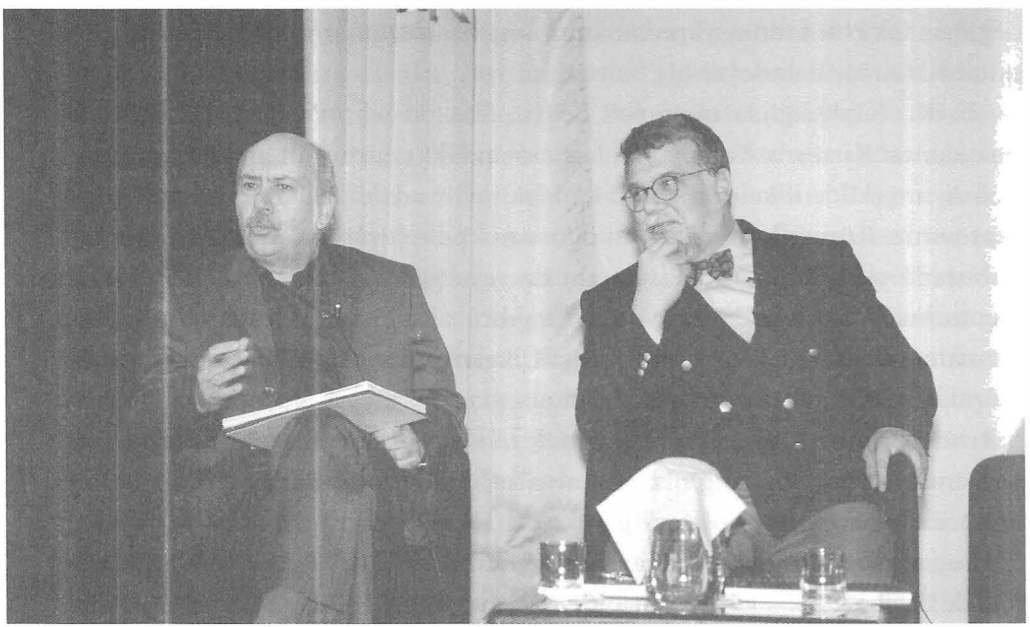
E. K.: Söylediğiniz tamamen doğru. Son on yılın rakamlarına baktığımız zaman Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki uçurumun arttığını görüyoruz. Aynı şekilde ülkelerin kendi içindeki gelir adaletsizliğinin büyüdüğünü saptıyoruz. Küreselleşme denilen olgunun kimi olumsuz sonuçları böyle. İşte burada yine demokratik siyasetin devreye girmesi gerekiyor. Küreselleşmenin bu olumsuzluklarını ortadan kaldıracak demokratik denetim mekanizmalarını getirecek olan siyasettir. Ülkelerin bunu tek başına başarması mümkün değil. Nitekim uluslararası alanda yeni siyasi oluşumlar meydana geliyor ve bütün dünyayı olumsuz etkileyen bu gibi sorunları birlikte çözmeye yöneliyorlar. Söylediğiniz gibi siyasetin yeni sorunlara yeni çözümler üretecek bir canlılıkta olması gerekiyor. Küreselleşme sürecine toplumsal bir boyut kazandırma ve onu ayrımsız tüm insanlığın hizmetine sunma görevi de özellikle sol siyasete düşüyor.

A. İ.: Biraz önce yapısal bir bakıştan hareket etmemiz gerektiğini söyledik. Ben yapısalcı anlayışın kriz tanımlamasını vermeye çalışacağım, bunu *Yapısalcılık* adlı kitabında Piaget önerir. Takriben şöyle bir kriz tanımlaması yapar, Habermas'ın da benimsediği bir kriz tanımlaması: "Sistemin kendini yeniden üretemediği ama yeniden üretmek için gerekli değişikliklerin, sistemin ana yapılarına aykırı olduğu durum" Yani sistem kendini yeniden üretemiyor; nasıl bir değişiklik yapılması gerektiği aşağı yukarı biliniyor, fakat bu değişiklikleri yaptığınız zaman da, sistemin ana yapıları bu değişikliklere direniyor. Bu "Büyük Kriz" olarak tanımlanan durumdur. İktisatta da örneğin "1929 Krizi" bir büyük krizdir, yapısal olarak bir büyük

krizdir, çünkü başka bir iktisadi yapılanmaya geçilmiştir, 1929 Krizi sonrasında. Bu iktisadi yapılanmaya geçişteki direnişler krizi hazırlamış ve sonra başka bir düzenleme sistemine geçilmiştir.

A. U.: Ben bir şey sormak istiyorum. Kriz genellikle hep beklenmedik bir anda mı gelir?

A. İ.: Hayır yani böyle bir tanımlama yapıldığında kriz sadece o yapının doğal bir sonucu da olabilir. Özellikle Piaget bunu, yanılmıyorsam genetik psikolojide insani gelişme açısından, psikolojik gelişme açısından, bazı aşamalarda doğal durum olarak tanımlar. Tabii toplumları psikolojiyle incelemek ne kadar doğrudur bilemiyorum ama, bunu bir benzetme olarak ele alalım. Yapı-

salcı açıdan bir kriz tanımlaması olarak alalım, bunu Türkiye'ye uygularsak bence 1994 Krizi bu anlamda küçük bir kriz, sistemin kendi içinde tahkim edilerek yeniden aynı biçimde kendini üretmesinin mümkün olduğu bir kriz. 1980 öyle değil veya Türkiye'deki siyasi yapılanma açısından kalıcı bir yeni tahkimat geliştiren bir kriz, 70 sonları krizi. Türkiye'de bugünkü kriz, 2001 yılında yaşadığımız kriz, iktisadi ve siyasi anlamda bence bir "Büyük Kriz" ve bu tanımlamanın içinden hareket edersek, onu da şöyle tanımlayabilirim: İktisadi olarak neleri yapmamız gerektiğini aşağı yukarı biliyoruz, reformun neler olduğunu aşağı yukarı biliyoruz, siyasi olarak yapmamız gereken reformları da

biliyoruz. Fakat bu sistemin asli unsurları bu yapılanların yapılmasına karşı büyük bir direniş gösteriyor. Toplumdan ziyade bu sistemin asli unsurları direniş gösteriyor. İşte burada gerçekten büyük bir kriz yaşıyoruz ve sistemin iktisadi ve siyasi cephesini ele alırsak, burada da genetik bir çelişki içindeyiz. Sistemin asli unsurları - pretoryenler olarak tanımladım biraz hızlı bir biçimde, daha geniş tutmak gerekebilir - 19. yüzyılda Türkiye toplumunun önüne bir değişme dinamiği koydular, 20. yüzyılda bu daha açık bir biçimde ortaya çıktı, bir Batılılaşma, çağdaşlaşma dinamiği. Fakat toplum kendi koydukları dinamik doğrultusunda yol almaya başladığı andan itibaren de en büyük direnişi, en büyük gerginliği yine kendileri gösteriyorlar. Yani toplum demokratikleşme çabasına girdiği andan itibaren, ilk başta bu hedefi önlerine koyanlar "dur" diyorlar. Örneğin Doğan Bey kır kökenli nüfusun çoğunlukta olduğundan söz etti haklı olarak; Türkiye'nin Batılılaşma süreci içinde, siyasi ufkun taşıyıcısı olacak güçler ücretlilerdir. Yani modern bir sosyal demokrasi hareketi esas olarak ücretlilere dayanır. Sosyal demokrasi genellikle ücretliler toplumunda hâkim duruma gelir. Fakat Türkiye'de biliyoruz ki bu devletçi kesim, ki bunu 1920'lerden itibaren almak mümkün, işçilerin yoğunlaşmasından korkar. Aman bunların bir ayakları kırda kalsın, fabrikada çalışsınlar, köyde otursunlar diye yıllar boyunca toplumun ücretli kesiminin çoğalmasına karşı bir direniş vardır. Çünkü bu kesimin kendisine tabi olmayan bir dinamik içerisine girmesinden sürekli endişe edilir. "Devletin işçi sınıfı" konumunda kalması istenir. Bu bir iç çelişki aslında. Türkiye'deki siyasi, iktisadi sistemin büyük bir iç çelişkisi. Toplumun önüne bir hedef koyuyor, Batılılaşma, demokratikleşme söylemi var, fakat toplum o hedefe doğru ilerlediği andan itibaren de büyük bir endişe, kendi egemen konumunun kaybolmasından dolayı, büyük bir endişe taşıyor ve tepkiler gösteriyor: 1960 darbesi. Dolayısıyla Türkiye'de şu andaki Avrupa Birliği süreci tam da 2001 yılındaki iktisadi ve siyasi bunalımımızın bir tür turnusol kâğıdı. Bu artık küçük bir kriz olmaktan çıkmış durumda. Avrupa Birliği'ne girmeyebiliriz, bu süreçten bütünüyle de çıkabiliriz, elbette mümkün bu. Fakat o zaman bu ideolojik yapılanmanın da aynı biçimde sürmesi mümkün değil. Çünkü Avrupa Birliği kapısını kapattığımız andan itibaren çağdaşlaşma ve Batılılaşma sürecini veya bütün o Kemalist ideolojiyi de yeniden sorgulamamız gerekecek. Şu andaki hâkim egemen yapı böyle bir açmaz içinde. Sistemin krizden çıkışı elbette determinist bir biçimde olmuyor. Buradan bizim benimseyeceğimiz olumlu yönlere gitme ihtimali de var, bizim benimsemeyeceğimiz olumsuz yönlere gitme ihtimali de var, böyle bir determinist yak-

laşım yanlış. Bu iki ucu da alırsak, bence bu içinde bulunduğumuz sistemde Avrupa Birliği üyesi oluruz veya olmayız, ama o dönüşümleri yapma yönünde bir yeniden yapılanma benim tercihimdir. Ben sosyalistim, benim tercihim bu, buna karşılık bir ikinci uç kutup ise 2001 yılının Sırbistan veya Irak'ı olmak, bu da tam bir içe kapanma süreci. Biz bu iki seçenek arasında, önümüzdeki birkaç yıl içinde büyük bir hengame yaşayacağız. Buradan ne çıkacağını bilmiyoruz. Buradan illâ şu çıkacak demek de bence müneccimlik. Sadece bu iki uç arasında toplumun gerçekten, eğer tercih etmesine izin verilirse, tercih etmesi veya bazı kesimlerin dayanması ve diğerlerinin direnmesi sürecini yaşayacağız. Attila Bey kriz yönetiminden bahsetti, aslında devletin bir Kriz Yönetim Merkezi var biliyorsunuz, 1997 yılında kurulmuş, *Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi*. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'nin yaptığı icraatlardan ilki 28 Şubat'ta MGK'ye müdahale imkânını sağlayan bilgileri sunmak oldu. Bu yönetmelik kriz halini şöyle tanımlıyor: "Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ile devletin hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışları, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin, tabii afetlerin, tehlikeli salgın hastalıkların, büyük yangınların, radyasyon ve hava kirliliği gibi önemli nitelikteki kimyasal ve teknolojik olayların, ağır ekonomik bunalımların, iltica ve büyük nüfus hareketlerinin, ayrı ayrı veya birlikte vuku bulduğu halleri ifade eder", Devletin krize bakışı buradan anlaşılabilir. Burada beni en çok dehşete düşüren tanım, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü lafı falan değil, ona artık alıştık. "Devletin hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışlar" Devletin hedef ve menfaatlerine yönelik ne demek? Toplum menfaatleri devletin menfaatleriyle çatıştığında ne yapacağız peki biz?

K. B.: Krize gireceğiz!

Ş. A.: Efendim ben Aydın Uğur'un yaptığı gibi bir genelleme yapmak istiyorum. Burada sanki satır aralarında şöyle bir tartışma yaşadık. O da, içinde bulunduğumuz krizin sebepleri toplumdan mı gelmektedir, rejimden mi gelmektedir tartışması. Kimilerimiz dediler ki efendim biz köylüyüz, onun için bu krizlere kronik olarak alıştık yahut da köylülükten kurtulamadık, kentleşemedik dediler, kimileri dediler ki efendim ailemiz çok otoriter yapıdadır dediler, kimileri dediler ki cahildir, bir katkı yapamamıştır bilime, İslami muhafazakârlık buna yol açmıştır dediler. Ben bunların hiçbirine katılmıyorum, herhalde sosyal bilimler de bundan tam tersini defalarca göstermiştir. Sadece şunu söylemek istiyorum, 2. Dünya Savaşı öncesi Almanya ile 2. Dünya Savaşı

sonrası Federal Almanya'yı karşılaştırın. 2. Dünya Savaşı öncesi Japonya ile sonrası Japonya'yı karşılaştırın. Federal Almanya ile Doğu Almanya'yı karşılaştırın, Kuzey Kore ile Güney Kore'yi karşılaştırın; göreceksinizdir ki rejim bir toplum açısından en önemli unsurdur. Bizim meselemiz de bu rejim meselesidir. Biz, sahte bir demokrasi ve sahte bir kapitalizmle yönetiliyoruz ve gelip kapıya dayanan kriz, tekrar altını çiziyorum, bu sahte demokrasiyi özgürlükçü, çoğulcu gerçek bir demokrasi haline, bu sahte kapitalizmi, eş-dost kapitalizmini de gerçek rekabete dayalı bir piyasa ekonomisi haline getirmek için bir fırsattır. Biz bunları başarırsak Türk toplumunun ne otoriterliği, ne cehaleti, ne de İslami muhafazakârlığı bir problem olacaktır. Bunların problem olmadığını söylemiyorum ama problemin nerede toplandığına karar vereceksek, kesinlikle bir rejim meselesidir karşımızda olan. Şimdi bu rejim tıkanmıştır, nasıl çıkacağız bu işin içinden, burada tartışıldı. Tabii bu çıkmazdan çıkmada çok önemli işlevi olan bir merkezi kurum var: Medya. Ben de kısmen bu kurumun içinden gelen, en azından son 20 yılını orada geçirmiş biri olarak ve hele bu kriz dolayısıyla bunun dışına bir miktar atılmış biri olarak bu konudaki gözlemlerimi sizlerle paylaşmayı elbette istiyorum. Maalesef medya bütünüyle demeyeceğim ama, önemli bir kesimiyle bu krizin bir parçası haline gelmiştir. Yani krizin sorumlusu, bu düzenin bizi geriliğe ve özgürlüklerimizin kısıtlanmasına mahkûm eden rejimin bir parçası haline gelmiştir. Popülist demokrasinin eş-dost kapitalizminin bir parçasıdır. Herhalde son haftalarda yaşadığımız bu Etibank krizi, daha önce İnterbank krizi, önümüzdeki günlerde yaşayacağımız nice örnek olaylar gösterecektir ki medya büyük kesimiyle bu eş-dost kapitalizminin içine yerleşmiştir. Bu medya eş-dost kapitalizminin içerisine öyle bir şekilde yerleşmiştir ki, dünyanın her yerinde önemli bir işlevi olan gazetecilik gibi bir meslek, ki haberi veriyor, bilgiyi veriyor ama bunlardan çok daha önemli olarak bir topluma değerlerini veriyor, politik değerini veriyor, ahlaki değerini veriyor... Şimdi bizde ise bu büyük kesimiyle medya tamamen kendi işlevini herhangi bir iktisadi faaliyet olarak görmeye başlamıştır, yani büyük medya patronları açısından kendi gazeteleri, televizyonları birer iktisadi işletmedir. Bunun içerisinde olan gazeteciler, eğer o meslek ve ahlak ilkelerine sarılıyorlarsa, onun el verdiği ölçüde gerçek bir gazetecilik yapabilmektedirler ama kurum olarak bunlar, herhangi bir iktisadi kurum olarak, işletme olarak görülmektedirler ve hükümetlerle pazarlıklarında bir araç haline gelmiştir. Öyle ki ben senin politikalarını ve ideolojilerini topluma yayarım, sen de bana krediler, ihaleler, sübvansiyonlar,

bankalar, bunları bana verirsen ben seni desteklerim, sen de beni desteklersin. Tabii ne mutlu ki, bütün medya bu eş-dost kapitalizminin parçası olan şeyin kontrolünde değil; hele böyle internetin yayılmasıyla, başka başka patronların yeni yatırımlara gitmesiyle çoğulcu bir görünüşten söz etmek de mümkündür. Fakat bunun yanında da maalesef Türkiye'de korkunç bir temerküz olayıyla karşı karşıyayız. Efendim diyorlar ki, dünyanın her yerinde, gazetecilik yapan işletmeler başka işler de yapmaktadır. Bu doğru ve giderek de gelişen bir eğilim; gazetecilik kurumlarının başka alanlarda da yatırımları vardır. Fakat en azından gazetecilik yapan kurumlar gazeteciliğin meslek ve ahlak ilkelerine göre çalışırlar ve bağımsız gazeteciler tarafından yönetilirler, bu noktadan biz tamamen uzaklaşmış vaziyetteyiz. Dediğim gibi, tüm kurumlar büyük ölçüde, eş-dost kapitalizminin birer aracı haline getirilmişlerdir. Efendim, deniyor ki dünyanın her yerinde temerküz çok ilerlemiştir, her ülkede medya bir iki grubun eline geçmiştir. Ama ben dün akşam oturdum, İsveç Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı temerküzle ilgili bir raporu okudum. Hiçbir ülkede yalnızca iki grubun, hatta şimdi tek bir topluluğun, gazete sirkülasyonunun % 80-85'ini kontrol ettiği bir durum hiçbir yerde yoktur. Dolayısıyla Türkiye'nin özellikle medya alanında da rekabeti yeniden tesis edeceği kurallara ihtiyacı vardır. Bu kurallar vardır ama uygulanmamaktadır. Ve nihayet, tabii ki bu medya ahlak ve ilkelerine sahip olan bir gazeteciler zümresi, maalesef bulunmadığı için yahut da çok zayıf bir unsur olarak kaldığı için medyamızın televoleleştiğini görüyoruz. Yani Türkiye'de meslek ahlak ve ilkelerini özümsemiş bir gazeteciler sınıfı olsaydı eğer, hangi patron olursa olsun ona müsaade etmezlerdi. Bu televoleleşme maalesef bu yaşadığımız rejim krizinden çıkışın önünde ciddi bir problem olarak durmaktadır. Son olarak şunu söyleyeyim, bereket ki alternatifler var, bereket ki iyi kötü bir işletme kurabilme özgürlüğü var ve ne mutlu ki internet var. Zaten bugünlerde zannediyorum doğru haberleri okuyabilmek için, marjinal gazetelere ve internette yayımlanan gazetelere, birtakım marjinal radyolara dönmek zorundayız yoksa büyük medya bize büyük yalanı söylemeye devam ediyor.

T. T.: Şimdi sorunun % 99'unu doğrusu ben şurada görüyorum. Çok basit iki sözcük: "Ne oluyor?" yahut "Ne olmakta?" Şimdi bir soru sorup kendi kendime cevaplamak istiyorum. En basit tek değişkenli mühendislik sorunlarında dahi, iyi kötü belli yöntemler kullanıyoruz, ki değişkenler yok, kendi üstüne döngüler yok, orada bile belli formüller, yöntemler kullanıyoruz. Şimdi işin içine insanın, sosyal psikolojinin, ekonomi gibi bilim olup ol-

madığı bile tartışmalı bir alanın girdiği ve sadece Türkiye sınırlarıyla kapalı bir çevreyi ilgilendirmediğinden hepimizin emin olduğu bir problem kümesi ve de bir süreç içine yayılmış, bu neden olmuştur diye ve nasıl çözülür diye soru soruyoruz kendimize. Genel olarak Türkiye'de bu kriz işine yaklaşımı irdelediğimizde, ben bunun mümkün olabileceğini düşünmüyorum. Bu kahvehanelerde falan çok güzel bir sohbet, içki sofraları için çok güzel meze olabilir. Ama ufacık bir yönünü dahi algılamakta zorluk çektiğimiz problem nasıl bu yöntemlerle çözülür, ben ondan emin değilim. Şimdi biz teknik deyimle bir sistem kurgusu yapıyoruz, en azından bunun bir kavram tabanına ihtiyacımız var. Birimiz birşey dediğimiz zaman ne anladığımız konusunda net olmamız gerekiyor. Aynı şeyleri kastetmeyebiliriz ama, hiç olmazsa aynı şeyleri kastetmediğimizi olsun bilmemiz gerekiyor. Liberal, Demokrasi, Cumhuriyet ne demektir; bu konularda kesinlikle aynı şeyleri düşünmek mecburiyetimiz yok, ama farklılığımızın farkında olmamız bile çok önemli. Elementler nedir? Bağlantılar nedir ve bunların arasındaki etkileşimin denklemleri nedir? Nasıl oluyor? Denklemlerin hiçbiri lineer değil, hatta bazıları denklem haline bile konulamıyor. Ama bunları bilmemek bir özgürlük anlamına gelmiyor, hatta bilmenin gerekli olduğu anlamına geliyor. Bunlar bir kere, bilinmiyor. Bunlara dikkat etmeden sorunlara bakılınca sonsuz, sonuçsuz bir tartışmalar düzeni ortaya çıkıyor ve suçlular yaratılıyor. Söylenenlerin hepsi doğru. Kimi suçlarsanız doğru ama hiçbiri tek başına doğru değil.

Ben problemlerin tanımının, onları çözmekten çok daha önemli olduğunu tekrar tekrar vurgulamak isterim. Onun için sözü demin de belirttiğim bu "zihinsel netlik" konusuna getirip bitirmek istiyorum. Şimdi istenmedik bir durum var ortada: Kriz. Bunun içinden ayıklanması gereken, netliğini, saflığını bozan, istenmedik durumun analizini güçleştiren şeyler var. Bu durumu daha iyi algılayabilmek için netliği sağlamak zorundayız. Kurumsal ya da kişisel kırgınlıklar, önyargılar, beğeniler, kızgınlıklar, çıkar hesapları, takıntılar, melanet hesapları, tutarlık endişeleri – ben dün böyle söylemiştim, bugün de böyle söylemem gerekir gibi – vs., tüm bunlar formülasyon kurmayı zorlaştıran unsurlardır. Ben bütün bunlara genel olarak "kirleticiler" diyorum, düşünmemizi kirletiyorlar. Şimdi bu durumu irdelemek zorunda olanlar, (bir kısmımız bunları 'aydınlar' olarak adlandırır), şöyle bir ant içmek zorundalar. Ben buna *Zihinsel Özgürlük Andı* diyorum. And şöyle: "Akıl yürütme sürecimizi kirletebilecek her türlü öğeden kendimi özgür kılacağıma söz veriyorum". Mümkün müdür bu, tabii bilmiyorum.

Kısa ve uzun vadede neler yapılabileceği konusunun kısa vadesini tamamen teknisyenlere bırakıyorum. Bütün toplum aktörlerine düşen görevler var ve bunu aşağı yukarı herkes biliyor. Orta ve uzun vade önemli. Sorunlar da çözümler de biliniyor sözüne kesinlikle katılmıyorum. O nokta o kadar basit değil, model kurulamadığı için... Değer sistemimizde şöyle bir inanç var. Bakın bütün bu totaliter falan dediğimiz yapı da oradan kaynaklanıyor. İnsanlar, doğuştan yanlışa, eğriye ve çirkine, tersi de doğruya, iyiye, güzele – biri akıl ve bilimin alanı; öbürü ahlakın ve estetiğin alanı – eğilimli olarak doğar, diye bir anlayış var. Böyle olunca ne oluyor? Bunun otomatik sonuçları var. Bir tanesi şu: Eğer öyleyse, yani insanlar öyle doğuyorlarsa bunların eğilmesi lazım. Burada aileye ve devlete düşen görevler var. Nitekim "eğitim" sözcüğü çok ilginç bir sözcük; "eğmek"ten geliyor. Diğer dillerde, Latin dillerinde "education", "ducere" Yunanca kökünden geliyor. "Ducere" dik durmak demek, dük ve düşeş de dik duran demek. "Educere" de dik durmasına yardımcı olmak demek. "Eğitim" eğmeye çalışmak, "education" dik durmasına yardımcı olmak demek. Bu ikisi arasındaki fark yenir yutulur şey değildir. Ben değer sistemimize daha dikkatli bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Eğer bilim bir gün bize lazımsa o gün bugündür.

A. K.: Sayın Titiz'e katılıyorum. Çözümde önemli olan şeylerden birisi, katılımcılık konusunda toplumun bir karara varmasıdır. Fakat katılımcılığın nasıl işleyeceğini ve nasıl hareket edildiğinde gerçek katılımcılığa ulaşılabileceğini toplumun ortaya koyması ve kabul etmesi gerekir. Çıkar gruplarının, çıkarlarını savunmak adına katılımcılığa dahil olmaları kaçınılmazdır. Ama bunun ötesinde daha önemli birtakım toplumsal hedeflerin kabul edilerek bu katılımcılığın yapılması konusundaki eğitim önemlidir.

C. M.: Benim temel anlamda gördüğüm bir sorun da şu. Çok "polarize" bir haldeyiz. Bir toplum katmanından bahsediyoruz, rejimi yürütenler var, medya var, bir de "aydın" kesimi var. Ben "aydın" kimdir, nedir hiç anlamış değilim. Aydının tarifi nedir bilmiyorum. Bizim aydın kesimimiz bilgiyle haşırneşir olmuş, doğruya gönül vermiş birileriyse, biraz da halimiz *Muppet Show* locasındaki o iki ihtiyara benziyor. Sürekli "şunlara bak, neler yapıyorlar?" gibi bir eleştirel tutum içindeyiz; sürekli eleştiriyoruz. Ortada bir hastalık varsa bunun tanısını koymaya dair çok önemli bir şey de mutlaka vardır. Ama ondan sonra tedavi ettiğimizi düşündüğümüz hali de, kimi tedavi ediyorsak ona açıklamamız lazım. Ben şunu, şunun için yapıyorum demek gerekir; akut çözümü ürettikten sonra da ondan yardım almanız gerekir. Çünkü onun

durumu o. Biz dışarıdan sürekli eleştiriyoruz ve yargılıyoruz gibi geliyor bana. Bilgi iktidarının da mabetlere sıkışıp kaldığını düşünüyorum. Psikiyatri de öyle, bir bilgi iktidarı var ve her şey hastalık haline getiriliyor. Disiplinlerarası bir birlikteliğimiz de yok. Ben bu aydın kelimesinden hiç emin değilim.

Y. B.: Sibernetik'in kurucusunun yaptığı bir kriz tanımlaması var: "Kurulu bir düzen içinde, şu ya da bu düzeyde çözüm üretmekte olan dengelerin bozulmasına yol açan iç veya dış etkenlerin ağırlık kazanması hali." Bir "mutlak kriz"den söz edebiliriz. Şu anda Türkiye'nin tarihsel bir kriz var (Ermeni meselesi), sosyal krizi var (Kürt meselesi), inançlarında yaşadığı bir kriz var (Siyasal İslam); siyaset krizi, yapısal kriz var. Dolayısıyla her bireyi şu ya da bu aşamada tavır almaya zorlayacak bir "mutlak kriz" var. Burada şöyle bir saptama yapmak mümkün. Bu tür sosyal krizlerde bir toplumsal uzlaşma olmadan çıkış mümkün değil. Güney Kore çözümü, Endonezya çözümsüzlüğü... ya da 1980'lerin sonundaki Yugoslavya çok önemli bir örnek Türkiye için. Bu krizler sosyal uzlaşmayla aşılabilir. Otoriter gelenekten gelen bir toplumun uzlaşma kültüründen yoksun olması çok ciddi bir tıkanma noktası yaratabilir. Ortaya konan çürük ekonomik ve siyasi yapı maalesef dikey görünüm içinde kriz karşısında ülkeyi otoriter çözümlere zorlayabilir. Ben bu saptamayla bitirmek istiyorum. Türkiye'nin vereceği çok ciddi bir sınav var karşımızda: Acaba toplum bu kez uzlaşma kültürüne yaklaştığının ve belli ölçülerde olgunlaştığının işaretlerini verebilecek mi veremeyecek mi? Bence sorun burada kilitlenecek.

D. K.: Sizin söylediğiniz doğru. Yani aydınlar halka açılmak için gerekli söylemi ve sözlüğü yaratamadılar. Sadece eleştiriyle yetiniyorlar. Fakat bu rejimle toplumu ayrı ayrı değerlendirmek yanlış. Bence bu rejim bu toplumun rejimidir. Elli yıldır bu toplum, bu rejimi taşıyan ve ayakta tutan bir toplum. Rejim böyle ilahi bir şey değil.

Ş. A.: Bu toplum taşımadığı için bu kadar kriz yaşıyoruz, nasıl unutursunuz bunu?

D. K.: Hayır, bu kriz daha köklü ve tarihi bir şey. Bana kalırsa geleceğe ilişkin toplumsal tercihlerdir önemli olan. Ama bunun için projeksiyonlar gerek. Toplumu bu noktada bırakamayız. Aydının sorumluluğu varsa bu projeksiyonu yapmalıdır. Bu memlekette aydın, bilim adamı, dâhi var ama kırsal kesim egemenliği bunu marjinalize etti. Bu marjinal kesimin diliyle, düşünceleriyle iktidara katılması gerekir.

A. U.: Efendim, böylece bitirebiliriz gibi geliyor bana. Hepinize katıldığınız için çok teşekkür ederiz.

Buhranlı Bir Serüven: Osmanlı-Türk Modernleşmesi

TAMER ERDOĞAN

Osmanlı-Türk modernleşmesinin[1] –ki büyük ölçüde Batılılaşma ile özdeşleşmektedir– tarihi, bu modernleşmeyi tahrik eden Batı'yla sancılı ve karmaşık bir ilişkiler yumağının da tarihidir. 2. Viyana Kuşatması'nı (1683) izleyen yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Batı ve Batılılaşmış yeni bir güç olarak ortaya çıkan Rusya karşısında uğradığı bir dizi yenilgi sonunda , Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı. Bir zamanlar küçümseyerek baktığı yabancı bir uygarlık karşısında bunalıyor, kendisini güçsüz ve aciz hissediyordu. Toynbee, kendisinden daha üstün bir uygarlığın meydan okumasıyla karşı karşıya kalan bir uygarlığın önünde iki seçenek bulunduğunu söyler: Kapılarını bütünüyle kapatarak, kendi geçmişinin kalesi içinde güçlenmeye çalışmak (Zelotça tavır) ya da yabancı uygarlığın gücünü kabul ederek onun kurumlarını benimsemek (Herodca tavır).[2] Osmanlı ikinci yolu seçti. Bu elbette kapılarını sonuna kadar açması anlamına gelmiyordu; ama kapı bir kere aralanmıştı ve bu aralıktan nelerin girebileceğini görebilmek için biraz zaman gerekecekti. İlk Osmanlı reformcuları, Batı'yla baş edebilmek için askeri sistemlerini Batılılaştırmaya karar verdiklerinde, bunun bütün bir yaşama biçiminin Batılılaşmasına doğru atılmış bir adım olduğunun farkında değildiler.

Batılılaşma daha önce, özellikle II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan (1826) sonra girişti̇ği reformlarla başlamıştı, ama Tanzimat (1839)[3], çözümü kendi kültürünün dışında aramaya yönelişin açık bir ifadesi olma-

sı dolayısıyla yeni bir aşamanın başlangıcını işaret ediyordu. Tanpınar'ın ifadesiyle: "1718 felaketinden sonra, bu felaketin getirdiği bir nevi intibahla bazı münevverlerimizde tek selamet çaresi fikir halinde başlayan garpçılık, 1839'da devlet müesseselerimizi ve bazı hayat şekillerimizi değiştirmekle" kalmamış, "bizi adeta kulağımızdan tutarak şeyhülislam duası ve ecnebi sefir alkışıyla Avrupa mektebine çıraklığa" [4] vermişti. Burada biraz durmak gerekiyor. İlk olarak Batılılaşma bir güçsüzlük ve acz ortamında, Osmanlı toplumunun kendi geleneğine dayanarak kendini yenileyemediği genel bir soğuma döneminde ortaya çıkan bir olgu olarak, daha başlangıcında her türlü etkiye açık olmak gibi bir zaafla maluldür. İkinci olarak "...bazı münevverlerimizde tek selamet çaresi fikir halinde başlayan garpçılık" ibaresi kurumsalı önceleyen bir zihinselliği düşündürmektedir. Hasan Bülent Kahraman Türk modernleşmesinde Althusserci anlamda bir zihinsel kopuşun (*epistemological break*) kendisini gösterdiğini ve kurumsal herhangi bir olgu söz konusu değilken zihinsel bir sıçrama yaşandığını ileri sürer: "Evrenselci (*universalist*) yaklaşıma düşme tehlikesine karşı dikkatli ve uyanık kalarak söylemek gerekirse, modernleşme, Osmanlı'da da bir dünyayı tanımlama ve açıklama yöntemi olarak doğmuştur. Bu yanıyla seküler bir yaklaşım, dünyanın dünyaya ait bilgiyle açıklanması çabası öncül olmuş, kurumsal ithaller ve girişimler bunun zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır." [5] Jale Parla ise Tanzimat romanının epistemolojik temellerini incelediği çalışmasında, [6] Tanzimat'a mutlak bir İslam kültürü ve epistemolojisinin egemen olduğu görüşündedir. Parla'ya göre 1870-1890 yılları arasında yazılan ilk Türk romanları "olanca gücüyle eski epistemolojiye bağlı olarak" ortaya çıkmışlardır. Ancak Parla ilk romancıların bu epistemolojinin bekçiliğini yaptıklarını söylerken, var olan durumu tehdit eden birtakım mekanizmaların gizliden gizliye işlediğini de söylemiş olmaktadır. Üçüncü olarak "Avrupa mektebine çıraklığa" verilen Osmanlı için, kendisi, artık model olmaktan çıkmıştır. Model, yabancı, hatta düşman bir güç olan Hıristiyan Batı'dır. Bu tehlikeli bir model kaymasıdır. Orhan Koçak'ın ifadesiyle "Her türlü atılımı ve planlı çabayı daha başından bir sürüklenişe, bir kapılmaya dönüştüren bir kaymadır bu". [7]

Tanzimat'ın toplumsal bünyede bir ikilik yarattığı hep söylenegelmiştir. Tanpınar'ın ifadesiyle "Bu ikilik, evvela umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet olarak ikiye ayırmış, nihayet ameliyesini derinleştirerek ve değiştirerek fert olarak içimize işlemiştir." [8] Bir bütünlük bir kere kaybe-

dilmişti ve yeniden kurulamıyordu. İnsanların, tek tek ya da topluluklar olarak konumlarını, artık Batı karşısındaki duruşları belirliyordu. Öncelikle iki temel duruş söz konusuydu: Batılılaşmayı dayatan ve destekleyen bir kısım bürokratlarla aydınların duruşu ve modernleşmeyi teknolojist anlamda kabul ettikleri halde, ideolojik/kültürel Batılılaşmayı reddeden muhafazakârlarla, onları çevreleyen geniş halk kitlelerinin duruşu. *Buhran-ı İçtimaîmiz* (1916) ve *Buhran-ı Fikrîmiz* (1917) adlı risalelerinde Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu buhrana[9] dikkat çeken Said Halim Paşa bu iki duruşu şöyle değerlendiriyordu: "Artık bir tarafta her şeyi kabul eden ve caiz gören, yüksek ve aydın sınıf, çeşitli yabancı milletleri en aşırı bir şekilde benimseyip taklit ediyorken; öteki tarafta, bir kısım aydınla halk, her türlü yeniliğe karşı yumuşatılması imkânsız bir sertlikle karşı koyuyordu. Yenilikten şiddetle ürkerek nefret etmenin tesirleri her yerde kendini gösteriyordu."[10] Ama bu duruşların hiçbiri saf değildi ve kendi içinde sayısız ikincil duruşları[11] barındırıyordu: Kin ve nefretten hayranlık ve kapılmaya kadar uzanan geniş bir yelpaze. İki ayrı dünya söz konusudur: "Birbirinin eksiğini gideremeyen, diyalektik bir çatışma içinde ilerleyemeyen iki yarım dünya, iki dünya müsveddesi: Bir yanda öbür yarımın bayağı ve şekilsiz görünmesine yol açan bir yabancı ideal; öte yanda, idealin hep ulaşılmaz ve sahte görünmesini garantileyen yerli gerçek."[12] Sözü edilen ikiliğin görünümlerinden biri de yerli olan ve geçmiş karşısında zaman zaman depreşen bir suçluluk duygusudur. Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati", Yahya Kemal'in "Ezansız Semtler" gibi makaleleri, Yahya Kemal'in "Kocamustapaşa", "Atik Valde'den İnen Sokakta" gibi şiirleri bu suçluluk duygusunu yansıtır. Tanpınar 1951'de "...ilk yenilik nesillerinin duyduğu, duymuş olması lazım gelen o nefse karşı, yahut çok yüksek bir varlığa karşı işlenmiş gizli ve zalim cürüm duygusu"ndan söz eder ve ekler: "Cesaret edebilseydim, Tanzimat'tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz derdim." [13] Peyami Safa'nın "Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi" [14] olarak nitelediği bu ikiliğin toplumsal yapıda ve ruhlarda yarattığı sarsıntıları 1860'lardan sonraki Türk edebiyatında izlemek olanaklıdır.

* * *

Cumhuriyet'in kurucu iradesinin geçmişten esaslı bir kopma, geleceği adeta bir *tabula rasa* üzerine inşa etme arzusunu güçlü bir biçimde içerdiğini söylemek herhalde yanlış olmaz.[15] Türk toplumunun Tanzimat'tan beri

yaşadığı ikiliğin de Cumhuriyet'in inkılaplarıyla son bulduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı-İslam geçmişten nefret ve geleceğe tapınma Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça yaygın bir ruh halidir. 1928'de Bursa Amerikan Koleji öğrencisi üç ya da dört Türk kızının Hıristiyanlaşması olayı (Tanassur Hadisesi), Batıcı oldukları kadar ateşli milliyetçiler de olan Cumhuriyetçilerin tepkisiyle karşılaşmış, basında "ecnebi mektepleri" aleyhinde bir kampanya başlatılmıştır. Aşağıdaki yazılar bu "Tanassur Hadisesi" tartışmaları sırasında ortaya çıkan iki farklı yaklaşımı yansıtmaktadır. Fuad Köprülü'nün geçmişle bağları koparmaya yönelik büyük bir atılımın, Harf İnkılabı'nın arifesinde, olaya bir "hars buhranı" gözlüğünden bakması resmi çevrelerin hoşuna gitmemiş olmalıdır. Nitekim ona cevap veren Milli Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmed Emin Erişirgil, olayı bir "mektep ve terbiye meselesi" olarak sınırlamak eğilimindedir.

Notlar

1 Tanpınar, Osmanlı-Türk modernleşmesinde bir "biricik" olma özelliğine dikkat çeker: "Bugünkü Türk ruhunun, kendisini muasırı olduğu milletlerden ayıran bir hususiliği, onu çok ferdi bir talihin sahibi yapan bir trajedisi vardır. Bu, iki büyük âlemin içimizde yaptığı mücadeledir. Bir yandan tarihi zaruretlerden kudret alan bir irade ile Garb'a gittik, öbür yandan hakiki cevheri ile bizde konuşmaya başladığı zaman, sesine kulaklarımızı kapatmak imkânsız olan bir mazinin sahibiyiz.Bu hemen hemen yalnız bize nasip olan bir tecrübe, bir imtihandır." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, (haz. Birol Emil), İstanbul, ty, s.31.

2 Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, (çev. Ufuk Uyan), İstanbul, 1991.

3 Bazı kesimler, "Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisine yabancı bir kültür ve uygarlığın emrine vermekle" suçladıkları Tanzimat'ı bütün buhranların anası olarak değerlendirme eğilimindedirler: "Tanzimatla birlikte, milli yapımızla hiçbir yakınlık belirtmeyen bir ayrı medeniyet düzenine girme çabaları, geçirdiğimiz krizin kök sebebidir. Tanzimat bir medeniyetin ve onun bir tezahürü olan devlet düzeninin, millet hayatında yüzyıllarca süren bir oluşuma dayandığı gerçeğinin bir tarafa itilmesi hareketidir ve bugüne kadar süregelen bunalımın başlangıç tarihidir. Tanzimattan bu yana düzenin kurumları gibi, aydınlar da bir ayrı medeniyete göre şartlandırılmıştır. Hiçbir içtimai dayanağı olmayan ve hiçbir ilmi esas tanımayan bu zorlama, değiştirilen kurumlarla birlikte aydını da bunalıma sürüklemiştir. O tarihten günümüze kadar geçirilen değişimler, devrimler esasta Tanzimat hareketinin uzantısı olduğu için, bu bunalım gittikçe büyüdü, çoğaldı" M. Akif İnan, *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine*, Ankara, 1972

4 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, (haz. Birol Emil), İstanbul, ty, s. 32.

5 Hasan Bülent Kahraman, "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su - Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir Bakış Denemesi", *Doğu Batı*, Sayı 14 (Şubat, Mart, Nisan 2001), s. 8-27.

6 Jale Parla, *Babalar ve Oğullar - Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul, 1990.

7 Orhan Koçak, "Kaptırılmış ideal: *Mai ve Siyah* üzerine psikanalitik bir deneme", *Toplum ve Bilim*, Sayı 70 (Güz 1996), s. 94-150.

8 Ahmet Hamdi Tanpınar, *A.g.e.*, s. 24.

9 Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde sürekli bir kriz içinde bulunmasına rağmen - bu arada kriz içinde krizler söz konusudur- Osmanlı Türkçesinde bu durumu ifade eden "buhran" sözcüğünün ortaya çıkışı oldukça geçtir. Cevdet Paşa "crise" sözcüğüne karşılık olmak üzere buhran sözcüğünün bulunuşunun hikâyesini şöyle anlatmaktadır: "Altmış yedi senesinde Maliye Nazırı Nafiz Paşa bu halden şikâyet eder oldu ve bir gün Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da *'işte bu ay başında aylıklar verilemeyip bir hafta tehire mecburiyet geldiğini'* beyan edicek huzzara hayret ve dehşet elverdi. *"Bir ayın ahirinde herkes müstehik olduğu aylığını yeni ayın birinci günü isteyip de verilemez ise Hazine ilan-ı iflas etmiş olur. Halimiz nolur"* deyu herkes düşünmeğe vardı. (...) Görüldü ki Devlet'in masarifi varidatını haylice aşmış. Maliye işi sahihen fenalaşmış. Hazine bir *crise* haline düşmüş. Bak belâya ki *crise* lâfzının lisan-ı Türki'de tercümesi yok. Ana mukabil bir kelime bulmak dahi bir mesele oldu. Bir gece Fuad Efendi'nin yalısında bulunduk, bu mesele dermeyan edildi. Led'et-taharri *buhran* lâfzı bulundu ve *crise*'in tercümesi olmak üzere kabul olundu. Hatta bu hususa dair takdim olunan arz tezkiresinde *Hazine-i maliyenin hal-i buhranı* diye tahrir kılındı ve andan sonra *crise* makamında *buhran* kelimesi istimal edilir oldu." Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Haz. Cavid Baysun), c. I, s. 21.

10 Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (haz.M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991, s. 86-87.

11 Bu duruşlar içinde yenilikçiler arasında yer alan muhafazakâr Cevdet Paşa'nın duruşu özellikle dikkat çekicidir. Cevdet Paşa sanki "Her şeyin aynı kalabilmesi için her şeyin değişmesi gerekiyor" diyen *Leopar*'ın Prens Salina'sı gibidir.

12 Orhan Koçak, A.g.y.

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, A.g.e. s. 29-30.

14 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul, 1938, s. 7.

15 Halil Nimetullah bu olguyu şöyle ifade etmektedir: "Bugünkü nesli teşkil eden fertler kendilerini yeni bir toplumun efradı olarak görüyorlar. Bugün bir Türk ne tarafa baksa, neye gözlerini çevirse, eskiden olduğundan başka bir şekilde bir varlık, yeni bir hayat göze çarpıyor. Eski varlığı gösteren bütün ananelerin ortadan kalktığını yeni varlığı sezdiren yeni gidişlerin, yeni oluşların meydana çıktığını, bütün ruhları yeni bir mefkûre ateşinin sardığını görüyor.

Eski "Osmanlı toplumu" ortadan kalkmış, yeni doğan bambaşka bir toplum fertleri kendi sinesinde toplamış, onlara yeni bir ruh, yeni bir hayat vermeye başlamıştır.

Osmanlı toplumunu teşkil eden bütün müesseseler yıkılmış, yerine sırf Türk ruhundan fışkıran yeni kıymetlerden müteşekkil yeni kuruluşlar doğmuştur.

Osmanlı toplumunu yürüten yahut yürütmek isteyen bütün akideler, kanaatler alt-üst olmuş, onların yerine yeni doğan Türk toplumunun yeni teâmülleri, yeni cereyanları geçmiş, sosyal varlık bütün bütün yeni bir istikamet almıştır." Halil Nimetullah, "İnkılabın Felsefesi - I", *Milli Mecmua*, 15 Şubat 1927; *Türkiye Nasıl Laikleştirildi*, (haz. Hüseyin Durukan), İstanbul, 1991 içinde, s. 215.

"Felsefenin krizi, felsefi evrenselliğin halkaları olarak bütün Yeniçağ bilimlerinin krizi anlamını taşımaktadır; burada, Avrupa insanlığının, kültürel yaşamının tüm anlamlılığı, tüm "varlığı" içerisinde bile önce örtük, sonra giderek gün ışığına çıkan bir krizi söz konusudur."

Tanassur [Hıristiyanlaşma] Hadisesi ve Hars [Kültür] Buhranı

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD

Bursa Amerikan Mektebi'ndeki son "tanassur hadisesi" efkâr-ı umumiye üzerinde derin bir iz bıraktı ve mütefekkirlerimizi bu mesele üzerinde düşünmeye sevk etti. Gazetelerde, mecmualarda "ecnebi mekteplerinin muzır tesiratı" hakkında yazılar yazıldı; gençler arasında Hıristiyan misyonerlerine karşı müdafaa teşkilatı yapmak arzusu belirdi; hulasa, Türk cemiyeti, vicdanını rencide eden bu "tanassur" hadisesine karşı, nefret ve infialini şiddetli bir surette gösterdi. "Milli şuur"un bu "fevri" aksülameli acaba "dini bir taassup"un neticesi midir? Yoksa, Türk cemiyeti ve onun münevver sınıfı, bu hadisede "milli tesanüt"ü bozmağa matuf bir "suikast" mevcut olduğunu gördüğü için mi bu kadar heyecan gösterdi? "Tanassur" hadisesinin en "hayr-endîş" [iyilik düşünen] insanları bile o kadar kuvvetle tehyic ettiğini [heyecanlandırdığını] gördükten sonra, birinci ihtimale imkân vermek manasız olur. *Hayat*'ın geçen haftaki musahabesinde [sohbetinde], imzasını koymamasının münasebetini anlayamadığım arkadaşımız, mücerret olarak alındığı takdirde bu vakanın "birkaç ferdin Müslümanlık camiasından çıkarak Hıristiyanlık camiasına girmesi"nden ibaret olduğunu söylüyor. Bence hadise, daha sarih olarak "birkaç ferdin Türklük camiasından çıkarak Amerikan camia(sına) girmesinden" başka bir şey değildir. Bunun başlıca amili olarak "memleketimizdeki ecnebi mekteplerini" göstermek de, bence, sathi bir müşahededir; Türk çocuklarının o cins mektepleri niçin seneden seneye daha fazla doldurduklarını, ve memleketin siyasi, harsi sahalardaki rehber-

lerinin çocuklarını da niçin o yabancı muhitlerde gördüğümüzü daha derin bir surette tahlil etmeliyiz. Türk camiasının istinatgâhını teşkil eden "milli tesanüt" bağlarının, uzun senelerden beri, muhtelif amiller tesiriyle, yavaş yavaş çözüldüğü bugün bir vakıadır; o vakıanın çok ehemmiyetsiz bir tezahüründen ibaret olan "tanassur hadisesi" gibi ne kadar vakıalar var ki Türk cemiyeti için ondan daha muzır olduğu halde hâlâ gözümüze çarpmıyor. Türk harsını, Türk muhitini "bayağı" görerek garp medeniyeti içinde erimeyi arzu eden, "asrileşme"yi "milli şahsiyet"ten tecerrütte bulan ve bunu "en ilmi ve en Avrupai" bir telakki addeden "levanten" Türklerin adedi, bu tanassur eden kızlar gibi birkaç kişiden mi ibarettir? Filhakika bunlar kendi hareketlerinin tamamiyle "milli" hatta "milliyet-perverane" olduğunu bile iddia edebilirler; lakin bu tanassur eden kızlar da, "protestan olmakla" daha "medeni Türk" olduklarını iddia etmiyorlar mı dersiniz? Kendilerine hücum edenleri "medeniyetsizlikle, taassupla, cehaletle" itham etmiyorlar mı sanırsınız? İşte, bu itibarla, meseleyi sadece "ecnebi mekteplerinin muzır bir tesiri" addetmekle kalmayarak, hastalığı daha derin ve daha şamil bir gözle tetkike çalışalım.

Öyle sanıyorum ki bugün Türk cemiyeti çok derin ve çok kuvvetli bir "*hars buhranı*" geçiriyor. "Kurun-ı vustâi" [Ortaçağa ait] İslam medeniyeti dairesinden çıkarak "asri medeniyet" dairesine girmek zaruret-i hayatiyesinde olan cemiyetimizin "Tanzimat"tan beri geçirmekte olduğu bu "buhran" bugün artık "azami" dereceye gelmiştir; ve böyle olması da zaruridir. "Tanzimat" ve "Meşrutiyet" devirlerinin "eski kıymet"leri yıkmadan onların yanında "yeni kıymetler" yaratmak şeklinde tecelli eden "telfîkci" [birleştirmeci] siyasetleri, Cumhuriyet Türkiyesi'nde artık devam edemezdi: "Nizami mahkeme"nin yanında "şeri mahkeme", "mektep"in karşısında "medrese" "milli hakimiyet"in fevkinde "fetva hakimiyeti", hulasa "demokrasi"yle "teokrasi" telifine imkân olmayan mütezâd [birbirinin zıddı olan] mefhumlardı; iktisadi zaruretler tesiriyle şehirli kadın hayata karışmak mecburiyetinde kalınca, "Bizans-İran" medeniyetlerinin yadigârı olan "harem" ister istemez yıkılacaktı!

Cumhuriyet Türkiyesi bu zaruri ve hayati inkılapları süratle tamamladı; ve eski kıymetlerin, eski ananelerin ani bir inhidamına [yıkılışına] şahit olduk. Artık bu yıkılan kıymetlerin yerine yeni kıymetler ikame etmek, "içtimai tesanüt"ü "asri" esaslar üzerine yeniden kuvvetlendirmek, cemiyete "yeni bir mefkûre", "yeni bir istikamet" vermek zarureti karşısında idik.

Bütün asri demokrat milletler gibi, biz de, "milli hars" ve "milli mefkûre"ye istinaden yeni Türk cemiyetinin esaslarını kurmak istedik. Memleketin münevverlerine, feylesoflarına, mürebbilerine çok ağır bir vazife düşmüştü! Halbuki bu sınıf, bu işi yapabilecek kudrette değildi. Bu hazin vaziyet karşısında, "hayat", içtimai sahalarda "yeni kıymet"ler koyabilecek büyük dimağların yetişmesini beklemeyeceği cihetle, "nazariye"yi beklemeden yürüdü. Muasır Avrupa cemiyetlerinin müesseselerini ve "kıymet"lerini -aradaki içtimai şartların tehâlüfü [uyuşmaması] sebebiyle yalnız "şekli" bir surettealmağa çalıştık." İnkılabımızı tamamlamak için, artık Arap harflerini de atarak Latin harflerini almak" isteyenler, işte bu "şekil-perest"liğin en sarih birer numunesidirler; onlar, bu suretle, "kurun-ı vustânın son bakiyesinden" de kurtularak "tamamiyle asri" bir hal alacağımızı ümit ediyorlar; düşünmüyorlar ki bizi Avrupa'dan ayıran en bariz fark "zihniyet" ve "mantık" farkıdır; "düşünme" ve "çalışma" tarzlarımızı "Avrupai" bir şekle sokmadıkça, "iktisadi hayat"ımızı bugünkü "kurun-ı vustâi" halden kurtarmadıkça, henüz "asri cemiyet" olduğumuzu iddia edemeyiz. Ecdadımız iptida "İslam medeniyeti "dairesine girdikleri zaman, milli harslarını hakir görmüşler,milli şahsiyetlerini İslam medeniyeti içinde eritmişlerdi; bugün "asri medeniyet" dairesine girmek isterken, yine aynı yanlışa düşmek tehlikesi karşısındayız:

Ecdattan kalan sanat abidelerini yıkıp geniş caddeler açmak isteyen belediye reislerimizi, milli tarihini, milli edebiyatını bilmemekle iftihar eden münevverlerimizi, medeni tarihimizin bakiyelerini saklayan kütüphanelerimizi istihfaf ederek [küçümseyerek] onların mahvolmasını isteyen mütefekkirlerimizi, milli mazimizi sadece bir levs [pislik] ve zillet halitasından ibaret gösteren müverrihlerimizi [tarihçilerimizi], çocuklarını yabancı hars muhitlerinde terbiye ettirmeyi bir medeniyet lazımesi sayan milliyet-perverlerimizi gördükçe, ne derin ve ne korkunç bir "hars buhranı" karşısında bulunduğumuzu anlamamak imkânsızdır!

"Milli hars"ı tezyif eden, "milli itimad-ı nefs"i kıran bu cins neşriyatın gençlik üzerinde çok muzır bir tesiri oluyor! Zahiren parlak bir "asrilik" ve "demokratlık" boyası altında meydana çıktığı cihetle, muhafazakârlıkla itham edilmemek için kimsenin tenkide cesaret edemediği bu fikirler, kendi milli mekteplerimiz dahilinde bile, gençliğin ruhunu zehirleyici bir hava yaratıyor; "Dede Korkut" hikâyelerinden, "Battal Gazi"den, yahut "Köroğlu"ndan bahsetmeyi -tıpkı kurun-ı vustâ medreselileri gibi- gülünç ve "gayri

asrî" bulan bir genç Fransızların veya Almanların aynı mahiyetteki kurun-ı vustâ eserlerinden mutasallifane [bilgiççe] bahsetmeyi büyük bir meziyet sayıyor. İşte, tamamiyle makûs [ters] anlaşılan "asrileşme", yarınki "güzideler sınıfı"nı teşkil edecek gençlikle asıl halk kitlesi arasındaki uçurumu gittikçe derinleştiriyor; ruhlarda müthiş buhranlar yapıyor. Memleketteki ecnebi mekteplerinin bu hars buhranını bir kat daha müzminleştirdiği muhakkaktır; lakin o mektepler olmasa bile, "tanassur" şeklinde değilse de başka muhtelif şekillerde "milli tesanüt"ü bozan bu hars buhranının mevcudiyetini inkâr edemeyiz. Milli mazisini inkâr, milli harsını istihfaf ederek yabancı harsların propagandasını yapmak, müstemlekelerdeki mahkûm ve geri milletler arasında çıkan sahte ve iptidai "sözde münevverler"e has bir seciyedir; Bugünkü asri millet, milli harsını ve milli şahsiyetini -ona beynelmilel bir kıymet verdirecek derecede- inkişaf ettirmiş olan millettir. Türk milleti, garp medeniyeti içinde erimek suretiyle ona temessül etmeyecek [benzemeyecek], milli şahsiyetini azami kuvvetiyle inkişaf ettirebilmek için o medeniyeti temsil edecektir [özümseyecektir].

Hayat, 9 Şubat 1928, sayı 63, s. 1-2

Çevriyazı: Tamer Erdoğan

INRI
LA PIEDAD

Tanassur Hadisesi Bir Hars Buhranı Neticesi midir?

MEHMED EMİN [ERİŞİRGİL]

Her hadiseyi hakiki mahiyetiyle tetkik eylemek, vaziyeti tayine ve ati [gelecek] için vazıh bir tedbir almağa hizmet eder. Bursa Amerikan Koleji'ndeki üç gençin tanassuru hadisesinin de hakiki sebeplerini araştırmalıyız. Bu sayede ne yapmak lazım geleceğini katiyetle tespit edebiliriz. Eğer bir hadiseyi oldukça uzak ve pek girift sebeplere rabt edersek mesele kâfi derecede tenevvür etmez [aydınlanmaz] ve hemen izale etmeye [gidermeye] mecbur olduğumuz vaziyet anlaşılamaz.Tanassur hadisesinin sebebi nedir? Cemiyette hasıl olan mefkûre zaafının bir neticesi midir? Acaba bazı gençler ruhlarında inanacakları bir mefkûre bulamadıkları için mi bir telkin ile Yesu'un [İsa'nın] dinine meclub oluvermişlerdir [kapılmışlardır]? Yahut bir takım veliler milli tesanütün kuvvetini hissetmedikleri için mi çocuklarını lakayt bir surette ecnebi mekteplerine veriyor ve onların her hangi bir akideye [inanca] sahip olmalarına karşı seyirci kalıyorlar?

Bu suallere cevap araştırmak lazımdır. Çünkü ancak bu sayede Bursa hadisesine geniş bir içtimai derdin tezahürü gibi bakmağa mecbur oluruz. Yahut onu yalnız bir terbiye ve mektep meselesi şeklinde mütalaa ederiz. Köprülüzade Fuad Bey *Hayat*'ın geçenki nüshasında tanassur hadisesini çok geniş sebeplerin neticesi addediyor ve diyorlar ki tanassur vakasının başlıca amili olarak memleketimizde ecnebi mekteplerini göstermek de bence sathi bir müşahadedir; Türk çocuklarının o cins mektepleri niçin seneden seneye daha fazla doldurduklarını ve memleketin siyasi, harsi sahalardaki rehberle-

rinin çocuklarını da niçin o yabancı muhitlerde gördüğümüzü daha derin bir surette tahlil etmeliyiz. Fuad Bey'e göre Türk camiasının istinatgâhını teşkil eden milli tesanüt bağları uzun senelerden yavaş yavaş çözülmüştür. Tanassur vakıası sadece bunun neticesi olan diğer birçok hadiseler meyanında, mahdut bir tezahürden başka bir şey değildir.

Eğer böyle ise tanassur hadisesine bir mektep ve terbiye meselesi gibi değil, belki Türk cemaatinin tesanütünü zayıflatan amillerin neticeleri olarak bakmak lazım geliyor. Acaba mesele böyle midir?

Bu hükmü kabule bir kere elimizdeki istatistik manidir.

İstatistik, Fuad Bey'in iddiasının aksine olarak ecnebi mekteplerine giden çocukların günden güne çoğalmadığını, bilakis azaldığını gösteriyor. 926-927 ders senesi içinde ecnebi mekteplerine devam eyleyen talebe mevcudu 13.400'dür. Halbuki 927-928 senesinde bu mekteplere müdavim talebe 11.100'e inmiştir. Son sene zarfında bariz bir noksan vardır. Bu halde her sene evvelkilerden daha fazla olarak Türk çocuklarının ecnebi müesseselere bırakılıverdiği vaki değildir ki bunu derin bir hars buhranı neticesi addedelim. Tanzimattan beri milli tesanütün günden güne zayıfladığını kabul etmek de mantıken kabil değildir. Çünkü her şeyi bir tarafa bıraksak bile, ortada hiç olmazsa Balkan Harbi'nden sonra çok kuvvetlenen milli cereyan var, nihayet mütemadiyen ruhları aynı vecd, aynı elem, aynı haz içinde yoğuran İstiklal Harbi gibi azîm [büyük] bir vaka mevcuttur. Bunların milli kitle üzerinde birleştirici hiçbir tesir yapmadığını nasıl kabul edebiliriz?

Bilakis yukarıki istatistik gösteriyor ki çocuklarını ecnebi müesseselere bırakanların miktarı azalmaktadır. Bunun muhtelif sebepleri meyanında "milli ihtibah"ın [uyanışın] eseri de mevcut bulunduğu şüphesizdir.

Onun için ne tanassur hadisesini ne de ecnebi mekteplerde birçok Türk çocuğun bulunması vakıasını uzak sebeplere atfa lüzum yoktur. Bence tanassur hadisesi sadece bir mektep, bir terbiye vakıasıdır. Ecnebi mektebi tamamen gayri tabii bir terbiye muhitidir. Başlıca varidat menbaı dini tesisler olan bu mekteplerin hedefi imkân mertebesinde talebesinin ruhunda mensup olduğu din ve millet muhabbetini tevlid etmektir [doğurmaktır]. Bu da gayet tabiidir. Bir Fransız mektebindeki "per yahut frer", bir Amerikan mektebindeki "mis", eğer eline tevdi olunan çocukları ve gençleri muhitine nafi [faydalı] olamayacak hale getirmekten vicdan azabı duyacak derecede insani mefkûre ile mücehhez değilse sınıfında, mektepte kendi inandığı veyahut inandırmak istediği fikirleri telkine müsait muhit yaratır.

Her muallim,yalnız bir takım şey'î [nesnel] hakikatlerden bahsetmez. Sözleriyle, vakalar hakkında yapacağı tefsirleriyle, hareketleriyle, bilhassa sınıfta ve mektepte vücude getireceği bir nevi muhit ile çocukların hisleri üzerinde zaruri telkinler yapar. Şimdi siz gençlerin kalbinde muayyen itikatlar uyandırmayı hedef ittihaz eyleyen bir mektep tasavvur ediniz, onun içine vaz ve halleriyle gençler üzerinde kolaylıkla sulta temin edebilecek ve onların her nevi hislerini bila-perva [pervasızca] istismar eyleyecek muallimler koyunuz, elbette bunlar, seciyesi teşekkül etmemiş, aile muhitleriyle teması yalnız tatil zamanlarına münhasır kalmış olan talebesine kendi itikadını kolaylıkla aşılar. İşte Bursa'daki tanassur hadisesinin sebebi, benim nokta-i nazarıma göre budur.

Şimdi nasıl oluyor da bir takım aileler çocuklarını bu gayri tabii muhite bırakıyorlar? Acaba bu babaların hepsinde milli his zayıflamış mıdır? Bence buna müspet olarak hüküm vermek doğru olamaz. Bu babalar çocuklarını bu mekteplere verirken evlatlarını nasıl bir muhit içine bıraktığının farkında bile değildirler, alelıtlak [genel olarak] terbiye hakkında kâfi malumatları yoktur. Bunları o mekteplere sevk eyleyen sebepler mütenevvidir [çeşitlidir]. Bir kere kâfi serveti olan ve kendini mevki sahibi addeden bir kısım veliler vardır ki çocuklarını halk evladıyla beraber bulundurmak istemezler. Bunlar arzu ederler ki çocukları ancak kendi sınıflarından olan baba ve annelerin çocuklarıyla temas etsinler, kendileri de evlatları uğrunda fedakârlık yaparak böyle bir muhite, bir mektebe koydukları için öğünsünler. İşte ecnebi mekteplere çocuklarını veren ailelerden bir kısmının, az veya çok meş'ur [bilinçli] hislerinden birisi budur. Diğeri lisan meselesidir. Bazıları için lisan bir vasıta değil, adeta bir gayedir. "Oğlum, kızım lisan öğrensin de ne olursa olsun" diye düşünenlerimiz maalesef çoktur. Bunlar kolaylıkla çocuklarına lisan öğretecekleri bir muhit ararlar. Bunun için evlatlarını ecnebi mekteplerine vermeyi vazife bilirler, bazıları da Rum, Ermeni ekalliyetlerinin, ticari hayattaki muvaffakiyetlerinin sırrını ekseriyetle ecnebi mekteplerinde bulunmuş olmalarına atf ederler. Güya bu mektepler "hayat"a kuvvetle hazırlıyorlarmış. Bunlar arasına, sör veya frerin, çocuklara mektepleri kolaylıkla sevdirmek için yaptıkları suni hareketleri takdir edenleri, yahut bu mekteplerin haricen muhteşem görünmelerine kapılanları ilave ederseniz, Türk babalarının ne için bu mekteplere evlatlarını teslim eyledikleri çabuk anlaşılır. Çocukların ecnebi mekteplerine vermeye sa-ik [neden] olan başlıca sebepler böyle tesbit edilince vaziyet tenevvür eder ve ecnebi mekteplerin vücude getirdiği muhitten Türk çocuklarını mümkün mer-

tebe uzaklaştırmak için yapılması lazım gelen tedbirler de meydana çıkar. En fena mektep, içtimai ve milli muhite nafi olmağa müsait kabiliyetleri veremeyen müesseselerdir. Ecnebi mektepler yalnız bu kabiliyeti vermemekle kalmaz, müessesenin istihdaf eylediği [amaçladığı] dini ve milli tesir altında muhitin manevi hayatına git gide yabancı gençler yetiştirir. Bu tesire muhtelif sebeplerle mukavemet edenler bulunabilir. Nitekim Bursa Koleji'nde tanassur eden üç çocuğa mukabil, onların hareketini takbih eyleyen [kınayan], onları takip ederek gittikleri yoldan çevirmek isteyen, nihayet ailelerine haber veren de yine bu mektebin Türk talebesidir. İnsan ruhu üzerine vaki olan tesirlerin aksülamelleri kati olarak kestirilemez. Çünkü o aksülamellere mukavemet edecek diğer amiller de vardır. Yalnız muhakkak olan bir şey vardır ki dini veya milli gayelerle açılan ve öyle idare olunduğu muhakkak olan ecnebi mektepleri çocuklara kabil olduğu kadar yabancı mefkûreler vermeğe müsait muhit halkederler [yaratırlar]. Bu muhit, seciyesi teşekkül etmemiş ve kuvvetli aile tesirine maruz kalmamış Türk gençlerini etrafına karşı tamamen yabancı bir hale sokabilir. Bazen müessesenin mensup olduğu dini veya milli muhitte yaşamak arzusunu da vererek zavallıları bedbaht eyleyebilir. Ecnebi mekteplerine çocuklarını veren ailelerin ekserisi münevver kimselerdir. Bunlara bu hakikati anlatabilir, tehlikeyi gösterebilirsek kısmen bu yanlış yola gitmekten kendilerini koruruz. Ben eminim ki ecnebi mekteplerini idare edenler de vücude getirdikleri müesseselerin nasıl gayri tabii vaziyette bulunduğunun farkındadırlar.

Bu nevi mekteplerden birini idare eden bir zatla sırf nazari sahada hasbihal eylediğim zaman bu vaziyeti o da inkâr edememiştir. Bize insani bir hisle yardım etmek isteyenler, bunu münhasıran Türk eliyle ve Türkiye ihtiyacı için yapmalıdırlar. Amerikalılar Brüksel Darülfünunu için azîm muavenette bulundular. Fakat bu muavenet yerine Brüksel'de bir Amerikan darülfünunu açmak istemediler. Türkiye'ye yapılacak insani muavenet de ancak bu neviden olabilir.

Bir taraftan devletin, diğer taraftan aile babalarının şuurlu mukavemeti yanında milli mekteplerimizi maddeten ve manen iyileştirmek için her sene daha fazla cehd [çaba] sarf etmeyi, kuvvetli lisan öğretmek isteyen çocuk babalarına kolaylık göstermeyi temin eyleyebilirsek kısa bir zamanda memleket tesanütünü bozan ve tamamen yabancı bir sınıf vücuda getirecek mahiyette olan bu müesseselerin zararlarını ortadan kaldırabiliriz.

* * *

Bence tanassur vakasını ve ecnebi mekteplerine çocuklarını veren babaların vaziyetini bu suretle mütalaa etmeli ve yakın sebeplerini bulmalıyız. Ta ki müsbet sahada yürüyebilmek için önümüz tenevvür edebilsin. Yalnız şunu da itiraf etmelidir ki Edebiyat Fakültesi reisinin ortaya koyduğu buhran da vakidir. Fakat bence bu, milli hissin zayıflamasına müstenit olmaktan ziyade bir fikir buhranıdır. Mütefekkir tabakamız derin bir inkılapla husule gelen vaziyeti ne izah eyleyebilecek, ne de ati için bir ufuk gösterecek dereceye yükselememiştir. Ciddi ve sulta sahibi bir mütefekkir tabakanın olmaması yüzünden hiçbir tenkitten korkmaksızın herkes içtimai hayat için bir tedbir ortaya atmakta kendini serbest görmektedir. Fakat bu fikir karışıklığından kurtulmak için nasihat vermek kâfi değildir.

Yol açmak için sanat abidelerini yıktırmaktan korumak istiyorsak maziden kalan bu eserlerin kıymetini tanıttıracak eserler yazmalıyız, milli tarihimizin kıymeti, onları masal şeklinde görmek ve okutmak isteyenlerden kurtulduğumuz zaman anlaşılacaktır. Çünkü bugünün milli hayatı ile dünün hayatı arasındaki münasebet taayyün eyleyecektir [ortaya çıkacaktır]. Halbuki matbuat sahasına bakarsanız bir taraftan bugünü dün ile hiç alakadar görmeyen ve yenilik namına hatırına geleni yazanlar, diğer cihetten de bugünü teşkil [kurma], yahut mazideki bir devri göstermek itibariyle kıymeti meşkûk [şüpheli] bir takım vesikalar ortaya koyanlarla dolmuştur. Birinciler nasıl gençlik üzerinde muzır tesir yapıyorsa eline geçen vesikayı kıymet ve ehemmiyetini tenkit etmeksizin ve bugünle olan münasebetini göstermeksizin ortaya atanlar da hiçbir iz bırakmıyor ve bu nevi tetkikatın beyhude olduğu fikrini veriyor.

Bugünki gençlik vakalar, vesikalar üzerinde terkip yapanların eserine muhtaçtır. Bu terkipler bu günü kısmen tenvir edebilmeli [aydınlatabilmeli], gençlere yarınki hayatında rehberlik edebilmelidir. Vakalar ilim adamı elinde, esatir [mitoloji] sanat adamları elinde kıymet kesb eyler [kazanır]. Mütemadiyen maziden "hammaddeler" ortaya çıkarmakla milli muhabbet verilemez.

Milli ve insani hedeflere müteveccih cihetleri gösteren ve bugünü tenvir eyleyen eserlerdir ki zihinlere aydınlık verir. Ancak bu nevi eserlerdir ki fikir buhranını azaltabilir.

Hayat, 16 Şubat 1928, sayı 64, s. 1-2

Çevriyazı: Tamer Erdoğan

"Hars Buhranı" Etrafında

KÖPRÜLÜZADE MEHMED FUAD

Milli Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmed Emin Bey, geçen haftaki musahabesinde "Tanassur hadisesi ve hars buhranı" hakkındaki musahabeme cevap verdi. Milli talim ve terbiye meseleleri hakkında memleketin en selahiyetdar resmi makamını işgal eden arkadaşımın makalesini büyük bir dikkat ve alakayla okuyup anlamaya çalıştım; itiraf edeyim ki makalenin birinci ve ikinci kısımları arasında, hatta birinci kısmın muhtelif yerlerinde çok bariz bir tezat gördüm! Bizim gibi, Emin Bey'in tabiri vechile "mazideki bir devri göstermek itibariyle kıymeti meşkûk vesikalar" neşriyle meşgul olanların "hars buhranı" gibi büyük meselelerden bahs ederek "ulu orta nasihat vermeye" kalkışmaları, belki de had-nâşinaslıktır [haddini aşmadır]; bu vazife, cemiyet hayatını geniş ve felsefi bir gözle idrak ve ihataya [kuşatmaya] muktedir büyük dimağlara terettüb eder [düşer]. Ne yapalım ki onların sükûtu, bizi düşündüklerimizi açık açık söylemeye mecbur etti. Bu hadnâşinaslığın samimiyetimize ve hüsnüniyetimize bağışlanacağını ümit ediyoruz. Mütefekkirlerimiz ve mütefekkir geçinenlerimiz arasında "samimiyet"in ne kadar mefkud [yok] olduğu, düşündüğünü açıkça söylemek ve yazmak vazifesinin bu ihtiyatkâr sınıf arasında ne kadar ihmal edildiği malumdur. Biz memleketin mütefekkirlerinden olmadığımız gibi, mütefekkir geçinmek iddiası da hatırımızdan geçmediğinden, lalettayin bir vatandaş sıfatıyla düşündüklerimizi yazıyoruz.Yalnız şurasını tasrih edelim ki, bu mülahazalar, doğru veyahut yanlış, "bedbin" bir adamın görüşleri değildir; bilakis, ne kadar acı olursa olsun "şeniyet"i [gerçekliği] görmekten korkmayacak kadar "nikbin" bir insanın müşahadeleridir [gözlemleridir].

Emin Bey'e göre "tanassur hadisesi" basit bir terbiye ve mektep meselesidir; "Tanzimattan beri milli tesanütün gün güne zayıfladığını kabul etmek mantıken kabil değildir"; "istatistikler, ecnebi mekteplere giden çocukların günden güne azaldığını göstermektedir ki, bunun sebepleri meyanında [arasında] milli intibahın da tesiri mevcuttur"; "çocuklarını ecnebi mekteplere veren babaların terbiye hakkında kâfi malumatları yoktur"; mamafih "ecnebi mekteplerine çocuklarını veren ailelerin ekserisi münevver kimselerdir" Ecnebi mekteplerine gelince, "bunlar memleket tesanütünü bozan ve tamamen yabancı bir sınıf vücuda getirecek olan muzır müesseselerdir" İşte milli talim ve terbiye reisimizin "tanassur hadisesi" hakkındaki nokta-i nazarları!

İstatistik rakamlarının nasıl kullanılacağını, nasıl izah edileceğini benden çok iyi bildiğinde şüphe caiz olmayan Mehmed Emin Bey, "926-927"de ecnebi mekteplerine giden talebe adedinin "13.400" iken ertesi sene "11.100"e indiğini söylemekle, bu büyük mekteplere rağbetin azaldığını mı isbat edecektir?.. Böyle alelamya [körü körüne] iki rakam söylemekle, bu dava isbat edilmiş olmaz. Memleketin iktisadi şeraiti [koşulları], zengin çocuklarına mahsus ve çok pahalı olan ecnebi mekteplerine müdavim talebe adedini belki azaltmış olabilir; fakat bu maddi azalma, bunlara karşı olan manevi rağbetin azaldığına asla bir delil teşkil etmez. Eğer bu ecnebi müesseseleri bizim mekteplerimiz kadar ucuz olsa, Emin Bey, istatistiklerin ne korkunç yekûnlar verdiğini işte o zaman dehşetle görür ve "milli intibah tesiriyle ecnebi mekteplerine rağbetin azaldığını" iddiaya cesaret edemezdi... Emin Bey "Çocuklarına ecnebi mekteplerde aristokratik bir terbiye vermek isteyen münevverler"in mevcudiyetini kabul etmekle beraber, bunların "terbiye hakkında kâfi fikirleri olmadığını" itiraf ediyor. "Demokrat: halkçı" ve "milliyetçi" bir cemiyetin "milli terbiye hakkında fikri olmayan" münevverlere malik olması, memlekette hars buhranının mevcudiyetine kâfi bir delil değil midir? Demek oluyor ki memleketin münevver sınıfı ya "halkçılık" ve "milliyetçilik" mefhumlarını anlamamıştır; yahut, anlamış olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, kavliyle fiili arasında ahenk yoktur. Fıtraten [yaratılışça] nikbin bir adam olduğum için birinci şıkkı daha kuvvetli görüyorum ve görmek istiyorum! Her ne olursa olsun, "halkçılık,milliyetçilik,milli terbiye" mefhumlarını en iyi anlamış olması icap eden münevver sınıfın çocuklarını ecnebi mekteplerinde gören halk, iktisadi kudretinin müsaadesi nisbetinde, kendi çocuklarını da aynı müesseselere vermek is-

terse, gayet mantıki bir harekette bulunmuş olur. Emin Bey'in bir taraftan bu vaziyeti itiraf ederken, diğer taraftan "milli intibah tesiriyle ecnebi mekteplere rağbetin azaldığından" bahs etmesi, sarih bir tezattır! Demek, bu intibah, münevver ve müreffeh sınıfta değil, iktisadi vaziyeti düzgün olmayan gayri münevver sınıftadır... Milli talim ve terbiye reisimizin, bu hazin vaziyeti daha dûr-bîn [uzak görüşlü], daha ciddi bir surette ve hakikati görüp göstermekten korkmayarak tetkik etmesini çok temenni ederim. Talim ve terbiye rehberlerimiz, bir iki toptan rakam söylemekle, bizim gibi talim ve terbiye işlerine bigâne ve felsefi görüşlerden mahrum "köhne vesaik arayıcılarını" parlak bir şekilde ilzam edebilirler [susturabilirler]; lakin, iptida [önce] kendilerini ikna etsinler ki, yazılarında bariz tezatlar bulunmasın! Emin Bey bu "tanassur hadisesi"ni basit bir "mektep ve terbiye" meselesi haline soktuktan ve "milli tesanüdün her zamandan kuvvetli olduğunu" memnuniyetle söyledikten sonra, makalesinin ikinci kısmında, birdenbire, bir "buhran"ın mevcudiyetini de teslim ediyor: "Yalnız bu buhran, milli hissin zayıflamasına müstenit olmaktan [dayanmaktan] ziyade bir fikir buhranı imiş"; "Mütefekkir tabakamız, ne inkılapla husule gelen vaziyeti izaha, ne de ati için bir ufuk gösterecek dereceye yükselemedikleri için, herkes aklına geleni söylüyormuş" Mütefekkir tabakanın bu vaziyetini makalemde ben de sarahaten göstermiştim. Yalnız, mesuliyeti Emin Bey münhasıran "kıymeti meşkûk vesikalar neşreden tarihçilere" - bunlar meyanında galiba ben de dahilim - yükleterek "vakaların ilim adamı elinde kıymet kazandığını, ve bugünkü gençliğin vakalar, vesikalar üzerinde terkip yaparak bugünü tenvir eyleyen eserlere muhtaç olduğunu" söylüyor. "Tarihi terkip"in ne demek olduğunu ve bunun "muhayyelat" değil, "azami nisbette mebzul hammaddelerin tenkit, tahlil ve tasnifine" istinaden yapılabileceğini "tarih-i felsefe" müderris-i muhteremine izahtan teeddüb ederim [utanırım]. Mesuliyeti her kime ait olursa olsun, ortada madem ki bir "fikir buhranı" vardır, bunu teşrih [açımlamak] ve izale etmek bizler gibi "hammaddeler üzerinde lüzumsuz yere uğraşan"lara değil, hakiki ilim ve fikir adamlarına düşer!

Emin Bey'in "hars buhranı"nı kabul etmek istemeyişini, itiraf edeyim ki anlamıyorum. Makalemde hars buhranının bizim için zaruri olduğunu anlatmıştım; lakin bunun "milli hissin zayıflamasından ileri geldiğini" katiyen söylememiştim; yalnız, "milli tesanüt bağlarının muhtelif amiller tesiriyle uzun senelerden beri yavaş yavaş çözüldüğünü", "kurun-ı vustâi şekilden as-

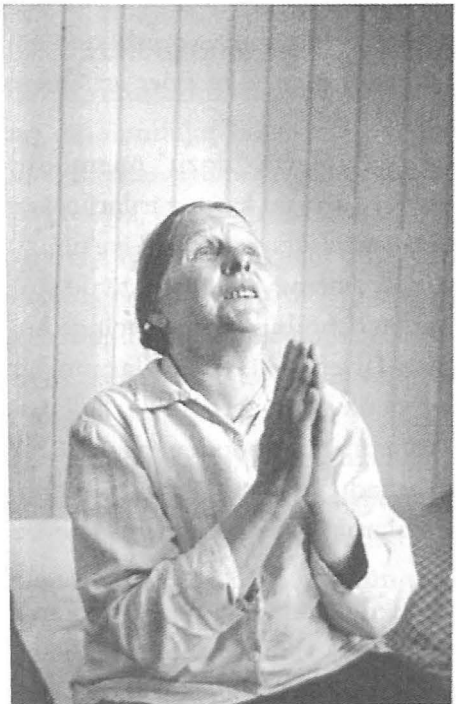
ri şekle geçen, yani büyük bir inkılap yapan Türk cemiyeti için -mütefekkir sınıfın kabiliyetsizliğinden dolayı- bu buhranın zaruri olduğunu, yıkılan eski kıymetler yerine hâlâ yeni kıymetler koyamadığımızı" iddia ettim. "Eski Osmanlı" cemaatinin içtimai tesanütünü temin eden müesseselerin, Tanzimattan -hatta belki de daha eski zamanlardan- beri yıkılmağa başladığı malumdur; bugünkü Türk cemaatinin milli tesanütünü temin edecek bağların ise büsbütün başka bir şekil ve mahiyette olması lazım geleceği de pek bedihidir [apaçıktır]. İşte bundan dolayıdır ki ilk makalemde "inkılap ile yıkılan eski kıymetler yerine yeni kıymetler ikame etmek, içtimai tesanütü asri esaslar üzerine yeniden kuvvetlendirmek, cemiyete yeni bir mefkure, yeni bir istikamet vermek" lüzumundan bahs etmiştim. Esasen büyük içtimai inkılapların büyük hars buhranlarıyla müterafık olması [birbirine eşlik etmesi] tarihi bir zarurettir. Bu hars buhranını süratle halledebilmek için, hakikate karşı gözlerimizi kapamamak, vaziyeti bütün ehemmiyet ve şümuliyle ihata ederek ona göre tedbirler almak lazımdır. Yalnız bu "hars buhranı" meselesini ciddi ve samimi bir surette tetkike ve bu hususta münakaşaya girişmeden evvel, memleketteki mütefekkir sınıf, Türk halkına layık bir sınıf olabilmek için de, kanaatinin sahibi olmalı, ve inanmadığı şeylere inanmış gibi gözükebilmekten kurtulmalı, düşündüklerini samimiyetle söylemekten çekinmemelidir.

Hayat, 23 Şubat 1928, sayı 65, s. 1-2

Çevriyazı: Tamer Erdoğan

Her Yanımızdan Bunalım Akıyor

ARTUN ÜNSAL

Bunalımsız ve çözümsüz bir toplum olmaz; her toplum belli dönemlerde birtakım sorunlar yaşar ve bunlara çözüm üretmeye çalışır. Sakın "Bu da geçer yahu" demeyin, bunalımlar hiç geçmez. Çünkü bunalım anormal değil, normal bir olaydır. Yalnız Türkiye'de değil, ABD'de, Rusya'da, Çin'de de bunalımlar yaşanır, San Marino, Andorra ya da Tanzanya'da da. Bunalım, aslında hiç de olumsuz bir yüklem taşımayan bir saptama, zamanda ve mekânda kaçınılmaz ve doğal bir durumdur. Dahası, topluma yararlı yeni çözümlerin bulunmasını çabuklaştıracağı için, kurumlar ve bireyler açısından da olumlu sayılmalıdır.

Gelgelelim, normal kabul edilse de, bunalımların "dozu" önemlidir. Bunalım olgusunun, sürekli ekonomik, sosyal ve siyasal karın ağrıları çeken ve oldukça sık aralıklarla bunalımlar yaşayan istikrarsız bir Türkiye'nin siyaset sosyolojisine meraklı olanlar için eşsiz bir hazineye dönüştüğü de söylenebilir. Oysa, nesnel verilere göre, Türkiye bu denli bir karmaşa içinde bulunmasını gerektirmeyecek kozlara sahiptir. Diyelim ki, bu kozlarının bir bölümünü kendi iradesi dışındaki gerçekler ya da güçler nedeniyle, kullanamıyor. Kabul. Ama ülkemizin beceriksiz yönetimler yüzünden, aslında hiç de haketmediği bunalımlardan bir türlü çıkamadığı da açık. Peki ya, bu bunalımlarda bir türlü sorumlu birer yurttaş olarak yaşamayı önemsemeyen insanlarımızın da hiç günahı yok mu?

Türkiye'nin nesnel avantajlarını neden iyi kullanamadığını, siyasal karar verme mekanizmalarının başındakilerin eksik veya yanlış tutumlarına nasıl yol açıldığını, dahası, bir türlü yurttaşlaşamayan, birey olamayan, çapı ne

olursa olsun çıkarcılığı ve bencilliğini ön plana çıkaran "ben, siz, biz ve onlar"ın da niçin böyle davrandığımızı, davrandıklarını açıklamaya çalışmak değil amacım. Bu kısa denemede, sadece Türkiye'de sosyal/siyasal yaşamın aktörleri, toplumsal kurumlar/yapılar ve bireysel/toplumsal değerler açısından, nerede ve ne gibi alanlarda bunalım yaşandığını sıralamak, kısacası bir çeşit bunalım envanterine girişmek istiyorum.

Ama önce, bunalımlar cenneti Türkiye'nin unu, şekeri ve yağı olsa da neden iyi bir helva yapamadığının kimi göstergelerini kısaca anımsatalım.

Nerdeyse kanıksanan saptamalarla, Türkiye'nin coğrafi konumu, jeopolitik ve jeostratejik önemi, doğal kaynaklarının zenginliği sık sık vurgulanır. Durmadan değişen dünya konjonktürüne karşın, Türkiye'nin konumu belki de idealdir. Ne var ki, ülkemizi çevreleyen Balkanlar, Yakın Doğu ve Kafkaslar pek sakin yerler değildir. Üstelik, Türkiye'nin kimi komşularıyla olan ilişkilerinin pamuk ipliğine bağlı değilse de, en azından hassas niteliği, "mahallemizde" ve komşu mahallelerde her şeyin güllük gülistanlık olmadığını göstermeye yetiyor.

Zengin doğal kaynakların yanı sıra, insan kaynakları açısından Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusa sahip olması da elbette olumlu bir şey. Aynı şekilde, Anayasa'nın demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti diye tanımladığı Türkiye'de örgütlü ve yasal siyasal güçlerin, siyasal partilerden sivil toplum kuruluşlarına, hiç değilse görünürde, canlı bir faaliyet içinde bulunmaları da olumlular hanesine yazılabilir. Ancak, Türkiye'nin sahip olduğu bu önemli potansiyelin yeterince değerlendirildiğini öne sürmek çok zordur.

Öyle ya, güçlü bir ekonomimiz var deniyor: Ama son dönemde GSMH'ye göre kişi başına yıllık gelir 3000 doların bile altına düştü. Kaldı ki, zaten yetersiz gelir düzeyinin bile gizleyemediği bir başka önemli gerçek var, o da gelir dağılımının, varlıklıları daha zengin, yoksulları daha yoksul yapan, üretimden çok ranta dönük ve elbette çok adaletsiz yapısı. Demokratik rejimin askeri müdahalelerle 1960, 1971 ve 1980'de kesintiye uğradığı son 20 yıl içinde özellikle MGK'nın ön plana çıktığını da herkes görüyor.

Öte yandan, siyasal partilerin, ülke yararına çözüm üreten dinamik örgütler olmaktan çok, liderlerin oligarşisine teslim oldukları, sivil toplum kuruluşlarının büyük bölümünün yeterince güçlenemediği, ayrıca parlamentoya, yargıya, idareye ve basına karşı güvensizliğin arttığı da ortada.

Türkiye'de tek bir bunalım alanı yok ki, nereye baksak bir başka bunalımla yüz yüzeyiz. Her yanımızda darboğazlar. Madem siyaset sosyolojisi

açısından Türkiye çok zengin bir madendir dedik, sıra ülkede yaşanan ve özünde birbirleriyle ilintili bunalım çeşitlerimizden belli başlılarını sıralama denemesine geldi...

Bunalımlı Aktörler

Toplumda çeşitli roller, yerine getiren ve birbirleriyle etkileşim içine giren kişilerin, yani sosyal/siyasal "aktörlerin" yaşadıkları bunalımlar arasında ilk akla gelenlerin kısa bir listesini yapalım:

Kişilik bunalımı: Psiko-sosyal nedenlerle Türkiye'de hâlâ çok yaygın bir biçimde kişilik bunalımı yaşanıyor. Kadercilik ile gerçekçilik, başkalarına güvenle güvensizlik, teslimiyet ile başkaldırı, huzur ve tedirginlik, sevgi ile korku, aşk ile nefret arasında gidip gelen kaypak kişiliğimiz, beşikten mezara peşimizi bırakmıyor.

Öte yandan, sosyalleşme sürecinde dayatılmaya alışan, ilerde dayatmalara sözde karşı çıksa bile, aslında kendi de dayatmayı seven insanımız, tekçilik ile çoğulculuk arasında bir türlü çözülemeyen bir bunalım yaşıyor: Herkes aynı mı düşünmeli, yoksa farklı görüşlere sahip olmalı ve bunları savunabilmeli mi? "Herşeyi büyüklerimiz bilir" ile "en iyisini ben bilirim" arasında gidip gelen ve bir türlü durmayan bir sarkaç mübarek. Uyum değil uyumsuzluk söz konusu. Ne aile, ne okul ne de meslek yaşamımızda, ne yüz yüze ilişkilerimizde ne de demokrasinin ortak paydasında buluşmayı becerebiliyoruz.

Kimlik bunalımı: Kişilik bunalımına, bir de geçen yüzyıldan miras kalan ama son dönemlerde yeni boyutlar kazanan kimlik bunalımı eklendi: Şarklı mıyız, Garplı mı? Türk mü, Avrupalı mı? türü klasik tartışmalar süredursun, dinci'den laik'e, Sünnî'den Alevi'ye, Müslüman'dan Türk'e, Türk'ten Kürt'e; anayasal, bölgesel, dinsel, etnik ve kültürel kimlik tartışmaları, ve bunların hangisinin önemli olduğunu sürekli sorgulama zorunda kalan sosyal/siyasal aktörlerin yaşadığı bunalım ortada değil mi?

Cemaatçilik/Birey olma bunalımı: Türkiye Cumhuriyeti, arzulanan "ümmetten millete" geçiş sürecinin doğal sonucuydu. Ne var ki, aradan geçen bunca yılda "cemaatçi" anlayış ortadan kaldırılamadı. Tersine, "toplumsal dayanışmacılıkla bireycilik" arasında gidip gelen gruplarla laik veya dinci "cemaatçiler" arasındaki çatışmalar daha da yoğunluk kazandı. İlle bir cemaate dahil olma ile birey olma, "tepeden buyurulan doğru" ile "özgürce aranan doğru" arasında sıkışıp kalan aktörlerimiz ise bunalımı atlatmakta zorluk çekiyorlar.

Diyalog ve uzlaşma bunalımı: Herkes demokrasinin erdemlerinden söz ediyor ama, siyasal aktörlerimizde, diyalog kurma ve görüşünü açıklama esnekliği yerine, daha çok kavga ve yasak alışkanlığının varolmasından kaynaklanan uzlaşma bunalımına da değinmemek olanaksız:

Biraz daha açalım: Türkiye'de diyalog ve uzlaşma geleneği zaten yerleşmiş değil. Üstelik, insanların kişisel görüşlerini açıklamaları, dahası duyurabilmeleri de hiç kolay değil. Sadece tabular ve yasaklar nedeniyle değil, ekonomik eşitsizlikler nedeniyle de. Söz gelimi, kamu iletişim araçlarından yararlanabiliyoruz ama, güçlülerin ne düşündüğünü, ne istediğini öğrenmek koşuluyla; çünkü medyada güçsüzlerin sesi pek çıkmıyor. Kamuyu ilgilendiren faaliyetlerde de yeterince şeffaflık yok, insanlar çaresiz. Neler olup bitiyor, hangi çıkar savaşları yapılıyor? Birileri, o da çoğu zaman maksatlı olarak, medyaya birşey sızdırmazsa, bilemiyoruz. Ama, Devlet'in "yüce menfaatleri" neyi gerektiriyor, veya çeşitli resmi ya da özel "güç odakları", ne istiyor, bunu öğreniyoruz. Yurttaş ne düşünüyor, pek merak eden yok oysa. Yönetilenlerle yönetenler arasındaki kopukluk arttıkça, diyalog ve uzlaşma bunalımı hafiflemek bir yana, daha da ağırlaşıyor.

Güven bunalımı: Türkiye'de insanlar birbirlerine güven duymuyorlar. Çeşitli kamuoyu kuruluşlarının yaptıkları anketler sadece "malumu ilan ediyor", o kadar. Dahası, Türkiye'de insanlar *spesyal* gücvenceden de eşit olarak yararlanamıyorlar. Kimse yarın neler olacağını kestiremediği gibi, neye güveneceğini de bilmiyor. En yakınına güvenemediği gibi, adı sosyal olsa da gerçekte sosyal niteliğini yitiren devletine de güvenemiyor.

Aktörlerimiz, kişisel ve sosyal güvence bunalımının yanı sıra, belediyesine, siyasetçisine, yargıcına, avukatına, savcısına, polisine, medyasına, bankacısına, sanayicisine, tüccarına, memuruna da güven duymuyor. Daha da vahimi, son ekonomik bunalımın ardından, Türkiye'de nerdeyse herkesin, içine düştüğü belirsizlik ortamı içinde, eskisi gibi sadece şu veya bu kurumları ya da kişileri değil, artık siyasal, ekonomik ve sosyal sistemin tümünü sorgulayan bir güvensizlik duyulduğu da gözden kaçmıyor. Yıllardır bir türlü üstesinden gelinemeyen kronik enflasyon yüzünden cebindeki liraya güven duyamayan insanımız, bir de bu genel bunalımın kazdığı derin bir güvensizlik kuyusuna düşmüş durumda.

Katılım bunalımı: Demokratik katılım konusunda da sorunlar var. Askeri müdahaleler sonucu demokratik rejimde yaşanan kopmalar elbette bir bunalım unsuruydu. Ancak, bence asıl bunalım, yurttaşların siyasal/kamu-

sal yaşama katılmada çok istekli olmamasından kaynaklanıyor. Özellikle yerel güçlerin egemenliklerini sürdürdükleri kırsal bölgelerde söz konusu olan pasif ve güdümlü katılımın, artık büyük kentlerde de "cemaatçi / hemşerici" bir oy deposuna dönüştüğü biliniyor. Ama, burada asıl söz konusu olan Türkiye genelinde "aktif" katılımın, aslında seçimlerde oy kullanmanın dışında nerdeyse bir şey ifade etmediği.

İnsanımız bir "sivil tembellik" içinde. Bir çoğu sadece kendileri için "köşeyi dönmek" heyecanını yaşarken, kamusal yaşama, toplumun genel çıkarlarına dönük bir katılıma soğuk bakıyor. Bu gibi konularda, mevcut sivil toplum kuruluşlarının yeterince etkili olduğunu söylemek de mümkün değil. Aynı durum, siyasal parti üyelerinin büyük çoğunluğu için de söz konusu. Siyasal partiler, üyelerini yerel ve ulusal konularda düşünmeye, çözüm üretmeye ve bu amaçla harekete geçmeye hazırlama yerine, oligarşik bir klik oluşturan liderlere kayıtsız şartsız bağlı asker yetiştiren ocaklar görünümünde. Siyasete ilgi duymanın gerisinde çoğunlukla bir takım kişisel ve grupsal çıkarlar sağlama arzusunun egemen olduğu kimsenin meçhulü değil, zaten "icraat" da bu tür katılımların önemli bir bölümünün çıkarcılığa yönelik olduğunu gösteriyor.

Öte yandan, büyük ve küçük şehir belediyelerinin işleyişi de mevcut sistemin daha çok partizan çıkarlara ağırlık verdiğini, halkın yerel düzeyde seçimlerde oy kullanmanın dışında, elle tutulur hiçbir etkinlik olanağına sahip olmadığını ortaya koyuyor. Güçlü bir yerel yönetim geleneğinin bulunmadığı Türkiye, yerel toplum kuruluşlarına veya sivil insiyatiflere de kamu yararına girişimlerde bulunabilme platformu sağlıyacak ve seçilmiş yerel meclislere yol gösterecek paralel yapılar (kent senatosu, örneğin) yaratmaktan aciz kaldığı izleniyor. Havanın, denizlerin, ırmakların kirletildiği, kıyıların, ağaçlık alanların, güçlü kliklerin çıkarlarına kurban edildiği, üstüne üstlük, tarihsel dokunun tahrip edildiği bir başka çevre katliamının tanık olan yurttaşların aciz kalmaları da olumsuz sonuçlar doğuruyor. Özellikle, insanımızın yöresini yönetenlere duyduğu güveni sarstığı gibi, "böyle gelmiş, böyle gider" inancını pekiştirerek, sadece yerel değil, ulusal düzeyde de siyasal katılım bunalımını derinleştiriyor.

Kabuk Değiştiren Yapılar, Sarsılan Kurumlar

Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve ekonomik değişmelerin toplumsal/siyasal kurumlar düzeyinde yol açtığı bunalımlardan bir türlü çıkılamıyor. Özellik-

le, üretmeden ve terlemeden tüketmeyi seven toplumumuzda, gerek üretim gerekse gelir dağılımı alanlarındaki darboğazlar aşılamıyor.

Sosyo-ekonomik gelişme bunalımları: Toplumsal/ekonomik gelişmeler elbette sancısız gerçekleşmez. Ne var ki, yaşanan dönüşümlerin yol açtığı bunalımlarla bir türlü baş edilemediği de ortada: 1950'lerden bu yana ülkeyi etkisi altına alan kırsal kökenli göç hareketinin kent yaşamı üzerinde yarattığı baskılar hafifleyeceğine, daha da artıyor. Büyük kentler birer bütünleşme merkezleri olacağına, tersine kasabalaşıyor ve semt semt, mahalle mahalle Anadolu'nun yerelliklerini yansıtıyor. Kentler bunalımdan çıkamadığı gibi, son dönemde yavaşlasa bile hâlâ gücünü koruyan nüfus patlaması da sorun yaratmayı sürdürüyor.

İşsizliğin yol açtığı bunalımı, gelir bunalımı, konut bunalımı, eğitim bunalımı, kültür bunalımı besliyor. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin etkisini daha çok hisseden kesimler bir de kronik enflasyon ve devletin ağırlaşan iç ve dış borçlar yükünün altında daha da eziliyor. Hele bir de insanımızın çoğunun sosyal güvenceden mahrum olması, hatta sigortalı olsa bile yarınlarından emin olamaması durumu eklenince, bunalımın boyutları daha da büyümüyor mu?

Kurumlar bunalımı: Türkiye'nin temel kurumlarının çoğu da bunalım içinde. Bunun sonucu, önemli bir güven erozyonuna uğramış durumdalar. Siyasal, yönetsel, yargısal yapıların tıkanmaları ve ekonominin evrimine ayak uyduramamaları sorun yaratıyor. Globalleşen dünyada, sık sık dış ekonomik yardımlara muhtaç kalan şanlı Ulus-Devlet'imiz ekonomik ve sosyal huzursuzluklara artık çare olarak görülmüyor. Devletin elinde kitlelere aktaracağı kaynaklar her geçen gün azalır ve sosyal devlet ilkesi kâğıtta kalırken, kimi siyasetçilerin, bürokratların, çıkar çeteleriyle işbirliğine girip küplerini doldurmaları ve bir türlü adalete teslim edilememeleri (şükür, son günlerde bu konuda, AB, Dünya Bankası ve IMF'nin baskıları sonucu bir şeyler yapılmaya başlandı) tepki yaratıyor. Dahası, hukuk devleti ilkesinin son yıllarda uğradığı tahribatı ortadan kaldırmak hiç de kolay değil. Parlamenter sistemin yaşadığı bunalım, idarenin felce uğraması, adalet mekanizmasının iyi işlememesi, kolluk güçlerinin etkisizliği ve bir bölümünün yolsuzluk yapması devlet bunalımını daha da körüklüyor.

Parlamentonun dışında görüşlerini ifade edebilme ve savunma bunalımı: Daha önce sözünü ettiğimiz bireysel ölçekte siyasal katılım bunalımın kitlesel ölçekteki boyutu da, çeşitli toplumsal kesimlerin parlamentonun dışında

görüşlerini ifade edebilme, çıkarlarını savunabilme gücünün yetersizliğinin doğurduğu bunalım oluyor.

Sivil toplum kuruluşlarını alalım; patronların sesi, işçi sendikalarının sesinden daha fazla çıkıyor. Rejimsel bir engel bulunmasa da, sendikal örgütlerin içine yuvarlandıkları uyuşukluk, işçi kitlelerinin haklarının savunulmasını güçleştiriyor. Bu yüzden, hükümetler oy deposu olarak gördükleri esnafa ayrıcalık tanırken, dar gelirli memurlar ve yoksul küçük köylüleri unutuyor. Öte yandan, gençliğin görüşlerini ortaya koyabileceği, siyasal yaşama katılabileceği demokratik platformların ihmal edilmesi de bir başka bunalıma neden oluyor. Gençlerin kimi keskin görüşlere yönelirken, kimi de başıboş, "televoleci" dünya görüşüyle baş başa kalıyor, kimi ise sadece kendi geleceğini düşünerek, bir an önce iyi meslek sahibi olmayı ve bol gelire kavuşmayı amaçlayan, çalışkan ancak toplumsal konularda sorumluluk almaktan çekinen ya da istemeyen davranışları benimsiyor. Gençliğin enerjisinin ve toplumsal/siyasal yararlarının heba edildiği bir ülkede bunalımlar olmaz mı? Bu arada, kadın örgütleri ve çevre örgütlerinin sesleri son dönemde daha çok çıksa da, gerek üye sayıları gerekse mali güçsüzlükleri, elle tutulur eylemlerde bulunmalarını engelliyor.

Bunlar sadece birkaç örnek. Kısacası Türkiye 'de sivil toplum kuruluşlarının sayısı yüz bine dayansa bile, bunlardan üçte birinden fazlasının cami yaptırma derneği türünden kuruluşlar olmaları ilginç. Bir başka önemli engel de, sivil toplum kuruluşlarının, teşvik edici yasal bir mevzuattan yararlanma yerine kısıtlayıcı bir mevzuat içinde faaliyet gösterebilmelerinden kaynaklanıyor. Sivil toplum kuruluşları emekleye dursun; siyasal partiler ve işveren örgütlerinin dışında, geniş halk kesimlerinin yeterince örgütlenemeyip, talep ve görüşlerini ortaya koymamaları veya koyamamalarının bir başka bunalım yarattığı da ortada.

Değerler de Bunalımda

Sosyalleşme/siyasallaşma bunalımı: Türkiye'de yaşanan bunalımlardan belki de en önemlisinin, değerler bunalımı olduğunu düşünüyorum. Beşikten mezara sosyalleşme süreçlerimizde bir türlü olumlu, esnek, hoşgörülü, uzlaşmacı, çoğulcu olamıyor, bağımsız düşünmeyi, hareket etmeyi öğrenemiyoruz, öğretmiyorlar da. Baskıcı, ataerkil, devletçi, otoriter, tekilci, yasakçı, vesayetçi, patrimonyal, pretoryen, tutucu, şoven, ne derseniz deyin, sosyal/ siyasal kültürümüz bunalım üretmeyi sürdürüyor, ve çağdaş insanımızın yetişmesini, serpilmesini büyük ölçüde engelliyor.

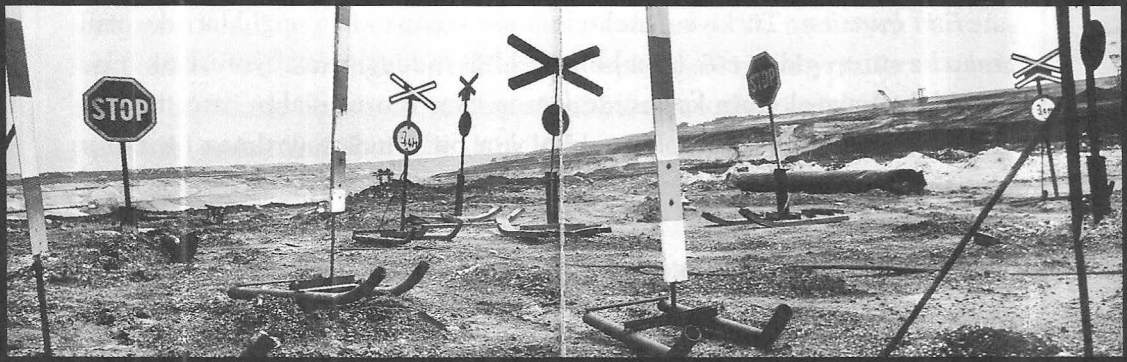
Meşruiyet bunalımı: Siyasal alanda da meşruiyet bunalımı atlatılmış değil. Rejimin temeli konusunda mutabakat (konsensüs), başka bir deyişle "ortak rıza"nın tam anlamıyla yerleşmemesinin de ciddi sıkıntılara yol açtığı bir gerçek. Halkın çoğunluğuna göre siyasal iktidarın kaynağı halk, kimine göre Allah. Uzlaşma değil, çatışma söz konusu: Belki sayıca az, ama örgütlü ve kararlı güçler hâlâ, "Hakimiyet Allah'tadır" diyorlar ve buna inanıyorlar, ama işlerine geldiğinde "ulusal egemenlik", "ulusal irade" değerlerine sarılıyorlar.

" Laiklik" kavramının kapsamı konusunda tartışmalar da sürüp gidiyor; farklı düşünme ve giyinme konusundaki çekişmeler de öyle. Bir çok alanda olduğu gibi burada da bağnaz gruplar karşılıklı at oynatırken, ülkenin çok daha önemli sorunlarının çözüm beklediği unutuluyor.

Etik bunalım: Türkiye genelinde artan "temiz eller" çığlıkları da uzun zamandır sürüp giden etik bunalımın geldiği raddeyi yansıtıyor. Etik felsenin, ahlaksa sosyolojinin konusudur. Ama ister filozof olalım, ister bir sosyolog gibi kişisel ahlakla toplumsal ahlakın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğuna inanalım, Türkiye'de etik bir devrim gerçekleşmediği sürece, daha nice bunalımlara gebeyiz.

İşte size küçük bir bunalım envanteri. Aslında, her bunalım birbirine bağlıdır ama, siz yine de kendi bunalımınızı veya bunalımlarınızı seçiniz ve bunlardan kurtulmak için bir şeyler yapmaya çalışınız. Bizi bu bunalımlardan ancak biz çıkarabiliriz. Atatürk'ün dışında bir daha hiçbir gerçek kurtarıcı gelmedi, gelmeyecek. İyisi mi, her bunalımda yeni bir "kurtarcı" arama alışkanlığı yerine, bunalımların nedenini iyi saptayarak, işe koyulalım tez elden. Unutmayalım, bir şeyde çok gecikmek de önce strese sonra da bunalıma yol açar...

KRİZ DENEMELERİ

Krizdeki Söz

FERHAT TAYLAN

Günümüzde sözün görüntü karşısında, ya da görüntüden ibaret olduğu düşünülen gerçeklik karşısında hızla geçersizleştiği, çoğalmakla beraber etkisizleştiği, yeterince dinlenmediği veya dinlense bile harekete geçiremediği söylendi, söyleniyor.[1] Bu tespitin, tam da internet ve medya olanaklarıyla herkesin bilgiye/söze daha rahat ve daha hızlı ulaşabildiği, kendi sözünü söyleyebildiği düşünülen şu 'iletişim' ya da 'bilgi' çağı dönemselleştirmeleriyle eşzamanlı olması ilginç. Bu durum, sözdeki krizin, sözün azlığından ya da dolaşımının sınırlılığından değil, konuşan-öznelerin aynı içerikteki sözleri tekrarlayan, hatta aynı üslupla tekrarlayan konuşan-nesneler haline gelmelerinden kaynaklandığını sezdiriyor bize. Sonuçta, sözün krizinin, onu kullananların ya da kullanmaya çalışanların da krizi olduğunu düşündürtüyor.

'Birileri' sürekli daha müdahaleci bir biçimde bizi gözetlerken, gözetlenenlerin gözetleyenlerin kendilerinden beklediği sözü söyledikleri, gözetleyenlerle gözetlenenlerin sürekli yer değiştirerek her iki duruma da dönüşümlü olarak mahkûm oldukları ve aynı referanslarla birbirlerini değerlendirdikleri toplumsallıklarda oluşan tekrara dayalı, birbirinden ayrıştırılamayan deneyimler de, zaten, farklı dilsel olanakları zorlamayı gerektirmiyor. *İletişim çağı*'nda, dolaşıma sunulan sözün sıradanlığı, aynılığı, ısrarlı yararsızlığı, keyfiliği ve kolaylığı, 'belirli bir anda olmakta olan' anlamındaki gerçeğin güvenilir temsilini görüntüye havale ederken, söz, iyi durumda eğlendirici, kötü durumda saptırıcı bir işleve indirgeniveriyor.

'Ne yaşamı anlamaya çalışmaya, ne de bunun için sözü kullanmaya' gerek olmadığını vurgulayan 'yaşam yaşamdır' vecizesinin bu kadar popüler-

leşmesi, yine, uzun süre aydın-yazarların tasarrufunda bulunan sözün, artık 'anlaşılabilir', –demek ki– benzer hale geldiği 'demokratik' iletişim devriminin bir ürünü gibi duruyor. 'İyi ve etkili konuşmanın/yazmanın' standart tekniklerinin okullarda ve profesyonel seminerlerde öğretilmesi, içeriğin –zaten– önemsizleştiği iletişim ortamlarını 'kusursuzlaştırıyor'

Sözlerin iletilme hızından yana hiçbir sorunu bulunmayan bu 'iletişim toplumu'nun bireyleri, kürenin belki de en iyi paylaştırılmış şeyi olan kanaat'ten eşit oranda pay sahibi olmanın hazzını da yaşıyorlar: sözlerin(in) içerikleri arasındaki herhangi bir derecelendirmeyi anında iptal etmeye gönüllüler. Kenarda köşede kalmış özgün deneyimlerin olabildiğince içten dile getirilme biçimleri, Nietzscheci perspektivizmin etkilerinin kendilerini ancak 'söylenen her şey aynı oranda geçerlidir' kavrayışına götürdüğü eşitlikçi, iyi demokratların da desteğiyle, ortaya çıktıkları yerde çoğunluk adına kınanıp susturulurlar. Reha Muhtar ukalalığa gelemez: profesörün biri kendisine tanınan iki dakikalık standart 'kanaat bildirme süresi'ni aşıp sözüne devam etmeye yeltenirse, sözün muhtarı ona haddini bildiriverir. Sözün medyadaki yöneticileri, sırıtmanın yaşamın diğer anlarına oranı üzerinden tanımlanan bir mutluluk tahayyülüne mahkûm edilmiş toplumsallıkların sözden beklentisinin, sözün samimiyeti ya da konuşanın ortaya koyduğu sorunla aralarında kurulabilecek içsel bir ilişki değil, onun gıdıklayıcı yanı olduğuna çoktan ikna olmuşlardı zaten.

Diğer taraftan, Adalet Bakanı'nın 'Hayata Dönüş' Operasyonu'ndan hemen sonra, bir gazetecinin daha önce söylediği bir sözü hatırlatması üzerine, *'Artık söz mü kaldı?'* demesi, sözün *artık* işleyişlerine müdahale edemeyeceği, ondan daha güçlü yapılar olduğunu ima eden ustalıklı bir *söz oyunu* olmalı! 'Söz yok, gerçek var' mesajının bütün görünümlerinde sonuna kadar *politik* olduğunu göstermek için daha iyi bir formül bulunamazdı. Anti-entelektüel söylemlerin, *doğruluk* veya *hakikat* olarak söz yerine *gerçek(lik)* olarak sıradan eylemi ya da seyri koyma istekleri, oluşturulmuş gerçeklik üzerine düşünmeyi/konuşmayı reddederek onu 'nasılsa öyle' kabul etmeyi her durumda haklılaştırabilen daha 'rafine' bir entelektüel konformizmle birlikte sunulur. Kimi zaman çok farklı toplumsallıkların ortak paydası olarak gözüken 'yaşamaya bak' öğretisi, hem haddini bilmenin gerekliliği, hem gerçekli-

ğin öyle kolay kolay değişmeyeceği, hem de, sonunda, konuşmaktansa izlemenin daha rahat olduğu konularında yığınlara yol gösterir. Lafla yürümeyen peynir gemisi, dümendekilerin tekelindeki eylemlerle yürür; geri kalanlar gemiyi karadan seyreylesinler.

* * *

Biçiminde ve içeriğinde belirgin bir derdin olduğu, kişisel tarihin zorunlu kıldığı, yaşanamayanın anlatıldığı, kişinin kendi kanı gibi, kendi kanı ka-

dar *kendisine ait olan* sözle, toplumsal dolaşımı içinde onaylama ve onaylanma üzerinden kurulan anonim söz arasında, iyi şiirle kötü 'köşe yazısı' arasındakine benzer yapısal bir fark olduğunu biliyoruz. Samimiyete dair bu yapısal farkın kendisi, bunlardan birinin diğerinden daha üstün olduğunun evrensel ve mutlak bir hakikat olarak ilan edilmesini gereksizleştiriyor. Yine de, medya ve kültür sanayiindeki söz bürokrasisinin 'eşitlikçi' tutumu, benliğin ve yaşamın düşünülmesi, kurgulanması süreçlerinde aynının ebedi geri dönüşü olarak anonim sözün, benzersiz veya farklı deneyimin şiirsel, zorlayıcı sözü karşısında giderek daha ağır basmasına sebep oluyor. Kriz, tam da

anonim sözün kendisini öznel deneyimin ifadesinde dayatmasında ortaya çıkıyor. 'Başkasının', 'başkalarının' bolca kullanarak eskittiği söz, 'ben'in özgün deneyimine haksızlık ediyor. 'İsyan'ın veya 'aşk'ın işaret ettikleri anlam çerçevesinin tarihsel yoğunluğu ve belirsizliği, bu içeriklerin yeni biçimlerinin kabul edilmesini zorlaştırıyor.

Yüksek teknolojinin anonim sözü daha hızlı ve daha etkin bir biçimde yaşamın her alanına taşımasının, aynı iletilerin daha hızlı ve yaygın karşılıklı hareketleri anlamındaki bir *iletişim*'in gelişmesine hizmet ettiği açık. Mevcut yapıların eleştirisine yönelik, özenle kurulmuş, incelikli ya da derinlikli sözün de hızlı dolaşımı ve sınırlı toplumsallıklar tarafından aynı hızla benimsenmesi, bu *iletişme* sürecinin bir bütün olarak kurgulanıp eleştirilmesini güçleştirse de, sorunun sözün azlığıyla değil, çokluğuyla ilgili olduğunu bir kez daha hissettiriyor.

* * *

Sözün *artık* aşınmış ve etkisizleşmiş olduğunu görmek ya da düşünmek farklı arayışlara yol açabilir. Mesela, kurulmuş bir öznenin zaten dışdünyaya dair başkalarını bağlayacak, 'geçerli' bir söz söyleyemeyeceği düşünülüp susulabilir. Ama 'mutlak suskunluğa' dalmadan evvel, bu teorik çıkarımın sözün halihazırdaki durumunun verdiği karamsarlığa bağlı olabileceği düşünülüp, susmakla susmamak arasında ilginç bir tereddüt süreci de yaşanabilir. Veya, söylenebilecek en etkili ve en doğru sözü söylemek amacıyla, ancak daha önce söylenmiş olanların önemli bir kısmını okuduktan sonra konuşmaya karar verilerek, söz epey ilerki bir tarihte söylenmek üzere ertelenebilir. Sözü, sağlam bir takım referansların kolajı halinde söylemek, yine sıkça başvurulan, geçerli bir yöntemdir. Yanılma riskini azaltır.

Ama özellikle olan bitenin 'krize girdiği', alışılmış biçimiyle sürdürülmesinin zorlaştığı zamanlarda, söz karşısında müteredditolanlar dahil herkes seçmeye ve konuşmaya zorlanır. Kuramsal çekinceler, hesabı kapatılmamış mülahazalar sebebiyle konunun askıya alınamayacağı ve ertelenemeyeceği zorunlu karar anlarında, susmak veya konuşmak arasında kesin ve anlık bir tercih yapmak gerekir.

Sessizliğin kararsızlık olmadığı da biliniyor artık.

* * *

Söz, kimi hallerinde, görünür gerçekliğin dışından bakarak, soyutlama yoluyla tasarlanmış, kurgulanmış bir olanağın dile getirilmesidir: 'gerçekliğe tekabül etmediği için' bir 'yanılsama' ise, mümkün bir gerçekliği oluşturacak ya da oluşumunda rol oynayacak bilinçli, stratejik bir 'yanılsama'dır. Bir tür sözün kuramsal gibi gözüken gerekçelerle iptal edilmeye çalışılması, tekabüliyet sorunuyla değil, açık bir biçimde iktidar stratejileriyle ilgilidir. Eleştirel söz, batılı liberal demokrasilerde artık etkileme gücüne inanılmadığı için eleştirinin yöneltildiği iktidar odakları tarafından ciddiye alınmıyor olabilir. Burada sözün doğrudan sansürle engellenmeden, daha 'rafine' biçimlerle etkisizleştirildiğinden söz edilebilir ve hızla dolaştırılan anonim sözün tekdüzeliğine, işlenmiş, içten ve etkili söylemlerle karşı çıkılabilir. "Artık sözün kalmadığı"nı ve "yaşamın yaşam olduğu"nu, eylem ve görüntü destekli o güçlü gerçeklik duygusuna dayanarak dillendiren söylemler olduğu sürece, tüketilmiş olduğu düşünülen olanakları yeniden ele almaya ve güçlendirmeye yönelik arayışlar da, kendilerine ayrılan dar alanların ötesine geçmeye çalışarak var olacaklardır.

Notlar

1 Bu kısa denemede, felsefenin ve sosyal bilimlerin, söz/yazı farklılığına ya da benzerliğine ilişkin verileri paranteze alınarak söz ve yazı, görüntü ve/veya sessiz seyir karşısında bir bütünlük olarak kurgulanmaya çalışıldı. Sözün etkisizleşmesi tartışması ve söz/yazı ilişkileri hakkında kısa bir kaynakça:

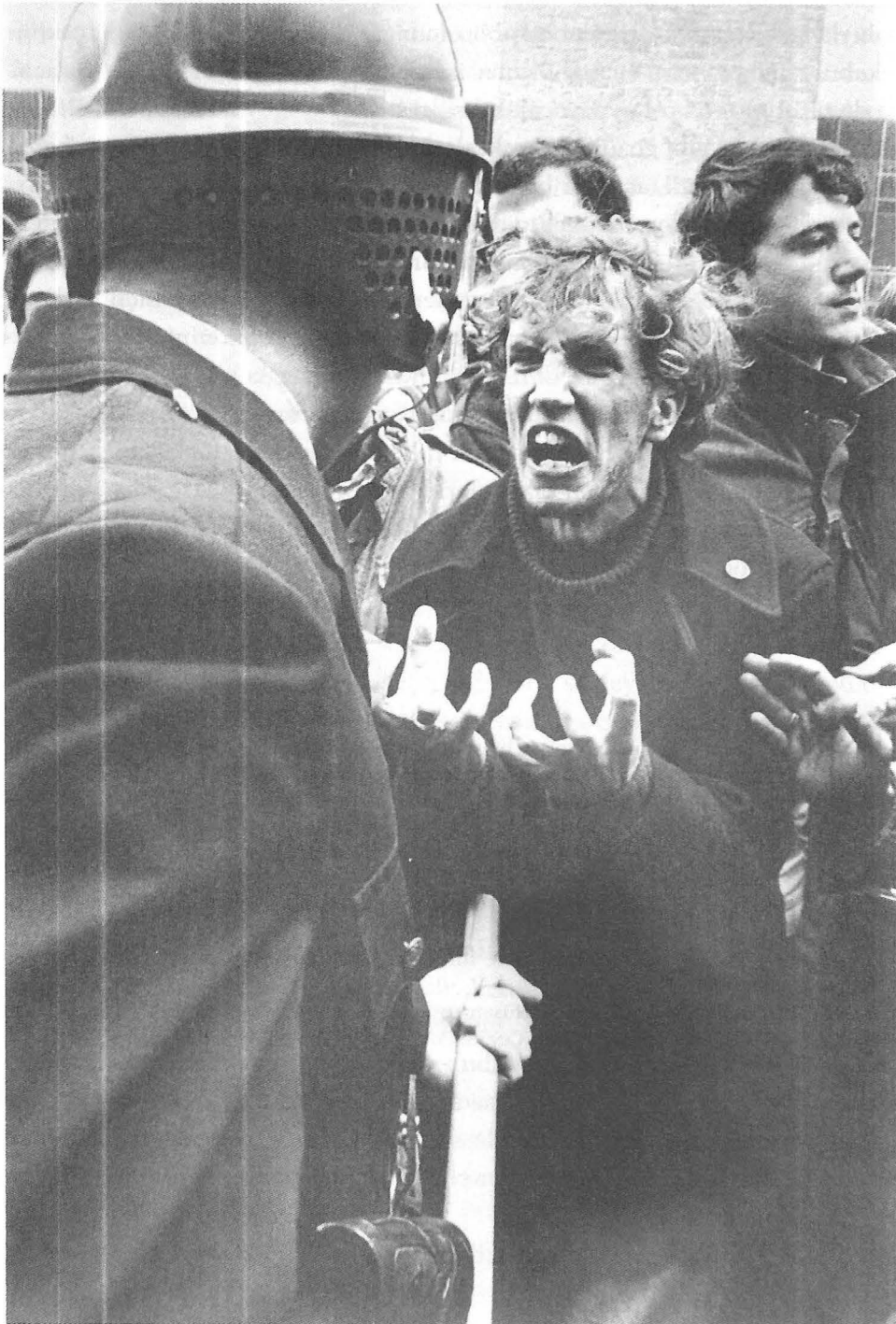
Şükrü ARGIN, "Modern zamanlarda sözün statüsü", *Birikim*, sayı 124 içinde, BirikimYay., Ağustos 1999, İstanbul, s. 16-38

Jean BAUDRILLARD, *Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, Çev: Oğuz Adanır, Ayrıntı Yay., 1991, İstanbul

Tanıl BORA, "Entelektüel kıstırılmışlık ve sözün sınırları", *Birikim*, sayı 127 içinde, Birikim Yay.,Nisan 2001, İstanbul, s.17-22

Jacques ELLUL, *Sözün Düşüşü*, Çev: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., 1998, İstanbul

Walter J. ONG, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev: S. Postacıoğlu Banon, Metis Yay., 1995, İstanbul

Kıyamet Koparmak Üzerine

MÜNİR GÖLE

Binyıl dönümüne denk gelen güneş tutulmasının dünyanın sonuna işaret ettiği kehanetlerini dinledik. Binyılı devirmemizden önce başlayıp bugüne kadar süregelen ve bir türlü tükenmeyen kıyamet habercisi felâketler de saymakla bitmiyor: AIDS, deli dana, şap hastalığı, Türkiye'den sonra Tayvan, Salvador, Hindistan, vb. depremleri, seller, önüne geçilmeyen yangınlar, ozon tabakasının yırtılması ve bunun sonucu olarak yerkürenin ısınması, Avrupa'nın göbeğinden Orta Doğu'ya, Afrika'dan Asya'ya yeryüzünü saran savaşlar, ayaklanmalar, Hong Kong'da fitillenip tüm dünyada patlayan ekonomik bunalımlar ve saymakla bitmeyecek bir sürü kitlesel sorun gelişmiş, gelişmemiş tüm ülkeleri tehdit ediyor. Yeni binyılla birlikte dünyanın, hatta evrenin çağ değiştirdiği, Hz İbrahim'den bu yana süregelen çevrimsel dönemlerinden birinin daha tamamlandığı, bu toplu kırımlarla insanlığın yeni bir sınavdan geçmekte olduğu ve sadece bu dünyada görevlerini tamamlayanların evrenin ya da zamanın yeni boyutuna geçebilecekleri, arada bir gizlice kulağımıza fısıldanan savlar. Maddesel dünyadan ruhani bir dünyaya geçişin kapılarının açıldığına inananlar, ruhsal âlemlere geçme hazırlıkları yapıyorlar uzun zamandır. Beklenti şimdilik zamanın geçişine direniyor.

Kısacık bireysel yaşamımız bunca önemli olayın yoğunlaştığı bir döneme mi denk geliyor gerçekten? Yoksa insanlık tarihinin dönüm noktalarından birinde yaşadığımız inancı varlığımıza daha derin bir anlam mı katıyor? Bu soruları dosdoğru yanıtlamak imkânsız elbette. Buna karşın, asla olmayan tarihin yaprakları benzeri örneklerle dolup taşıyor.

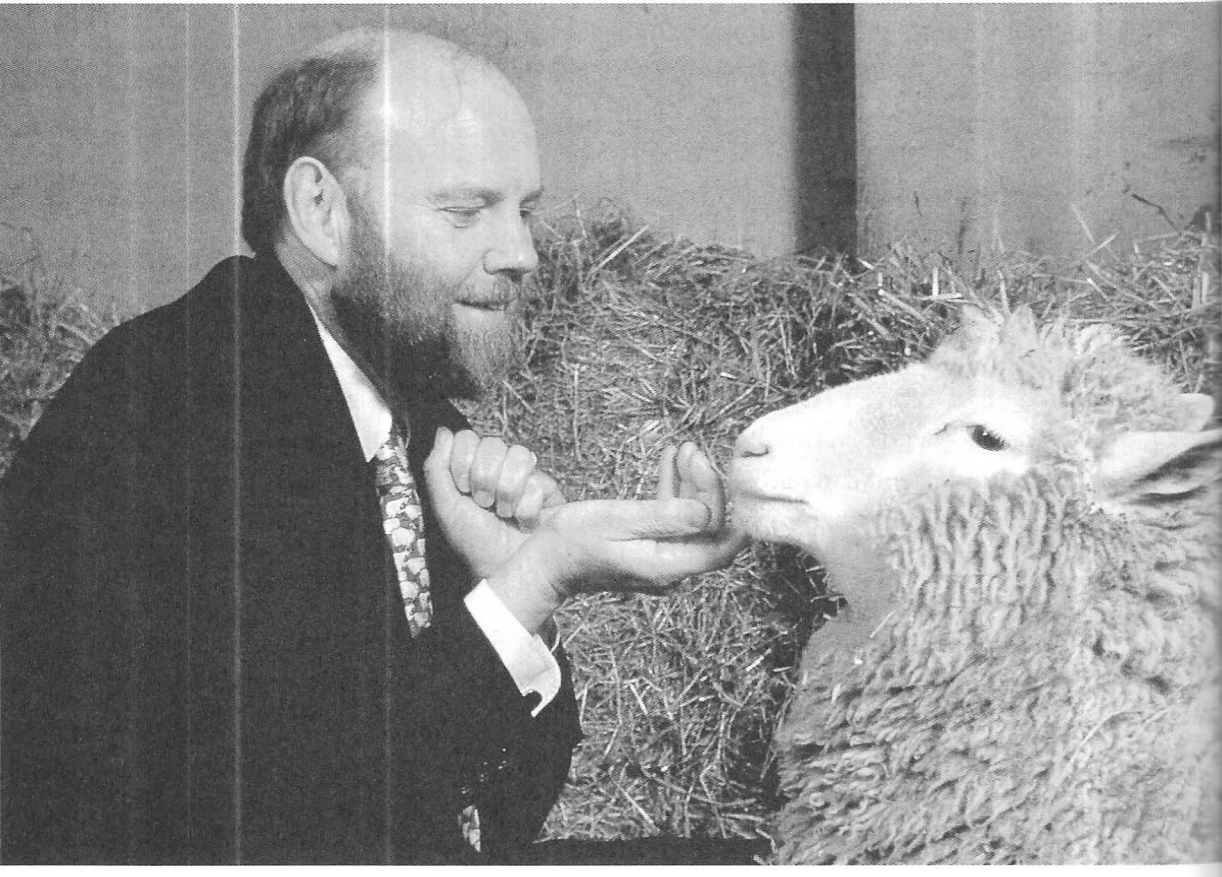
Büyük dinlerin hepsinde binyıl geçişimlerine yapılan göndermelere rastlıyoruz. Hepsinde kıyamet vazgeçilmez bir yer tutuyor. Daha ilk Hristiyanlarda kıyametin bekleyişine rastlanıyor. M.S. 1000 yılının getirdiği taşkınlıklar 1500 dolaylarında astrolojik kavuşmaların ve hermetizmin ortaya çıkışıyla farklı bir boyut kazanıyor. Dünyanın yenileneceğine, barış ve huzurun hüküm süreceği yeni bir çağın açılacağına güven duyanların inancı, Deccal'in gelişini ve yeryüzünün sonunu göktaşlarında, dinsel karmaşalarda, açlıklarda, katliamlarda, salgınlarda, depremlerde okuyanların inancıyla çelişiyorsa da her iki uç bir son'a işaret etme yoluyla ortak bir noktada birleşiyor. Leonardo da Vinci çizimlerinde dağları deviriyor, kasırgalarla, tufanlarla doğayı altüst ediyor. Dürer'in gravürlerinde kıyamet betimlemelerinden geçilmiyor. Reform, Deccal'i ve dünyanın sonunu kullanarak, korku salarak kendine bir yer ediniyor. Deccal kimileri için Luther'in, kimileri için Papa'nın çehresine bürünüyor, hatta Signorelli onu İsa'nın hatlarıyla resmediyor, hepsi birden Deccal'le Türk'ü özdeşleştiriyor. Müslümanlar Hıristiyanlığın sonunun gelmek üzere olduğuna, Museviler kurtarıcının ortaya çıkmaya hazırlandığına, Hıristiyanlar tüm dinlerin yeniden doğacak kendi dinlerinin çatısı altında toplanacağına inanıyorlar. Hepsi birden, insanların günâhlarının cezasını çekeceği günün gelip çattığını kabul ediyor. Yıdızlar, kutsal kitaplardaki yazılar, kehanetler ve sayısız hesaplama yöntemi bir türlü gerçek tarihi tespit edemiyor ve bekleyiş insan ömürleriyle sınırlanamaz hale geliyor.

Tarihin erişebildiğimiz en uzak zamanlarından ve en eski toplumlarından beri insan hayatının ayrılmaz bir parçası olan dünyanın sonu, kıyamet her nedense "düz" yıllarda daha etkin bir şekilde gösteriyor kendini.

İnsanoğlu, her geçen gün Doğa üzerindeki gücünü pekiştiriyor belki. Ama attığı her adımda o güne kadar aklına bile getirmediği yeni ufuklar karşısına çıkıyor. Keşfine çıktığı, hükmetmek istediği Doğa, farklı kılıklara bürünüp başka bir köşe başını tutuyor, erişilmezliğini yeni kanıtlarla sergiliyor. İnsanın Doğa karşısında duyduğu hayranlık, hayret, her seferinde farklı bir iç sıkıntısına, farklı bir yabancılaşmaya açılıyor. Temel gerçek ise kesinlikle, değişmezlikle, kaçınılmazlıkla dikiliyor karşısında: Ömrünün süresini az biraz uzatmayı başarabilmişse de, ölümsüzlüğün kapıları sımsıkı kapalı hâlâ: Bedensel ölüm ile dünyanın sonu özdeş, bilincin ya da bilinçaltının bir yerinde. Hem bireysel ölümü dünyaya yansıtıyoruz, hem de içinde yaşadığımız dönemin karmaşasını ve bireysel kaygılarımızı kıyametin ko-

pacağı geleceğe. Bu açıdan bakıldığında, yukarıda sorduğum iki karşıt soru sanki bir noktada buluşuyor: Kısacık bireysel yaşamımız, bunca önemli olayın yoğunlaştığı bir döneme denk geliyor gerçekten VE insanlık tarihinin dönüm noktalarından birinde yaşadığımız inancı varlığımıza daha derin bir anlam katıyor.

Hiç değilse geçmiş düz yıllarda kıyametin kopmadığını, o zamanki kıyamet habercilerinin atalarımız olduğunu biliyoruz. Bugünkü kıyamet bekleyişinin sonunu görmeye ömrümüzün yetmeyeceğini de.

Bir bilimin krizi, o bilimin gerçek anlamdaki bilimselliğinin, görevini saptamaya ve buna göre de yöntemini geliştirmeye ilişkin tutumunun tartışılabilir olduğu anlamına gelir.

Krizin Gökkuşağı

REŞAT ÇALIŞLAR

Kriz, üzerimize bir sağanak gibi çöktü. Şimdi gökkuşağını yakalamaya çalışıyoruz...

Kriz tek renkten ibaret değil. Ekonomik krizden ve onun yüzünden patlak veren psikolojik krizden ibaret değil. Bir gökkuşağını andıran zenginlikte renkleri var. Bu gökkuşağına dokunabilmek için üretilmiş en iyi uçak ise internet. Haftalarca internette kriz taraması yaptım ve bir gökkuşağına dokunurcasına yaldızlı duyumlardan geçtim.

Kriz kelimesi "eleştirmek, yargılamak, ayırmak" anlamına gelen Yunanca *kritein* kelimesinden kaynaklanıyor. Bundan, içine düştüğümüz krizin nedeninin Yunanlılar'ın bizi eleştirmeleri, yargılamaları ve bölmeye çalışmaları olduğu sonucunu çıkarmak, meseleyi aşırı "derinleştirmek" olsa bile kelimenin etimolojisinden yeterince derin sonuçlar çıkarılabileceğine inanıyorum. Aynı şekilde "eleştiri" ve "belirleyici önemde" anlamlarına gelen "kritik" kelimesi de gene *kritein* kökünden kaynaklanıyor. Etimoloji bize adeta haykırıyor: Vakit; belirleme, ayırma, yargılama vakti. Vakit; belirlenme, ayrılma, yargılanma vakti. Yaşamınızın bir matematiksel fonksiyonun üzerinde yürüdüğünü farz edin: Fonksiyonun ekstrem noktasına, kritik noktasına geldiniz. Kriz noktası ile kritik nokta bir bakıma aynı şey. Yani şimdiye kadar yön aşağı doğru olmuşsa, bundan sonra yukarı doğru olmaması için hiçbir neden bulunmadığı, sadece taş kafalı iyimserlerin bir fikri değil, aynı zamanda etimolojik-matematiksel bir olgu. Kriz kelimesi Yunanca'da ve çoğu Avrupa dilinde "krisis" olarak geçiyor. Antik Yunan'da bir hukuksal süreci tanımlıyormuş. Bir vatandaşın "tam vatandaş" olup olmadığı "krisis"e, ya-

ni yönlendirmeye ve "arhe"ye yani "yönetime" katılıp katılmadığından anlaşılıyormuş. Ölümden sonraki ilahi yargılanmaya ve kıyamete de "crisis" adı verilirmiş.

İ.S. 129 yılında Bergama'da Galenos adında bir adam dünyaya gelmiş ve deneysel fizyolojiyi kurmuş. Hippokrates üzerine yaptığı incemeler sonucunda tıpta kriz kavramına bugünkü tanımını vermiş. Kriz kelimesinin sosyolojik, politik ve ekonomik süreçler için kullanımı, toplumun bir vücuda benzetilmesinden kaynaklanmış. Kriz kelimesinin günümüz dünyasında tıpdışı alanlardaki kullanımı da dolaylı olarak Galenos temeline dayanıyor.

Krizden sorumlu tutacak adam bulmayı beceremeyen ama büyük oynuyor görünmekten de geri kalmak istemeyen hükümetlere bir tavsiyede bulunmak istiyorum: Nietzsche'yi krizin sorumlusu ilan edebilirsiniz! Nietzsche, *Ecce Homo* adlı kitabında şöyle demiş: "Günün birinde adımın hatırasına dehşetli bir şey bağlanacak – bir kriz, dünyada benzeri görülmemiş bir kriz, vicdanların elekten geçişinin en derini, şimdiye dek inanılan, talep edilen, kutsanan her şeyin karşısında yükselen bir kriz. Ben insan değil dinamitim." İçinde bulunduğumuz ortamın Nietzsche gibi bir dinamitin kitaplarının serbestçe satılması gibi bir lükse izin verip vermediği konusunun kimin tarafından tartışmaya açılacağını sabırsızlıkla bekliyorum.

İçinde modernitenin krizi ile ilgili bir takım bilgiler bulunan o kadar çok siteye rastladım ki, modernitenin bana ilk olarak çağrıştırdığı kelime kriz haline geldi. Kriz, modernite ve entelektüel ayrılmaz bir üçlü oluşturuyorlar. Türkiye'de modernite sorunu bir entellektüel kriz olarak algılanırken, dünya kriz, modernite ve entelektüel kavramını bölünmez bir üçlü gibi görüyor. Hatta krizin modernite ve entelektüelliği birleştiren bir köprü olduğu bile tasavvur edilebilir. Peki modernitenin krizine ilişkin bu kadar çok şey varken bu krize cevap olarak ortaya konmuş ne var? "Acaba bu konudan başka bir şeyle ilgilenilmiyor mu" diye sormayı gerektirecek kadar çok şey var.

"Önce kendine bak" gibi hemen her konuya uygulanarak ayağa düşürülen bir kalıbı uygularsak, "önce kendi kimlik krizimi incelemem gerekiyor" şeklinde bir sonuç çıkarabiliriz. Kimlik krizini biz ciddi ve ağır bir konu olarak yaşayaduralım, dünyanın çeşitli yerlerinde bir takım insanlar *Kimlik Krizi*'ni *homepage*'lerinin başlığı olarak belirleyip rengarenk kelebek resimleriyle (kelebek, kimlik ve kimlik krizi konuları için oldukça hoş bir imge) bir arada sunarak eğleniyorlar. İşin tuhaf yanı, homepage'in içinde kimlik krizi ile ilgili tek bir bilginin yer almaması. Kimlik krizi bir tür ironik

gökkuşağı gibi yerleştirilmiş oluyor sitenin girişine. Bu çok da tuhaf bir şey sayılmamalı, çünkü sonuçta kriz, hemen her zaman, ait olduğu konunun en can alıcı yanıdır: ekonomi, ancak kriz olduğu zaman heyecan vericidir, onun dışında son derece sıkıcıdır. Krizle güzel başlıklar atılır, krizle konuya güzel bir giriş yapılır. İnsanlar arasındaki diyaloğu bir tür gazete gibi, diyaloğun başlangıç sözünü de bu gazetenin manşeti gibi düşünürsek, hiç kimsenin söze "bakın benim kimliğim bu, her şey yerli yerinde" diye girmeyeceğini, gazetelerin manşetlerinin de bu şekilde atılamayacağını görürüz. Ancak *Kimlik Krizim* diye bir başlık olabilir.

Kimlik krizi bağlamında karşımıza çıkan bir diğer çarpıcı konu da ışık. Işığın dalga mı yoksa parçacık mı olduğu konusundaki belirsizlik öyle bir noktaya gelmiş ki, bu durum sitede "ışığın kimlik krizi" olarak adlandırılmış. Bizi aydınlatan ışık bile tam olarak ne olduğundan habersizse, biz aydınlanma heveslilerinin hali ne olacak diye sormamak elde mi? Işığı, halkı aydınlatma sorumluluğunun gerektirdiği kararlı tavrı sergilemeye davet ediyorum.

Kimlik krizi geçiren varlıklara bir örnek de bakteriler. Bir İskoç eğitim sitesinde, bakterilerin gerçekte ne olduklarını keşfetmek uğruna içine atıldıkları heyecanlı serüvenler, bakteriler hakkındaki genel bilgilerle birlikte sunuluyor. Fıstık yeşili rengindeki bakteri Murray'in "Murray adında bir bakterinin kimlik krizi" adlı 33 bölümden oluşan öyküsü, sitede son derece sempatik resimlerle süslenmiş bir şekilde yer alıyor. Öyküde öğretici yan ile eğlendirici yan, benzeri az görülen bir başarıyla birleştirilmiş. Sitenin adresi şöyle: *http://www.scotcal.com/murray/index.html*

Her şeyin krizi olur da krizin müziği ve ayrıca müziğin krizi de olmaz mı? Bir görüşe göre krizin müziği Salsa. ABD'de gelişen yeni Latin müzik akımları, Salsa'yı kenara iten ve kimliksizleştiren bir etki yaratarak Salsa Krizi'ne yol açmış. Ama, şöyle de deniliyor sitede: "Salsa, krizin müziği. Kriz New York'ta da Havana'da da olsa farketmez. Ama bu Salsa ateşi krizini günümüz ABD'sinde değil Latin Amerika'da, Venezuela ve Kolombiya gibi ülkelerde bulabiliriz." Kriz ve müzik ilişkisi, adlarında kriz kelimesi bulunan beş müzik grubunun varlıklarının tespit edilmesiyle daha da belirginleşiyor. Rock, punk ve blues tarzlarında müzik yapan grupların isimleri şöyle: ***Kriz*** *(Crisis);* ***Orta Yaş Krizi*** *(Midlife Crisis);* ***Sinir Krizi*** *(Nervous Breakdown);* ***Kriz Arabası*** *(Crisis Car);* ***Kimlik Krizi*** *(Identity Crisis).*

Çizgi aleminde de bir çok krize rastlamak mümkün: *Bubblegum Crisis* (Ciklet krizi) bir Japon çizgifilmi. Ayrıca *The Crisis of Infinite Earths* (Sınırsız

Dünyaların Krizi) adını taşıyan ve içinde Süpermen'in de yer aldığı bir çizgi roman dergisi ve *Stellar Crisis* adını taşıyan bir bilgisayar oyunu da var.

İnternette en çok ilgimi çeken sitelerden biri de Dinozor Krizi'nin resmi sitesi (official site of dino crisis) oldu *(http://www.capcom.com/xpml/game.xpml?gameid=550018)*. Burası, dinozorlarla teke-tek yapılan bir savaşı konu alan "Dino Crisis" adlı bir bilgisayar oyununun sitesi. Yapılan yorumlarda, oyunun şimdiye kadar hazırlanmış dinozor oyunlarının en zekicesi ve en zoru olduğu belirtiliyor. Sadece metaforik anlamdaki dinozorların kriz yaratmadığını görmek sevindirici.

Peki "iyi kriz" olur mu? Bal gibi olur; bir de bu iyi krizleri anlatan kitap, tüm zamanların en çok satan kitabı İncil olursa, onun adı ballı kaymak olur. Hıristiyanlık anlayışına göre, insan kriz anlarında, aniden, daha önce yaptığı kötülüklerden, işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyabiliyor. Tanrı, insanlara yol göstermek amacıyla krizlerden yararlanmayı bile ihmal etmiyor. Tanrıya yönelmek için bir krize ihtiyaç duymaktan utanmamamız gerekiyor... Öyleyse Tanrı ile bir spekülatör arasında ne fark var? Tanrı da insanların kriz şaşkınlığından ustaca yararlanıp onları istediği yöne yönlendiriyor, spekülatörler de... Kriz kavramının Hıristiyanlıktaki yeri konusunda

http://www.gbgm-umc.org/smumc-al/docs/crisis.htm
http://www.trinitybaptistchurch.org/SERMONS/CRISIS.HTML
adreslerine başvurabilirsiniz.

Bir insan kendisini yeniden keşfedebilmek için krizlere ihtiyaç duyduğunun bilincine varırsa, bunu sağlayacak krizleri en kolay nasıl yakalayabilir? Belki de uyuşturucu kullanarak. Yani, uyuşturucu kullanımı, kişinin istemeden içine düştüğü bir krizin sonucu olabildiği gibi, bilinçli şekilde yaşamayı isteyebileceği bir kriz için kullandığı bir araç da olabilir. Krizin olumlu yönleriyle yorumlanıp yüceltilmesi nasıl mümkünse, iyi, hatta belki dünyadaki en iyi şeyin bir kriz olarak yorumlanarak korku yaratması da o derece mümkün. Bahsettiğimiz şey orgazm. Orgazm, tarih boyunca, aralarında ölüm ve epilepsi krizinin de yer aldığı bir çok fenomenle kıyaslanarak tehlikeli bir olay sayılagelmiş. Aslında, orgazmın kişiye bir gerçeklikten kaçış kapısı sunarak toplum içindeki yerleşikliğini sarsma duygusu verdiğini düşünürsek bu korkaklık çok da temelsiz sayılmayabilir.

Tek iyi kriz orgazm mıdır? Bir Amerikalı gencin web sitesinde, dedesini gömerken duyumsadığı tatlı krizi korumaya çalışmasını anlatan bir şiire

rastladığımda çok heyecanlandım. Bu iki tatlı krizin ortak noktası ölümle ilişkilendirilmiş krizler olmaları. Biz milletçe krizlerden kaçarak her işi tatlıya bağlamaya uğraşırken, kimileri de tatlılığı krizin içinde yakalıyor. Bir porno sitesinde Asyalı kadınların çıplak fotoğrafları "asya krizi" diye tanıtılıyor. Çağımızın önde gelen krizlerinden biri elbette ki cinsel kriz. Cinsel kriz ifadesini içeren sitelerin sayısı bine yaklaşıyor. Cinsel kriz, algılanışında en büyük çeşitlilik görülen krizlerden biri. Bu kriz, kimilerince cinsel partner bulamamak ya da iktidarsızlaşmak şeklinde yaşanıyor ama dini çevreler tarafından da gençliğin içinde bulunduğu bir yozlaşma belirtisi olarak saptanıp eleştiriliyor. Walt Disney'in ördekleri bile artık cinsel krizler geçiriyorlar. Ramakrishna, cinsel krizini mistik enerjiye dönüştürmeyi başarmış bir kişi olarak tarihe geçiyor.

Herkesin kargaşayı artırmaktan zevk aldığı bir ortamda teselli edici bir bilgi verme sorumluluğunu da birileri üstlenmeli: Çözüm anlamına gelen "solution" kelimesi, kriz anlamına gelen "crisis" kelimesinden 7 kat daha sık geçiyor internette. Peki süper kriz ifadesinin en çok geçtiği dil hangisi dersi-

niz? Büyük bir farkla İspanyolca (Güney Amerika'nın hemen her ülkesinin yaşadığı zengin kriz tecrübeleri nedeniyle). Yani narsist olmamıza gerek yok. Tarihteki en büyük kriz olarak da Roma İmparatorluğu'nun içine düştüğü kriz gösteriliyor. Roma İmparatorluğu'nun krizinin izini kimlik krizi yaşamış olan yazar Sidonius Apollinaris'te sürebilirsiniz. İ.S 5.yüzyılda yaşayan Apollinaris'in kimlik krizi arî Romalılık kimliğinden Ortodoks bir kimliğe geçişle sonuçlanmıştır. *http://etext.lib.virginia.edu/journals/EH/EH37/Goldberg.html* adresinde bu konuyla ilgili ayrıntılı bir makale bulabilirsiniz.

Kriz kavramı ile ilgili internet taramalarıma doğal olarak "kriz" kelimesi ile başladım. Daha sonra çeşitli kriz türlerini belirterek ayrıntılı bir araştırmaya giriştim. Gözden geçirdiğim yüzlerce web sayfasının ve uzun aramaların ardından, yeniden kriz kelimesine, yani yalnızca "kriz"i kullandığım 'ham tarama'ya geri döndüğümde, yıllar sonra Balbec'e dönen Proust gibi nostaljinin ve çocukluğun sihri içinde hissettim kendimi.

Kriz kelimesinin içine gömüldükçe, her şeyin bir tanım ve dil meselesi olduğu hissediliyor. Görmek istedikten sonra her yerde kriz görebilirsiniz. Her büyük toplumsal sorunu "kriz" diye, her psikolojik bunalımı "kimlik krizi" diye, orta yaşa gelmiş olup da kendini keyifsiz hisseden her insanı "orta yaş krizinde" diye adlandırmak mümkün: "biodiversite krizi" *(http://www.uwyo.edu/ag/psisci/lockwood/biodiv/syllabus.html);* "ikonoklastik kriz" *(http://www.antiochian.org/midwest/Articles/The_Iconoclastic_Crisis.htm)*gibi tuhaf isimli kriz türlerini art arda keşfediveriyorsunuz. Hatta bir an geliyor, insan her olumsuz şeyi kriz olarak görmeye başlıyor. Hayalkırıklığının en önemli sebeplerinden biri de, isminde kriz geçen bir çok ürün ve kuruluşun aslında krizle doğrudan ilgili olmayışı. Örneğin internet ortamında, intiharı konu alan ve *Crisis (http://hhpub.com/journals/crisis)* adını taşıyan İngilizce bir dergi ve Marksizm ile ekonomi konularını ele alan *Krisis (www.krisis.org)*adlı Almanca bir dergi yayımlanıyor. Bu dergilerin yaklaşımlarının kriz kavramıyla bağlantısı sadece dolaylı: Crisis dergisi, aslında intihar ve intihar noktasına gelenlere sunulabilecek danışmanlık hizmetleri üzerine bir dergi ve psikolojik krizle intihar arasında bir bağlantı varsaydığı için bu adı taşıyor. Krisis dergisi ise Marksizmdeki kriz kavramı ile ekonomik kriz arasında bir bağlantı gördüğü için kriz adını taşıyan bir dergi. Sonuç olarak krizin tüm dünyada son derece yoğun istismara maruz kalan bir kavram olduğu görüşüne varılabilir.

En olur olmaz yerlerde karşımıza çıkan kriz kelimesi, beklenilenin tersine, Türkçe yayımlanan önemli gazetelerin son iki ayki manşetlerinde karşımıza fazla bir sıklıkta çıkmıyor. Bunun, gazetelerin halkta kriz duygusunun yayılmasına katkıda bulunmak istememelerinden mi yoksa her saniye krizden bahsedilen bir ortamda kriz sözcüğünü manşete çıkarmanın özgünlükten yoksun sayılacağını düşünmelerinden mi kaynaklandığı tartışılabilir.

Hem ülkelerin hem insanların tarihleri krizlerle dolup taşıyor. Bir kriz bir saniyede gerçekleşebileceği gibi yüzyıllar da sürebiliyor. Ben kriz kavramı ile ilgili bir estetik ayrıma gitseydim, en yakışıklı krizlerin hiç beklenmedik bir şekilde ve çok kısa sürede gerçekleşip devasa ve uzun vadeli izler bırakan krizler olduklarını söylerdim.

Son söz, bu kadar aylaklığın yeterli olduğunu ve okuyucunun krizden ne zaman çıkabileceğimiz konusunda ciddi bir tahmini artık hak ettiğini düşünenlere yönelik: Her şeyi bir kriz belirtisi olarak görüp, yaşadığımız her türlü olumsuzlukta "Sonra bir de bu ülkede niye kriz oluyor diye soruyoruz " şeklinde klişe bir retorik soru sormayı bıraktığımız ve daha yaratıcı sorgulama biçimleri geliştirdiğimiz zaman krizden kurtulacak algı düzeyine erişmiş olacağız.

Bombacı Timothy Mc Veigh, Oklahoma City, 1995.

Pardon, Bi Saniye Bakar mısınız?

ORHAN CEM ÇETİN

Pardon, bi saniye bakar mısınız?

Şimdi kalksam, ayakkabılarımı giyip, hatta giymesem de olur, çıksam, pencereden görünen şu merdivenin üstten ikinci basamağına otursam.

Gelip geçen mahallelinin gözlerinin içine içine dik dik bakarak cevap da beklemediğim her halimden belli olarak hal hatır sorsam.

Uf bee, nasıl da canım çekti!

Henüz çok eski değilim bu sokakta. Taşınalı bir yıl olmadı. Yüzlere aşina olmaya başladım artık. Herhalde benim yüzüm de onlara. Ama kimseyi tanımam, evlerinin içini görmedim, bilmem. Bizim apartman yöneticisininki hariç. Her ay acı acı tekrarlanan aidat töreni sayesinde onun kapısını çalmışlığım var.

Da, mevzu o değil.

Canım nasıl delirmek istiyor.

Aslında bütün şartlar hazır.

Bir, doğru dürüst tanıyan eden yok.

İki, istek var. Hem nasıl.

İç, en güzeli, bahane dünden hazır: ekonomik kriz!

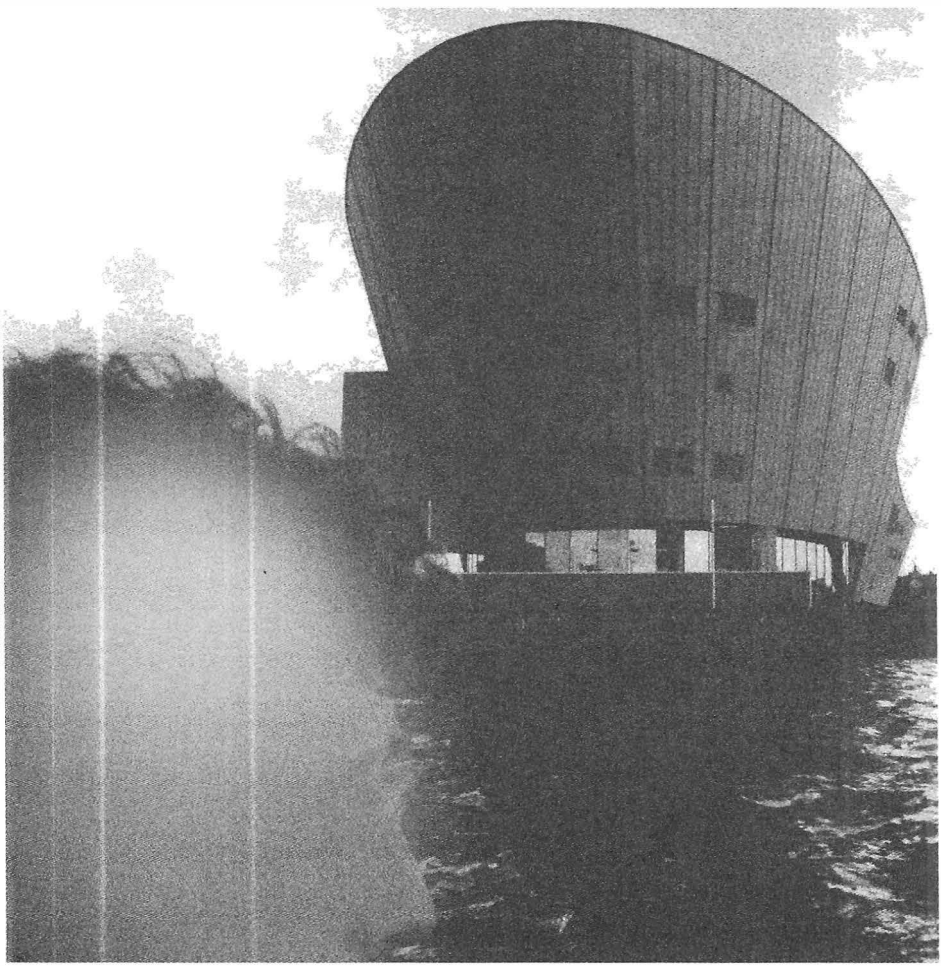
Haydi, düşünme. Kalk, başkası kapmadan git şuraya otur. Ayak parmaklarının arasında dolaşan karıncaları seyret, huylan. Taştan kıçın üşüsün. Annene haber ver, gelsin bu halini görsün, yüreği hoplasın. Benimle konuşacak cesareti bir tek çocuklar bulsun: "Abi top! Abi abi top!" Toplarını alıkoy, boş boş bak, korkut.

Aşağıdan doğru gelenlerden hiç ayrım yapmadan sigara istesem. Onlar zaten tıknefes olmuşlardır benim oraya çıkana kadar, sigarayı bırakma hesapları yapıyorlardır. Şimdi herkeste var bu hesaplar. Tekel içmeye başlasam ayda 15 milyon, hepten bıraksam 30 milyon.

Sonra sevgilim gelse yanında güvenilir bir arkadaşımla. "Sen iyi misin?" deseler.

"Süper iyiyim. Siz de otursanıza?"

Kalkıp oradan yürüsem, pantolonun arkasını süpürmeden. Cebimde her biri farklı marka ve modelde, sayısı belli sigaralarım. Rıhtıma insem. Merak etsem, insanlar nasıl oluyor da denizin kıyısına bu kadar yaklaştıkları halde içine düşüvermiyorlar diye. Kendi sınırımı denesem ve olan olsa.

Fotoğraf: Orhan Cem Çetin.

Dalgalar beni alsa, bir yılan kılığına sokup kız kulesine atsa. Kız kulesinin kız kurusuna desem ki, "Bakıyorum da, ıssız ada konsepti pek işe yaramamış görünüyor. Fakat, olsun. Bugün iyi ve neşeli bir günümdeyim. Seni de pek sevdim. Şimdi tiksinmezsen beni kuyruğumdan tut, havada kamçı şaklatır gibi silkele. O zaman kurtulursun benden, ben de senden."

O da dese ki, "Aa-a, salak bu ayol, git!"

Desem ki, "Bana bak kız kurusu, laflarına dikkat et. Nihayet ben bir yılanım. Bir deniz kriziyim. Kırk yılda bir insafa geldim, tepemi attırma, beni vazgeçirme."

Dese ki, "Kafayı yemişsin sen! Git başımdan! Polis çağırırım şimdi! Serseri!"

Bir an ayılır gibi olsam, bir de baksam ki Fındıklı parkında elinde örgü torbasıyla oturan bir teyzeyle konuşuyorum. Yalınayak hem de sırılsıklam, bir de üstüne üstlük başımdan aşağı sarkan halis İngiliz katranlı deniz yosunları ile.

Kız kurusunu hemen oracıkta boşverip midemi memnun etmenin yollarını aramaya çıksam. Az gitsem, uz gitsem, dere tepe düz gitsem, uçsuz bucaksız bir çölün ortasında karşıma muazzam, şa'şalı bir yolgeçen hanı çıksa. Ben deyim dört, siz deyin altı metre yüksekliğindeki oymalı şimşir kapının önünde bekleyen muhafızın yanına gitsem. Muhafız bana, "Kaç kişisiniz?" diye sorsa.

Ben, o da ne demek diye düşünürken muhafız birden bire beni iterek, "Bu ne hal! Koskoca vali bu kılıkta gezer mi? Vallahi almam seni böyle içeri. Git kime şikayet edersen et!" demez mi?

Sen misin böyle diyen. Benim tepem öyle bir attı ki, sorma gitsin. Gözlerim hepten karardı. Artık beni durdurabilene aşk olsun. Ben muhafızı güzelce benzetirken, meğer bunlar dördüzmüş, hepsi aynı handa çalışırmış, koşarak gelmesin mi ötekiler? Ondan sorarmış en başta, kaç kişisiniz diye. Bunların en küçüğünün elindeki kara odunu benim o güzelim yosunlu başıma indirmesiyle şimşekler çaktı, artık ben kendimi kaybettim. Ohh, ne dert ne tasa. Tabii ayılana kadar. Baktım ki cebimdeki sigaralar dağılmış, erimiş.

Kısacası, bana bir sigara yakıp verir misiniz?

Nisan 2001
İstanbul-Lefkoşe semaları

Yazarlar Hakkında

Medar Atıcı: 1961'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimini tamamladı. 1989-99 tarihleri arasında aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1997 yılında Felsefe Tarihi Doçenti oldu. Özellikle Yeniçağ felsefesi üzerinde çalışmaları bulunan Atıcı'nın akılcı düşünce geleneğinin belli başlı kavramlarını ve yöntemlerini ele alan çeşitli makalelerinin yanı sıra, çağdaş düşüncede bu geleneğin sorgulanışını işleyen yazıları ve Leibniz, Marcel, Merleau-Ponty, Levinas gibi düşünürlerden çevirileri vardır. 1999 yılından bu yana Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde görev yapan Atıcı, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu ve Notre-Dame de Sion'lular Derneği üyesidir.

Enis Batur: 1952'de Eskişehir'de doğdu. Son kitabı *Smokinli Berduş* 2001 yılında YKY'den çıktı.

Reşat Çalışlar: 1978'de İstanbul'da doğdu. *Kitap-lık*, *Öküz* ve *Binyıl*'da yazıları yayımlandı.

Orhan Cem Çetin: 1960'ta İstanbul'da doğdu. Fotoğraf alanında kendisini yetiştirdi. Boğaziçi Üniversitesi'nde Psikoloji eğitimi aldı. Çok sayıda sergi ve gösteri gerçekleştirdi. 1990'dan bu yana çevirmenlik ve kendi stüdyosu Hezarfen Fotografya'da tanıtım fotoğrafçılığı yapıyor. Yıldız Teknik Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Fotoğraf Programı öğretim görevlisi olan Çetin, Açık Radyo'da, GAYGONİ AG adlı radyo programını sürdürmektedir.

Umberto Eco: 1932'de İtalya'da doğdu. İtalyan edebiyat eleştirmeni, romancı, göstergebilimci. Yapıtlarından bazıları: *Opera Aparte* (1962-1976); *Bir Göstergebilim Kuramı* (1976); *Göstergebilim ve Dil Felsefesi* (1984); *Gülün Adı* (1986).

Edward Robb Ellis: Amerikalı gazeteci ve yazar. Yapıtlarından bazıları: *A Nation in Torment*, *A Diary of the Century*, *The Epic of New York City*.

Tamer Erdoğan: 1947 doğumlu. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1980'den bu yana çeşitli ansiklopedilerin ve ansiklopedik yayınların hazırlanışına katıldı.

Münir Göle: 1961'de İstanbul'da doğan Münir Göle, Boğaziçi Üniversitesi'ni bitirdi. Önce Floransa, ardından Lozan, Yens ve Cenevre'de yaşadı. Halen Como yakınlarında fotoğraf ve yazı çalışmalarını sürdüren Göle, uzun yolculuklarının ürünü olan birçok kişisel sergi açmış; Fowles, Tabucchi, Borges vb. yazarları çevirmiştir. *Yansılar Kitabı* ve *Uzak Bir Gölge* başlıklı iki kitabı vardır.

Max Horkheimer: 1895'te Stuttgart'ta doğdu. Frankfurt Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Alman sosyolog ve düşünür. Okul yıllarında özellikle Kant'ın görüşlerine ilgi duydu; Nietzsche ve Marx'tan etkilendi. 1920'lerde "Geleneksel ve Eleştirel Kuram" adlı metniyle Frankfurt Okulu'nun bakış açısını ortaya koydu. 1930'da Frankfurt Üniversitesi'nde toplum felsefesi profesörü oldu. 1973 yılında Nürnberg'de öldü.

Edmund Husserl: 1859, Moravya, Avusturya İmparatorluğu – 1938, Almanya. Fenomenolojinin kurucusu olan Alman filozof. Geliştirdiği bu yöntemle, felsefeye kesin bir bilim niteliği kazandırmayı amaçlamıştır. Yapıtlarından bazıları: *Mantık Araştırmaları 1900-1901*; *İlk Felsefe* (1923); *Avrupa Bilimlerinin Krizi* (1935).

Ercan Karakaş: 1945 Çanakkale doğumlu. Yüksek öğrenimini Almanya'da tamamladı. Makine Yüksek Mühendisi. Almanya'da bulunduğu yıllarda on yıl Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nde (SPD) değişik kademelerde çalıştı. Avrupa Sosyal Demokrat Halk Dernekleri Federasyonu'nda (HDF) dört dönem genel başkanlık görevlerinde bulundu. Türkiye'ye döndükten sonra SHP'de MYK üyeliğine kadar çeşiti kademelerde görev yaptı. İki dönem milletvekili oldu. 50. Koalisyon Hükümetinde Kültür Bakanı olarak görev yaptı. 1994 yılından bu yana SODEV-Sosyal Demokrasi Vakfı'nın başkanlığını yürütmektedir. Bir dönem aylık "Sosyal Demokrat" dergiyi çıkardı. Yayımlanmış altı kitabı bulunmaktadır.

Attila Karaosmanoğlu: 1932 doğumlu. Ankara, İstanbul, Harvard ve New York üniversitelerinde öğrenim gördü. İçinde başbakan yardımcılığı ve dünya bankası direktörlüğü de yer alan çeşitli görevlerde bulundu. Ekonomi alanında ve gelişen pazarlar konusunda yapıtlar verdi.

Cindi Katz: New York Üniversitesi'nde çevre psikolojisi, kültür ve kadın araştırmaları dallarında dersler vermektedir. Eserleri, gündelik yaşamda yer, alan ve doğa üretimiyle ilgilidir. Janice Monk ile birlikte "Full Circles: Geographies of Women over the Life Course" dergisinin editörlüğünü yapmaktadır.

Doğan Kuban: 1926 yılında Paris'te doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden 1949 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Mimarlık Tarihi kürsü-

süne asistan oldu. Tezini Türk Barok mimarisi üzerinde yapan Kuban, 1954-55'te İtalya'da Rönesans mimarisi üzerine çalışarak *Osmanlı Mimarisinde İç Mekân Tefekkürü ve Rönesans'la bir Mukayese* adlı çalışmasıyla doçent oldu. 1965'te *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları* adlı kitabıyla profesör oldu. 1993'te emekli olan Kuban, Kültür Bakanlığı, Mimarlar Odası ve TÜBİTAK hizmet ödülleri aldı. 1994 yılında American Institute of Architectes'e yabancı şeref üyesi seçildi. 20 kitabın yazarı olan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye* (1997) adlı kitabı ile Aydın Doğan Ödülü aldı. Son yapıtları içinde *İstanbul, Bir Kent Tarihi* (1996), *İstanbul Yazıları* (1998), *Divriği Mucizesi* (1997), *Sinan, an Architectural Genius* (1999) gibi kitaplar bulunuyor.

Edgar Morin: 1921 Paris doğumlu. 1942'de Sosyoloji, İktisat ve Felsefe dallarında diploma aldı. 1945'te Almanya'daki 1. Fransız ordusunun kurmaylığını, 50'li ve 60'lı yıllarda "Arguments" dergisini yönetti. 1989'da UNESCO'nun başkanlığına getirildi. APC'yi (Karmaşık Düşünce Derneği) kurdu. Antropoloji, sosyoloji, siyasetbilim ve sinema konularında eserler verdi.

Cem Mumcu: 1966 Akçaabat doğumlu. Şair, yazar, psikiyatr, eleştirmen, yayıncı. Tıbbı bitirdiğinde kendisini "çuvala tıkılmış gibi" hissetti. "Çuvaldaki delik" gibi gördüğü psikiyatriden başını dışarı uzattı. Şimdi bu delikten nefes alıyor; edebiyata, fotoğrafa, plastik sanatlara, tıp dışı disiplinlere yakından bakıyor. Sanatsal yaratıcılığın doğası ile ilgili araştırma ve yayınlar yapıyor. Bilimin tümgüçlülüğünden ve sanatsız bilimden rahatsız oluyor. Sanat ve bilim disiplinlerini birbirleriyle barıştırmaya, ortak alanlar yaratmaya çalışıyor, bu amaca yönelik dergi ve kitaplar yayımlıyor. "Fanî" oluşunu en temel özelliği sayıyor.

Claus Offe: Berlin Humboldt Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörüdür. Politik Sosyoloji'ye yaptığı katkılar hem Avrupa'da hem ABD'de yankı uyandırmakta.

Masahiro Ogino: Kwansei Gakuin Üniversitesi'nde antropoloji profesörüdür.

Ernesto Sabato: 1911 Arjantin doğumlu edebiyatçı. La Plata Üniversitesi'nde fizik alanında doktora yaptı. *Tünel* adlı romanı ile uluslararası başarı kazandı. Robbe-Grillet, Borges ve Sartre üzerine yaptığı araştırmaları kitaplaştırdı.

Lucien Sfez: Sorbonne Üniversitesi'nde (Paris I-Panthéon) profesördür.

A. M. Celâl Şengör: 1955'te İstanbul'da doğdu. 1978'de Albany'deki State University of New York'tan jeolog olarak mezun oldu. 1979'da aynı üniversiteden master diploması, 1982'de de doktorasını aldı. 1980'de Université de Paris-Sud'de misafir profesör olarak bulunan Şengör, Eylül 1981'de İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji kürsüsüne asistan olarak atandı. 1986 yılında İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda doçent oldu. 1988-1989 akademik yılında Royal Society'nin davetli araştır-

macısı olarak Oxford Üniversitesi Yer Bilimleri Bölümü'nde çalışan Şengör, 1990 yılında Academia Europaea'ya ilk Türk üye, aynı yıl Avusturya Jeoloji Servisi Österreichische Geologische Bundestalt'a muhabir üye seçildi. 1992 yılında İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda profesör oldu.

Ferhat Taylan: 1982'de İstanbul'da doğdu. 1998'de İstanbul Liseleri Felsefe Kulüpleri Platformu'nun kuruluşuna ve çalışmalarına katkıda bulundu. Açık Radyo'da 1999'da *Pürüz*, 2001'de ise Oruç Aruoba ile beraber *Felsefe Gevezelikleri* programlarını gerçekleştirdi.

René Thom: 1923 Fransa doğumlu. 1958'de topoloji alanında yaptığı çalışmalar nedeniyle Fields Madalyası'yla ödüllendirildi. Felaket teorisi sayesinde üne kavuştu. Başlıca yapıtları arasında *Stabilité structurelle et morphogénèse* (Yapısal Sağlamlık ve Morfojenez) ve *Théorie des catastrophes et biologie* (Felaket Teorileri ve Biyoloji) sayılabilir.

Tınaz Titiz: 1942 yılında İstanbul'da doğdu. Eski Devlet Bakanı (1985-88), Kültür ve Turizm Bakanı (1988-89). Türkiye Bilişim Vakfı, Dünya Verimlilik Akademisi (WAPS), İstanbul Bilim Merkezi Vakfı üyesi; Beyaz Nokta Vakfı kurucusu ve başkanı. 1995 yılından bu yana, çeşitli şirketlerde yönetim danışmanlığı yapmaktadır. Yapıtlarından bazıları: *Sorun Nasıl Çözülmez?* (1990), *Evet-Hayır Demokrasisi* (1994), *Genç Girişimcilere Öneriler* (1998), *Okulda Yeni Eğitim* (2001).

Aydın Uğur: Orta öğrenimini Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde, lisans eğitimini O.D.T.Ü Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nde tamamladı. 1981-1989 arasında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde; 1989-1997 arasında Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1997'den bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı görevini sürdürüyor ve aynı fakültede ders veriyor. "Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri" konulu tez çalışmasıyla 1986'da A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden doktorasını aldı. 1992'de doçent, 1999 yılında profesör oldu. *Keşfedilmemiş Kıta-Günlük Yaşam ve Zihniyet Kalıplarımız* (1991) adlı kitabının yanı sıra, yerli ve yabancı sosyal bilim dergilerinde iletişim, çağdaş siyaset kuramı, sivil toplum konuları ile ilgili çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

Artun Ünsal: 1942'de İstanbul'da doğdu. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1966'da, Siyasal İncelemeler Enstitüsü'nü 1967'de bitirdi. 1970'te Paris Hukuk Fakültesi'nde Siyasal Bilim doktorasını tamamladı. 1982 sonunda akademik kariyerini noktalayıp *Hürriyet* gazetesine girdi, 1986-1992 yılları arasında bu gazetenin Paris temsilciliğini yürüttü. 1994'te Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine atanan ve Boğaziçi Üniversitesi'nde de dersler veren Prof. Dr. Artun Ünsal'ın *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi* (1980), *Kent ve Siyasal Şiddet* (1982; Ruşen Keleş ile birlikte), *Benim*

Lokantalarım (YKY, 1996), *Süt Uyuyunca* (YKY, 1997), *Ölmez Ağacın Peşinde* (YKY, 2000) başlıklı kitapları yayımlandı. Fransa'da yayımlanan çalışmalarından biri *Istanbul la Magnifique*'tir (Beyhan Ünsal ile birlikte); Türkçeleri de yayımlanan öbür ikisiyse, *Chronique d'une Famille Anatolienne* (1989; Türkçesi: *Kâmil ile Meryem'e Dair*, Afa, 1991; YKY, 1996) ve *La Vendetta*'dır (1990; Türkçesi: *Kan Davası*, YKY, 1995). NTV'de yayınlanan "Altın Sıvının Öyküsü" ve "Süt Uyuyunca" belgesellerini de hazırlayan Ünsal, Türkiye'nin yerel, kültürel değerlerinin ve ürünlerinin bilinmesi ve korunmasının günümüzün globalleşen dünyasında giderek daha da önem kazandığı inancıyla, Anadolu yolculuklarını heyecanla sürdürmektedir.

Paul Virilio: 1932 Fransa doğumlu. Mimari ve felsefe eğitimi gördü. Ecole Special d'Architecture'e başkanlık etti. Jacques Derrida'nın yönettiği Collège International de Paris'te öğretim üyeliği yaptı. Estetik, siyaset, savaş gibi geniş bir yelpazede eserler verdi ve özellikle sanal gerçeklik kavramını irdeledi.

cogito

Cogito'dan • Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın

Kriz Tanımları

Levent Yılmaz • **Söyleşi:** Umberto Eco ile Kriz Üzerine
Enis Batur • Derkenar
Sanem Yazıcıoğlu • Kriz "Olumlu" Olabilir mi?

Toplumsal/Küresel Kriz Kuramları

Claus Offe • Yönetilemezlik: Muhafazakâr Kriz Kuramlarının Yeniden Doğuşu
Cindi Katz • Çöken Göğün Altında: Kıyametçi Çevrecilik ve Doğanın Üretimi

Krizler: Toplu ve Bireysel, Güncel ve Tarihsel

Edgar Morin • Kültür Krizi
Ernesto Sabato • Sanat Krizi ya da Kriz Sanatı
Paul Virilio • Özel Yaşamın Sona Erişi
Lucien Sfez • İnternet Krizi ya da Zihinlere Egemen Olmak
Edgar Morin • Kişisel Kriz Üzerine
Medar Atıcı • Bunalım Yaşamının Aydınlık Yüzü
Jean Thuillier • Bedenin Krizi
René Thom • "Bilim Kendi Krizleri Aracılığıyla İlerler"
Max Horkheimer • Bilim ve Kriz Üzerine Notlar
Edmund Husserl • Avrupa İnsanının Radikal Yaşam Krizinin Bir İfadesi Olarak Bilimlerin Krizi
Theodor Adorno • Nedenselliğin Krizi
Edward Robb Ellis • Wall Street Topu Atarken
Masahiro Ogino • Deprem: Kriz, Bellek, Tarih

Türkiye'nin Krizi

Tartışma • Kriz: Daha Derin, Daha Eski, Daha Yaygın
Aydın Uğur, Celâl Şengör, Kürşat Bumin, Ercan Karakaş, Ahmet İnsel, Şahin Alpay, Doğan Kuban, Tınaz Titiz, Atilla Karaosmanoğlu, Cem Mumcu, Yavuz Baydar
Tamer Erdoğan • Buhranlı Bir Serüven: Osmanlı-Türk Modernleşmesi
Köprülüzade Mehmed Fuad • Tanassur [Hıristiyanlaşma] Hadisesi ve Hars [Kültür] Buhranı
Mehmed Emin [Erişirgil] • Tanassur Hadisesi Bir Hars Buhranı Neticesi midir?
Köprülüzade Mehmed Fuad • "Hars Buhranı" Etrafında
Artun Ünsal • Her Yanımızdan Bunalım Akıyor

Kriz Denemeleri

Ferhat Taylan • Krizdeki Söz
Münir Göle • Kıyamet Koparmak Üzerine
Reşat Çalışlar • Krizin Gökkuşağı
Orhan Cem Çetin • Pardon, Bi Saniye Bakar mısınız?

Kapak Resmi: Enki Bilal, *Futuropolis*, 1982

COGITO-KRIZ: DAHA DERIN

Fiyatı: 5.000.000 TL